

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

РИТОРИКА

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Укладач *Лариса Мафтин*

Чернівці

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
2020

УДК 808.5:37(075.8)
Р 551

Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Протокол № 6 від 30 червня 2020 р.)

Відповідальний редактор – доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Світлана Романюк

Рецензенти:

Богданець-Білоskalенко Н.І. – доктор педагогічних наук, професор
Ізмаїльського державного гуманітарного університету, завідувач
відділу навчання мов національних меншин і зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України,

Козлик І.В. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри
світової літератури і порівняльного літературознавства факультету
філології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника»,

Кульбабська О.В. – доктор філологічних наук, професор кафедри
сучасної української мови Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича.

Р 551 **Риторика** : навч.-метод. посібник / укл. Лариса Мафтин. –
Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. – 344 с.
ISBN 978-966-423-571-3

Посібник містить матеріали, необхідні для підготовки до
семінарських та практичних занять до дисципліни «Риторика» :
поетичні та прозові тексти, приклади судових промов, зразки
ораторського мистецтва, афоризми, поради промовцю. Подано
короткий довідник видатних постатей риторички, словник найбільш
поширених понять і термінів, науково-допоміжний бібліографічний
показчик.

Для студентів педагогічних закладів вищої освіти.

УДК 808.5:37(075.8)

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

ISBN 978-966-423-571-3

© Мафтин Л.В. (укладач), 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «РИТОРИКА» ТА ЇЇ СТРУКТУРА	7
ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ.....	10
ПОРАДИ ПРОМОВЦЮ.....	14
План підготовки усного виступу.....	14
Структура виступу та прийоми привертання уваги в усному виступі	15
Умови правильного дихання промовця.....	18
Дихальні вправи. Вправи на розвиток голосу та вироблення правильної дикції.....	19
ПРАВИЛА ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ.....	25
Загальні правила спілкування і правила педагогічного спілкування.....	26
Слова-паразити: причини появи в мовленні, типи, рекомендації щодо викорінення.....	27
Типові помилки мовлення в роботі вчителя та шляхи їх усунення.....	31
НЕВЕРБАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ.....	37
ВИДАТНІ РИТОРИ: ДОВІДНИК.....	43
ДИДАКТИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	71
Байки.....	71
Поетичні тексти.....	79
Прозові тексти.....	101
Судові промови.....	163
Скоромовки.....	167
Афоризми: прислів'я, приказки, крилаті вислови.....	172
Латинські слова та прислів'я, поширені в літературі.....	183
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	186
ЛІТЕРАТУРА.....	276
НА ДОПОМОГУ СТУДЕНТУ (Довідкові пізнавально-ілюстративні матеріали).....	281
Змістова суть неориторики та її напрямів.....	281
Різновиди риторики за критерієм ставлення до влади.....	282
Стилі й жанри мовлення.....	282
Красномовство: роди й види.....	284

Жанри педагогічного мовлення.....	285
Тактики ефективного мовлення в риториці педагога.....	287
Літературне мовлення. Норми літературної мови.	
Ознаки культури мови.....	288
Розмітка тексту знаками партитури.....	291
Пам'ятка декламатора.....	294
Рекомендації, яких потрібно дотримуватися під час бесіди та дискусії.....	295
Етапи підготовки до заздалегідь підготовленої та імпрізованої промови, підготовки та проведення зборів.....	297
Схема аналізу ораторського виступу.....	298
Прийоми поліпшення та тренування пам'яті.....	299
Трафарети для виступів. Мовні кліше.....	300
Види компліментів і правила їх уживання.....	305
Говори та пиши правильно.....	309
Російсько-українські відповідники усталених словосполучень.....	314
ДОДАТКИ.....	316
Європейський досвід педагогічної риторики.....	316
Особливості поняття «педагогічна риторика».....	319
Функціональність тропів, риторичних фігур, мовленнєвих засобів як риторичних у педагогічному мовленні.....	322
Жести та їх трактування.....	332
Деструктивні прийоми маніпулятивної риторики та способи їх уникнення.....	333
Тест «Чи вмієте ви слухати?».....	337
Тест «Рівень самоконтролю».....	340
Тест на виявлення комунікабельності.....	341

ПЕРЕДМОВА

Сучасний стан розвитку українського суспільства позначений потребою підготовки інтелектуальної еліти, нових педагогічних кадрів, які б відповідали викликам сьогодення як у плані професійної компетентності, так загальнокультурного рівня. Ефективна мовленнєва взаємодія набуває особливого значення у педагогічній сфері, оскільки пов'язана з майстерністю педагогічного впливу словом, дієвістю комунікативно-професійної технології розвивального культуровідповідного навчання та виховання. Одна з вагомих складових формування професійної компетентності майбутніх педагогів – уміле та вправне використання багатства словникового складу, граматичних засобів і просодичних потенцій мовлення. Точне, ефективне, переконливе мовлення допомагає людині бути креативною, успішною, результативною в досягненні поставлених перед собою цілей.

Запропонований навчально-методичний посібник укладений з метою поглиблення теоретичних і практичних аспектів навчального курсу риторики, яка читається для студентів спеціальності «Початкова освіта»; активізації тих методів, засобів і прийомів, які допоможуть у формуванні риторичної компетентності майбутніх педагогів, оволодінні навичками красномовства, вдосконаленні уміння послуговуватися словом. Відбір інформації, систематизацію навчального матеріалу та його трактування здійснено на принципах українознавства, дотримання тих концептів, які задекларовані реформою Нової української школи. Зокрема, ідеї виховання, що ґрунтуються на цінностях, - «формування ціннісних ставлень і суджень, які слугують базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством». Саме це є однією з умов формування педагога нового покоління.

Книга містить тексти, необхідні для підготовки до семінарських і практичних занять з навчального курсу «Риторика», передбачає роботу з найліпшими зразками ораторського мистецтва, промовами, які увійшли до золотого фонду світової риторичної думки. Фрагменти цих промов

ознайомлюють читачів із загальною теорією красномовства, його основними родами і видами, що дає змогу студентам ліпше зрозуміти предмет риторики, її цілі й завдання, закони та правила, особливості як науки й мистецтва спілкування. У посібнику також дібрано тексти для роботи над інтонацією, вироблення навичок дикції, виразного читання, фонаційного дихання: вірші, байки, крилаті вислови, скоромовки, уривки прозових творів. Уміщений у посібнику новітній науково-допоміжний бібліографічний покажчик забезпечує інформаційні потреби студентів; дозволяє скласти належні уявлення про стан розробки риторичних проблем, які їх цікавлять; допомагає у виконанні завдань самостійної роботи. Словник основних термінів і понять риторики не тільки розширює теоретичний дискурс, а й слугує своєрідним міні-путівником для вдосконалення ораторських здібностей студентів, зорієнтовує їх на сферу майбутньої професійної діяльності. Довідник персоналій риторики, короткі життєписи видатних ораторів, афористичні вислови поглиблюють виховний аспект видання, наголошують на тому, що вміння говорити красиво - це не завжди уроджений дар, а залежить від сили волі, самодисципліни, клопіткої роботи над собою.

Особлива увага приділена мовленнєвій культурі, методам підготовки різних видів публічних промов.

Книга також буде корисною для викладачів, учителів, усіх, хто цікавиться теоретико-практичними аспектами риторичного мовлення. Видання допоможе підвищити рівень викладання начальної дисципліни «Риторика». Значна частина матеріалів, представлених у посібнику, може бути використана й учнями, які вивчають риторику.

ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «РИТОРИКА» ТА ЇЇ СТРУКТУРА

Теоретичні основи риторики

Тема 1. Вступ. Основні відомості про риторику та її понятійно-категоріальний апарат. Мета, завдання курсу. Значення курсу в системі професійної підготовки майбутнього педагога. Риторика як наука і мистецтво слова. Базові поняття класичної риторики.

Тема 2. Історія розвитку ораторського мистецтва. Етапи розвитку риторики. Класична риторика. Неориторика. Розвиток риторики в Україні.

Тема 3. Риторика – наука про ораторське мистецтво. Предмет риторики та її закони. Основоположні розділи класичної риторики: інвенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція. Роди й види красномовства.

Практичні аспекти риторики як мистецтва красномовства

Тема 1. Риторична майстерність у професійній діяльності педагога. Поняття та складові риторичної культури. Педагогічна розповідь, її дидактичні характеристики. Виразність мовлення педагога як складова риторичної майстерності. Підготовка публічного виступу.

Тема 2. Курс риторики в початковій школі. Риторика як навчальна дисципліна. Змістові лінії курсу риторики у початковій школі. Навчально-методичне забезпечення.

Тема 3. Особливості викладання риторики в початкових класах як дисципліни за вибором. Методичні аспекти уроку риторики. Прийоми реалізації навчального змісту риторики у 1-4 кл. Використання елементів риторики у змісті навчальних дисциплін сучасної початкової школи. Основи формування риторичних умінь учнів молодшого шкільного віку.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма					заочна форма						
	усього	у тому числі			усього	у тому числі						
л.		сем.	пр.	інд.		с.р.	л.	пр.	лб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль I												
Теоретичні основи риторики												
Тема 1. Вступ. Основні відомості про риторику та її категоріально-понятійний апарат	9 год.	2 год	2 год	-	-	5 год	11 год	1 год.	-	-	-	10 год
Тема 2. Історія розвитку ораторського мистецтва	16 год.	2 год	4 год	-	-	10 год	17 год	2 год.	-	-	-	15 год.
Тема 3. Риторика – наука про ораторське мистецтво	23 год.	4 год	9 год	-	-	10 год	17 год	2 год.	-	-	-	15 год.
Разом за змістовим модулем I	48 год.	8 год	15 год.	н/п	-	25 год	45 год.	5 год.	-	-	-	40 год.

Змістовий модуль II											
Практичні аспекти риторики як мистецтва красномовства											
Тема 1. Риторична майстерність у професійній підготовці педагога	11 год.	2 год.	-	4 год.	-	5 год.	17 год.	2 год.	-	-	15 год.
Тема 2. Курс риторики в початковій школі	11 год.	2 год.		4 год.		5 год.	11 год.	1 год.			10 год.
Тема 3. Особливості викладання риторики у початкових класах як дисципліни за вибором	20 год.	3 год.	-	7 год.	-	10 год.	17 год.	2 год.	-	-	15 год.
Разом за змістовим модулем 2	42 год.	7 год.	н/п	15 год.	-	20 год.	45 год.	5 год.	-	-	40 год.
Усього годин	90 год.	15 год.	15 год.	15 год.	-	45 год.	90 год.	10 год.	-	-	80 год.

ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

ЗМ. І. Теоретичні основи риторики

Тема: Жанри красномовства. Соціально-політичний жанр. Академічний. Дипломатичний. Військовий. Судовий. Церковно-богословський та ін.

Завдання:

Словникова робота: упорядкування термінів до теми.

Робота над таблицею: Характерні риси основних жанрів красномовства.

Реферат: Жанрова специфіка політичного красномовства.

Література:

1. Абрамович С. Д. та ін. Риторика загальна та судова : навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2002. С. 25-37, 62-77.

2. Мацько Л. І. Риторика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Вища школа, 2003. С. 23-54.

Тема: Чорна риторика. Специфіка маніпулятивного впливу. Принципи і правила. Запитання як інструмент чорної риторики. Прийоми розпізнання чорної риторики

Завдання:

Робота над таблицею: «Майстри ефективного вживання прийомів чорної риторики» (приклади застосування видатними ораторами минулого й сучасності).

Аналіз статті Іваненко І.М. Трансформація маніпулятивних прийомів у політичних промовах (на матеріалі стенограм Верховної Ради України). *Проблеми загального і слов'янського мовознавства*. 2019. № 3. С 31-37 (стиль ведення дискусії).

Реферат: Чорна риторика як техніка нейролінгвістичного програмування.

Література:

1. Бойко Олександр. Анатомія політичного маніпулювання. Ніжин: Міланік, 2007. С. 126.

2. Бредемайер К. Черная риторика: Власть и магия слова / Пер. с нем. 2-е изд. М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. 224 с.

3. Лукасевич О.А. Маніпулятивні прийоми: особливості використання у міжособистісному спілкуванні. *Проблеми сучасної психології*. 2017. № 2. С.114-119.

Тема: Оратор і аудиторія. Типи ораторів і ознаки аудиторії. Взаємозалежність оратора й аудиторії. Принципи встановлення контакту між ними та роль невербальних засобів впливу на слухачів.

Завдання:

Аналіз промов видатних представників ораторського мистецтва та академічного мовлення.

Виписати з будь-якого збірника афоризмів чи крилатих виразів 10 висловлювань видатних людей про ораторське мистецтво.

Підготувати доповідь за темою: «Видатні представники академічного красномовства» (за вибором: Феофан Прокопович, М.Максимович, М.Костомаров).

Реферат: Кирило Туровський як представник урочистого красномовства Київської Русі.

Література:

1. Бондаренко Г.Л. Історія педагогічної риторики: навч. посіб. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 276 с.

2. Сагач Г. М. Риторика : навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2000. С. 300-405.

ЗМ.ІІ. Практичні основи риторики як мистецтва красномовства

Тема: Професійна комунікація педагога. Риторика як засіб формування гуманістичного світогляду вчителя. Особливості педагогічного спілкування, його основні функції. Структура педагогічного спілкування. Культура мовлення як складник риторичної майстерності педагога.

Завдання:

Провести самоаналіз власного мовлення з погляду педагогічного спілкування. Скласти програму самовдосконалення мовлення.

Упорядкування словника літературознавчих термінів (фігури поетичного мовлення, тропи).

Анотування праці: Антисуржик / За ред. О. Сербенської. (№ 1).

Реферати: Проблема суржику в українській мовній культурі. Шляхи вдосконалення мовлення педагога.

Література:

1. Антисуржик / За ред. О. Сербенської. Львів: Світ, 2017. 149 с.
2. Багатство мовлення. *Культура фахового мовлення: навч. пос.* / За ред. Н.Д.Бабич. Чернівці: Книги-XXI, 2011. С.56-61.
3. Волкова Н.П. Педагогічні комунікації: практ. посіб. Дніпропетр.: РВВ ДНУ, 2005. 128 с.
4. Наумовець А. Г. Ви віч-на-віч з аудиторією : дещо про «технологію» наукових доповідей, популярних лекцій, дисертаційних промов і конкурсних проєктів. К. : Наук. думка, 2003. 56 с.

Тема: Професійна невербальна комунікація. Значення і функції невербальної комунікації. Складники та різновиди невербальної комунікації. Засоби невербальної комунікації та проблема інтерпретації невербальної поведінки. Просторово-часові чинники спілкування. Мова погляду. Основи техніки мовлення і виразного читання: голос, діапазон, тембр, дикція.

Завдання:

Робота над таблицею:

складників невербальної комунікації: жести, пози, міміка, вираз обличчя та контакт очей;

різновидів невербальної комунікації: кінесика, системи знаків – оптико-кінетична, тактильно-інестетична, ольфакторна, паралінгвістична, екстралінгвістична;

засобів невербальної комунікації та інтерпретації невербальної поведінки: тілесний контакт, дистанція, зовнішній вигляд, поза тіла, кивок головою, вираз обличчя, жести, погляд;

видів жестів при спілкуванні: оцінки, упевненості, нервозності та невпевненості, самоконтролю, очікування, заперечення, нещирості, щирості і відвертості, втрата інтересу, роздуми над прийняттям рішення, підозра і сумнів, бажання сховатися від підозри, брехні.

Реферат: Просторово-часові чинники спілкування.

Література:

1. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні: Підручн. Вид. 2-ге, без змін. К.: КНЕУ, 2006. 384 с.

2. Коваленко С.М. Сучасна риторика: Навчально-практичний посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2007, 184 с.

3. Онуфрієнко Г. С. Риторика: навч. посібн. К.: Центр учб. літератури, 2008, 592 с.

4. Олійник О. Б. Основи ораторської майстерності: Навч. посібн. К.: Кондор, 2010, 181 с.

Тема: Нетрадиційні форми організації навчання риторики у початковій школі. Класифікація нетрадиційних форм навчання риторики. Структура. Методика проведення.

Завдання:

Аналіз змісту програми курсу риторики для початкової школи: чи повністю вона задовольняє вимоги часу; навчити учнів майстерно володіти монологічними й діалогічними формами мовлення в різних ситуаціях спілкування.

Пошукова робота на тему: «Історіографія проблеми впровадження курсу риторики у навчально-виховний процес сучасної початкової школи».

Робота над таблицею нетрадиційних форм навчання риториці (по класах).

Розробка конспектів уроків (за вибором по класах).

Анотація до ст. № 2, 3,4.

Література:

1. Науменко В.О. Риторика. 1–4 класи / В.О. Науменко, М. Д. Захарійчук. *Програми курсів за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів. Варіативна складова Типових навчальних планів* / Упор.: Л. Ф. Щербакова, Г.Ф. Древаль. Тернопіль : Мандрівець, 2009. С. 5–32.

2. Науменко В.О. До уроків риторики в початкових класах : методичний посібник / В.О. Науменко, М. Д. Захарійчук. К. : Літера ЛТД, 2010. 128 с.

3. Науменко В., Захарійчук М. Формування в дітей уміння говорити майстерно. *Початкова школа*. 2002. № 10. С.13-16.

4. Осколова М.Д. Уроки риторики в початкових класах. *Початкова школа*. 2010. № 5.

ПОРАДИ ПРОМОВЦЮ

План підготовки усного виступу (систематизація Н.В.Гаркуші)

1. *Визначення теми і постановка мети виступу*: врахувати інтереси слухачів; звернути увагу на зв'язок виступу з попередніми темами; сформулювати знання, корисну інформацію, необхідну для слухачів.

2. *Складання плану виступу на підставі логіки теми*: вступ (актуальність теми, постановка проблеми); основний зміст; теоретичні та практичні висновки з теми, які впливають із завдання слухачів).

3. *Добір матеріалу для виступу*: пошук літератури з основних питань теми (теоретичних статей, брошур, книг) і добір наукового змісту, який відповідає меті виступу; вивчення життєвих явищ (фактів, цифр, ситуацій тощо) для теоретичного аналізу й узагальнення у виступі, щоб слухачі зрозуміли, що складає основу закономірностей і тенденцій; добір прикладів з практики (суспільної та індивідуальної) для ілюстрації та дохідливого роз'яснення складних теоретичних питань; добір наочних посібників і підготовка тех. засобів, продумування мети, часу і способу їх використання.

4. *Написання тексту виступу*: підготовка тез виступу (виділення ключових понять, розбивання основних питань теми на підпитання, продумування змісту та висновків); поділ матеріалу на підпитання і написання тексту виступу (з методичними позначками про місце використання наочних посібників і технічних засобів, про необхідні смислові акценти і т.д.); написання докладного тексту (за потреби).

5. *Підготовка до виступу перед аудиторією*: виділення в тексті основних смислових уривків, виклад яких строго обов'язковий при будь-якому дефіциті часу; виділення (шрифтом, кольором тощо) основних ідей і висновків, засвоєння яких неодмінно потрібно домагатися; розподіл часу на виклад кожного питання і визначення темпу викладу (диференційовано: де з розрахунком на запис, де - на слухання без запису).

Структура виступу

1. *Вступ* – висвітлення значення теми, її важливості для слухачів: один-два приклади з теми виступу із життя (політики, економіки, мистецтва, побуту тощо), які свідчать про наявність проблеми, що потребує аналізу у виступі (лекції, доповіді тощо); посилання на офіційні державні документи (закони, укази, постанови, розпорядження, які пропонують певний порядок діяльності людей, але потребують популярного роз'яснення аудиторії); постановка проблеми перед слухачами.

2. *Загальна характеристика об'єкта* (предмета) розгляду, тобто того явища, події, процесу, якому присвячено виступ: з'ясування ключових понять, їх основних ознак (властивостей, функцій або структурних компонентів); коротка історія об'єкта (виникнення, розвиток, сучасний стан) і тенденція його розвитку (прогрес – регрес).

3. *Детальний аналіз і оцінка об'єкта розгляду у порівнянні з метою виступу*: структурний аналіз компонентів; функціональний аналіз об'єкта; аналіз і оцінка кожного з компонентів або функцій розглядуваного об'єкта з погляду інтересів діяльності слухачів.

4. *Висновок*: теоретичні висновки з викладеного; практичні висновки для діяльності слухачів; конкретні завдання слухачів у світлі цих висновків.

5. *Зворотний зв'язок* (обмін думками).

Прийоми привертання уваги в усному виступі

Апеляція. За необхідності використовувати посилання на авторитет співрозмовників і відомих для аудиторії фахівців (теоретиків і практиків).

Запитання. Якомога частіше формулювати запитання, звернені до співрозмовників. Ліпше починати запитання словами «Чому?...», «Як пояснити?...», «У чому причина?», «Чи згодні ви?...».

Несподіваність. Використовувати в мові несподівану і невідому слухачам інформацію, а також яскраві формулювання з «живлючим ефектом».

Образність мовлення. Опис подій, предметів, використовуючи багатство мови і вибудовуючи конструкції, що подані в образах.

Паузи в мовленні. Вони посилюють напруженість втягують співрозмовників в обговорення проблеми (обмірковування ідей, пропозицій). Крім того, паузи в мовленні оратора відновлюють зоровий контакт з аудиторією.

Провокація. На короткий час викликати у слухачів реакцію незадоволення викладеною інформацією (оцінкою інформації).

Мовні накази. Час від часу використовувати в мовленні вислови типу: «Зверніть увагу..», «Уявіть собі, що...».

Зміна темпу і тональності. Найбільш важливі думки і складні проблеми виділяти гучністю голосу і більш повільним темпом мовлення.

Співпереживання. Захоплено описувати події, які пов'язують вас зі співбесідниками: використовувати такі факти, які заставляли б аудиторію співпереживати, співчувати.

Експресія. Вибрати такі формулювання, які помітно відрізняються від звичайного стилю (яскраві порівняння, влучні словосполучення).

Гумор. Залучати в усний виступ смішні, парадоксальні приклади, вкраплювати веселі жарти, забавні історії. Пам'ятати при цьому про доречність і міру використання гумору.

Коли вам заважають виступати

Виступаючий завжди повинен розраховувати на те, що його будуть перебивати. У будь-якому випадку неможна, однак, дозволяти виводити себе з рівноваги. Недоречно говорити, приміром: «Якщо ви думаєте мене перебити...» Тут же вигукнуть: «Уже перебив!». І весь зал вибухне сміхом. Негоже відповідати агресивно, наприклад: «Ваше зауваження недоречне» або «Спочатку подумайте, потім кричіть». Не варто відповідати на кожне зауваження. Інколи ліпше зробити вигляд, що нічого не чув. Та якщо їх багато, необхідно реагувати, використовуючи один із наведених прикладів.

1. Відповісти так, щоб загнати того, хто питає, у глухий кут. Відомо, що Вінстон Черчіль до своїх виступів свідомо готував формулювання, які використовував, коли його перебивали. Можна, наприклад, здивувати супротивника, коротко відповідаючи: «Щиро дякую», після цього продовжувати виступ. Супротивник майже напевне замислиться.

2. *Повторити запитання або негативне зауваження*, ніби подаючи його слухачам для оцінки. Треба вибрати для відповіді одного з присутніх, з яким є зоровий контакт і є певність, що він заохочувальне киває головою. Цілком вірогідно, що він стане на ваш бік.

3. *Попросити повторити зауваження*. Непоганий прийом, якщо дозволяє час. Примусити супротивника повторити не все, а окремі формулювання. Результат буде разучий, оскільки важко повторити зауваження швидко і точно або його обґрунтувати.

4. *Запитати точні дані*. Це вдалий прийом для того, щоб виграти час для відповіді. Можна попрохати, щоб людина, яка кинула в'їдливе зауваження, встала і назвала себе, місце роботи і т. п. Якщо зауваження конструктивне, необхідно подякувати і висловити схвалення діловитості. Це допомагає витратити час для репліки.

5. *Використати метод «так, але»*. Уникайте довгих висновків і діалогів. Відповідайте коротко, використовуючи тактику «так, але». Однак не варто говорити слово «так», ліпше використати близькі формулювання, наприклад: «Згоден з Вами, але водночас необхідно врахувати, що...». Рівнозначно «але» замінити на «лише», «тільки», а «водночас» - на «однак».

6. *Провокаційні зауваження нейтралізувати*, мовлячи: «Я передбачав таке запитання. Однак упевнений, що буде ліпше і цікавіше для всіх присутніх, якщо я продовжу свій виступ». Потрібно відзначити, що в інтересах інших слухачів не можна вести приватні бесіди. Якщо це можливо, запропонуйте тому, хто вас перервав, поговорити після наодинці. Це формує сприятливу атмосферу.

7. *Застосовувати діалектичні прийоми*. Якщо необхідно звернути увагу на важливість ситуації або більш вагомій цінності (Батьківщина, честь, вірність, презумпція невинуватості), сказати, що тепер не час розмінюватися на дрібниці.

8. *Звернутися до шляхетності присутніх*. Якщо кинете зауваження неетичне, варто запитати: а як би він поведився в подібній ситуації? Цей прийом діє не лише на супротивника і не стільки на нього, як на інших присутніх.

9. *Попрохати того, хто запитував, зачекати, спокійно відповісти, що якраз ця тема буде висвітлена пізніше. Але не треба про це «забувати». Уміння розгорнути цю думку буде свідчити про виступаючого з якнайліпшого боку. Якщо зауваження збігається із загальною ідеєю виступу, до нього можна поставитися серйозно, але потрібно перервати виступ і записати зауваження, та так, щоб усі бачили. Це покаже, що виступаючий серйозно ставиться до проблеми.*

10. *Потрібно уникати висловлювань типу «не заважайте», «я вас попереджаю». Ліпше сказати: «Дякую за запитання».*

11. І ще одна порада. Відповівши, *не потрібно продовжувати дивитися на людину, яка перервала ваш виступ.* Відразу ж після відповіді варто звернути увагу на інших слухачів. В іншому разі ця ж людина знову почне перебивати. При відповіді не можна переходити межі ні ввічливості, ні часу. На додаток: якщо відповідь буде жартівлива, треба негайно перейти до серйозного тону. Жартівливі перерви необхідно трактувати серйозно, а серйозні - жартівливо.

Умови правильного дихання оратора

(За Н.Д. Бабич)

Уміння правильно дихати – це найважливіше в техніці мови і ораторському мистецтві. Постановкою дихання займаються паралельно з постановкою звуків і прокачуванням м'язів губ, язика і щелепи.

Як дихати правильно.

1. Вдихати повітря через ніс треба повільно, безшумно, видихати тільки через рот. Ідеально, якщо разом з видихом народжуються звуки.

2. Починати говорити тоді, коли в легені взято незначний надлишок повітря, необхідного для виголошення структурно-логічної частини тексту; це позбавить вас «позачергового» вдиху, який порушує плавність і ритм мовлення, спричинює уривчастість, поверховість дихання.

3. Не допускайте, щоб повітря було витрачене повністю (тобто не допускати повного звільнення легенів від повітря) – це призведе до аритмії, фальцетів та ін. Витрачати повітря потрібно економно й рівномірно. Необхідно скористатися кожною

природною зупинкою в мовленні для дозбирування запасу повітря в легені. (Дозбирування повітря під час природних зупинок здійснюється так званім нижнім диханням; рухається діафрагма, а верхня частина грудної клітки і ребра підняті й нерухомі).

Поповнювати запас треба своєчасно і непомітно

4. Пам'ятати, що від глибини вдиху залежить сила видиху, отже, сила звучання голосу.

5. Вдихати і видихати належить безшумно, непомітно для слухача, адже якісний звук утворюється спокійним струменем повітря, що виходить під час рівномірного вдиху і видиху (тут не йдеться про афективне мовлення).

Отже, умови, за яких дихання під час мовлення буде правильним, можуть бути реалізовані систематичним тренуванням. Окрім тренування, необхідно дотримуватися і деяких гігієнічних правил:

- не можна читати вголос чи промовляти у душному, із надто сухим повітрям приміщенні;
- дихання залежить і від розміру приміщення, його акустики: сила звука залежить від якості дихання, яка зумовлена активною роботою реберних, діафрагмових і голосових м'язів;
- оскільки надлишок повітря утруднює утворення звука, не варто набирати в легені надто багато повітря;
- поза мусить бути вільною (рівно сидіти, ліпше - стояти), грудна клітка нестиснута, голова піднята;
- не можна надмірно підсилювати голос - напружувати голосові зв'язки, бо це вимагає напруження і від дихального апарату, що призведе до розладу всього апарату мовлення;
- не треба без належної паузи переходити від афективного до врівноваженого мовлення – у стані афекту дихання не може бути правильним.

Дихальні вправи

Перевірте місткість робочого повітря в легенях. 1. Станьте рівно. Глибоко, але не надмірно вдихніть повітря. 2. На одну мить (секунду) затримайте повітря в легенях. 3. Повільно, без поштовхів, видихніть повітря на посекундний рахунок «раз, два, три...» і т. д., аж поки не виникне потреба поповнити його запас.

Можна використати ще й такий варіант цієї вправи. Замість вимови цифр вимовляйте чітко й виразно алфавіт: *а, б, в, г, д* і так далі. Така вправа сприятиме водночас і виробленню чіткої дикції.

Виробляйте правильне дихання. Сядьте вільно, ноги поставте перпендикулярно до сидіння; спину тримайте рівно, але не напружено. Перевірте, чи вільно себе відчуваєте. Зробіть активний видих *п-ф-ф-ф...* Під час видиху повітря не «вистрілюйте», а ніби проціджуйте його крізь зуби. Не видихайте до внутрішнього напруження, а якщо повітря не вистачає, то спокійно доберіть через ніс. Вправу повторіть 5 – 6 разів. Якщо відчуваєте напруження дихання чи посилення тиску, припиніть робити вправу.

Вимовте кілька разів підряд проривні приголосні *к – г, к – г... г – к, г – к...* Потім повільно вимовляйте голосні *а – е – о*. Зосередьте увагу на роботі мускулатури ротової порожнини. Повторіть 5 – 6 разів.

«Свічка». Сядьте. Зробіть швидкий вдих носом, після секундної паузи швидко видихніть через губи трубочкою, ніби хочете загасити свічку, яка стоїть близько. Повторіть 3 – 4 рази. Повторіть вправу, але свічку умовно поставте на протилежний кінець стола. Простежте, як працює мускулатура рота й живота. Замість свічки можна взяти смужку паперу шириною 2–3 см і завдовжки 10 см. Або ж на одному вдиху (без добору) погасіть 3 свічки (4, 5... 10), розділивши видих на порції.

«Тепле повітря». Уявіть собі, що у Вас змерзли руки, – відігрійте їх диханням. Видих має бути рівномірним, повільним. Одну руку тримайте на животі.

«Насос». Станьте прямо, ноги на ширині плечей. Нахиліться вперед і візьміться за рукоятку уявного автомобільного насоса двома руками. Почніть накачувати повітря: випрямляючись, робіть вдих, а нахилиючись – видих на звуці «ф».

Станьте прямо. Не опускайте плечі. Покладіть руку на нижню частину ребер, щоб великий палець був спереду, а чотири – на ребрах. Зробіть видих. Потім – вдих через ніс, на секунду затримайте стан вдиху і починайте видих. Повторіть вправу 4 – 5 разів.

Станьте прямо, уявіть собі, що Ви у весняному саду. Ви близько підійшли до гілки вишні і вдихнули аромат цвіту. Після вдиху Ви ніби затримуєте в собі цей запах (зробити паузу) і видихаєте повільно, щоб довше зберегти аромат.

Станьте прямо. Видих розрахований на 6 – 9 – 12 одиниць. На кожні 3 одиниці вимовляється один звук. Починайте з двох звуків з – ж. Далі додайте ф – і на 10 – 12 одиниць. Якщо помітите, що видихати на 12 одиниць відразу важко, порахуйте на три звуки, а четвертий додавайте поступово по одній одиниці. Вправу повторіть по 3 – 4 рази на кожний звук. Аналогічну вправу можна проводити і на звичайний рахунок: один – два – три... Але стежте, щоб заданий рахунок ішов, як звучання фрази. Рахунок у кожного може бути різним, залежно від розвитку і активності роботи дихального апарату.

Сядьте спокійно, не напружено. Читайте кожен віршований рядок на одному видиху. Повітря добирайте після кожного рядка.

Віє вітер з-під воріт, / У воротях – сірий кіт. Вітер сірому котові / Чеше вусики шовкові./ Ясне сонце вплива, / Коту спинку пригріва./ Кіт воркоче, кіт муркоче, Ніби щось сказати хоче. (М. Рильський).

Прочитайте перші три рядки на видиху, перед четвертим доберіть повітря і прочитайте текст до кінця. Спочатку проконтролюйте, чи зручно й легко вам так читати, чи вистачає дихання на три рядки, і лише після цього повторіть вправу 4 – 5 разів. Стежте за процесом добору повітря: легко, безшумно,

непомітно. Під час добору повітря не порушуйте структуру тексту. *Я біжу, біжу по гаю, / я метелика ввіймаю. / А метелик не хотів - / геть від мене полетів. (Н.Забіла)*

Вправи на розвиток голосу

Вимовте фрази, змінюючи їх мелодику: відхиляючи голос вгору, вниз, установлюючи його на середньому регістрі, а поміж у зворотному напрямку:

Добрий день! Будьте здорові! Як себе почуваєте? Сьогодні почнуться заняття.

Промовити слова: *веселий, добре, сонце, змія, голубий, знаєш* так, щоб вимовою їх передати: радість; тривогу, схвильованість; відчай; розчарування.

I. Прочитайте текст, змінюючи темп і тембр голосу:

Пливе човен, води повен, / Та все хлюп-хлюп-хлюп-хлюп!.. /
Іде козак до дівчини / Та все тюп-тюп-тюп-тюп! / Пливе човен, води
повен, / Та й накрився лубом... / Ой не хвастай, козаченьку, /
Кучерявим чубом (*Народна пісня*).

II. Прочитайте уривок з наростанням сили голосу до останнього рядка (прийом сходинки). Голос посилюйте відносно до попереднього рядка, до тієї межі, де не вчувається напруження, крик. Повторіть цю вправу, починаючи з найсильнішого звучання до найслабшого, але чутиого для слухачів. Стежте за диханням. Перед посиленням голосу добирайте повітря.

III. Читаючи текст, посилюйте голос у межах одного рядка, утримуючи його звучання на одній висоті. Змінюйте одночасно силу й висоту голосу в кожному рядку в межах однієї строфи.

Для очищення голосу від зайвих шумових домішок виконайте такі вокальні вправи на виспівування голосних звуків і сольфеджування (вправи для тембру голосу):

Проспівайте ці звуки:

I. - До – ре – до;

- До – ре – мі – ре – до;

- До – ре – мі – фа – мі – ре – до;

- До – ре – мі – фа – соль – фа – мі – ре – до.

II. *Проспівайте :*

- До – ре – мі – до – ре – е;

- Ре – мі – фа – ре – мі – і;

- Мі – фа – соль – мі – фа – а;

- Фа – соль – ля – фа – со – ль.

III. *Проспівайте:*

- Соль – фа – мі – соль – фа – а;

- Фа – мі – ре – фа – мі – і;

- Мі – ре – до – мі – ре – е;

- Ре – до – сі – ре – до – о.

Вироблення дикції

I. Вправи для губ

1. Розкривання рота. Нижня щелепа вільно падає вниз, приблизно на два пальці, покладені один на одного. Язик лежить плоско, корінь язика опущений, м'яке піднебіння (маленький язичок) підняте. Спокійно закрити рот. Рух губ, щелепи має бути м'яким.

2. Відкриття верхніх зубів. Підтягнути верхню губу і розтягнути її горизонтально, ніби «на усмішку», але так, щоб ясен не було видно, а тільки передні верхні зуби.

3. Відкриття нижніх зубів. Нижня губа опускається до низу і розтягується горизонтально так, щоб видно було передні нижні зуби. Нижня щелепа в цей час нерухома, рот трохи розкритий.

4. Чергування рухів верхньої та нижньої губи: підняти верхню губу - опустити її, підняти нижню губу - опустити її.

Вправи проробляти легко, пластично. М'язи обличчя повинні бути спокійні, зуби нестиснуті.

5. «Почісування» верхньої губи. Рот трохи відкритий. Верхня губа закриває верхні зуби, міцно натягується на них і злегка загинається усередину рота. Потім вона, розтягуючись, піднімається вгору й відкриває верхні зуби. За тим же

принципом робиться «почісування» нижньої губи, потім чергування «почісування» верхньої та нижньої губ і, нарешті, – одночасне «почісування» обох губ.

7. Рух зімкнутих випучених губ уперед і розтягування їх енергійно в сторони. Зуби стиснуті, не відкриваються.

8. Рух зімкнутих випучених губ уперед, наліво, вгору, направо, вниз, утворюючи коло. Зуби стиснуті, щелепи нерухомі, вправа проробляється повільно.

9. На рахунок «один», «два» – скласти губи «хоботком», відірвати від зубів і висунути вперед; «три», «чотири» – розімкнути губи, оголити зуби, але не розтискати їх, а прийняти положення посмішки. Стежте за тим, щоб ваші губи не були перенапружені. Повторіть вправу вісім – десять разів.

II. Вправи для язика

1. Вихідне положення: рот широко відкритий, язик лежить плоско, не горбиться, кінчиком торкається нижніх передніх зубів. Корінь язика опущений, як у момент позіхання. Висунути язик якомога більше з рота, а потім втягнути так, щоб утворилася лише м'язова грудка, а кінчик язика став непомітним. Після цього язик повертається у вихідне положення.

2. Вихідне положення те ж саме. Нижня щелепа нерухома, кінчик язика піднімається до коренів верхніх передніх зубів і опускається до коренів нижніх передніх зубів.

3. Вихідне положення те ж саме. Язик рухається праворуч, ліворуч по внутрішньому боку щік.

4. Вихідне положення в основному те ж саме, але рот напіввідкритий. Висувається язик назовні «лопатою», тобто повинен мати плоску широку форму, своїми боковими краями торкається куточків рота. Після цього поставити язик у вихідне положення.

5. Вихідне положення, як у вправи № 4. Висувається язик назовні «жалом», тобто повинен мати більш загострену форму. Після цього поставити язик у вихідне положення.

6. По черзі висовується язик то «лопатою», то «жалом».

7. Рот напіввідкритий. Язик з вихідного положення загинається до м'якого піднебіння й знову повертається назад.

8. Язик скласти трубочкою й висунути назовні.

III. Вправи для нижньої щелепи

1. Відкрийте рот. Нижня щелепа посувається вперед і назад.
2. Відкрити рот. Щелепа посувається ліворуч і праворуч.
3. Відкрити рот. Щелепа рухається праворуч, угору, ліворуч, униз, тобто, утворюючи коло.

IV. Вправи на напруження й розслаблення мовного апарату

1. Напружити язик, потім розслабити й показати його кінчик.
2. Напружити губи, розслабити й відкрити рот.
3. Стиснути нижню щелепу, розслабити, відкрити рот.
4. Стиснути зуби й промовляти фразу, наприклад: «Наша казка гарна, нова, починаймо її знову». Потім зняти напруження й знову промовляти цю фразу.

ПРАВИЛА ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Педагогічне спілкування - особливий вид спілкування. Воно трактується як система органічної соціально-психологічної дії учителя-вихователя і вихованців в усіх сферах діяльності, що має певні педагогічні функції, спрямоване на створення оптимальних соціально-психологічних умов активної та результативної життєдіяльності особистості. Оптимальним вважається таке спілкування педагога з вихованцями у процесі навчально-виховної взаємодії, яке створює найбільш сприятливі умови для розвитку позитивної мотивації у навчальній діяльності, для соціально-психологічного розвитку школяра, забезпечує сприятливий емоційний клімат у всіх сферах діяльності, ефективне керівництво соціально-психологічними процесами в учнівському колективі та дає змогу максимально використовувати особистісні якості вихованців. Дослідники виділяють певні *правила спілкування*, які умовно можна систематизувати у такі групи:

I - Правила комунікативного етикету: порядок звертання молодшого до старшого; чоловіка до жінки; господаря до гостей і навпаки; керівника до підлеглого тощо.

II - Правила узгодження комунікативної взаємодії: ділове, світське, ритуальне, інтимно-особистісне та ін. Наприклад, кодекс ділового спілкування передбачає дотримання таких правил: необхідність і достатність інформації (говори не більше і не менше, ніж цього потребує даний момент); якість інформації (виваженість, достовірність, істинність того, про що Ви говорите); відповідність темі розмови (не відхилятися від головної теми розмови); стиль (чіткість, доступність, ясність, зрозумілість висловлювань).

III - Правила самопредставлення (вони індивідуалізовані, пов'язані з особистими успіхами та становищем учасників процесу комунікації).

Учені акцентують такі *правила педагогічного спілкування*:

- Успіх педагогічної діяльності насамперед залежить від культури спілкування.

- Моделюйте спілкування не «від себе», а від учнів, їх потреб та інтересів.

- Орієнтуйте своє педагогічне мовлення на конкретного учня, а не на абстрактну групу.

- Використовуйте різні види спілкування.

- Спілкуйтесь із вихованцями на взаємних інтересах, проте не організуйте спілкування «по вертикалі», згори вниз.

- Постійно враховуйте психологічний стан окремих вихованців і колективу загалом.

- Дивіться на себе збоку, постійно аналізуйте свої вчинки й дії.

- Умійте слухати вихованців, зважайте на їхню думку.

- Намагайтеся зрозуміти настрої аудиторії, на цій основі моделюйте спілкування з нею.

- Спілкування не повинно призводити до конфліктів, а запобігати їм.

- Не принижуйте людської гідності співбесідника.

- Спілкування має бути систематичним. Не залишайте поза увагою «незручних» для Вас учнів.

- Будьте ініціативним у спілкуванні.

- У процесі спілкування враховуйте стать вихованців.

- Уникайте штампів, постійно шукайте нові форми, засоби, методи і прийоми.

- Долайте негативні установки стосовно конкретного вихованця.

- У процесі спілкування уникайте абстрактної критики, оскільки це породжує опір.
- Якомога частіше усміхайтесь: це викликає позитивні емоції, спонукає до продуктивного спілкування.
- У процесі вашого спілкування частіше висловлюйте схвалення й заохочення: «Адже ти вмєш зробити це правильно...», «Адже ти – розумний (чемний)...»
- Відкрито виявляйте в учнівському колективі своє ставлення до вихованців.
- Постійно розвивайте свою комунікативну пам'ять, запам'ятовуючи педагогічні ситуації, їх перебіг.
- Якщо назріває потреба в індивідуальній бесіді, завчасно розробіть її план.
- У процесі спілкування в центрі уваги має бути особистість вихованця, його гідність.
- Враховуйте соціально-психологічне зростання вихованців.
- Систематично аналізуйте процес спілкування.
- Технологія й тактика спілкування мають бути скеровані на усунення психологічних бар'єрів між педагогом і вихованцем.
- Враховуйте в процесі спілкування індивідуальні особливості, темперамент, характери вихованців.
- Окремо обдумуйте особливості спілкування з важковиховуваними учнями.
- У процесі спілкування не зловживайте своїми перевагами як керівника-викладача.
- Постійно удосконалюйте інструмент спілкування - власне мовлення.

Слова-паразити

Слова-паразити *прикинь, не питання, типу, без проблем, коротше, в принципі, по-любому, загалом, ясно, фактично* й ін.. Паразитами їх робить не значення, а надмірне вживання у мовленні, яке з часом стає звичкою. Судити про людину набагато простіше, якщо слухати, як вона говорить і які звороти використовує у мовленні. Слова-паразити видають справжні почуття людини, а також несвідомо відкривають її таємниці. Прислухайтеся до манери розмови інших. Це допоможе вам ліпше пізнати внутрішній світ людини з усіма його особливостями.

Причини появи слів-паразитів

➤ логофобія - страх виступати на публіці або говорити з незнайомими людьми; притаманна людям з низькою самооцінкою, які не впевнені в собі і побоюються негативної реакції оточуючих на свої слова; Слова-паразити допомагають їм виграти час, щоб обдумати наступну фразу; до вживання таких слів вдаються і люди з низькою швидкістю мислення.

➤ недостатній словниковий запас (*ну, ось, типу, типу того, як би, на зразок того...*);

➤ навмисне заповнення паузи між словами або виразами у зв'язку з внутрішнім станом мовця: хвилюванням, розгубленістю (*а-а-а; е-е-е; м-м-м...; ну-у-у*);

➤ швидка, спонтанна, непідготовлена мова (*коротше, значить, так би мовити*);

➤ підсилення емоційного забарвлення мови (*та не питання, блін, дідько, атас, ваще, абзац, вау...*);

➤ уживання сленгових, «модних» слів-паразитів: «*фіг*», «*блін*» наприклад, вставляючи слово «*блін*», людина за його допомогою навмисно створює атмосферу близькості серед присутніх - «своїх людей», у компанії яких можна це собі дозволити.

Типи слів-паразитів

1. Умовні паразити. З'являються там, де в реченні потрібно зробити паузу. Найчастіше це вигуки. Виникають тоді, коли людина обдумує фразу, запинається або хвилюється при мовленні, - слова: «хм», «ммм», «иий», «еєє» тощо.

2. Емоційні паразити. Використовуються тоді, коли людина хоче зробити емоційний акцент на тому, що говорить; посилити враження від сказаного; драматизує: «реально», «капець», «коротше», «прямо», «жесть».

3. «Злитно-посадкові» паразити. Причиною появи - брак уміння заповнювати паузи. Ці слова, як правило, починають майже кожну нову думку мовця, при цьому не виконуючи ніякої корисної або інформаційної функції: «чесно кажучи», «коротше», «типу».

4. Паразити зворотного зв'язку. Штучний спосіб створити враження уважного слухача за допомогою питань: «так?», «справді?», «та ну?», «реально?».

Коротше – слово вживається нервовими людьми, які вічно кудись поспішають. Найбільш поширене у запальних холериків.

Це саме – люди, що використовують це слово, завжди скидають всю відповідальність на когось іншого, намагаючись тим позбутися від покарання і часто підставляють інших; люди, які не вмюють справлятися з проблемними ситуаціями.

До речі – використовується тими, хто не комфортно відчуває себе в чужій і незнайомій компанії. Цей паразит спрямований на залучення уваги до своєї персони.

«Знаєш», «розумієш» - коли звертаються до співрозмовника з такими словами, апелюють у такий спосіб до слухача, привертають його увагу, оскільки потребують підтримки, підтвердження того, що їх уважно слухають.

Взагалі-то – ще одне слово зі словника невпевненої особи. Люди, що часто вживають це слово, схильні влаштовувати істеричні скандали на порожньому місці.

«Б» – цим поєднанням користуються люди, які знають що їм потрібно в цьому житті. В основному так кажуть творчі особистості й підлітки.

Просто – використовується безвідповідальними людьми, які часто виправдовуються, бояться серйозності, знаходять проблеми на порожньому місці, не мають своєї думки і залежать від думки іншого.

Справді – вживається людьми-павичами. Вони завжди висувають претензії іншим, не помічають нікого, крім себе, а також вважають себе особливими і неповторними. Така людина не прийме нічию точку зору, крім своєї.

Значить, типу – слова, властиві людям з консервативними поглядами; також зустрічаються в лексиці агресивних людей. Деколи замість «типу» співрозмовник говорить «типо», підкреслюючи цим несерйозне ставлення до того, що він зараз скаже.

Рекомендації щодо викорінення слів-паразитів з мовлення

1. Запишіть те, як ви розмовляєте, на диктофон. Завдяки цьому Ви зрозумієте, які слова вживаєте найбільше і в чому проблема. Не бійтеся почути недосконалість своєї мови, говоріть природно, адже вас цікавить результат. Оцінюйте власне мовлення як невелику проблему, котру можна легко розв'язати.

2. Витримуйте паузи. У момент, коли ми відчуваємо потребу вимовити слово-паразит, потрібно зробити глибокий вдих. З боку він буде виглядати як природна пауза. Це, на відміну від паразитів, може стати інтонаційною окрасою Вашого мовлення. Поновлюйте розмову лише тоді, коли захочете сказати щось цінне, а не слово-паразит. Думайте над послідовністю речень.

3. Сконцентруйте увагу на голосі, тембрі, темпі. Ваша уважність до вимови стане уважністю і до змісту сказаного. Тобто Ви перестанете говорити слова, які не мають жодного сенсу.

4. Збагачайте свій словниковий запас. Читайте книги. Володіючи більшою кількістю синонімів, вставних слів, епітетів, метафор тощо, ви зможете уникнути незручних пауз. Якщо Вам завжди буде що сказати, в паразитах просто не буде потреби.

5. Використовуйте інтонацію, міміку та жести. Їх відсутність іноді стає причиною появи паразитів. Коли з'являється можливість емоції висловити голосом, потреба в застосуванні зайвих слів відпадає.

6. Багато читати, особливо класиків світової літератури. Читання допомагає збагатити словниковий запас, а значить, зробити мову красивою та образною. Багато слів-паразитів виявляються «під рукою» саме тоді, коли не вистачає власних, щоб передати ними думки, емоції та почуття.

7. Практикуйте в усному мовленні. Будь-яка теорія повинна бути підкріплена практикою. Тому намагаємося більше бувати на людях і частіше вступати в бесіду; не мине й місяця, як ми заслужимо репутацію людини, яка говорить красиво.

Типові помилки мовлення в роботі вчителя та шляхи їх усунення

▪ *Учитель дуже тихо говорить, окремі слова вимовляє нечітко, учням важко стежити за ходом розповіді.* Запитайте, чи чують вас учні, які сидять за останніми партами; готуючись до уроку, кілька разів запишіть пояснення навчального матеріалу на диктофон, а потім прослухайте на відстані, що дорівнює відстані від учительського стола до задньої парти.

▪ *Надмірно гучний голос, школярі швидко втомлюються.* Постійно змінюйте тональність свого голосу залежно від змісту матеріалу та видів навчальної діяльності.

▪ *Темп мовлення учителя дуже швидкий, учні не в змозі стежити за розвитком його думки й поступово виключаються із навчальної роботи.* Пам'ятайте, що швидкість мовлення на уроці має не перевищувати 40-50 слів за хвилину. За допомогою диктофона час від часу перевіряйте себе вдома, а на уроці вдавайтеся до самоконтролю.

▪ *Учитель часто вживає так звані слова-паразити: «е-е-е», «так-от» або ін.* Під час самоаналізу чітко виділіть найчастіше вживані слова-паразити. Удома підготуйте невеличкий аркуш із написом: «Не вживати слів: «е-е-е», «так-от», «ну»». Непомітно для учнів кладіть його перед собою. Згодом потреба в ньому відпаде.

▪ *Пояснюючи навчальний матеріал, учитель спрямовує погляд на стіни, поверх голів або за вікно.* Намагайтеся тримати в полі свого зору всіх учнів, непомітно переводячи погляд з одного на іншого; постарайтеся по їхніх очах визначити, як вони сприймають зміст Вашої розповіді.

▪ *Учитель допускає мовні помилки: русизми, неправильне вживання наголосів у словах тощо.* Готуючись до уроку, перевіряйте за допомогою словника правильність вживання тих чи інших мовних форм. На полях свого робочого зошита записуйте найбільш складні слова, ставте наголоси, робіть підкреслення червоним чорнилом, тренуйтеся вдома у вимові окремих слів і виразів.

▪ *Розміщуючи таблиці, картки або мапи на дошці, учитель затуляє частину ілюстративного матеріалу; коли ж на дошці треба щось написати, відшукує місце між таблицями.*

Мапи і великі таблиці треба розміщувати праворуч або ліворуч від дошки на спеціальних планках, залишаючи її вільною для записів. Працюючи з мапою або таблицею, користуйтеся указкою, а самі ставайте з боку.

- *Пояснюючи навчальний матеріал, учитель робить записи на дошці; при цьому затуляє їх собою.* Потрібно намагатися стояти праворуч від дошки, а також час від часу відступати, щоб учні могли добре бачити написане на ній.

- *Учитель використовує складні наукові терміни, запозичені з іноземних мов, незрозумілу лексику.* Уникайте насичення мови іноземними словами, складними науковими термінами. Завжди намагайтесь відшукати рівнозначне слово чи вираз рідною мовою. У випадках, коли певний термін або слово не має точного відповідника в рідній мові, зупиніться на поясненні етимології цього слова, запишіть його на дошці, а учні нехай зафіксують у своїх словниках чи робочих зошитах.

- *Учитель перериває свою розповідь час від часу паузами, щоб зробити зауваження учням, підвищуючи голос, говорить із роздратуванням.* Намагайтесь не розривати логічної канви своєї розповіді. Якщо хтось порушує дисципліну, зробіть паузу і зосередьте увагу на конкретному вихованцеві. Можна підійти до нього і тихенько попросити не заважати.

- *Під час пояснення навчального матеріалу вчитель перебуває в одній позі (стоїть біля стільця, міцно стиснувши руки на його спинці, або перед дошкою, нервово перебираючи пальцями).* Уникайте статичної пози; використовуйте наочні посібники, технічні засоби навчання; постійно вправляйтесь у подоланні нервового напруження.

- *Під час самостійної роботи учнів учителька на перші прохання про допомогу «бігає» по класу, виступуючи підборами, або намагається ходити навшпиньках.* Привчайте учнів до самостійного виконання завдань. Подбайте про взуття, яке б не стукотіло і не привертало до себе уваги. По класу ходіть поважно, впевнено.

- *Учитель пише на дошці нерозбірливо, спотворюючи букви. Втирає лише частину дошки, залишає на іншій уривки попередніх записів.* Перш ніж писати на дошці, треба повністю стерти непотрібне. Відновіть уміння чітко, правильно писати літери.

▪ *Звертаючись до деяких учнів, учитель вказує пальцем, додаючи: «Ось ти» і т. ін.* Належно запам'ятайте прізвища та імена всіх своїх вихованців. Звертаючись до конкретного учня на уроці, називайте ім'я або прізвище та ім'я, додаючи «Будь ласка...».

▪ *Учитель заходить до класу через 2- 3 хвилини після дзвінка на урок.* Заходьте до класу вчасно, демонструючи цим пунктуальність і ошадливе ставлення до навчального часу.

▪ *Опитуючи учнів, учитель, нечітко формулює запитання.* Ключові запитання для перевірки знань, умінь і навичок ретельно готуйте до уроку, дбайте, щоб вони спонукали школярів до роздумів, сприяли активізації мисленнєвої діяльності.

▪ *Під час усної перевірки знань учитель віддає перевагу спілкуванню лише з одним-двома учнями, не контролюючи діяльність інших.* Привчайтеся розподіляти увагу. Це дасть Вам змогу уважно слухати відповіді вихованців, водночас контролюючи тих, хто виконує завдання біля дошки, бачити всіх учнів. Якщо відчуваєте утруднення, застосовуйте спеціальні вправи.

▪ *Учень відповідає на поставлене запитання, а вчитель у цей час говорить з іншим учнем або байдуже дивиться у вікно.* Виявляйте цілеспрямовану увагу до учня й щирий інтерес до змісту його відповіді, так, ніби Ви чуєте це вперше.

▪ *Після привітання, на початку уроку, учні, сівши за парти, продовжують гомоніти, а вчитель, намагаючись перекрити гамір, починає урок.* Привітавшись, зосередьте свою увагу на вихованцях, витримайте паузу, поки в класі не настала тиша. Лише після цього запропонуйте їм сісти й одразу залучіть до конкретної діяльності.

▪ *Під час пояснення нового матеріалу окремі школярі починають розмовляти, до них приєднуються інші, але вчитель продовжує свою розповідь.* Намагайтеся помічати найменші порушення поведінки окремими учнями, не даючи можливості залучитися до цього процесу іншим. Зробіть паузу, уважно подивіться на недисциплінованого учня, висловіть мімікою й жестом своє незадоволення. Аналізуйте зміст і методи роботи: якщо учні втратили інтерес до Вашої розповіді, треба шукати інші засоби викладу матеріалу.

▪ *На уроці учитель розглядає негативні дії і вчинки або конфлікти учнів, що призводить до марнування часу і нервового збудження вихованців. Намагайтеся нейтралізувати негативні дії учнів засобом «підміни», тобто негайно переключивши їхню увагу на інший вид діяльності, насамперед навчальної. Конфлікти аналізуйте за рамками уроку.*

▪ *Школяр запізнився на кілька хвилин. Учитель припиняє навчальну роботу і з'ясовує причини затримки, вдається до моралізування. Мімікою висловите своє невдоволення учневі і, не припиняючи роботи, жестом запропонуйте йому сісти за парту. Лише після уроку можете з'ясувати причини запізнення і зробити відповідне зауваження.*

▪ *Учень не хоче працювати на уроці, всіляко демонструючи це. Учитель будь-що намагається залучити його до навчальної роботи, вдаючись навіть до авторитарних засобів впливу. Не варто бурхливо реагувати на таку поведінку школяра. Розумніше залишити його у спокої. Якщо всі учні класу активно виконують конкретне завдання, недисциплінований вихованець може вгамуватися і також долучитися до роботи.*

▪ *Учитель, вислухавши відповідь учня, оцінює її, не аргументуючи. На запитання учня: «А чому такий низький бал?» відповідає: «Бо ти знаєш цей матеріал недостатньо». Намагайтеся завжди аналізувати відповіді, підкреслюючи позитивне і вказуючи на помилки. Можна також спонукати школяра до самооцінювання й самоаналізу.*

▪ *Учитель оцінює учнів, виходячи з особистого ставлення до них; застосовує оцінку як засіб покарання. Будьте об'єктивні в оцінюванні знань - не виявляйте власних симпатій чи антипатій. Це призводить до втрати вчителем авторитету.*

▪ *Учитель під тиском батьків або учнів іноді змінює раніше виставлені бали, особливо поточні. Виявляйте твердість і послідовність, оцінюючи знання школярів. Якщо припустилися помилки, у присутності всіх учнів проаналізуйте ситуацію, вибачтесь і поставте інший, відповідний, бал.*

▪ *Наприкінці семестру, прагнучи мати добрий показник успішності класу чи під тиском учнів або їхніх батьків учитель іноді ліберально ставиться до підсумкового оцінювання. Завжди будьте об'єктивні. Якщо хтось із учнів або батьків не згоден з*

майбутнім підсумковим балом за семестр, можна, встановивши коло навчальних завдань для опрацювання з певних розділів, у присутності всіх учнів (або навіть батьків) ретельно перевірити рівень знань та об'єктивно його оцінити, не допускаючи найменшої прискіпливості.

▪ *Учитель надмірно балакучий, повідомляє забагато інформації, хоче вразити учнів ерудицією.* Уникайте балакучості та показного демонстрування ерудованості, оскільки це відвертає увагу школярів від головного - засвоєння теми уроку. Зважайте на конкретні розумові можливості учнів, їх індивідуальні особливості.

▪ *Учитель намагається перевірити, як школярі зрозуміли навчальний матеріал, з'ясовуючи, у кожного з них, які виникли запитання.* Необхідно з'ясувати ступінь усвідомлення суті вивченого, запропонувавши учням проблемне завдання

▪ *Учитель викликає певного учня, а потім ставить йому запитання.* Запитання треба ставити всьому класу, а потім пропонувати певному учневі відповісти на нього.

▪ *Під час пояснення нового матеріалу чи інструктуючи учнів, вчитель тримає руки в кишенях, крутить у руках ключі, подзенькує дрібними грошима, сідає на підвіконня чи на край стола, «грається» окулярами, гудзиками, краваткою чи кучерями, часто поправляє зачіску, підкручує вуса тощо.* Намагайтеся позбавитися таких звичок, це відволікає увагу школярів. Можна записати їх на аркуші паперу, повісити вдома над робочим столом із нагадуванням: «Я повинен позбутися цих звичок!»

▪ *Учитель виявляє нерішучість, бажання уникнути, обійти складні моменти у спілкуванні з учнями.* Ніхто не розв'яже за Вас педагогічні завдання. Активно і наполегливо долайте труднощі, які виникають у процесі спілкування зі школярами.

▪ *Учитель намагається розв'язувати у присутності всього класу усі проблеми, зокрема особисті, що постають перед окремими учнями.* Є питання, які можна обговорювати лише віч-на-віч.

▪ *Учитель виявляє надмірну суворість.* І суворість потрібна, але, звичайно, у розумних межах. Головною Вашою зброєю у спілкуванні з «неслухняними» учнями має бути здоровий гумор.

- *Учитель зосереджує увагу на помилках учнів, дорікає їм, що часто стає причиною негативного ставлення до нього вихованців.* Насамперед відзначайте успіхи (навіть найменші) в навчанні кожного учня, заохочуйте за старанність, всіляко формуйте у вихованців віру у власні сили і можливості

- *Учитель виявляє дріб'язкову прискіпливість, часто погрожує учням: «Я вам покажу!», «Стань у куток», «Замовчи, бо підеш до директора!», «Викличу батька, він тобі покаже!» тощо.* Жодний учитель, дотримуючись авторитарно-командного стилю взаємин, ще не зміг досягти вагомих успіхів у навчально-виховній роботі.

Спілкування має будуватися за принципом: «Найбільше поваги до особистості і водночас найбільше вимогливості до неї». Використовуйте позитивні мовленнєві конструкції. Варіанти підбадьорювання учня: *Як гарно ти почав розповідь, продовжуй її;* позитивна випереджальна оцінка: *Ти впорасишся із цим завданням, адже гарно підготувався до уроку, Я вірю в те, що з цим завданням ти впорасишся* тощо

- *За найменшого порушення дисципліни вчитель залякує учня записом у щоденнику, вважаючи, що такий запис змусить батьків зайнятися вихованням своєї дитини.* Відмовтеся від цього, бо Ви формуєте у вихованця негативне ставлення до себе. Неодмінно записуйте в щоденник подяку батькам за навчальні успіхи їхньої дитини, дисциплінованість, старанність, доброту тощо.

- *Розпочавши виконання самостійних завдань, учні запитують учителя щодо порядку дій, способів роботи.* Перш ніж залучити учнів до самостійної роботи, необхідно озброїти їх раціональними способами дій, виходячи зі змісту завдання, допомогти зорієнтуватися щодо послідовності навчальних операцій.

- *Під час самостійної діяльності частина учнів за найменших ускладнень звертається до вчителя за допомогою, а він поспішає цю допомогу надавати.* Не варто квапитися з допомогою, коли йдеться про дріб'язкові речі - це не сприяє розвиткові розумових здібностей і можливостей, формуванню вмінь самостійної пізнавальної діяльності; нехай школярі привчаються власними зусиллями долати труднощі.

Узагальнені настанови щодо ефективного спілкування

Спілкування неможливе без установаження контакту зі співрозмовником. Для цього продемонструйте співрозмовникові зацікавленість і готовність до розмови виразом обличчя і положенням тіла. Слухайте активно: подавайте співрозмовникові сигнали, що ви слухаєте його уважно і намагаєтеся зрозуміти. Для цього час від часу повторюйте своїми словами найбільш важливі висловлювання співрозмовника. Робіть це з позитивною або питальною інтонацією, короткі зауваження на кшталт: «так, розумію», «точно», «цікаво», «чудово».

Будьте спостережливими, уважно стежте за емоціями, настроєм співрозмовника. Не перебивайте співрозмовника, дайте йому можливість висловити свою думку до кінця. Саме думку, а не фразу чи пропозицію.

Щоб співрозмовник правильно зрозумів Вашу основну думку, не захоплюйтеся загальними словами або занадто довгими фразами. Що конкретніше буде висловлена ідея, то простіше іншій людині зрозуміти її. Говоріть достатньо голосно і чітко (це додає Вашій мові впевненості). Під час розмови підтримуйте зоровий контакт зі співрозмовником, використовуйте адекватні невербальні сигнали, які можуть сказати співрозмовникові більше, ніж слова (жести, рухи, вираз обличчя, міміку тощо).

НЕВЕРБАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ

Одним із засобів спілкування є невербальна (несловесна) комунікація. Це різні рухи тіла (жести, міміка, пантоміміка), інші засоби зовнішньої несловесної передачі емоційних станів людини (наприклад, почервоніння, збліднення, зміна ритму дихання та ін.), які слугують засобами обміну інформації між людьми.

Невербальне спілкування - вид спілкування, для якого характерне використання невербальної (безсловесної) поведінки і невербальних комунікацій як головного засобу передачі інформації, організації взаємодії, формування образу, думки про співрозмовника, здійснення впливу на іншу людину.

Невербальні засоби мають своєрідну класифікацію. Вчені розглядають 16 невербальних засобів спілкування - це рухи тіла, жести (рухи рук, ніг), просторове поле між співрозмовниками, вираз очей та спрямованість погляду, вираз обличчя, акустичні засоби (пов'язані з мовою і непов'язані з нею), тактильні засоби (потиск руки, поцілунки), посмішка, косметика, реакції шкіри (почервоніння, збліднення), запахи (парфуми, алкоголь), одяг та його колір, манери (наприклад, тримати цигарку) та ін.

1. Першою серед невербальних засобів спілкування називають кінетику, або *оптико-кінетичну систему*, яка охоплює в себе жести, міміку і пантоміміку, рухи тіла, а також погляди. На думку дослідників, мова тіла - це будь-який рух тіла або його частини, за допомогою чого людина передає емоційне послання зовнішньому світу. Вивчення мови тіла - дослідження всіх його рухів - від свідомих до несвідомих, від тих, що характерні для певних етнічних і соціальних культур, до тих, за допомогою яких переборюються всі культурні перешкоди.

Ставлення людини до співрозмовника добре передає його поза. Якщо один співрозмовник тягнеться до іншого, ловить його погляд, робить скуті жести, то можна сказати, що підлеглий прилаштовується знизу до свого керівника. Якщо людина намагається виглядати вищою за свого співрозмовника, споглядає на нього гори, демонструє самовпевненість, то можна сказати, що вона прилаштовується згори, грає роль покровителя. Якщо обидва співрозмовники (навіть незалежно від зросту, віку) тримаються спокійно, впевнено, демонструють повагу одне до одного, то вони прилаштовуються нарівні. Цікаво, що людина, яка з повагою ставиться до співрозмовника, повертається до нього всім тілом, а якщо не хоче його слухати, - то стоятиме напівобернувшись. Якщо одна людина начебто віддзеркалює позу іншої, вона демонструє свою згоду з нею. Певний психологічний стан людини передають такі пози, як «іти з високо піднятою головою», «розправити плечі», або, навпаки, «стояти на напівзігнутих ногах».

Є кілька положень голови, які передають настрій та ставлення співрозмовника. Так, якщо голова у нього поставлена прямо і він робить маленькі кивки нею, отже, він уважно слухає; якщо нахилив голову трохи вбік, це означає, що у нього

прокинувся інтерес до предмета розмови; якщо ж нахилив голову вниз, то це означає, що він ставиться до розмови негативно, навіть осуджуючи.

Міміка - це експресивно-виразні рухи різних частин обличчя людини (особливо очей, рота), які передають психологічний її стан у певний момент часу.

Пантоміміка - це система виразних рухів людини, за допомогою яких вона демонструє іншим людям свій внутрішній психофізіологічний стан, або показує своє особисте ставлення до того, що відбувається з нею та навколо неї. Навіть існує театр пантоміміки, де зміст передається за допомогою кінетики. У балеті артисти тільки рухами тіла передають свої почуття, розповідають про кохання, страждання. І їх добре розуміють, хоча вони не промовляють жодного слова. Жести - це рухи тіла, які передають внутрішній стан людини і несуть інформацію про її думки, переживання, а також про її ставлення до того, що відбувається з нею та навколо неї. Автор праць про невербальні компоненти спілкування Д. Левіс виділяє чотири типи жестів залежно від їх призначення: 1. *жести-символи* (наприклад, жест, що створює за допомогою великого та вказівного пальців букву «о», у США означає «все добре», у Франції - «нуль», у Японії - «гроші»); 2. *жести-ілюстратори* (мова доповнюється рухом руки у певному напрямку і діапазоні); 3. *жести-регулятори* (наприклад, традиційний потиск руки, кивок головою та ін.); 4. *жести-адаптори*, які передають почуття та емоції (в українців є навіть опис одного з таких жестів - «почухав потилицю»).

Щоб визначити, чи відвертий і чесний співрозмовник, варто подивитися, в якому положенні знаходяться його долоні. Коли людина нічого не приховує, її долоні найчастіше розкриті (повністю чи частково). Той, хто протягує для привітання руку і тримає її відкритою догори, демонструє цим свою доброзичливість і довіру. Якщо долоня при вітанні повернута донизу, у людини, якій подають руку, виникає відчуття залежності, можливо, навіть і ворожого ставлення. Найбільше роздратування викликає жест «вказівного персту» - це як кийок, за допомогою якого змушують іншу людину підкорятися. Не лише долоні, а й в цілому руки у певному положенні підтверджують наше ставлення до співрозмовника. Так, якщо

руки схрещено на грудях, - це знак захисту, бар'єра, спроба відгородитися від інших. Якщо людина, схрестивши руки, ще й затискує пальці в кулак, то це демонстрація ворожості або наступальної позиції. Якщо ж людина стоїть, тримаючи руки за спиною, то цим вона демонструє впевненість у собі.

Велику роль у спілкуванні відіграють **очі** людини. Саме завдяки ним установлюється перший контакт між незнайомими людьми. Спрямованість погляду та його довжина, частота поглядів - усе це має значення для співрозмовників. Коли людина говорить, вона звичайно рідше дивиться на співрозмовника, аніж тоді, коли його слухає. Якщо двоє співрозмовників спокійно дивляться один одному в очі, то вони починають відчувати довіру і взаємну симпатію. Неприязнь певною мірою пов'язана з тим, що люди не бачать один одного і рідко спілкуються за принципом «очі в очі». Люди здавна знали, що поглядом можна позитивно або негативно вплинути на іншого. Завжди говорили: «очі бігають», «очі випромінюють блискавки», «затьмарені очі», «недобрі очі» тощо. Неприємно розмовляти з людиною, яка не дивиться на співрозмовника, весь час «відводить очі». А деякі люди під час переговорів навіть одягають темні окуляри, щоб очі не видавали їхніх справжніх думок. Якщо людина хоче досягти взаєморозуміння з іншими, вона дивиться їм в очі. Відомо, що зіниці у людини розширюються, коли її щось зацікавило. Успіх спілкування вічна-віч залежить від спрямованості поглядів та їх довжини. Спеціалісти кажуть, що діловий погляд - це, коли дивитися на лоб трохи вище від очей співрозмовника. Якщо погляд фіксується нижче від рівня очей співрозмовника - то це соціальний погляд, а якщо нижче від підборіддя - це інтимний погляд. Педагогу дуже важливо навчитися під час комунікації контролювати вираз та направленість своїх очей.

2. Другу систему невербальних засобів становить **такесика** - це потиск руки, поплескування по плечах, поцілунок, посмішка. Про характер людини багато говорить потиск руки, який може бути міцним, в'ялим, ніжним, довгим та ін. Потиск руки повинен бути коротким і досить енергійним - це традиційно чоловічий засіб вітання. Ділові жінки теж нині вітаються у такий

спосіб, хоча у деяких країнах їм при зустрічі цілують руку. А коли людина усмішкою демонструє свою доброзичливість, то разом із поглядом очей легко встановлює контакт. Загалом саме посмішці спеціалісти серед усіх експресивних засобів приділяють найбільшу увагу. Існує майже 60 описів посмішки (весела, грайлива, сумна, чудова, крива, журлива, переможна тощо). Посмішка повинна бути адекватною ситуації і не викликати роздратування у співрозмовника.

3. Окрему систему - **праксодіку та екстралінгвістику** - становлять невербальні засоби, що стосуються голосу та його вокалізацій, - інтонація, гучність, темп, тембр, тональність; - вкраплення у голос - сміх, плач, покашлювання, дикція тощо. Завдяки таким особливостям голос людини неначе проникає у душу співрозмовника, передаючи йому потрібну думку. А. Макаренко зізнавався, що педагогом відчув себе тільки тоді, коли зміг той самий наказ віддавати двадцятьма різними інтонаціями. Розповідають, що один італійський актор, перебуваючи на гастролях у Польщі, якось прочитав монолог. Слухачам здалося, що це був монолог страшного злочинця, який розкаюється у скоєному і щиро просить вибачення. На очах багатьох зі слухачів з'явилися сльози. Потім з'ясувалося, що актор не підготував запасного номера і просто італійською мовою вимовляв цифри від одиниці до сотні, але з різними інтонаціями і жестами.

Високий тембр голосу стомлює і дратує. Небажано говорити дуже швидко, як і дуже повільно. Спеціалісти вважають, що **середній темп** мовлення повинен становити 100-120 слів на хвилину.

Велике змістове навантаження мають **паузи** в мовленні. Це здається парадоксом: людина мовчить, а інформація слухачам надходить. Невипадково Цицерон зауважив: «найсильніший крик - у мовчанні». Проте найчастіше пауза є свідченням того, що думка відстає від мови, що людина не знає, про що сказати в певній ситуації.

4. Особливою серед невербальних засобів є **проксеміка**, або система організації простору і часу спілкування. Автор проксеміки Е. Холл назвав її «просторовою психологією». Спеціалісти виділяють чотири просторових зони, яких людина свідомо чи несвідомо дотримується при спілкуванні.

Перша зона - інтимна (від 15 до 46 см). Це саме та зона, яку людина найбільше оберігає. У ній можуть знаходитися, крім суб'єкта, лише найбільш близькі йому люди, тобто ті, з ким у нього тісний емоційний контакт. Через це зрозуміло, чому люди в переповненому громадському транспорті почувають себе незручно і намагаються стати так, щоб інші не порушували їхню інтимну зону. Здебільшого люди за таких умов між собою майже не розмовляють, не розглядають один одного, намагаються не виявляти своїх емоцій.

Друга зона - так звана особиста (від 46 до 120 см). Це та відстань, на якій люди звичайно розміщуються на раутах, вечірках, під час дружніх зустрічей.

Третя зона - соціальна (від 120 до 360 см). Таку відстань ми намагаємося зберегти в міжособистісному спілкуванні з малознайомими людьми, зокрема, на роботі. *Четверта зона* - громадська (понад 360 см). Це та відстань, на якій бажано знаходитися лектору й оратору.

Вибір відстані залежить від взаємин між людьми: як правило, людина стає ближче до тих, кому симпатизує. Друзі завжди стають поруч, конкуренти, як правило, подалі і так, щоб між ними щось знаходилося, наприклад, стіл. Нового співробітника оточення спочатку тримає на відстані соціальної зони, і тільки коли добре пізнає його і прийме в свою групу, то дозволить знаходитися у межах особистої зони.

ВИДАТНІ РИТОРИ

Абеляр П'єр (1079-1142) - французький педагог, богослов, філософ-схоласт і поет. За життя здобув популярність як майстер організації та проведення диспутів у середньовічних паризьких школах, блискучий полеміст, що мав безліч учнів і послідовників. Один із засновників методу схоластичної діалектики, який зводився до пошуків аргументів «за» і «проти».

Основні твори: «Так і ні», «Діалектика», «Вступ до теології», «Пізнай самого себе», «Історія моїх страждань» (єдина середньовічна автобіографія філософа). Сучасники називали його «другим Аристотелем».

Августин Аврелій (354-430) - Ранньохристиянський теолог, церковний діяч, єпископ, один з отців церкви, відомий як оратор та як перший професійний гомілет. Один з найосвіченіших людей свого часу. Походив з Північної Африки (м. Тагаст). З підліткового віку планував стати оратором, три роки навчався в риторичній школі в Карфагені, потім був викладачем риторики в Римі та Мілані. 378 р. прийняв хрещення, а згодом став священником. Вів активну проповідницьку діяльність, а також був теоретиком гомілетики.

В автобіографічному творі «Сповідь» указував, що, вивчаючи риторику в юності, часто керувався марнославством, інколи використовував здобуте красномовство на шкоду іншим. Уже як християнський ритор він стверджував, що проповідник у своїй діяльності не повинен зосереджуватися на риторичній вправності й хитрощах, а орієнтуватися передусім на свого слухача. Гомілет має знати Біблію та церковну літературу, цього достатньо для опанування християнської мудрості. У проповідях вважав зміст важливішим від форми. До нашого часу збережено близько 500 творів, серед яких значна кількість проповідей. Твір «Про християнську доктрину» є класикою гомілетики.

Аквінський Фома / Тома (1225 - 1274) - середньовічний теолог, філософ-схоласт, монах-домініканець, святий. Один із найвизначніших і найвпливовіших мислителів всесвітньої історії. Засновник теологічної та філософської школи томізму. Висунув ідею гармонії віри і розуму; розрізняв істини розуму та істини одкровення, вважаючи останні недоступними розуму,

підвладними лише душі (вірі). Автор 5 доказів існування Бога. Основні твори: «Філософська сума (про істинність католицької віри проти язичників)», «Сума теології» (своєрідна енциклопедія католицького богослов'я).

Антифон (480–411 рр. до н. е.) – давньогрецький оратор, учитель риторики, державний діяч. Входить до канону аттичних ораторів. Походив з м. Рамні в Аттиці. В Афінах працював логографом, а також учителем ораторського мистецтва. Стиль його промов простий, він часто використовував антитези, поетичну лексику. Відомо про 60 промов, 15 з яких дійшли до нашого часу. Дванадцять збережених творів є вправами (складені на вигадану тему), а три стосуються справжніх судових процесів, а саме: «Звинувачення мачухи в отруєнні батька», «Про хориста» (на захист випадкового вбивці, члена хору) та «Про вбивство Герода».

Аристотель (384–322 до н. е.) – давньогрецький учений, філософ, логік, педагог, теоретик риторики. Походив з м. Стагіра. 867 р. прибув до Афін, де протягом 20 років навчався в Академії Платона. Згодом заснував власну школу – Лікей. Був вихователем Олександра Македонського. Заклав основи багатьох сучасних наук, став одним із перших теоретиків риторики. Питань риторики торкається трактат. «Про риторичне мистецтво» (у трьох книгах), а також – опосередковано – «Поетика». А. розмежував ці дві науки, визначивши риторику як мистецтво переконання, мистецтво, що впливає на дійсність, а поетику – як мистецтво наслідування дійсності. На його думку, головне в риториці – пошук доказів. Усі засоби переконання він розділив на логічні докази, моральні докази та емоційний вплив. Особливу увагу присвятив особистості оратора, його принципам, переконанням, етиці (моральності). Створив класифікацію стилів (схарактеризував ясний і холодний стилі). Розглянув різні види тропів і стилістичних фігур та їх застосування у риторичному мовленні; вивчав питання композиції промови. Також звернув увагу на склад і характер слухачької аудиторії. Йому належить перша класифікація видів красномовства, він виділив три роди промов – дорадчі, епідейктичні та судові. У «Поетиці» вивів систему вимог до художніх творів, зокрема до ораторської прози.

Аристофан (бл. 450 до н. е. - бл. 385 до н. е.) - старогрецький поет, «батько комедії», найушлавленіший представник давньогрецької комедії, для якої характерна гостра політична сатира. Написав сорок чотири комедії, авторство чотирьох з них спірне. З них збереглося 11 (крім того, майже тисяча фрагментів.): «Ахарняни», «Вершники», «Хмари», «Оси», «Мир», «Птахи», «Лісістрата», «Жінки в народних зборах», «Плутос» та ін. Сюжети поет брав не з міфології, а створював сам, широко використовуючи казки, пісні, народні жарти, пародії. Його твори - це гротескне відтворення дійсності.

Богослов Григорій (Назіанський) (бл. 330 – бл. 390) – релігійний і церковний діяч, візантійський богослов, один з отців церкви, ритор, проповідник. Зачислений до лику святих. Походив з Каппадокії (тепер територія Туреччини). Навчався в Александрії та Афінах. Найбільших успіхів досяг у вивченні риторики. Після закінчення навчання деякий час викладав в Афінах красномовство. У 30 років прийняв хрещення від батька, який був на той час єпископом. Згодом переїхав до Константинополя, де служив і проповідував. 381 р. став Константинопольським патріархом. Однак його призначення викликало невдоволення деяких єпископів, тож він, щоб уникнути незгоди в церкві, повернувся на батьківщину, де до смерті провадив аскетичне життя. Його творча спадщина налічує 243 послання, 507 духовних віршів і 45 проповідей. Також збереглося понад 200 листів, що поряд з богословськими питаннями торкаються приватного життя Григорія; вони започатковують у літературі автобіографічний жанр. Ліричні вірші, які він писав в античному дусі, мають характер не стільки псалма (молитви), скільки риторичного панегірика. Автобіографічні поеми: «Про моє життя», «Про мою долю», «Про страждання моєї душі»

Василій Великий (329–379) – визначний церковний діяч, архієпископ, гомілет, один із Отців Церкви та найшанованіших на Русі святих. Походив з м. Кесарії в Каппадокії (тепер Туреччина). Батько В. В. був оратором. В. В. навчався в Константинополі та Афінах, де вивчав класичну риторику. Згодом став ченцем-аскетом, мандрував країнами Сходу, проповідуючи християнство. Перебував на посаді архієпископа

Каппадокійського. Уже його сучасники називали його Великим - це можна побачити у трьох достоїнствах його життя: Він Великий Архіпастир Церкви, Великий Законодавець чернечого життя і Великий своєю святістю. До нашого часу дійшло понад 300 праць, серед яких близько 30 проповідей, бесіди з тлумаченнями Біблії. За переконанням архієпископа, проповідь має бути передусім доступною слухачам. Він створив текст літургії, відомої як літургія Василя Великого.

Напередодні для Святого Василя 31 грудня (13 січня) в Україні щедрують, в сам Василів день 1 (14) січня прийнято посівати. Крилаті вислови Василя Великого: «Скільки віднімеш від тіла, стільки додаси сили душі»; «Заради кого хочеш жити, за тих і померти не бійся».

Вишенський Іван (бл. 1550 – 1621) – український церковний і громадський діяч, письменник, полеміст. Родом зі Львівщини, із містечка Судова Вишня. У 1570-х рр. став ченцем Афонського монастиря в Греції, де прожив 40 років Звідти надсилав в Україну послання, спрямовані проти унії, ополячення краян та переходу в католицьку віру. У 1604–1606 рр. відвідав Україну, був гостем Львівського братства. Збереглося 16 творів письменника, переважно це полемічні трактати та послання, серед них: «Послання до єпископів», «Послання до всіх, хто живе в землі польській», «Загадка філософам латинським» та ін. Хоч про безпосередню ораторську діяльність відомо мало, його твори є риторичні: вони переважно мають форму послань, автор використовує живу народну мову поряд з церковнослов'янською, широко вживає риторичні засоби (риторичні запитання, звертання, вигуки, антитези та ін.).

Галятовський Іоанікій (бл. 1620 – 1688 рр.) – український православний монах, письменник, церковний і громадський діяч, теоретик церковного красномовства, проповідник, викладач риторики. У 1640-х рр. навчався у Києво-Могилянському колегіумі, був учнем Лазаря Барановича. Згодом викладав у цьому навчальному закладі курс риторики. У 1658–68 рр. – ректор Києво-Могилянського колегіуму. У 1668–1688 рр. архімандрит Чернігівського Єлецького монастиря. Автор близько 20 творів, зокрема збірок проповідей та оповідань, полемічних трактатів. Збірка проповідей «Ключ розуміння»

вплинула на розвиток жанру проповіді в Україні. Ця збірка містила й теоретичну частину – гомілетичний трактат «Наука, албо Спосіб зложення казання», що мав великий вплив на розвиток тогочасного українського красномовства.

Гізель Інокентій (бл. 1600 – 1683) – український церковний і громадський діяч німецького походження, учений, полеміст. Юнаком прибув до Києва, де прийняв православ'я. 1642 р. закінчив Києво-Могилянську колегію, після чого деякий час навчався за кордоном. За дорученням Петра Могили очолив Києво-Печерську друкарню. З 1645 р. професор, з 1646 р. ректор Києво-Могилянської колегії, з 1656 р. архімандрит Києво-Печерського монастиря, де зібрав найбільшу в Україні бібліотеку. На посаді архімандрита захищав права і самостійність Київської митрополії, наголошуючи на цьому у своїх проповідях. Він був одним з найосвіченіших людей свого часу; як учений працював у багатьох галузях знань, зокрема філософії, теології, етиці. Відомі твори – богословсько-етичний трактат «Мир з богом чоловікові», полемічний трактат «Про віру правдиву». Його вважають імовірним автором «Синописа» (першого нариса історії України). Л. Баранович називав І. Г. за його розум «українським Аристотелем».

Гіперид (бл. 390 – 322 р. до н. е.) – давньогрецький оратор, громадський і політичний діяч. Один з канону десяти аттичних ораторів. Учень Ісократ. Походив з Афін. Почав кар'єру як логограф. Спершу підтримував політичні погляди Демосфена проти македонян, однак згодом 324 р. до н. е. виступив одним з його обвинувачів на процесі проти Гарпала, колишнього скарбника Олександра Македонського. Після вигнання Демосфена очолив патріотичну партію Афін. Сягнув високого рівня ораторського мистецтва, його промови цінували за гумор, мистецтво переконання. Відомо про більш ніж 50 промов, збереглися лише уривки шести з них, зокрема «Проти Демосфена», «Проти Філіпіда», а також «Епітафії» – надгробного слова на честь полеглих у Ламійській війні.

Горгій (483 - 375 до н.е.) - давньогрецький філософ, софіст, творець грецької художньої прози, один із засновників класичної риторики. Родом із Сицилії; у 427 р. до н.е. прибув в Аттику як посол міста Леонтини, що терпіло утиски від сусідніх Сиракуз.

Він викликав захват у афінської публіки вмiлими антитезами і вдалими римованими співзвуччями слів. Так до нього в Афiнах не говорив ніхто. У результаті народні збори віддали перевагу цьому політичному оратору тільки за вміння красиво висловлювати свою думку. Окрилений успіхом Горгій переселяється до Афiн і відкриває школу красномовства; риторика визначає як майстерність переконання; Привабливість його промов полягала в умінні використовувати звукову і музичну сторони мови. Він розробив методику впливу на слухача, йому також приписують винахід словесних фігур (антитеза, співзвучність закінчень і т.ін.). За свідченням сучасників, Горгій викликав захоплення не як судовий чи політичний оратор, а як майстер урочистого красномовства-похвальних (епідейктичних) промов («Похвала Олені»). Його промови сприяли не стільки висловлюванню симпатій до того чи іншого політичного діяча, але присвячувались пропаганді певної ідеології чи способу життя.

Демосфен (384–322 рр. до н. е.) – давньогрецький оратор, логограф, політичний діяч. Найвидатніший представник грецького красномовства. Зараховується до канону 10 ораторів, визнаний найвидатнішим представником грецької риторики, блискучим стилістом і видатним політиком. Походив з Афiн. Після смерті батька спадок хлопця відібрали й витратили опікуни, тому майбутній оратор вирішив відстояти його в суді і для цього почав навчатися красномовства. Йому вдалося виграти справу зі спадком, після цього він став логографом. Від природи хлопець мав вади мовлення (гаркавість, шепелявість, а також тихий голос та слабе дихання), проте сумлінно працював над усім, що завадило б йому виступати публічно. Як свідчить Плутарх, він тренував дикцію, розмовляючи з камінцями у роті, зміцнював голос бігом і розмовою на крутих підйомах, виголошував промови на березі моря, перекрикуючи шум хвиль, відточував міміку перед дзеркалом; також підвішував над собою гострий меч, який завдавав йому болю в разі посмикування плеча. Над текстом кожної своєї промови він довго та наполегливо працював, крім того, вивчав найдосконаліші зразки промов своїх попередників. Щоб уникнути спокуси відірватися від праці і вийти надвір, голив половину голови і так змушений

був залишатися вдома. Йому було соромно, якщо вранці хтось брався до роботи раніше за нього. У підсумку поборов усі свої вади і став найвидатнішим оратором Афін, навчившись майстерним словом впливати на розум і емоції слухачів. Очолював антимакедонську партію в Афінах, закликав греків до боротьби проти македонського царя Філіппа. У своїх знаменитих промовах, що отримали назву філіппіки, оратор попереджав мешканців Афін про загарбницьку політику Філіппа II. Коли афіняни зазнали поразки в битві з македонцями, зайнявся внутрішніми справами Афін. На знак заслуг громадськість нагородила його золотим вінком. 324 р. до н. е. притягнутий до суду у зв'язку з процесом проти Гарпала, колишнього скарбника О.Македонського. Покараний штрафом, який не міг заплатити, тому втік з Афін і повернувся туди вже після смерті О. Македонського. Новий правитель Македонії Антипатр наказав убити Демосфена. Утікаючи від переслідувань, оратор наклав на себе руки, ковтнувши отруту. Збережено близько 60 його промов: «Про вінок, або На захист Ктесіфонта», «Проти Аристократа», «На захист волі родосців» та ін. Твори Демосфена високо цінували сучасники та наступники за їхню продуманість, логічність аргументів, простоту і ясність стилю, вміле використання тропів і стилістичних фігур, ритмічність прози. Його промови стали зразками для наслідування наступних поколінь ораторів. На питання: що складає найістотнішу чесноту оратора, завжди відповідав: «По-перше, вимова, по-друге, вимова і, по-третє, вимова».

Діоген (Синопський) (бл. 412 до н.е. 323 до н.е.) - давньогрецький філософ, відомий своїм аскетичним способом життя, притчами та висловлюваннями. Якось він спитав у атлета-переможця:

- «За що ти отримав вінок переможця?». Той гордо відповів: «За те, що я перемаг у поєдинку з найсильнішими людьми Греції!»

- «Найсильнішими? Навряд! Якби вони були сильніші за тебе, то ти б їх не подолав».

- «Добре, я отримав перемогу над рівними мені в боротьбі».

- «Так-так. Але якщо ти їх переміг, отже, ви все ж таки були нерівні». Атлет погодився. На це Діоген розсміявся: «І ти радієш тому, що переміг слабшого. Це кожен зможе!»

Якось удень філософ засвітив ліхтар і пішов з ним вулицями міста. «Що ти робиш?» - питали його знайомі. «Я шукаю людину!» - відповідав Діоген.

Діонісій Галікарнаський (бл. 60 – після 7 р. до н. е.) – давньогрецький історик, викладач риторики, автор риторичних праць, сучасник Юлія Цезаря. Головний твір – фундаментальне дослідження «Римські старожитності» у двадцяти книгах, де викладено історію Риму від найдавніших часів. На основі вивчення найліпших зразків давньогрецького ораторського мистецтва він уклав кілька риторичних трактатів: «Мистецтво риторики», «Про поєднання слів», «Про імітацію», «Про чудовий стиль Демосфена», а також «Коментарі про аттичних ораторів» (у яких згадано Лісія, Ісея, Ісократ, Динарха).

Емпедокл (бл. 490 - 430 до н.е.) – давньогрецький філософ, ритор, поет, релігійний і державний діяч, учень Піфагора, знавець медицини, очільник партії демократів. Видатний оратор свого часу. Саме йому Аристотель приписував винайдення риторики. Користувався деякими риторичними прийомами, що їх згодом міг запозичити учень Горгій. Автор книги «Лікувальне слова», поем «Очищення», «Про природу».

Есхін (бл. 390 – 314 рр. до н. е.) – давньогрецький політичний діяч, оратор. Належить до канону десяти аттичних ораторів. Відзначився у війнах Афін із сусідами. Сприяв укладанню не вигідного для Афін миру. За це Демосфен звинуватив Есхіна у державній зраді. З великими труднощами йому вдалося виправдатися (промова «Про посольство»). Часто виступав як опонент Демосфена, зокрема програв йому справу «про золотий вінок» (проти надання Ктесіфонтові – союзникові Демосфена – золотого вінка за заслуги перед Афінами). У результаті поразки сплатив штраф і втратив право виступу на народних зборах. Після цього перебрався на острів Родос, де відкрив риторичну школу. До нашого часу дійшли три промови під назвою «Три грації». Промови Есхіна відзначалися простотою мови, ясністю висловлювання, вишуканістю й дотепністю. Сучасники та нащадки високо цінували його аттичний стиль .

Зизаній Лаврентій (60-ті рр. XVI ст. – 1634) – український церковний та релігійний діяч, полеміст, проповідник, письменник, мовознавець, педагог, перекладач. Викладав грецьку та церковнослов'янську мови у Львівській, Берестейській, Віленській братських школах. Працював домашнім учителем, згодом священик у м. Корець. 1596 р. надрукував у Вільні мовознавчі праці «Лексис» - перший український друкований словник для шкільного навчання та «Граматику словенську» - перший систематичний шкільний підручник церковнослов'янської мови, у якому проводить античні й ренесансні ідеї про граматику як початок вивчення всіх наук, демонструє її зв'язок з риторикою, логікою та філософією. З 20-х рр. XVII ст. переїхав до Києва, де займався видавничою, перекладацькою та проповідницькою діяльністю. Відомим твором є також полемічний трактат «Катехизис», у якому автор критикує католицизм та протестантизм.

Золотоустий Іван / Йоан (347–407) – релігійний і церковний діяч, богослов, один із засновників Константинопольського патріархату, патріарх Константинопольський, блискучий оратор, адвокат і релігійний полеміст; зачислений до лику святих. Походив з Антиохії (нині Туреччина). З 16 років навчався риторики у софіста Ліванія. Згодом деякий час працював адвокатом, став відомим завдяки своєму ораторському хистові. Після цього прийняв чернечий постриг і шість років був пустельником. 386 р. став священиком і здобув велику популярність як проповідник, прізвисько «Золотоустий» він отримав від своїх вірних. Протягом дванадцяти років він щонайменше двічі на тиждень, а то й щодня проповідував у храмі. 397 р. висвячений на архієпископа Константинопольського. Через власну прихильність до аскетизму та засудження багатства й розкоші можновладців, а також унаслідок конфлікту з імператрицею Євдоксією його відправили у заслання, де він невдовзі помер.

Хоч був вихований на досягненнях античного красномовства, він розробив власні підходи до риторичного мистецтва, відмітні від античних. Основною метою красномовства мало стати донесення слова Божого до вірян, тож головним в ораторському творі Златоуст вважав не красу форми, а «божественну благодать», тобто біблійний зміст і християнський дух, а також

натхненність промовця. До нашого часу дійшло багато творів, серед них - тлумачення низки книг Святого письма, бесіди на окремі Євангельські тексти, повчання на свята, на похвалу святих та ін. Його Літургію досі використовують у богослужіннях вірні православної церкви.

Святитель Іван відомий не лише віруючим християнам, його творчою спадщиною захоплюються науковці, філософи, письменники, а його передсмертні слова: «Слава Богові за все!», сказані у вигнанні та страшних фізичних муках, стали справжнім символом віри та незламності.

Іларіон Митрополит (990–1067) – перший Митрополит Київський, талановитий оратор, письменник, церковний і громадський діяч. Зачислений до лику святих. Походив із Київщини. У ранні роки розпочав чернече життя, прийняв постриг від Антонія Печерського. Був священником церкви Св. Апостолів у князівському селі під Берестовом. 1051 р. собор руських єпископів поставив Іларіона митрополитом Київським і всієї Русі, пізніше його на цій посаді затвердив Константинопольський Патріарх. Перебування на посаді митрополита припало на час правління Ярослава Мудрого, що дбав про розвиток освіти та культури, переписування книг, побудову церков. Найвідоміший твір – «Слово про закон і благодать», урочиста проповідь, написана високим експресивним стилем, побудована на антитезах, протиставленні «Закону» (Старого Заповіту) і «Благодаті» (Нового заповіту); містить міркування про роль християнства, зокрема на руських землях, та про діяння хрестителя Русі Володимира, а також його сина Ярослава – мецената й розбудовника, завдяки якому зведено Київський Софійський собор. Інші твори – «Молитва» та «Сповідання віри».

Ісей (між 420 і 348 рр. до н. е.) – давньогрецький оратор, учитель риторики. Один з канону десяти аттичних ораторів. Походив з м. Халкіда. Переїхавши до Афін, став учнем Лісія та Ісократів. Працював логографом. Відкрив в Афінах школу красномовства, у якій, імовірно, навчався Демосфен. Міг допомогти Демосфенові писати промови проти його опікунів. Відомо про 64 праці І., з яких збережено лише 12. Усі вони стосуються справ щодо спадщини, адже І. спеціалізувався на цій

категорії судових справ. І. удосконалив техніку ораторських аргументів; також написав посібник зі складання промов, який до наших днів не зберігся.

Ісократ (436–338 рр. до н. е.) – давньогрецький оратор, філософ, учитель риторики. Один з найвпливовіших грецьких промовців свого часу, належав до канону десяти аттичних ораторів. Учень Тісія, Горгія. Походив з багатой афінської родини, одержав хорошу освіту. Після Пелопоннеської війни сім'я втратила свій статок, тож був змушений заробляти на прожиття. Розпочавши кар'єру як логограф, досяг значного успіху в написанні судових промов. Заснував в Афінах власну риторичну школу, за навчання в якій брав велику плату, не приймаючи одночасно більш ніж дев'ятьох учнів. Власну школу трактував радше як школу філософії, аніж риторики. Школа проіснувала понад 50 років, у ній вивчали не лише риторичне мистецтво, але й історію, права та обов'язки громадянина, культуру, мораль. Багато з його учнів у подальшому стали філософами, законодавцями, істориками.

Ісократ брав участь і в політичному житті Афін, працював як публіцист, зокрема писав політичні памфлети, у яких розвивав ідею відновлення колишнього афінсько-спартанського союзу для завоювання Персії (твір «Панегірик»). Цю ідею підтримав Філіпп II Македонський, а пізніше втілив його син Олександр. Риторичку визначав як мистецтво переконання і спосіб вирішувати громадські справи. Описував красномовство як «властивість нашої людської природи, яка піднімає нас над тваринним началом і дає змогу жити цивілізованим життям». Вважав, що природні здібності та практика в ораторській діяльності важливіші, ніж певні риторичні правила чи принципи. Він наголошував на потребі оратора бути готовим до будь-якого випадку, вміти пристосуватися до нових обставин та ситуацій. На думку Ісократа, ідеальний оратор має володіти не лише риторичним талантом, але й широкими знаннями з філософії, науки та мистецтва. Пропагував грецькі ідеали свободи, самоконтролю й чеснот. Із 60 відомих промов до нашого часу дійшло близько 20. Відомо також про трактат «Мистецтво красномовства» (не зберігся). Оратор приділяв значну увагу ритмічному оформленню та образності у промовах.

Карнегі Дейл (1888-1955) - американський психолог, педагог, письменник та оратор-мотиватор; один із творців теорії спілкування, розробив власну концепцію безконфліктного спілкування. Заснував курси із самовдосконалення, навичок ефективного спілкування та ін. В основу теоретичного обґрунтування навчання спілкуванню він поклав книгу *«Як виробляти впевненість у собі та впливати на людей, виступаючи публічно»*. Ця книга характеризується прагматичним підходом до навчання риторичі, з великою кількістю простих і доступних кожній людині порад, корисних на всіх рівнях спілкування, - від побутового до фахового. Автор детально описав як збирати матеріал і правила підготовки тексту виступу, як поліпшити пам'ять, як поводитись на трибуні і як стояти під час виступу, як ліпше починати і як закінчувати виступ, як утримувати інтерес аудиторії, як зробити свою думку доступною для слухачів за допомогою риторичних прийомів. Можна сказати, що сучасна наука про мовний вплив на людину виникла на основі ідей Д.Карнегі, які згодом підхопили й почали розвивати представники багатьох наук. Отже, його внесок у сучасну практичну риторичу можна сформулювати так: на практиці довів, що під час комунікації діють певні правила та закони, і якщо їх дотримуватись, то спілкування стає набагато ефективнішим і продуктивнішим; розробив методичку навчання мовному впливові дорослих.

Але найважливіше, що зробив Д. Карнегі, так це те, що він навчив людей задумуватись над своїм спілкуванням і показав, як удосконалення мовної поведінки людини приводить її до успіху.

Квінтіліан Марк Фабій (бл. 35–100 рр.) – давньоримський оратор, учитель красномовства, найвідоміший із римських педагогів, прихильник педагогічної риторичи. Автор «Повчання оратору», найповнішого підручника ораторського мистецтва, який дійшов до нас з античності. Цю книгу вивчали в усіх риторичних школах, як давньоримських, так і середньовічних, нарівні з творами Цицерона, на неї посилалися у творах доби Відродження.

Походив з м. Калагуріс (нині Іспанія). Дід і батько були риториками, тому останній послав Квінтіліана до Риму вивчати риторичу. Тут він розпочав працювати як судовий оратор,

відкрив школу красномовства. Відомі учні - Пліній Молодший, Тацит, Ювенал. Наприкінці життя відійшов від викладання і працював над своїм найвідомішим твором – 12-томним підручником «Повчання оратору», присвяченим теорії та практиці риторичного мистецтва.

Творчість Квінтіліана мала вплив на його учнів і послідовників, зокрема на середньовічних ораторів (Августина, Єроніма). Видатному оратору адресовано один із листів Петрарки, де поет називає його «натхненником нової гуманістичної філософії освіти». Він став не тільки виразником уподобань римського суспільства, але й реформатором літературного стилю, дослідником проблем латинської мови. Видатному ритору належить прогресивна думка, що всі діти мають певні позитивні задатки від природи, а завдання вихователя - розвинути їх.

Кониський Георгій (1717-1795) - видатний український просвітитель, учений, філософ, мислитель, письменник, проповідник, викладач та ректор КМА; один з найвизначніших представників православної церкви Білорусі та України: архієпископ Мстиславський, Оршанський і Могильовський (Білоруський). Походив зі шляхетської родини Кониських. Освіту здобув у Київській Академії (1728–1743). 1745 став професором цієї академії, а з 1751 - її ректором. Викладав піїтику, риторику, філософію. 1755 переїхав до Могильова, де був єпископом Могилівським. З 1783 архієпископ білоруський.

Заснував (1757) та опікувався Могилівською семінарією.

Автор віршів, надрукованих у підручнику поезики, драми «Воскресіння мертвих». До драми додано 5 інтермедій соціально-побутового змісту, в яких звучить жива народна мова, український гумор. Йому належать численні проповіді, курс піїтики, два рукописні курси філософії. Обстоював інтереси православної церкви, виступав проти унії та за навернення уніатів на православ'я. Дослідники відзначають, що вірші Кониського написані в стилі бароко, а в проповідях він схилився до простішого класичного стилю.

Широко відома збірка промов Кониського, у яких осмислюється роль релігії та церкви в житті людини, призначення священика як просвітителя народу, носія християнських моральних чеснот. Невтомна праця проповідника

на ниві освітньої та духовної діяльності, його історичні та публіцистичні праці, талант проповідника зробили його ім'я відомим і шанованим сучасниками і наступними поколіннями.

Копистенський Захарія (бл. 159 – 1627) – український культурний і церковний діяч, письменник, полеміст, проповідник. Походив з Перемишля. Навчався у Львівській братській школі. 1616 р. переїхав до Києва, де вступив до Київського братства й розпочав полемічну діяльність. З 1624 р. став архімандритом Києво-Печерського монастиря. Автор богословських і полемічних трактатів: «Книга про віру єдиної і святої соборної апостольської церкви», «Книга про правдиву єдність православних християн» передмови до «Бесіди Івана Золотоустого» та «Номоканона».

Коракс (V ст. до н. е.) – античний ритор, софіст, логограф, учитель риторики. Походив із Сицилії. Відкрив у Сиракузах власну школу красномовства. Учитель Тісія. Коракс заклав основи й базові принципи риторики. Як логограф опрацював структуру судової промови, виділяючи у ній вступ, оповідь, аргументи, заперечення аргументів супротивника та висновки. Ця структура промови стала базовою для теоретичної риторики. Усе, що відомо про Коракса - з творів пізніших ораторів, таких як Платон, Аристотель і Цицерон. Усі твори, які приписують К., записав його учень Тісій. Після 465 р. до н. е. К. разом з Тісієм створив збірку топосів – своєрідну хрестоматію «загальних місць», які можна було завчити й використати у промовах. Ця праця не збереглася.

Лазар (у миру Лука Баранович) (1620–1693) – український релігійний, політичний діяч другої половини 17 ст. письменник, оратор, проповідник, викладач риторики; архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський. У 1640-х рр. викладав у Києво-Могилянському колегіумі поетику й риторику; у 1650–1657 рр. ректор цього навчального закладу. Автор збірок проповідей «Меч духовний є глагол Божий», «Труби словес проповідних», польськокомовної збірки поезій «Аполлонова лютня» та полемічного трактату «Нова міра старої віри».

Лісій (бл. 459 – 380 до н. е.) – античний оратор, демократ, майстер судової та політичної промови. Один з канону десяти аттичних ораторів. Походив з м. Сиракузи. Проживав

в Афінах. Дослідники стверджують, що свою першу промову Лісій виголосив на шостому десятку життя. Після Пелопоннеської війни родина Лісія постраждала від спартанців, які перемогли Афіни. Першою судовою промовою стала промова проти одного з «тридцяти тиранів», Ератосфена, винного в смерті його брата. Це була єдина промова Лісія, яку він виголосив сам. Інші він складав як логограф. Перед тим як сісти за підготовку промов, йому необхідно було зібрати матеріал «попереднього слідства», вибрати найбільш вигідний вид скарги, вказати судову інстанцію, якій доручено було вести цю справу, нарешті, у випадках, не передбачених законом (покарання визначив суд), запропонувати кару, щоб суд не визначив покарання, запропонованого протилежною стороною. Розвинув жанр судової промови, удосконалив її композицію, розробив способи аргументації. Проявив себе як блискучий юрист, що розраховував не на систему юридичних викладок, а на вміння зачаровувати присяжних і так отримувати їх голоси, впливати на суддів і схиляти їх до сприятливого рішення на користь підсудного. Промови Лісія завжди відзначалися стислістю і чіткістю думок. Він свідомо відмовився від пишномовності горгіанського стилю і крайнощів софістської риторики; прагнув чистоти мови, намагався вживати слова в їх прямому значенні, досягти ясності і стислості висловів.

Відомий як автор понад 400 промов, з яких збереглося близько 30. Для його творів характерна образність, емоційність, гумор, яскраве змалювання характерів персонажів і самого промовця. Промови були зразками для наслідування сучасників і наступних поколінь ораторів.

Ломоносов Михайло Васильович (1711–1765) – російський учений, енциклопедист, приладобудівник, хімік і фізик, геолог і географ, філолог, поет і художник, педагог, один з перших російських теоретиків красномовства, ініціатор створення Московського університету. Навчався у Києво-Могилянській академії, вивчав поезію й риторіку. Автор «Російської граматики» та першого російськомовного посібника з теорії літератури й ораторського мистецтва «Риторика», або «Коротке керівництво до красномовства» (1748). У ньому він виділяє власне риторіку (вчення про красномовство загалом),

ораторію (настанови щодо написання прозових текстів) і поезію (настанови щодо написання поетичних текстів). Ломоносов визначав красномовство як «мистецтво про всяку дану матерію красно говорити і тим прихилити інших до своєї про це думки»; вважав, що для володіння красномовством потрібні п'ять умов: природний дар, наукове знання, наслідування класичних авторів, вправи у складанні промов, знання інших наук. Риторика визначав як науку про усне і письмове мовлення. Його наукові промови й «похвальні (панегіричні) слова» чітко структуровані: вступ, тлумачення, твердження, висновки.

Лука Жидяга (? – 1059) – давньоукраїнський книжник, мислитель, проповідник. Зачислений до лику святих. У «Повісті минулих літ» указано, що князь Ярослав Мудрий приставив Луку вчителем до свого сина. У 1034 р. за призначенням князя став єпископом у Новгороді, відтоді відомий як святий Новгородський. Пробув на цій посаді 23 роки. Єдиний збережений твір – проповідь «Повчання до братії», яку автор, імовірно, виголосив, вступаючи на єпископську кафедру. У ній прославляє чесноти, такі як правдивість, доброта до ближніх, миролюбність, закликає вірян виконувати християнські обов'язки. Проповідь передусім має морально-етичний зміст.

Лютер Мартін (1483–1546) – монах, католицький священник, реформатор освіти, засновник протестантської (лютеранської) церкви, професор теології, видатний оратор Відродження, який мав значний вплив на мистецтво слова, адже продовжив розвиток духовного красномовства післясередньовічної ренесансної епохи в руслі реформаторських учень. Походив з м. Айсленд у Саксонії (Німеччина). Навчався в Ерфуртському університеті, був монахом августинського монастиря в Ерфурті, доктором богослов'я і професором теології Віттенберзького університету, священником міської церкви Віттенберга.

Переклав Біблію німецькою мовою, цей переклад і досі один із найпоширеніших у Німеччині. Автор 95 тез «Про силу індульгенцій», які були прикріплені до замкової церкви у Віттенберзі й започаткували рух Реформації в Німеччині. Публічно виступав за реформу католицької церкви та проти папи, який увів поняття індульгенції як своєрідного документа, за який можна було купити прощення гріхів. Лютера вважали

ворогом церкви, за що його було піддано анафемі, проте, маючи особливий розум і будучи вмілим оратором, він зумів знайти чимало прибічників свого вчення, які згодом навіть організували окрему протестантську церкву. Одне з основних його досягнень у риторичі в тому, що він наблизив схоластичне духовне красномовство Середньовіччя до гуманістичних ідей Відродження. Твори: «Лекції про послання до римлян», «95 тез про індульгенції», «До християнського дворянства німецької нації», «Про рабство волі», «Великий та малий Катехізис» й ін..

Луцій Ліциній Красс (140–91 до н. е.) – давньоримський політик і оратор. Відіграв значну роль у політичному житті Давнього Риму, перебував на посадах народного трибуна, консула, цензора. Представник політичного та юридичного красномовства, один з найвидатніших римських ораторів. Творчість і політичні погляди Луція справили великий вплив на його учня Цицерона, який вважав учителя найліпшим оратором своєї епохи. У промовах Красс блискуче поєднував пафос усіх видів із дотепністю, пишномовність з лаконізмом, емоції з гумором

Максимович Михайло Олександрович (1804–1873) – видатний український учений-енциклопедист, природознавець, фольклорист, мовознавець, етнограф, історик, поет, фахівець у галузі фізики, ботаніки, зоології, географії, філософії, археології; магістр природознавства; ординарний професор і завідувач кафедри ботаніки Московського університету; завідувач кафедри російської словесності й декан історико-філологічного факультету, перший ректор університету Св. Володимира в Києві; доктор слов'яно-російської філології; член-кореспондент Російської Академії Наук; почесний член кількох російських та українських університетів і наукових товариств. Яскравий представник українського академічного красномовства, видатний учений - викладач, лекції якого відзначалися гнучкою структурою.

Як ритор виявляв свою вправність у публічних промовах і на лекційних викладах. Відомі його публічні виступи «Про справжню освіту» (промова на публічному іспиті в Новгород-Сіверській гімназії), «Про участь Московського університету в освіті Росії», «Мова про російську освіту», «Про участь і значення Києва в загальному житті Росії» та ін..

Міхновський Микола Іванович (1873–1924) – ідеолог українського самостійництва, адвокат і політик, громадський діяч і публіцист. Організатор Революційної української партії (РУП) та Української народної партії (УНП), співзасновник Братства Тарасівців, автор маніфестів «Самостійна Україна» та «Десять заповідей», творець нової на той час суспільно-політичної ідеології, яка ставила за мету створення незалежної Української держави. Яскравий політичний і судовий оратор. Особливості його риторики полягали в неординарності твердо націоналістичного світогляду, непопулярного і не визнаного на межі XIX–XX ст. Сміливі виступи особливо захоплювали молодь. Як судовий оратор М. проявив себе на «Лубенському процесі» у справі братів Шеметів (діячів українського визвольного руху), а як політичний промовець виступав з мітинговими та іншими агітаційними й переконувальними промовами, пропагуючи самостійність і неподільність України, так що після його виступів слухачі були готові боротися за вільну державу зі зброєю в руках (наприклад, виступи 1900 р. на Шевченківських святах у Харкові й Полтаві). Автор твору «Десять заповідей УНП (Українська народна партія)», брошури «Самостійна Україна» і гасла «Самостійна Україна - від Сяну по Кавказ».

Мономах Володимир (1053–1125) – київський князь, державний діяч, письменник. За життя батька князя Всеволода був князем у Чернігові та Смоленську. Брав участь у походах проти половців. Князував також у Ростові, Переяславі. З 1113 р. – князь київський. Відомий як автор «Повчання дітям», одного з оригінальних давньоукраїнських творів, що має чітку риторичну спрямованість. Твір В. М. є дидактичним і містить елементи автобіографії. У «Повчанні» автор висловлює власні міркування з приводу політичних, державних і морально-особистісних проблем, чітко формулює заклик до нащадків розумно провадити життя, дбати про науку й освіту, бути мудрими правителями й уникати міжусобних чвар. «Повчання» наповнене цитатами з Біблії, як приклади автор наводить події з власного життя. Багато цитат із твору стали афоризмами, наприклад: «Лінощі – то мати усьому злomu: що вміє людина, те забуде, а чого не вміє, того не навчається».

Перельман Хаїм (1912–1984) – бельгійський учений у сфері соціальних наук, доктор права, доктор філософії та математики, професор логіки та метафізики, наймолодший

професор в історії Вільного університету в Брюсселі, автор поняття «нова риторика (неориторика)», провідний теоретик аргументації ХХ ст. Був головою Брюссельської школи неориторики (1950-ті рр.). Його праці «Філософія і риторика» (1952), «Нова риторика: Трактат з аргументації» (1958) започаткували новий етап у розвитку риторичної науки після класичної риторики. В останньому творі, написаному у співавторстві з Л. Олбрехт-Титекою, визначено поняття «неориторика» як теорія аргументації, тому риторику Перельмана називають аргументативною. Ґрунтовність роботи (ретельне дослідження різноманітних технік аргументації) дала значний імпульс розвитку власне теорії аргументації та неформальної логіки. Неформальна логіка як окрема галузь сучасного логічного знання виникає у 70-х рр. ХХ ст. Неориторика не заперечує досягнення класичної риторики, а намагається їх переосмислити та дослідити механізми впливу в різноманітних типах повідомлень.

Перікл (бл. 490 р. – 429 до н. е.) – державний діяч, оратор, визначний полководець і стратег. 40 років правив Афінами. Період правління Перікла називають «золотим століттям Афін», визнаючи його добою найвищого внутрішнього розквіту Греції. Щедро обдарований природою, він став блискучим оратором. Промови Перікла в народних зборах порівнювали з громом і блискавкою, які метав Зевс, за що отримав прізвисько «Олімпієць». Його особливий дар переконання підтверджує, зокрема, такий випадок: коли Афіни програли в Пелопонеській війні та втратили багато молоді, Перікл так виголосив надгробну промову на честь полеглих юнаків перед їх матерями, що ті пронесли оратора на руках через усі Афіни.

Печерський Феодосій /Теодозій (1009 ? – 1074) – український релігійний і церковний діяч, монах, проповідник. Зачислений до лику святих. Походив з Київщини. У ранні роки розпочав чернече життя, 1032 р. прийняв постриг. 1063 р. став ігуменом Києво-Печерського монастиря. У монастирі запровадив переписування книг і сам займався літературною діяльністю. Збережено його 11 творів, переважно це повчання та проповіді («слова»), що стосуються християнської моралі й практики, серед них: «Повчання блаженного Теодозія, ігумена

Печерського, про карі Божі», «Про любов до Бога», «Про допомогу бідним», «Про ходіння до Служби Божої», «Молитва за сіх християн» та ін. Також йому належить два послання до князя Ізяслава, зокрема «Про віру варязьку», і молитва «За всіх християн».

Платон (427 – бл. 347 р. до н. е.) – один з найвідоміших давньогрецьких філософів, учень Сократа, теоретик красномовства, критик софістичної риторики (твори «Горгій», «Федр»). Під впливом Сократа серед усіх видів мистецтва й науки він надав перевагу філософії, тому й риторику розглядав крізь призму цієї дисципліни, вважаючи, що красномовство без філософії нічого не варте. Діалоги Сократа відтворив письмово, започаткувавши цим жанр діалогічної прози. Заснував школу (академію) в Афінах, де мали навчати найбільших мудреців – майбутніх керівників держави. Тут панував культ живого, усного слова. Найвідомішим його учнем став Аристотель.

У риториці Платон порушив низку теоретичних питань. На його думку, головне в риториці – якнайповніше знання об'єкта мовлення, що зумовлює побудову промови як пошуку істини; для того, щоб якнайефективніше вплинути на аудиторію, ораторові потрібно зважати на психологію та емоційний стан слухачів і добре розумітися на особливостях кожного з видів красномовства. Висловив власні міркування щодо структури виступу: промова має складатися з вступу, викладу і свідчень, доказів, правдоподібних висновків. Роздуми про риторику в діалогах Платона пов'язані з поняттями «держава» та «влада», що зумовлено історично, адже ідея тоталітаризму в Афінах прийшла на зміну демократії, тож красномовство оратор розглядав як джерело влади. До нашого часу дійшло 36 Платонових творів. Теоретичні питання риторики розглядаються у діалогах «Федр», «Горгій».

Прокопович Феофан (1681–1736) – український церковний і громадський діяч епохи бароко, філософ, учений, письменник, інтелектуал і поліглот, найвидатніший український оратор і теоретик риторики початку XVIII ст.; представник похвального, церковного та академічного красномовства. Навчався в Києво-Могилянському колегіумі, у Володимир Волинському

уніатському колегіумі (Польща), у Римській католицькій академії святого Афанасія (Ватикан). Названий при народженні іменем Єлезар чи Єлисей, одержав ім'я Феофан від київського митрополита Варлаама Ясинського, за сприяння якого і став викладачем риторики, піітики і філософії у Києво-Могилянському колегіумі (1705–1706 рр.), а потім проректором і, зрештою, ректором цього навчального закладу. Тут 1706 р. створює підручник з риторики «Про риторичне мистецтво» (латинською мовою) за курсом своїх лекцій. Він складається з десяти книг, які містять теорію і практику ораторського мистецтва, базовану на вченні Аристотеля й по-новому осмислену. Назви книг цього підручника свідчать про загальний зміст риторичної науки за П.: Книга I. Загальні вступні настанови; Книга II. Про підбір доказів і про ампліфікацію; Книга III. Про розташування матеріалу; Книга IV. Про мовностилістичне оформлення; Книга V. Про трактування почуттів; Книга VI. Про метод писання історії і про листи; Книга VII. Про судовий і дорадчий рід промов; Книга VIII. Про епідейктичний, або прикрашувальний, рід промови; Книга IX. Дещо про священне красномовство; Книга X. Про пам'ять і виголошування.

У вступі до підручника автор наголошує на тому, що книга призначена для навчання молоді, і визначає риторику «царицею душ», «княгинею мистецтв». Метою оратора, на його думку, є переконувати мовою, а завданням - так складати промову, щоб вона переконувала слухачів: «...гадаю варто опустити се темне й малодоступне та звести воедино у порівняно невеликому обсязі все легше, простіше, але більш необхідне. Затим, зібравши його, ніби, в тугий вузол, викласти наскільки можна коротко, дбаючи при цьому швидше про зручність і користь для учнів, аніж про те, щоб роздути свою славу безліччю пописаних аркушів». Особливістю риторичної теорії Прокоповича було те, що він підпорядковував красномовство національним потребам. Завдяки блискучому ораторському хистові досягнув значних успіхів у політичній кар'єрі. Автор «Поетики» за курсом своїх лекцій і «Букваря», за яким довгий час навчалися українці, білоруси, болгари, серби, греки, грузини молдовани, росіяни.

Радивилівський Антін / Антоній (? – 1688) – український письменник, проповідник, церковний і громадський діяч, теоретик риторики. Закінчив Києво-Могилянську колегію, був архідияконом Чернігівської катедрі; з 1656 – проповідник, з 1671 – намісник Києво-Печерської лаври, з 1684 – ігумен Миколаївського монастиря у Києві.

Автор двох збірок проповідей «Огородок Марії Богородиці» та «Вінець Христовий з проповідей недільних...». Його проповіді звернені до простих людей, тому прагнув зробити їх зрозумілими, застосовував фразеологізми, вставні оповідання та ін.; за риторичною традицією Києво-Могилянської академії, проповіді побудовані у формі запитань – відповідей (діалогів), їм притаманні стильові ознаки бароко, зокрема картинність, образність, драматизм викладу, алегоризм і символізм тощо. Творчість А. Радивилівського є завершальним етапом старої школи українського риторичного мистецтва.

Сковорода Григорій (1722–1794) – видатний український філософ, письменник, педагог, просвітник, оратор. Мав значний вплив на сучасників і подальші покоління своїми байками, піснями, філософськими творами, а також способом життя, через що його називали «Сократом». Уродженець с. Чорнухи на Полтавщині. Навчався в Києво-Могилянській академії. Певний час прожив у Петербурзі, мандрував європейськими країнами. Працював професором у Переяславі та Харкові. Понад 20 років провадив життя мандрівного філософа, його промови розповсюджувалися не лише в усній формі, а й у рукописному вигляді. Саме вони були зразком майстерності й логіки побудови висловлювань Сковороди, тобто його риторичної майстерності.

Автор численних філософських діалогів і трактатів, поетичної збірки «Сад божественних пісень», збірки байок «Байки Харківські». Стиль творів має характерні риси українського бароко, зокрема риторизм. Наукові трактати написані як монологи й діалоги з використанням традиційних засобів класичної риторики й виразними вкрапленнями живомовних елементів. Сковорода використовував майже всі поширені тоді у світській і духовній культурі прийоми й засоби красномовства (епітети, антитези, ампліфікації, асонанси,

метафори, символи та ін.); виробив цілу філософію слова: воно має структуру, що нагадує структуру світу.

Мовотворчість філософа поповнила українську мову афоризмами, словами і виразами, що закріпилися з певними образними значеннями: «світ ловив мене, та не впіймав»; «народ спить, но всякий сон есть пробудний»; «сродна праця»; «всякому городу нрав і права»; «сад божественних пісень»; «хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися» тощо.

Смолітицький Мелетій / Максим (1572–1633) – український письменник, мовознавець, церковний і громадський діяч, педагог, полеміст. Походив з Поділля. Навчався в Острозькій братській школі, а згодом у єзуїтській академії у Вільно. Вчився також у Німеччині та Польщі. Був діячем Віленського церковного братства, викладав у Київській братській школі. 1619 р. створив «Граматику слов'янську» – працю, яка справила значний вплив на розвиток українського і загалом слов'янського мовознавства. Власний ораторський талант виявив у полемічній діяльності. Найвідоміший полемічний трактат – «Тренос, або Плач Східної церкви», метою якого було викликати співчуття до переслідуваної православної віри. В «Апології» він, навпаки, заперечує розбіжності між православ'ям і католицизмом й обґрунтовує переваги об'єднання церков. У полеміці використовує сильні аргументи, експресивну лексику, стилістичні фігури.

Сократ (469–399 до н. е.) – давньогрецький філософ, учитель Платона. Походив з Афін, де й прожив практично все життя, за винятком недовгої участі в Пелопонеській війні. Провадив простий і невибагливий спосіб життя. Відомий як перший давньогрецький публічний філософ – виступав на вулицях Афін, і його слухачем міг стати кожен охочий. Він провадив усні бесіди з афінянами, переконуючи їх у власних поглядах, і цим здобув велику популярність. Філософ сформував певний риторичний ідеал, відмітною рисою якого є постулати істини й добра. Він розглядав людину передовсім як моральну істоту, а головним людським призначенням уважав пошук істини. На його думку, людина може пізнати світ тільки тоді,

коли пізнає сама себе; оскільки є об'єктивна істина, то є й об'єктивні моральні норми, справжнє знання неможливе без моралі. Мистецтво пізнання істини видатний ритор називав маевтикою, він на практиці розвинув методи публічної полеміки, запровадив метод еристичної бесіди. Спочатку він був софістом, однак згодом відійшов від цього вчення й гостро критикував його, адже софістична риторика загалом спрямована на формування віри без знання. Відомі цитати: «Мудрість – це знати, наскільки мало ми знаємо», «Заговори, щоб я тебе побачив».

Тісій / Стесіхор (V ст. до н. е.) – античний оратор, логограф, учитель риторики. Уродженець Сицилії, мешкав у Сиракузах, Фуріях, Афінах. Учень Коракса, вчитель Лісія, Горгія та Ісократ. Персонаж діалогу Платона «Федр». Відкрив в Афінах одну з перших риторичних шкіл. Після 465 р. до н. е. разом з Кораксом створив збірку топосів – своєрідну хрестоматію «загальних місць», які можна використати у промові, а також перший підручник з риторики, де виклав способи структурування промови (вона повинна була мати початок і закінчення, а також головну частину, що містила б виклад суті справи, доведення власних поглядів і заперечення поглядів опонента). Стверджував, що головне для промови – правдоподібність. Використовував риторичні прийоми, які запозичував з епічної поезії, зокрема повторення загальних місць (топосів), етопею.

Туптало Димитрій / в миру Данило (1651-1709) - український церковний діяч, вчений, письменник і проповідник, богослов, агіограф, шанований в Українській Православній Церкві та Російській Православній Церкві, митрополит Ростовський і Ярославський.

Народився в родині сотника Київського полку Сави Туптала. Навчався у Києво-Могилянській академії (тоді колегіум) (1662–1665). Після постригу 9 липня 1668 жив у Київському Кирилівському монастирі. З 1675 по 1700 - ігумен і проповідник різних українських монастирях (Густинський, Чернігівський, Батуринський, Києво-Печерській Лаврі) і недовгий час у Вільні та Слуцьку; імовірно, придворний

проповідник гетьмана Івана Самойловича у Батурині. У 1681 стає ігуменом Максаківського Спасо-Преображенського, а через півроку - Батуринського Крупицького Миколаївського монастиря. У 1684 за запрошенням Варлаама Ясинського приїздить до Києва і стає проповідником у Києво-Печерській Лаврі. Тут прийняв на себе послух - складання *Четій Міней*, над якими працював понад 20 років, що прославило його ім'я. У 1701 Петро I призначив його митрополитом Тобольська.

У 1702 з уваги на слабе здоров'я Данило призначається митрополитом Ростовським та Ярославльським, де розвив широку адміністративну діяльність. Найголовнішим його починанням було відкриття в 1702 школи для священнослужителів. Туди приймалися не тільки діти священників, а й особи інших станів; усього за час існування школи в ній навчалось 200 осіб. Школа була загальноосвітньою, а не спеціальною, тут викладалися граматики, латинська і давньогрецька мови, нотний спів, віршування, риторика. Навчання було побудовано за тогочасними українськими принципами. Ростовська школа проіснувала до 1705.

Був єдиною особою, якого канонізувала Російська православна церква впродовж всього XVIII століття. Автор величезної кількості проповідей, повчань, досліджень з церковно-історичної хронології, богословських розвідок, богослужбних праць різних жанрів, драматичних творів, скороченого перекладу Святого Письма. Його найголовнішим доробком, як уже про це йшлося, були «Четії-Мінеї» – «Життя святих» у 4-х томах (чвертях): кожен том охоплював три місяці, починаючи з вересня – першого місяця церковного календаря. Повна назва «Життя» - «В той-таки день. Успіння святого рівноапостольного великого князя київського Володимира, названого у святім хрещенні Василем, всієї Русії самодержця і просвітителя. Ся історія «Житія» його зібрана із літописця Руського преподобного Нестора Печорського у скороченні і від інших книг руських і тощо». Серед інших праць – «Розыск о раскольнической бринской вере», «Алфавит духовный».

Туровський Кирило (бл. 1130-1182) - блискучий оратор, проповідник, представник урочистого красномовства Київської

Русі. З молодих років присвятив себе Богові, обравши подвиг стовпництва; уже будучи стовпником, став знаменитий як проповідник «божественних писань»; згодом був поставлений Туровським єпископом (до 1169) і, треба гадати, після цього особливо багато працював як церковний оратор і вчитель.

Автор численних повчань, послань, молитов, володів надзвичайним ораторським і поетичним талантом, за що у народі був прозваний другим Златоустом. У проповідях використовував яскраві образні засоби: епітети, метафори, паралельні порівняння, антитези, які, безперечно, збагачували давню українську книжну мову.

Кирило Туровський був не тільки оратором і письменником, а й учителем риторики, радив бути уважним до слова, шукати відповідні слова у рідній мові для прикрашання достойних діянь.

Основним його стилістичним прийомом була ритмізована антитеза, зокрема протиставлення божої і людської природи в образі Христа: *Пан наш Ісус Христос розп'ятий, як людина, - але як Бог - сонце затьмарив, місяць зробив кривавим, і було темно по всій землі. Як людина, він крикнув та віддав дух, - але як Бог - струсив землю, і каміння розпалося, ... з небес зійшов і втілювався, і став людиною, - щоб трухляве оновити і на небеса вивести...*

Флоренський Павло (1882–1937) - видатний релігійний філософ, богослов, учений-енциклопедист (грунтовно досліджував питання магичності слова, автор оригінальних поглядів з цього питання, які становлять інтерес для теорії ораторського мистецтва, педагогічної діяльності та сучасних психопрактик).

На переконання Павла Флоренського, слово - має сенс, смисл, є посередником між світом зовнішнім і світом внутрішнім; установлює зв'язки, ниточки між цими світами. За його допомогою перетворюється світ, життя засвоюється Духом. Тому слово – явище магичне і містичне, котре творить культурне доквілля. Скажімо, слово для автора – це реальність, що організує вихід із підсвідомого у свідоме. Основний твір - «Стовп і утвердження істини». Автор стверджує, що Буття є

Космос і Символ. Крім того, що духовне тут виражено сповна в чуттєвому, постає гранично наочним, конкретним. Світ духовний максимально уподібнений світу фізичному і, зокрема, наділений просторовістю, тільки з оберненою перспективою.

Цезар Гай Юлій (100 – 44 рр. до н. е.) – засновник Римської імперії, військовий полководець, політик, державний діяч, письменник, оратор. Відомий передусім як політичний і військовий промовець, його вважали одним з найвидатніших ораторів Риму. Риторику розглядав не як мистецтво чи самодостатню науку, а як засіб для досягнення політичної мети – влади. Його промови не мали вишуканих прикрас, а були природними, сповненими живого інтересу до конкретних подій, осіб, явищ. Найвідомішим твором є автобіографічні «Записки про галльську війну» в семи книгах. Цезаря вважають засновником преси й журналістики, адже він започаткував у Римі видання першої протогазети – протоколів засідань Римського сенату.

Цицерон Марк Туллій (106–43 рр. до н. е.) – давньоримський політичний діяч, оратор, письменник, філософ. У Римі дістав юридичну, філософську та риторичну освіту; навчався красномовства у грецьких риторів. Займався адвокатською практикою, був одним з найвідоміших судових ораторів Риму, пізніше став сенатором, згодом перебував на посаді консула. Створив власний ораторський стиль, який став взірцем красномовства Давнього Риму, поєднавши у ньому простоту, безпосередність і пишномовність, інтелект і почуття, логіку й емоції.

Прославився як судовий оратор, особливо своїми виступами проти сицилійського намісника Верраса, казнокрада, що чинив беззаконня. Залишив багату теоретичну спадщину. Серед його нотаток про ораторську майстерність читаємо: «Оратор повинен поєднувати в собі тонкість, діалектику, думку філософа, мову поета, пам'ять юрисконсульта, голос трагіка і, нарешті, жести й грацію великих акторів».

Автор великої кількості промов, частина яких дійшла до нашого часу. Відомі, зокрема, його філіппіки, спрямовані проти

консула Марка Антонія. Йому належить сім риторичних трактатів, з яких найбільше значення для теорії риторики мають славнозвісні «Про оратора» (змальовано власний ідеал промовця), «Брут» (нарис історії римського красномовства), «Оратор» (висвітлено питання стилістики). Усі три праці пронизує ідея доконечної потреби ораторові широкої культури, постійного духовного вдосконалення. З-поміж даних, необхідних ораторові, на перше місце висував Цицерон знання, переконання. Він говорив: «Істинний оратор має дослідити, переслухати, перечитати, обговорити, з'ясувати, випробувати все, що зустрічається людині у житті, тому що у ньому перебуває оратор, і воно служить йому матеріалом».

Шопенгауер Артур (1788-1860) - видатний німецький філософ, теоретик ораторського мистецтва нового часу. займався зокрема мистецтвом суперечки (еристикою). Досить цікава його праця «Еристика, або мистецтво сперечатися». Основний тип комунікації, який розглядає автор, - це суперечка, мета якої завжди не просто відстоювання своєї думки, переконання співрозмовника в її слушності, а саме перемога. Як бачимо, у цьому філософ не підтримує точку зору Аристотеля. Він вважає, що природним для будь-якої людини є бажання бути завжди правою. У спорі сперечальник передусім буде шукати помилку не у своїх міркуваннях, а в міркуваннях співрозмовника, і навряд чи одразу ж погодиться з критикою своєї позиції.

Головна мета еристичної діалектики полягає у вдосконаленні техніки суперечки. А. Шопенгауер пропонує певну сукупність прийомів, застосування яких сприятиме досягненню перемоги в суперечках. Наприклад, щодо аргументу до особи філософ визначає певні моменти, які досить часто використовуються і в сучасних суперечках. А саме: «Якщо він (супротивник), наприклад, стверджує, що в Берліні жити неприємно, ви кричіть одразу ж: «Чому ж ви не поїдете з нього першим же поштовим диліжансом?» - Яку-небудь причіпку можна придумати завжди і в будь-якому випадку» .

ДИДАКТИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Байки

Сонце да Хмари

Ось Сонечко зійшло, і світить нам, і гріє,
І божий мир, як маківка, цвіте;
На небі чистому ген Хмара бовваніє.
Та Хмара надулась і річ таку гуде:
«Що вже мені се Сонце надоїло,
Чого воно так землю веселить?
Хоч я насуплюся, воно таки блищить.
Я полечу йому назустріч сміло,
Я здужаю його собою затемнить».
Дивлюсь – і Хмарами півнеба замостило,
На Сонечко мов ніччю налягло.
А Сонце вище підплило
І Хмари ті позолотило.

(Євген Гребінка)

Лебедь і Гуси

На ставі пишно Лебедь плив,
А Гуси сірії край його поринали.
«Хіба оцей біляк вас з глузду звів? –
Один Гусак загомонів. –
Чого ви, братця, так баньки повитріщали?
Ми попеласті всі, а він один меж нас
Своє пиндючить пір'я біле!
Коли б ви тільки захотіли,
Щоб разом, стало бить, вся бесіда взялась.
Ми б панича сього якраз перемастили».
І завелась на ставі геркотня,
Гусине діло закипіло;
Таскають грязь і глей зо дна
Да мажуть Лебеда, щоб пір'я посіріло.
Обмазали кругом – і галас трохи стих;
А Лебедь плись на дно – і випірнув як сніг.

(Євген Гребінка)

Дядько на дзвониці

Ізліз мій дядько на дзвоницю
Та, знай, гука: «Оце кумедія яка!
Всі люде на землі, мов ті перепелиці:
Здається більший з них не більше п'ятака.
Гай, гай! Які ж вони дрібненькі!
Так ось коли я їх, як треба, розібрав!»
А мимо йдучи, хтось на дядька показав
Та, далєбі, мене спитав:
«Що то таке, чи шур, чи горобець маленький?»
(Євген Гребінка)

Чиж та Голуб

Весною Чижик молоденький,
Такий співучий, проворненький,
В садочку все собі скакав
Та якось в западню й попав;
Сердега в клітці рветься, б'ється...
А Голуб бачить та й сміється:
- А що? Попавсь? От тобі й на!
Вже, певно, голова дурна...
Не бійсь, мене б не піддурили,
Хоч як би не хитрили,
Бо я не Чижик! Ні... оце! -
Аж гульк - і сам піймавсь в сильце.
Ото на себе не надійся,
Чужому лихові не смійся!
(Леонід Глібов)

Лебідь, Щука і Рак

У товаристві лад – усяк тому радіє.
Дурне безладдя лихо діє,
І діло, як на гріх,
Не діло – тільки сміх.
Колись-то Лебідь, Рак та Щука
Приставить хуру узялись.
От троє разом запряглись,

Смикнули – катма ходу...
Що за морока? Що робить?
А й не велика, бачся, штука, –
Так Лебідь рветься підлетіть,
Рак упирається, а Щука тягне в воду.
Хто винен з них, хто ні – судить не нам,
Та тільки хура й досі там.

(Леонід Глібов)

Муха і Бджола

Весною Муха-ледащиця
Майнула у садок
На ряст, на квітки подивиться,
Почуть Зозулин голосок.
От примостилась на красолі
Та й думає про те,
Що як то гарно жить на волі.
Коли усе цвіте.
Сидить, спесиво поглядає.
Що робиться в садку;
Вітрець тихесенько гойдає.
Мов панночку яку...
Побачила Бджолу близенько:
- Добридень! - каже їй. -
Оддиш хоч трохи, моя ненько.
Сідай отут мерщій.
- Та ніколи мені сидіти, -
Одвітує Бджола, -
Вже час до пасіки летіти:
Далеко від села.
- Яка погана, - Муха каже, -
На світі доленька твоя:
Раненько встане, пізно ляже...
Мені б отак - змарніла б я.
За тиждень би головоньку схилила.
Моє життя, голубко мила, -
Талан як слід:
Чи де бенкет, чи де обід.

Або весіллячко, родини, -
Такої гарної години
Ніколи не втеряю я:
І їм, і ласую доволі, -
Не те що клопоти у полі
І праця бідная твоя! -
На річ таку Бджола сказала:
- Нехай воно і так;
Та тільки он що я чувала,
Що Муху зневажає всяк,
Що де ти не поткнешся
Або до страви доторкнешся, -
Тебе ганяють скрізь: Непрохана не лізь.
- Стару новинку, - каже Муха, -
Десь довелось тобі почуть!..
Запевне, дурень дурня слуха...
Велике діло - проженуть!
Не можна в двері - я в квартиру
Або пролізу в іншу дірку -
І зась усім!

Нехай ся байка Мухам буде.
Щоб не сказали часом люде,
Що надокучив їм.

(Леонід Глібов)

Жаба й Віл

Раз Жаба вилізла на берег подивиться
Та й трошечки на сонечку погріється.
Побачила Вола
Та й каже подрузі тихенько
(Вигадлива була!):
- Який здоровий, моя ненько!
Ну що, сестрице, як надмусь,
То й я така зроблюсь?
От будуть жаби дивуватися!
- І де вже, сестро, нам рівняться... -
Казать їй друга почала;

А та не слуха... дметься... дметься...

- Що, сестро, як тобі здається,

Побільшала хоч трохи я?

- Та ні, голубонько моя!

- Ну, а теперечки? Дивися!

- Та годі, сестро, схаменися! –

Не слуха Жаба, дметься гірш,

Все думає, що стане більш.

Та й що, дурна, собі зробила?

З натуги луснула - та й одубіла!

Такі і в світі жаби є,

Прощайте, ніде правди діти;

А по мені - найлучче жити,

Як милосердний Бог дає.

(Леонід Глібов)

Зозуля і Півень

- Як ти співаєш, Півне, веселенько...

- А ти, Зозуленько, ти, зіронько моя,

Виводиш гарно так і жалібненько,

Що іноді аж плачу я...

Як тільки що почнеш співати,

Не хочеться й пшениченьки клювати,-

Біжиш в садок мерщій...

- Тебе я слухала б довіку, куме мій,

Аби б хотів співати...

- А ти, голубонько, ти, кралечко моя,

Поки співаєш на калині,

То й весело мені, і забуваю я

Свою недоленьку, життя своє погане

Та безталанне...

А тільки замовчиш

Або куди летиш, -

Заниє серденько, неначе на чужині...

І їстоньки - не їм, і питоньки - не п'ю

Та виглядаю все Зозуленьку мою.

Як гляну на тебе - така ти невеличка,

Моя перепеличко,

А голосочок-то який!..
Тонесенький, милесенький такий...
Куди той Соловей годиться?
- Спасибі, братику, за добреє слівце.
Як не кохать тебе за це?..
І ти виспівуєш, неначе та жар-птиця;
І далебі, що так,- пошлюся я на всіх. -
Де взявся Горобець, підслухав трохи їх
Та й каже: - Годі вам брехати
Та одно другого знічев'я вихваляти! -
Пурхнув - та й був такий.

За що ж,- хто-небудь попитає, -
Зозуля Півня вихваляє?
За те, що Півень годить їй
Та потакати добре вміє:
Рука, як кажуть, руку мисє.

(Леонід Глібов)

Кухлик

Дід приїхав із села, ходить по столиці.
Має гроші - не мина жодної крамниці.
Попросив він:
- Покажіть кухлик той, що з краю. -
Продавщиця:
- Что? Чево? Я не панімаю.
- Кухлик, люба, покажіть, той, що збоку смужка.
- Да какой же кухлік здесь, еслі ето кружка. -
Дід у руки кухлик взяв і нахмурич брови:
- На Україні живете й не знаєте мови. -
Продавщиця теж була гостра та бідова.
- У меня есь свой язык, ні к чему мне мова. -

І сказав їй мудрий дід:
- Цим пишатися не слід,
Бо якраз така біда в моєї корови:
Має, бідна, языка і не знає мови.

(Павло Глазовий)

Звідки гроші у студента

Студент каже товаришу:

- В тебе три костюми.

Звідки маєш стільки грошей?

Це ж великі суми.

А товариш посміхнувся,

Глянув хитрувато:

- Не дивуйся, любий друже,

Я пишу багато.

- Що ж ти пишеш? Вірші, прозу?

І шлеш у журнали?

- Та ні, листи батькам пишу,

Щоб грошей прислали.

(Павло Глазовий)

Пряник

- У вас зуби є, дідусю? -

Онучок питає.

Дід журливо посміхнувся:

- Вже давно немає...

Це почувши, хлопчентятко

Зраділо без краю:

- Тоді пряник потримайте,

А я пострибаю!

(Павло Глазовий)

Сміх і сльози

Причепились до студента

Лихо та біда:

Неборак англійську мову

Втрете вже склада.

Треться, мнеться, посміхнеться

Не допоможе ж плач.

- І чого б я посміхався? -

Злиться викладач. -

Ви, до речі, хоч це слово

Скажете мені?

Як «сміятись» по-англійськи?
Знаєте чи ні?
А студент повісив носа,
Важко так зітха:
- Як сміятись по-англійськи?
Так же: ха-ха-ха!

(Павло Глазовий)

Учення – світло

Зубрить дід англійську мову,
Хоч йому вже близько ста.
З словником казки дитячі
Помалесеньку чита.
– Пліз гет май шюз мендід, бабо! –
Раз повів він мудру річ.
Баба злиться: – Що це значить?
– Постав валянки у піч.
Вранці баба діда будить:
– Гей! О’кей! Шурлей-мурлів!
Дід питає: – Що це значить?
– Правий валянок згорів!

(Павло Глазовий)

Романтики

Гарну книжечку нову
Читають хлоп’ята.
– Що це значить романтизм? –
Питають у тата.
– От знайшли про що питать, –
Глянув той спідлоба. –
Це коли кістки болять...
Є така хвороба.

(Павло Глазовий)

Поетичні тексти

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що зди́ма вражі голови з плеч?

Ти, моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова,
Тільки ж ти кров з мого серця проллеш,
Вражого ж серця клинком не проб'єш...

Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки достане снаги мені й хисту,
Потім її почеплю при стіні
Іншим на втіху, на смуток мені.

Слово, моя ти єдина зброе,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях тиранів,
Стрінеться з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, не тюремних речей.

Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброе моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!
(*Леся Українка*)

О слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.

О слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...

О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.

(Олександр Олесь)

Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чіімісь.
Хтось ними плакав, мучивсь, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше!
Все повторялось: і краса, й потворність.
Усе було: асфальти й спориші.
Поезія – це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.

(Ліна Костенко)

А й правда, крилатим ґрунту не треба.
Землі немає, то буде небо.
Немає поля, то буде воля.
Немає пари, то будуть хмари.
В цьому, напевно, правда пташина...
А як же людина? А що ж людина?
Живе на землі. Сама не лігає.
А крила має. А крила має!
Вони, ті крила, не з пуху-пір'я,
А з правди, чесноти і довір'я.
У кого – з вірності у коханні.
У кого – з вічного поривання.
У кого – з щирості до роботи.
У кого – з щедрості на турботи.
У кого – з пісні, або з надії,
Або з поезії, або з мрії.

Людина нібито не літає...
А крила має. А крила має!

(Ліна Костенко)

Коли я буду навіть сивою,
і життя моє піде мрякою,
а для тебе буду красивою,
а для когось, може, й ніякою.
А для когось лихою, впертою,
ще для когось відьмою, коброю.
А між іншим, якщо відверто,
то була я дурною і доброю.
Безборонною, несинхронною
ні з теоріями, ні з практиками.
і боліла в мене іронія
всіма ліктиками й галактиками.
І не знало міщанське кодрло,
коли я захлиналась лихом,
що душа між люди виходила
забинтована білим сміхом.
І в житті, як на полі мінному,
я просила в цьому сторіччі
хоч би той магазинний мінімум:
– Люди, будьте взаємно ввічливі! –
і якби на те моя воля,
написала б я скрізь курсивами:
– Так багато на світі горя,
люди, будьте взаємно красивими!

(Ліна Костенко)

Весна прийшла так якимось несподівано!
Зима стояла міцно до пори.
Вітри війнули з півдня. І тоді вона
немов у Ворсклу з'їхала з гори.
Ще сніг ковтала повідь широченна,
і рала ждав іще тужавий лан.

А під горою вишня-наречена
вже до віночка міряє туман.
Подовшав день.
Полегшали ці тіні,
вечірні тіні спогадів і хмар.
І дика груша в білому цвітінні
на ціле поле світить, як ліхтар.
Уже в дітей порожевїли личка.
Уже дощем надихалась рілля.
І скрізь трава, травиченька, травичка!
І сонце сипле квіти, як з бриля.
Вже онде щось і сіють у долині.
Вже долітає пісня з далини.
Вже горлиця аврукає в бруслині,
стоять в заплавах золоті лини.
Тут коло нас така зелена балочка,
там озеро, не видно йому дна.
Вже прилетіла голуба рибалочка,
ніс в неї довгий, довший, ніж вона.
Вже й дикі гуси в небі пролітали,
вже й лебеді кричали крізь туман.
Вже ходять в болотах біля Полтави
ходуличник, крохаль і турухтан.
Воскресли люди, хоч який хто квелий,
після облоги схожі на примар.
І монастир з цвітіння тих жарделей
пливе у небо, як з рожевих хмар.

(Ліна Костенко)

Осінній день, осінній день, осінній!
О синій день, о синій день, о синій!
Осанна осені, о сум! Осанна.
Невже це осінь, осінь, о! – та сама.
Останні айстри горлиць зайшлися болем.
Ген, килим, витканий із птиць, летить над полем.
Багдадський злодій літо вкрав, багдадський злодій.
І плаче коник серед трав – нема мелодій.

(Ліна Костенко)

Вечірнє сонце, дякую за день!
Вечірнє сонце, дякую за втому.
За тих лісів просвітлений Едем
і за волошку в житі золотому.
За твій світанок, і за твій зеніт,
і за мої обпечені зеніти.
За те, що завтра хоче зеленіть,
за те, що вчора встигло одзвеніти.
За небо в небі, за дитячий сміх.
За те, що можу, і за те, що мушу.
Вечірнє сонце, дякую за всіх,
котрі нічим не осквернили душу.
За те, що завтра жде своїх натхнень.
Що десь у світі кров ще не пролито.
Вечірнє сонце, дякую за день,
за цю потребу слова, як молитви.

(Ліна Костенко)

Нічні строфи

Солодким градом уночі
Спадають кульки аличі.
Шарпнеться вітер, в тишу вгрузлий,
І гострий шелест кукурудзи
Зненацька тишу різоне.
І в цім бездонні соннім, темнім
Слова засвітяться таємні.
Чи ти ще згадуєш мене?
Чи ти ще згадуєш мене?
Уже цигарка дотліва,
Вже обважніла голова.
І тіло просить: спати, спати.
І сон, мов хмара, волохатий,
М'якою гілкою гойдне.

Та вже до ранньої сопілки
Над сном бринітиме, як бджілка:
Чи ти ще згадуєш мене?
Чи ти ще згадуєш мене?

(Борис Бунчук)

Ліниві і ніжні

ніжність повільна лінива нахабна
лізе під шкіру кличе у трави
то віртуозна а то незграбна
берег є лівий
берег є правий
нас береже перестиглий серпень
нас береже незрілий травень
падає хустка
котиться перстень
і намистини біжать по краю
ніжність манірна смішна навмисна
то сміхотлива а то печальна
як соло гітарне вгорі зависне
як мед до чаю на дні розтане
ніжність – алергік
вона дитинна
рветься на волю і капризує
завжди під кайфом завше на нервах
завше в перервах
здебільшого всує
ніжність без відліку ніжність без даху
така мала – і така бездомна!
але без пустки тривоги і страху
і безнадії
і без утоми
берегом лівим і берегом правим
руслом ріки
сірим асфальтом

пристрасть тече вулканічною лавою
сіючи паніку й хаос вокзальний
всіх спопелить – дальніх і ближніх
все рознесе – рано чи пізно
виживуть тільки ніжні й ліниві
виживуть тільки ліниві і ніжні.

(Юрій Іздрик)

Вітер віє, віє, мліє,
Навіває срібні сни,
Навіває злотні мрії,
Чеше кучері Весни.
То загляне в чорні прірви,
То злетить в блакить ясну,
То пелюстки білі зірве
І посипле на Весну.
То замовкне, то заграє,
То всміхнеться, то зітхне...
З кожним з нас таке буває,
Як кохання спалахне.

(Олександр Олесь)

Літній ранок

Джмелі спросоння - буц! - лобами!
Попадали, ревуть в траві.
І задзвонили над джмелями
Дзвінки-дзвіночки лісові.
Повільне сонце на тумані
До проса впливло з води,
Де на пташинім щебетанні
Тинявся малиновий дим.
Лиш сонях спав, хоча й не мусив,
І ось за те, аби він знав,
Важкий ячмінь медовим вусом
Бджолу за лапку лоскотав.

У картузах із парусини
Комбайн комбайнові гукав:
- То що ж косить?
Воно - все сине!
Де льон? Де небо? Де ріка?

(Микола Вігнрановський)

Ми дзвіночки,
Лісові дзвіночки,
Славим день.
Ми співаєм,
Дзвоном зустрічаєм:
День!
День.

Любим сонце,
Небосхил і сонце,
Світлу тїнь,
Сни розкішні,
Все гаї затишні:
Тїнь!
Тїнь.

Линьте, хмари,
Ой прилиньте, хмари, –
Ясний день.
Окропїте,
Нас нашелестїте:
День!
День.

Хай по полю,
Золотому полю,
Ляже тїнь.
Хай схитнеться –
Жито усміхнеться:
Тїнь!
Тїнь.

(Павло Тичина)

Осінній день

Час, Боже. Безмір літньої пори.
Кинь горню тінь на сонячний годинник,
понад полями вивільни вітри.
Звели плодам зливатися в одно,
дай цим плодам ще дві спекотні днини,
дай стиглості, солодкі крапельни
дай обернути на важке вино.
Бездомний вже не матиме житла.
Самотній завше буде в самотині,
писатиме листи свої осінні,
брестиме там, де жовта кушпела
оповила алеї безгомінні.

*(Райнер Марія Рільке/
переклав Мойсей Фішбейн)*

І гарно, бо гарно, бо гарно, бо от...
розшитий червоним по жовтому код
зчитуєш просто, бо знаєш що це...
маки стали на пальчики
і роздивляються в сонце...
І ніжно, бо ніжно, так ніжно, що аж
рай тремтить у тобі немов міраж,
згадуєш ноти, вгадуєш звуки,
а пуп'янки розповилися
і хочуть на руки...
І дивно, бо тихо, бо чисто, бо ніби
засяяли знову поношені німби,
ніжність притихла, тонка, полога...
і так затишно як і колись
дома у Бога.

(Власта Власенко)

Село! І серце одпочине:
Село на нашій Україні –
Неначе писанка, село.
Зеленим гаєм поросло.

Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати
Неначе диво. А кругом
Широколисті тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром.
Сам бог витає над селом. *(Тарас Шевченко)*

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.
Сім'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.
Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

(Тарас Шевченко)

Колискова

Моє, моєньке миле, ясне-мі
Спи, золотава вовно,
Летить-леліє літень в ви-со-ті, -
Кімната весен повна.
Сотайтесь со-не сот-ні сніжні дні,
Одчиниш двері - літо.
Сичить і сіє січень по вік-ні,
Дні в місячнеє сито.
Коли б не ко-ні ні-ж-ні і смут-ні,
Тебе б не по-не-сли в осонні,
Спи, сину мій тоненький, на ясній,
На соняшній долоні.

(Майк Йогансен)

Яблука допіли, яблука червоні!
Ми з тобою йдемо стежкою в саду,
Ти мене, кохана, приведеш до поля,
Я піду - і може більше не прийду.
Вже й любов допіла під промінням теплим,
І її зірвали радісні уста, -
А тепер у серці щось тремтить і грає,
Як тремтить на сонці гілка золота.
Гей, поля жовтіють, і синіє небо,
Плугатар у полі ледве маячить...
Поцілуй востаннє, обніми востаннє;
Вміє розставатись той, хто вмів любити.

(Максим Рильський)

Запахла осінь в'ялим тютюном,
Та яблуками, та тонким туманом, -
І свіжі айстри над піском рум'яним
Зорюють за одчиненим вікном.
У травах коник, як зелений гном,
На скрипку грає. І пощо ж весна нам,
Коли ми тихі та дозрілі станем
І вкриє мудрість голову сріблом?
Бери сакви, і рідний дім покинь,
І пий холодну, мовчазну глибінь
На взліссях, де медово спіють дині!
Учися чистоти і простоти
І, стоптуючи килим золотий,
Забудь про вежі темної гордині.

(Максим Рильський)

О панно Інно, панно Інно!
Я - сам. Вікно. Сніги...
Сестру я Вашу так любив -
Дитинно, злотоцінно.
Любив? - Давно. Цвіли луги...

О люба Інно, ніжна Інно,
Любові усміх квітне раз - ще й тлінно.
Сніги, сніги, сніги...
Я Ваші очі пам'ятаю,
Як музику, як спів.
Зимовий вечір. Тиша. Ми.
Я Вам чужий - я знаю.
А хтось кричить: ти рідну стрів!
І раптом - небо... шепіт гаю...
О ні, то очі Ваші. - Я ридаю.
Сестра чи Ви? - Любив...

(Павло Тичина)

Вона була задумлива, як сад.
Вона була темнава, ніби сад.
Вона була схвильована, мов сад.
Вона була, мов сад і мов не сад.
Вона була урочиста, як ніч.
Вона була однеєнка, ніби ніч.
Вона була в червоному, мов ніч.
Вона була, мов ніч і мов не ніч.
Вона була, що наче й не була.
Але вона була! Була!
Любово, ні! не прощавай!
Непевний крок свій не збивай.
Непевний крок свій в ніч і сад...
Сердець розбитих серцепад...

(Микола Вінграновський)

Я чую пісню, мов крізь сон:
Далекий Черемош гуркоче;
Мені відчувається щоночі
Той шелест листя, шум сосон.
І щось тій пісні в унісон
Так ніжно в серці зашепоче...
Я чую пісню - мов крізь сон,

Далекий Черемош гуркоче.
То спів засмучених флюяр,
То стогін журної трембіти, -
Зашелестять шовкові квіти,
І з серця скотиться тягар.
Туди, де скелі аж до хмар,
Хотів би соколом злетіти,
Де спів засмучених флюяр,
Де стогін журної трембіти...
Я бачу кичери в імлі,
Зелені сосни та ялиці,
Сумні смерічки-жалібниці,
Гірські потоки голосні.
Там грають мавоньки лісні -
Дівчата вільної цариці.
Я бачу кичери вві сні,
Зелені явори, ялиці.

(Дмитро Загул)

На майдані коло церкви
революція іде.
- Хай чабан! - усі гукнули, -
за отамана буде.
 Прощавайте, ждіте волі, -
 гей, на коні, всі у путь!
 Закипіло, зашуміло -
 тільки прапори цвітуть...

На майдані коло церкви
посмутилися матері:
та світи ж ти їм дорогу,
ясен місяць угорі!
 На майдані пил спадає.
 Замовкає річ...
 Вечір.
 Ніч.

(Павло Тичина)

Зійшлись обоє на багнетах:
Старий-старий і молодий;
В одного: - Сину! - з-під кашкета.
В другого: - Батьку, одійди!..
Зійшлись і стали на хвилину,
Схрестили погляди на мить,-
Кашкет мовчить і жде на сина,
А син осикою тремтить.
На перекошені обличчя -
Не біль, не втома - дикий сказ:
- Хоч би вже швидше!.. Хоч би швидше!
Хоч би за раз!..
І довго ждали б два багнети
(В очах кривавий перелив),
Та хтось іззаду з кулемета
Обох скосив...

(Дмитро Фалькiський)

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.
Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.
Між братніх народів, мов садом рясним,
сіяє вона над віками...
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами.
Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі,

у квітці, в пташині, в електровогнях,
у пісні у кожній, у думі,
в дитячий усміщці, в дівочих очах
і в стягів багряному шумі...

Як та купина, що горить - не згора,
живе у стежках, у дібровах,
у зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
і в хмарах отих пурпурових,
в грому канонад, що розвіяли в прах
чужинців в зелених мундирах,
в багнетах, що в тьмі пробивали нам шлях
до весен і світлих, і щирих.

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...

Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Україну!..

Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожну хвилину.

Коханий любить не захоче тебе,
коли ти не любиш Україну...

Любись у труді, у коханні, у бою,
як пісню, що лине зорею...

Всім серцем любись Україну свою -
і вічні ми будемо з нею!

(Володимир Сосюра)

Прирученим патріотам

Обмивши губи в нарзані чи каві,
Дожовуючи свіжий бутерброд,
Ви стаєте великі й величаві
І любите Вітчизну і народ.

Ви чуєте народні віщі думи,
Його тривоги берете в серця,
Коли потієте у черзі за костюмом,
Затиснувши в долоні гаманця.

Ні, ви не блазні, ви не лицеміри -
Нікчемного презирства не убить,
І свій народ ви любите без міри,
Коли у міру вигідно любить.

За плату ви закохані в ідею
І зморшки морщите на ситому чолі...
Кому ж ви служите, приручені Антеї,
Відірвані від матері-землі?
Хто ваш народ? Яка у нього доля?
Куди його коріння проросло?
Чиї могили стогнуть серед поля,
Забрівши здичавіло у село?
Хоч раз почуйте, грамотні руїни,
Нікчемні слуги чорного добра,
Як обіпершись вітрові на спину,
Кричить Тарасова гора:
- Нема на світі України,
Немає другого Дніпра!..

(Василь Симоненко)

Ти знаєш, що ти – людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.
Більше тебе не буде.
Завтра на цій землі
Інші ходитимуть люди,
Інші кохатимуть люди –
Добрі, ласкаві й злі.
Сьогодні усе для тебе
Озера, гаї степи.
І жити спішити треба,
Кохати спішити треба -
Гляди ж не проспи!
Бо ти на землі - людина,
І хочеш того чи ні -
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

(Василь Симоненко)

Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок,
Є тисячі ланів, але один лиш мій.
І що мені робить, коли малий зажинок
Судилося почать на ниві нерясній?
 Чи викинути серп і йти байдикувати,
 Чи долно проклясти за лютий недорід
 І до сусід пристать наймитувати
 За пару постолів і шварку на обід?
Коли б я міг забуть убоге рідне поле,
За шмат ції землі мені б усе дали...
До того ж і стерня ніколи ніг не коле
Тим, хто взува холуйські постолі.
 Та мушу я іти на рідне поле босим,
 І мучити себе й ледачого серпа,
 І падати з втоми на покоси,
 І спать, обнявши власного снопа.
Бо нива це - моя! Тут я почну зажинок,
Бо кращий урожай не жде мене ніде,
Бо тисяча доріг, мільйон вузьких стежинок
Мене на ниву батьківську веде...

(Василь Симоненко)

На колимськiм морозі калина
зацвітає рудими слізьми.
Неосяжна осонцена днина,
і собором дзвінким Україна
написалась на мурах тюрми.
Безгоміння, безлюддя довкола,
тільки сонце і простір, і сніг.
І котилося куль-покотьолом
моє серце в ведмежий барліг.
І зголілі модрини кричали,
тонко олень писався в імлі,
і зійшлися кінці і начала
на оцій чужинецькій землі.

(Василь Стус)

Пам'ятай

Коли Україна за право життя
З катами боролась, жила і вмирала,
І ждала, хотіла лише співчуття,
Європа мовчала.

Коли Україна в нерівній боротьбі
Вся сходила кров'ю і слізьми стікала
І дружної помочі ждала собі,
Європа мовчала.

Коли Україна в залізнім ярмі
Робила на пана і в ранах орала,
Коли ворушились і скелі німі,
Європа мовчала.

Коли Україна криваві жнива
Зібравши для ката, сама умирала
І з голоду навіть згубила слова,
Європа мовчала.

Коли Україна життя прокляла
І ціла могилою стала,
Як сльози котились і в демона зла,
Європа мовчала.

(Олександр Олесь)

В час невідомий, в час урочий
В прозору, мов краплина, мить,
Чийсь тебе зупинять очі:
Людино, що тебе болить?
Ти від подяки задихнешся,
Сльоза у серці закипить,
Зніжковієш, відмахнешся.
Людино, що тобі болить?

Не треба мудростей високих -
Пощо словесну воду лить.
Он плаче хтось.
Ступи два кроки:
Людино, що тобі болить?

Поезіє, журо і віро,
Допоки слово буде жить,
Твоєї істинності міра:
Людино, що тобі болить?

(Борис Бунчук)

Пам'яті батьків

Де ви?
І як ви?
У нас на землі - листопад.
Листя згребли і спалили ще звечора.
Значить,
Сад вже відчужився. Зоряні розсипи над
Садом зависли. Вдивляються. Там вас не бачу.

Клопоти наші минущі. А що головне?
Лісом бредеш - спотикаєшся.
Ліс у завалах.
Як за століття маленьке сузір'я одне
Іменем батька і матері ще не назвали?

Хоч би одне на планету. Священно сія
Вічний огром,
непідвладний земним листопадам.
Вийти увечері. Й раптом побачити, як
Батько і Мати над хатою сходять і садом....
Де ви?
І як ви?
У нас на землі - листопад.

(Борис Бунчук)

Лебеді материнства

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.
Заглядає в шибку казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.

Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати,
Не пуцу тебе колиску синову гойдати.
Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
Опустіться, тихі зорі, синові під вії.

Темряву тривожили криками півні,
Танцювали лебеді в хаті на стіні,
Лопотіли крилами і рожевим пір'ям,
Лоскотали марево золотим сузір'ям.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.
У хмільні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

Будуть тебе кликати у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.
Можеш вибрати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.
За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі.
Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

(Василь Симоненко)

Ніч... а човен - як срібний птах!..
(Що слова, коли серце повне!)
...Не спіши, не лети по сяйних світах,
Мій малий ненадійний човне!
І над нами, й під нами горять світи...
І внизу, і вгорі глибини...
О, який же прекрасний ти,
Світе єдиний!

(Євген Плужник)

Базар на медового Спаса

А природа, як завше, послала людей в ігнор:
Завтра Спас – медовий, аж капає: все вродило!
По рядах басами гримить буряковий хор –
І в верхах золотиться бджолине панікадило...
Все, як має бути, й спокону віків було:
Простягаєш руку – й стікає на ню цілунок:
Розторопша – акація – гречка – солодке скло,
Що незримий складув видува з щільникових лунок.
«Бог на всякого долю родить!» – кажуть дядьки
(А круг них золоті потири од бджіл чорноброві...), -
І од меду липнуть, і склеюються в грудки
Наші гроші із запахом сперми, нафти і крові.
Так і все, що ми натворили на цій землі,
Переплавиться в мед – і стече світляною рікою...
Ми так само бджоли - так само чорні й малі,
Що кружляєм з жалом над простягнутою рукою.
І не має значення, що недостойні суть:
Що оцей – бодяжить, а та – підлива олії...
Буде Спас. Медовий. І Яблучний. Всіх спасуть.
Не тому, що варт.
Просто, Спас інакше не вміє.

(Оксана Забужко)

І настало свято

Різдво! Різдво – як прорекли пророки
Во Вифліємі, в Місті Хліба, в сіні...
Вертеп мандрує переможним кроком
Месія йде по вільній Україні! –
Почуйте, предки, з неозорих далей:
Пшеницею ваш засів колоситься!
Вітайте всі живі, що ось діждались:
На овиді тризуб – нова зірниця!
Внесіть дідух, світіть свічки воскові,
Мечіть кутю під стелю – на врожаї!
Колядкою – возрадуйтеся обнові:
Між нами Бог народжений витає.

(Леся Храплива-Щур)

О слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.
 О слово рідне! Шум дерев!
 Музика зір блакитнооких,
 Шовковий спів степів широких,
 Дніпра між ними левій рев...
О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.

(Олександр Олесь)

Свічечка букви «І» *(Напучування сільського учителя)*

Хай це, можливо, і не найсуттєвіше
але ти, дитино,
покликана захищати своїми долоньками
крихітну свічечку букви «ї»,
а також,
витягнувшись на пальчиках,
оберігати місячний серпик
букви «є»,
що зрізаний з неба
разом із ниточкою.
Бо кажуть, дитино,
що мова наша - солов'їна.
Правильно кажуть.
Але затям собі,
що колись
можуть настати і такі часи,
коли нашої мови
не буде пам'ятати
навіть найменший
соловейко.
Тому не можна покладатися
тільки на солов'їв,
дитино.

Іван Малкович

Прозові тексти

Чухраїнці

«РОЗДІЛ II. Мали чухраїнці цілих аж п'ять глибоко національних рис. Ці риси настільки були для них характерні, що, коли б котрийсь із них загубився в мільйонній юрбі собі подібних істот, кожний, хто хоч недовго жив серед чухраїнців, вгадає:

- Це - чухраїнець.

І ніколи не помилиться...

Його (чухраїнця) постать, його рухи, вираз, сказати би, всього його корпусу - все це так і випирає оті п'ять голівних рис його симпатичної вдачі.

Риси ці, як на ту старовинну термінологію, звалися так:

1. Якби ж знаття?
2. Забув.
3. Спізнивсь.
4. Якось то воно буде!
5. Я так і знав.

Розглянемо поодиноці всі ці п'ять характерних для чухраїнця рис.

Нагадаємо тільки, що розкопані матеріали сильно потерпіли од тисячолітньої давнини, а декотрі з них й понадривані так, ніби на цигарки, хоч матеріали ті ні на книжки з сільського господарства, ні на газети не подібні.

Одну з книжок, писану віршами, викопано разом із глечиком.

Академіки кажуть, що, очевидно, чухраїнці накривали глечики з молоком поезією: настільки в них була розвинена вже тоді культура.

Книжка дуже попсована, вся в сметані. Сметана та взялася струпом. Хімічний дослід того струпа виявив, що то - крейда. Як догадуються вчені, сметану ту було накрито книжкою біля якогось великого міста.

Отже, дуже тяжко працювати над тими матеріалами. Через те характеристика кожної національної чухраїнської риси може бути не зовсім повна.

Ми зарані просимо нам те дарувати. Не ми в тому винні, а тисячоліття.

Вивчати науково кожен окрему рису ми, за браком часу й місця, навряд чи зможемо. Доведеться обмежитись наведенням для кожної з них наочних прикладів: так, ми гадаємо, буде й швидше, й для широкого загалу зрозуміліше.

Якби ж знаття

Найхарактерніша для чухраїнців риса. Риса-мати. Без неї чухраїнець, а риса ця без чухраїнця - не риса.

Повстала ця риса в чухраїнців от з якого приводу. Вшивав один із них хату. Зліз аж до бовдура і посунувся. Сунеться й кричить:

- Жінко! Жінко! Соломи! Соломи! Соломи!..

Геп!

- Не треба...

Це, значить, кричав чухраїнець жінці, щоб вона, доки він гепне, соломи на те місце, де він гепне, підіслала. Не встигла жінка цього зробити. Тоді виходить: «Не треба».

І от після цього й укоренилася глибоко ця риса в чухраїнцеву вдачу. Як тільки яка притичина, зразу:

- Якби ж знаття, де впадеш, - соломки б підіслав.

Або:

- Якби знаття, що в кума пиття...

І так в кожному випадку життя чухраїнського цивілізованого.

От будують чухраїнці яку-небудь будівлю громадську. Збудували. А вона взяла і упала. І зразу:

- Якби ж знаття, що вона впаде, ми б її не сюди, а туди будували.

Є серед матеріалів характерний запис, як попервах чухраїнці свою культуру будували. Узялися дуже ретельно... А потім за щось завелись, зразу за голоблі (була в них така зброя, на манір лицарських середньовічних списів) та як зчепились полемізувати... Полемізували-полемізували, аж дивляться - у всіх кров тече... Тоді повставали й стогнуть:

- Якби ж знаття, що один одному голови попровалюємо, не бились би.

Сильно тоді в них культура затрималася... Та й не дивно: з попроваленими головами не дуже культурне життя налагодиш...

Вирішили якось вони театр організувати. Запросили спеціальну людину. Бігали, говорили; обговорювали. Хвалилися, перехвалювалися. Підвела їх та людина: не організувала театра, а зовсім навпаки.

Тоді почухались.

- Якби ж знаття...

І почали знову.

І не було жоднісінького чухраїнця без отого знаменитого:

- Якби ж знаття...

Якось-то воно буде. Я так і знав.

З цією головною рисою тісно з'єднані четверта й п'ята риси в чухраїнців, а саме: «якось-то воно буде» та «я так і знав».

Коли чухраїнці було починають якусь роботу, хоч би в якій галузі їхнього життя та робота виникла, і коли хто-небудь чи збоку, чи, може, трохи прозорливі ший, зауважив:

-А чи так ви робите?

Чухраїнець обов'язково подумає трішки, почухається і не швидко прокаже:

- Таї якось-то вже буде!

І починає робити...

Коли ж побачить, що наробив, аж пальці знати, тоді:

- Я так і знав!

- Що ви знали?

- Та що отак буде!

- Так навіщо ж ви робили?

- Якби ж знаття...

- Так ви ж кажете, що знали?

— Так я думав, що якось-то воно буде!

Один індійський мудрець, коли йому про це тоді розповідали, сказав:

- Дивне якесь *perpetuum mobile*.

Забув. Спізнавсь.

Друга риса - «забув» і третя - «спізнавсь» характерні так само риси для чухраїнців, але вони особливих пояснень, гадаємо, не потребують...

- Чому ви цього не зробили?

- І-і-і-ти! Забув! Дивись?!

Або:

- Чого ж ви не прийшли?

- Та засидівсь, глянув, дивлюсь - спізнавсь! Так я й той... облишив. Якось-то, сам собі подумав, воно буде.

Істинно дивний народ.

(Остан Вишня)

Піфагорові штани

I..Піфагорові штани - назва, по-перше, вульгарна, а по-друге, вона не відповідає дійсному станові речей.

Ну, хто-таки, скажіть, може пошити штани з катета або з гіпотенузи?

Ми знаємо, що матерії - сукна чи шевйоту - на штани треба приблизно один метр. Ну, а скільки треба на штани катетів, а скільки гіпотенуз? Ніхто цього не скаже.

Отже, Піфагорові штани зовсім не штани, а геометрична теорема, що її винайшов і довів великий грецький математик Піфагор, що народився на острові Самосі, потім переселився в південну Грецію, де й жив у V столітті до нашої ери.

Піфагорова теорема, як ви знаєте, полягає ось у чім: «Сума площ квадратів, побудованих на катетах прямокутного трикутника, дорівнює площі квадрата, побудованого на гіпотенузі цього трикутника». Цією теоремою найбільше уславився Піфагор перед математикою, перед усім людством. І ніколи за це людство Піфагора не забуде.

II. Васька Перепелицю Піфагор цікавив постільки, поскільки треба було знати і вміти довести його теорему перед учителькою геометрії Вірою Іванівною. І все! Більше Піфагор аж ніяк Васька Перепелицю не цікавив, а - навпаки - непокоїв його. Та й справді: десь там аж на острові Самосі народився якийсь там Піфагор, вигадав аж у V столітті теорему, а ти тут страждай!

Та ще й Віра Іванівна:

- Ти, Перепелице, продивись Піфагорову теорему, та не один раз продивись, бо ось-ось екзамени! А ти не дуже, Васю, її знаєш! /.../

III. Екзамени. Екзамени - річ серйозна. Кому хочеться дістати переєкзаменовку на осінь, - ціле ж літо тоді нанівець піде! А як іще, крий доле, на другий рік залишишся?! А футбол хіба річ не серйозна? Кому хочеться діставати 3:0 на користь супротивника?! От і крутись! От і страждай!

Дехто каже, що спочатку приготуй уроки, продивись вивчене, а потім і в футбол можна. Але це так говорять, мабуть, не футболісти.

Хоч візьміть, приміром, Ваню Недоберидзе, капітана футбольної команди: він і в футбол грає, і вчиться непогано.

Якось так уміє... А у Васька так не виходить. Чому - він і сам не знає! Однаково ж він із Ваню ніби й уроки готує... Тільки Ваню спочатку вивчить уроки, а потім у футбол тренується, а Васько спочатку тренується у футбол, а потім учить уроки. А хіба це не все дно?

Сама ж Віра Іванівна каже, що від зміни місця доданків сума не змінюється.

Перед екзаменами Васько кріпко засумував. «Доведеться, мабуть, кинути футбол!» - подумав Васько.

- Чого ти, Васю, такий сумний? - запитав його Рубен Амудар'ян.

- Екзамени! Доведеться, мабуть, припинити футбол! За геометрію треба братися! Погано в мене, Рубене, з геометрією!

- «Піфагорови штани на все сторони равни», - заспівав Рубен Амудар'ян.

- Ти не смійся, Рубене, тут не до сміху. Віра Іванівна сказала, що, як не візьмуть за геометрію, може бути погано!

- «Погано!»! «Погано!»! - перекирив Васька Рубен. - Що ти не знаєш, що робити? Ту ж саму Піфагорову теорему не можна хіба накреслити на долоні або на пальцях? Та й основні теореми теж сяк-так понамальовуємо. Я тобі перед екзаменами допоможу! Днів, мабуть, із сім сидів перед екзаменами Васько Перепелиця і все записував чорнильним олівцем не долонях і на обшлагах у сорочці теореми та аксіоми. Мало не всю геометрію за допомогою Рубена по списував та понакреслював.

«Викручусь!» - думав собі Васько Перепелиця. Іде Васько Перепелиця на екзамен з геометрії. Боязко Васькові... Боязко, та, проте, він сам себе підбадьорює: «Те невже ж провалюсь? Все ж у мене списано»..

Треба ж було Рубенові взяти до школи футбольного м'яча, щоб після екзаменів зразу на майданчик - і в футбол! Раненько прийшли наші учні до школи, - екзамени ще за годину.

- А давай ударимо, Васго, - крикнув Рубен і вдарив по м'ячу. Васько одбив. Підбігає ще кілька учнів. Літає м'яч по шкільному двору. От Рубен як ударить! Гарматний удар! Васько хотів перехопити м'яча, а він його по руках я-а-ак шарахне! Васько впав і руками в калюжу, підхопився, як глянув на руки, так і вмер...

Руки - сині-сині, бо чорний олівець розлізся, ну, такі руки, хоч поодрубай. А головне, м'ячем поперебивало усі перпендикуляри, поперемишувало катети з гіпотенузами, а з Піфагорової теореми наробило кваші.

...Як увійшов Васько до класу, як подивилася Віра Іванівна на руки, покивала головою та й опустила в журналі проти прізвища Васі Перепелиці коротенький перпендикуляр... Одиницю! Навіть не екзаменувала. За те поставила, що хотів обдурити вчительку і цілу екзменаційну комісію.

Про-о-пало у Васька Перепелиці літо!

(Остан Вишня)

- Даночко, дивиси, дитинко, би ти не поступала на тоту філологію, бо там, небого, учіт лиш язиком молоти, а руками не гонна будеш ніц, хто тебе схоче де на роботу взети

- Умгу.

- Ти вершики писати і за прилавком будеш, а до жите треба инакше

- Бабо, там не лише вершики

- Не переч бабі! Що ти ще розумієш тамки...Іди на бухгалтера!

- Я того не люблю, ба...

- Тебе хто питає, ци ти любиш, га?

- Бабо, йдіт вже

Баба віходіт з хати.

Я думаю про бухгалтерію. Франка з Кобилянською, Олеся, Антонича, Коцюбинського, Стефаника з Українкою складаю на вікно... Намагаюся не видіти, ЯК вони дивляться на мене.

«Дискримінант є симетричним многочленом щодо коренів многочлена і тому є многочленом від його коефіцієнтів» - таке пише груба книжка, на якій намальовано багато буквів х і ще якісь хвилясті риси.

Господи Боже!

Корінь...Ага. Треба визначити де корінь. І де суфікс, напевно.

Визначаю корінь і суфікс у слові «многочлен». Стосовно кореня в слові «дискримінант» сумніваюся.

Розв'язати рівняння.

$$ax + 2ax = 0$$

ах (вигук), потім ще два вигуки, то буде Оооо - велике здивування.

Підходить тато. Дивиться. В него брови високо. Теж виходить, що здивування.

- Що ти хоч, баба сказала на бухгалтера, то математику пишу...

З татом регочуть Франко з Кобилянською. Стефаник - лаконічно стриманий, але усміхається теж.

Сміються й плачуть і солов'ї...

Накрилася моя бухгалтерія.

Баба в печалі.

Дискримінант в шоці.

А я - в радості!

Люблю тоті слова, словечичка, люблю ці мої міцні і розумні возики моїх сердечних ран і висот, люблю розуміти, що в мові захований код людського розуміння всього Божого творива, люблю, коли вечорами зі мною сидить мій Стефаник і моя Кобилянська, мій Франко з Олесем, моя вся українська фонетична і змістова цінність мого рідного Слова, що і мене позначає на цій Землі, на цім кавалочку життєвого часу...

Понаписувала-м купу приповідок про бабу.

Баба дивліщі з неба і вже так трохи добріют..

- Йди вже на тоту свою філологію, най вже буде, я сама тут порохую що треба...Йди, бо тут кажут, що всьо зачиналосі з твєї філології ...

(Власта Власенко)

По далеких горбах самотіли тихі гуцульські оседки, вишневі од смерекового диму, яким прокурились, гострі дашки оборогів з запашним сіном, а в долині кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною та світив попід скелі недобрим зеленим вогнем. Переходячи потік за потоком, минаючи хмурі ліси, де озивалась часом дзвінком корова або білиця сипала вниз під смереку об'їдки шишок, Іван піднімався все вище. Сонце починало пекти, і кам'яниста доріжка мулила ноги. Тепер вже хати попадалися рідше. Черемош простягся в долині, як срібна

нитка, і шум його сюди не доходив. Ліси уступали місце гірським сіножатям, м'яким і повним. Іван брів серед них, як по озерах квіток, нагинаючись часом, щоб закосичить кресаню жмутком червоної грані або блідим вінком невістульки. Вниз западалися боки гори у глибокі чорні ізвори, звідки родились холодні потоки, куди не ступала людська нога, де плекався тільки бурий ведмідь, страшний ворог маржини - «вуйко». Вода попадалася рідше. Зате як припадав він до неї, коли знаходив потік, той холодний кришталь, що омивав десь жовті корні смerek і аж сюди приносив гомін лісів! Коло такого поточна якась добра душа лишала горнятко або коновочку гусянки.

А стежка вела все далі, кудись у ломи, де гнили одна на одній голі колючі смereки, без кори й хвої, як кістяки. Пусто і дико було на тих лісових кладовищах, забутих богом й людьми, де лиш готури гутіли та вились гадюки. Тут була тиша, великий спокій природи, строгість і сум. За плечима в Івана росли вже гори і голубіли удалині. Орел здіймався з кам'яних шпичь, благословляючи їх широким розмахом крил, чулось холодне полонинське дихання, і розросталось небо. Замість лісів тепер слався землею жереп, чорний килим повзучих смerek, в якому плутались ноги, і мхи одягали камінь зеленим шовком. Далекі гори одкривали один за одним свої верхи, вигинали хребти, вставали, як хвилі в синьому морі. Здавалось, морські буруни застигли саме в ту мить, коли буря підняла їх з дна, щоб кинуть на землю та заллять світ. Вже синіми хмарами підпирали крайнебо буковинські верхи, оповились блакиттю близькі Синиці, Дземброня і Біла Кобила, курився Ігрець, колола небо гострим шпилем Говерля, і Черногора важким своїм тілом давила землю.

(Михайло Коцюбинський)

Пече мене сором на саму згадку. Одного разу... так, одного разу - і більш ніколи. Одного разу я озирнувся, бо чув на плечах слід чужих очей, слизький, холодний. Щось ішло за мною. Якесь пальто. Я завернув. Воно. Пішов тихіше. Так само. Став біля дерева. Здається, стало. Чи озирнутись? Ні. Я пішов

швидше. Так, наче бігло. Може, то серце? Хто його знає... Се дратувало. Набрався ваги, вернув назад, просто на нього. Стрілись очима. Мої байдужі, невинні, спокійні, а в нього гострі, як голки, й лукаві. В куточках сміх. Ну, добре. Що ж далі? Ти хитрий, я теж не менше. Натягнув нерви, як снасті у бурю, і йду. Здається, одстало. Чи озирнутись? Ні. Свищу. Байдуже. Що я свищу? Невже «Марсельезу»? Скоріше - вальс... Чого ходити? Не краще сидіти в хаті на самоті і не звертати на себе уваги? Здається, одстало. Я озирнувся. Нікого. Значить, безпечно. Пішов наліво, в якийсь провулок... і просто наткнувся на нього... на гострий, холодний погляд, немов на штик... Ага! Ти стежиш!.. Ти вже наглянув, кого тобі треба, і кличеш на поміч, ідеш до нього... Ага! Ти ловиш... І раптом встав знизу холод і покотився, мов живе срібло, вгору, до серця, до горла, до кінчиків пальців... натис на мозок і випхав з чашки... Стріляти? Тікати? Куди? Через баркан? Байдуже, аби тікати... І став я легкий, порожній, і мчав наосліп, як клапоть брудного паперу у бурю, через чужі городи, через баркани, по глибокім снігу, а за мною щось гнало, свистіло, гукало і простягало руки... То був мій страх. І тільки тоді, як небезпечність минула, коли у чашці заважив мозок, а в тілі ожила кров, згадав свою підлість... згадав, що по дорозі кинув свій браунінг... так, без-бач, як щось вороже, щось небезпечно... Назад! Пекучий сором вернув мене знову, через баркани, чужі городи, по глибокім снігу, назад до нього, хоч би там була яка небезпечність, хоч би там була і сама смерть...

(Михайло Коцюбинський)

Величний і прекрасний квітучий степ! І ранньої пори – весни, коли його простір вкривають червоні тюльпани Шренка і жовті тюльпани, темно-фіалкові та жовті півники, і влітку, коли він огорнутий сріблясто-сизим серпанком ковили, яка від найтихішого вітерця перетинається хвилями, створюючи враження морської гладіні. Якщо літо не посушливе, то на зміну квітучим перистим ковилам у середині червня приходять ніжно-золотиста ковила – тирса з довгими остюками.

Мальовничий степ і восени, коли поривчасті вітри котять із краю в край сухі стебла катрану татарського, залізняка гострокінцевого, лещиці гостролистої та золотистої, кермеку широколистого, м'яти дрібноквіткової та інших рослин, з яких висипається насіння. Через це в народі всі ці види рослин називають перекотиполе. Рослинний покрив цілинного степу представлений широкою гамою різнорідних угруповань (фітоценозів), виключна строкатість яких, особливо на схилах полів, зумовлена сукупністю впливу рельєфу і відмінностей ґрунтового покриву.

Рослинність асканійських цілинних степів зацікавлювала багатьох дослідників.

(Олекса Ющенко)

Маленький смугастий звірок, що сидів собі навпочіпки на поваленій кедрині проти сонечка і пильно, з виглядом ученого дослідника, розглядав торішній грибок, тримаючи його передніми лапками, раптом нашорошився. Ні. То так щось. В нетрях панує надзвичайна тиша, як у дивному храмі дивного бога. Лише рябок, засвистівши, пролетів з однієї височенної кедрі на іншу і завмер на гілці, мов сучок, нерухомо, опустивши чубату голівку вниз і витягши шию. Тиша.

На поваленій кедрині тремтіли сонячні зайчики. Смугастий звірок-бурундук почав бавитися з ними, задерши хвостика, як той драгун султана, перестрибував через них. Присідав і дивився вниз. Внизу, під кедриною, виходячи десь з бур'янів і вітролому і зникаючи знов у бур'янах та каміннім розсипу, вилась вузенька стежечка, звірина доріжка, утоптана за тисячоліття, їх немало, таких стежечок...

Бурундук зіскочив на стежечку, щось поворожив, пройшовся сюди-туди і враз, тривожно цикнувши, стрімголов вискочив на кедрину, на пень, звідти на дубок. Сховався. Визирнув. Знову сховався. Цикнув і завмер, виглядаючи з-за стовбура. Ні, таки він не помилився зразу. Щось таки добирається, щось іде стежечкою...

(Іван Багряний)

Був травень, ніч стояла погідна, місячна, де-не-де білими сніговими вогниками переблискували зірки, але їх було мало, і світло їхнє здавалося сліпим у повені місячного сяйва.

На узбіччі горбилася верба, й по її поплилому донизу гіллям збігав безшелесним потоком примарний блиск, і в тому блиску відчувався подих неживого: наче верба була опромінена мертвим усміхом.

Поля вже спали, але й вони, залиті жовтою і водночас ледь-ледь голубуватою повинню, ніби усміхалися крізь сон. У повітрі немов плавав найперший вербовий пилок – той, коли дерево ще не одцвітає, а лише починає цвісти, й од того пилку, здавалось, повітря має пригріклий вербовий смак, й густе воно від нього, й пахне. Праворуч у темряві причаївся ліс, низько припав, розпластавшись над самою землею, а між дорогою і лісом слалась лугова низинка, на якій ген-ген вгадувалось чорне око озерця. Ліворуч позазмирили горби...

(Євген Гуцало)

Серпень треба цідити повільно, як грушевий лікер. Наливати в маленьку чарочку, сьорбати по краплині, а крізь чарочку дивитися на сонце.

Серпневі ночі треба розбавляти вогниками свічок, молоком, налитим в миску для домовика, муркотінням ката і скрекотом коників стрибунців.

Серпневі дні треба закладати між сторінок книг, як закладки, щоб потім витрушувати їхній жар у затхлому листопаді, діставши цю книгу з полиці.

І закликаю вас, ну не кричіть ви по всіх кутах: «Ой, ось і серпень, скоро осінь».

Ну куди ви поспішаєте?

Зупиніть годинник.

Пийте по краплині.

(Рей Бредбері)

Третій вечір шумить мені вітер – щоразу інше. Спершу він нарядився за приятеля, інтимного й балакучого оповідача – отого, що зайде з двору до вікна, одчинить його, схилиться на руку й заведе розмову без краю.

От-от, здається, перестане, вже затихає, і одразу зашумить-

зашумить, навіть не передихнувши. Слухаєш-слухаєш, ляжеш спати, заснеш, не дослухавши, і глухої ночі прокинешся, підведеш голову, а він все так же невтомно: «Гу-гу-гу!... бу-бу-бу!...». І вже вчуваються в його шумі лісові розбійницькі легенди.

Сьогодні – він музика, під вікнами гуде гілля струнами, і кругом будинку – гомін – не гомін, стоїть могутча симфонія – «Сон».

Обплутав мене знову, як хмелем. Давно вже збирався до театру і давно вже час іти, а я сиджу коло вікна, одягнений, і не можу ворухнутись. Мені видно, як на балконі лазить кленове листя, як перегортаються зелені ясеневі пальці, мов малюнки з тіннями рентгену, як у чавунних перилах тихим золотом сяє привіт за мільярди миль од якоїсь невідомої зірки.

Раптом гомін і сміх. Крешуть каміння зашкарублі черевики студентів, орішками цокотять покривлені каблуки студенток. Коло мого вікна одна чогось зітхнула, стиха кинула початої давньої пісні, мов зронила на брук з повного кошика квітку.

Зронила й забула, щось веселе згадавши, засміялась, загомоніла до гурту. Гурт, як привид, зник.

Аж ось жужмом, жмутами засяяли в очах червоні жоржини... Жоржини, жоржини, аж у хаті темніє од їх. Далі зашумів вітер, земля застугоніла, підкотили вітрові коні гриваті, примчали мені з далекої ночі вінок молодичь, червоно мальованих, заплаканих. Оце вони, ті жоржини.

(Степан Васильченко)

Чебрець звичайний – трав'яниста рослина, напівкущ, родини губоцвітих. Квіти зібрані у щільні голівки – суцвіття. Пелюстки квітів пурпурово-червоного (рідко білого) кольору. Рослина дуже пахуча, багата на нектар, а тому й приваблює до себе багато комах, а особливо бджіл. Цвіте чебрець в Україні з травня аж до самої осені. Росте дико по сухих схилах і піскуватих місцях, на луках та в листяних і мішаних лісах. Існує кілька видів чебрецю, в тому числі і чебрець український. Цвіт українського чебрецю блідо-рожевого кольору. Чебрець часто згадується в українському фольклорі, вживається в народній медицині і чарах.

(Олекса Воронай)

До чого ж гарно і весело було в нашому горбді! Ото як вийти з сіней та подивись навколо - геть-чисто все зелене та буйне. А сад було як зацвіте весною! А що робилось на початку літа - огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати.

- Нічого в світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізрастало. Коли вилізає з землі всяка рослиночка, ото мені радість, - любила проказувати вона.

Город до того переповнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вмщалися в ньому. Вони лізли одна на одну, переплітались, душилися, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю.

А малини - красної, білої! А вишень, а груш солодких, було. як наїсися, - цілий день живіт як бубон.

І росло ще, пригадую, багато тютюну, в якому ми, маленькі, ходили, мов у лісі, в якому пізнали перші мозолі на дитячих руках.

(Олександр Довженко)

Тікаючи од дідового реву, одного разу стрибнув я з-під порічок прямо в тютюн. Тютюн був високий і густий-прегустий. Він саме цвів великими золотими гронами, як у попа на ризах, а над ризами носилися бджоли - видимо-невидимо. Велике тютюнове листя зразу обплутало мене. Я упав в зелену гушавину й поліз попід листям просто до огірків.

В огірках теж були бджоли. Вони порались коло цвіту і так прудко літали до соняшника, до маку - й додому, і так їм було ніколи, що, скільки я не намагавсь, як не дражнив їх, так ні одна чомусь мене й не вкусила. А бджоляче жало хоч і болить, зате вже коли почнеш плакати, дід уже чи мати дають зразу мідну копійку, яку треба прикладати до болючого місця. Тоді біль швидко проходив, а за копійку можна було купити у Масія аж чотири цукерки і вже смакувати до самого вечора.

Погулявши коло бджіл і наївшись огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву. Більш за все чомусь любив я моркву. Вона росла в нас рівними кучерявими рядочками скрізь поміж огірків. Я оглянувся, чи не дивиться хто. Ніхто не дививсь. Навколо тільки дрімучий тютюн, мак та кукурудзяні тополі й соняшники. Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, немовби все заснуло. Одні тільки бджоли гудуть та десь з-за тютюну, від погребні, доносивсь дідів рик. Тут ми з Піратом і кинулись до моркви. Вириваю одну - мала. Гичка велика, а сама морквина дрібненька, біла і зовсім не солодка. Я за другу - ще тонша. Третю - тонка. А моркви захотілось, аж тремчу весь! Перебрав я цілий ряд, та так і не знайшов ні одної. Оглянувсь - що робить? Тоді я посадив усю моркву назад: хай, думаю, dorостає, - а сам подався далі шукати смачного.

Довго щось ходив я по городу. Після моркви висмоктував мед з тютюнових квітів і з квітів гарбузових, що росли попід тином, пробував зелені калачики і білий, ще в молоці, мак, покуштував вишневого клею з вишень, понадкушував на яблуні з десяток зелених кислих яблук і хотів уже йти до хати. Коли ж дивлюсь: баба снує коло моркви, дідова мати. Я - бігом. А вона - зирк та за мною...

(Олександр Довженко)

Чую луну трембіти, бо в ній спів Карпат і Верховини, бо в ньому шепіт замріяних смerek і дума велетів буків. Пташини переспів у ньому зіллявся з переливами солов'я і віщуванням ворожки зозулі, бо в ньому гомін залицяльника полонинського вітру, курликання відлітаючих і прилітаючих журавлиних ключів, гутірка стурбованого звору і гуркіт далекого грому.

Чую спів трембіти, бо в ньому безмежна ніжність душі моїх земляків-селян, бо він є жагою спраглою по красі серця. Бо в ньому мелодія віків.

У тій мелодії чую радість і біль, біль і радість. Цілим трепетним еством своїм по веснах чую життєдайний спів трембіти. І він є моєю мрією, моєю думою...

(Іван Чендей)

- Знаєш, Василицу, - шептала Олеся, нахилиючись над його лицем, - коли б ми жили, коли б сталося так, що ми житимем двоє, ми ніколи за все наше життя не скажем одне одному поганого слова. Правда?

- Правда.

- Ми навіть не подумаємо злого. Правда?

- Правда.

- Правда?

- Правда.

- Ми будемо так ладно жити, як ніхто в світі. Правда?

- Так.

- Ти не забудеш мене?

- Ні.

- Ти найдеш, одвоюєш мене?

- Найду, одвоюю тебе.

Неначе зійшлися століття простої народної любові, що сіє дітей на нашій родючій землі. Зійшлися століття горючих прощань української дівчини-жінки, оспіваної в журних піснях народу.

Почало світати. Пом'якшали тіні у хаті, і прощання протирало вже свої очі десь там, у сінях за дверима.

(Олександр Довженко)

Моя сердечно кохана, наймильшій, найлюб'язніша Мотрононько! Вперед смерті на себе сподівався, ніж такої в серці Вашому одміни. Спомни тільки на свої слова, спомни на свою присягу; спомни на свої рученьки, котрі мені не наодин раз давала, що нет (хоч будеш за мною, хоч не будеш) до смерті любити обіцяла.

Спомни на останок люб'язну нашу бесіду, коли ти бувала в мене в покої: нехай Бог неправдивого карає, а я – хоч любиш, хоч не любиш мене – до смерті тебе, згідно слова свого, любити і сердечно кохати не перестану, на злість моїм ворогам. Прошу і вельми, моє серденько, в будь-який спосіб побачся зі мною; що маю з Вашою милістю далі чинити, бо вже більш не буду ворогам своїм терпіти, конечно відомсту учиню, а яку, сама побачиш.

Щасливіші мої листи, що в рученьках твоїх бувають, ніж мої бідні очі, бо тебе не оглядають.

(Лист Івана Мазепи до Мотрони Кочубеївни)

Bella donna

...Я люблю тебе, бо твоє волосся зелене, зелені у тебе очі й уся ти, мармурова, стоїш у прекраснім русі на високому п'єдесталі...

...я люблю тебе, бо в квітках ти криєш кинжали сарказму, витискуєш з-під нігтів отрую до чари з вином, затроюєш навіть губи свої, аби поцілунком убити...

...я люблю тебе, бо твоє тіло холодне, гнучкі твої пальці й уміють душити, як катова петля. Як упир, ти ходиш беззвучно й беззвучно смієшся, а коли хочеш зачарувати — можеш зігнути як змія, й повзти поміж стволами. І випростаєшся нараз, як пружина, вдариш сталювим батогом своїх очей і осліпиш, обернеш в ніч святії дні.

...я люблю тебе, бо ти нищиш царя-духа кінчиком золоченої сандалії своєї, бо насміхаєшся з Бога й змушуєш його танцювати соромницькі танці. Бо шепочеш вестальці такі слова, від яких дрож пробігає у неї по тілі, й тої ночі вершиться гріх, а коли приходить Великий Піст Настрою - убираєшся в синю жалобу, запалюєш свічу перед вітварем без Бога й бичуєш себе до кровавої мислі.

...я люблю тебе, бо увесь світ для тебе. Для тебе поет складає пісні, тобі привозить торговець свої товари з-за моря через безсонну пустиню. Для тебе плаває в студеній воді морж на далекій півночі і леопард ніжить шерсть свою на далекім полудні. Всі частини світу служать тобі, шлючи свої дари, бо в тобі з'єдналися полюси, плюс і мінус... бо ти Mandragoga, велика чарівниця Сходу... *(Гнат Хоткевич)*

Лист Василя Стефаника до Ольги Кобилянської

Добра пані!

Ваша лілія тепер моя. Я єї гірко ніс. Дорогою я боявся, аби не спеклася в моїх руках. У лісі я єї купав у керничці, як малу дитину.

То не може бути, аби вона кому стояла на заваді. Ви лиш так єї уздрите. Я запутаю свої смагляві руки у Ваше чорне волосся і приведу Вас до неї. Мої руки будуть, як галузе дуба, а волосє Ваше буде як шовк коло дуба. Мій товариш, вітер, буде зі мною гратися - а шовк буде плакати - тихонько, ніжно - як шовк знає.

Тогди Ви побачите лілію мою в книжці, з одного боку червоний лист свидовий, а з другого жовтий, черешневий.

Я буду Вам казати:

Лілію Вашу я вбив. Я не люблю цього квіту - він такий біленький, що чоловік мусить его сплямити. Най ангели тримають его, бо то їх чічка. Тому я поклав червоний і жовтий лист коло неї, аби вона вмерла. Я її файно замордував. Тепер білість її від неї відстала, а за нею десь далеко виднієся сива ткань. Так з білого мarmору виглядає сивий. Я люблю червону рожу. З неї, як зі скали спливає червоність і по світі розходиться - ріки грубі і масні. Як по дорозі стоїть то пропадає в заливі червоности. Кожда пропадає.

Ще люблю жовту рожу. Вона як дідько смієся з червоної, з грубої і масної. «Хоть ти їх тільки годуй - каже - тих людей своїм червоним смальцем любовним, то вони не понажираються, все будуть облизуватися!»

Я Вам дам жовту і червону рожу.

Ви їх ліліями не замордуєте. Ваші лілії умруть.

Хотів би м на Вас пімститися і чую, що сили мені хибує. Ваш лист так мене мордує, що его закопаю. І прийшло Вам на душу говорити так, як осінь говорить!! Я люблю осінь, але як вона балакає - то...

Треба бути духом, аби самоту і тишину любити. Мене тишина виносить на такі висоти, що мені голова в'яне і я скочуюся, як камінь у долину. Мені тогди треба дуже білих рук, аби мене гладили по голові, і губів грубих, аби хухали на мене і казали: не бійся, я тебе не дам.

Так було давно, як я видирав горобці з гнізда і впав, то моя мама гладила мене і хухала на голову та й казала, що буде легше. Справді було легше, бо я знов брався до гнізда.

Мій ліс пожовтів і подібний до лану проса. На найбільшому дереві зависло чорних ворон дуже багато. Я сижу під тим деревом, гадаю про брата, що повисівся, і тішуся, як дитина, що мене на тім дереві ще так борзо не найдуть.

Я буду у Вас сего тижня. Бувайте здорові.

(Василь Стефаник /1 жовтня 1989 року, Русів)

Панас Мирний до М.М.Коцюбинського

Шановний добродію Михайле Михайловичу! Один мій знайомий, маючи думку видати книжку про «Дівочу долю», як вона вимальовується у різних наших письменців, дав мені подивитися свою працю. Продивляючись, я перше всього наткнувся на Вашу «Харитю». Прочитав я її та й нестямився!.. У такій невеличкій приповідці, та такого багато сказано! Та як сказано! Чистою, як кринична вода, народною мовою; яскравим, як сонячний промінь, малюнком; невеличкими, домірними рисами, що розгортують перед, очима велику – безмірно велику – картину людського горя, краси світової, виявляють бездонну глибину думок, таємні поривання душі, заботу невеличкого серця!.. Та так тільки справжній художник зможе писати!.. До Вас душею і серцем прихильний Панас Мирний.

Щоденник

Чого мені часто з солодкою тугою, яка може бути тільки за рідним любим краєм, уявляється така картина: широка, безкрая рівнина пустелі, вкритої червонуватим, наче іржавим, піском. Хвилясті бугрики подекуди розбивають застиглу, заціпенілу одноманітність красвиду. Небо блідо-зелене без єдиної хмаринки, а один край його, де заходить сонце, пурпурно червоний. Пурпур по краях тане, переходить у жовте, жовте в зелене.

В буйнозернястому піску видно сліди ніг. Вони прямують до сонця й зливаються з тінями горбиків. І чогось ці сліди особливо хвилюють мене дивною тугою.

Чи не проходили коли-небудь мої прадіди такою пустелею? І чи не одпечатався слід її в їхній душі з такою силою, що він перейшов аж до мене. І у вечірній час, коли заходить сонце, будить в моїй душі непережиту мною тисячолітню картину?

Єдиний сенс, єдиний інтерес у житті - любов. Любов є зв'язок із світом; вона поєднує з предметами, явищами і людьми. Але уміння, здатність любити є така сама трудна, як і всяка інша здатність. Через те заповідь: «Люби ближнього, як самого себе» - має таку саму рацію, як заповідь: «Будь талановитим і геніальним». І як нудно, сіро проходить життя людей неталановитих, так нудно й нецікаво живуть без любови навіть талановиті.

(Володимир Винниченко)

Лейтенанта того... вже нема ... Нема! А який красень був той лейтенант, смаглий чорнобровий... Сміху повно в очах, життя молодого, – здавалося, нічия куля його не візьме. Чуб смолисто-чорний на очі раз у раз спадав, коли він у захваті, в натхненні юнацьким ліпив чергову сніжку... Раз жменя снігу попала артилеристові просто в його розвихрений чуб, і він одразу посивів, але тільки на мить... В розквіті, в самій красі перестала існувати людина... Ніколи він сивий не був і ніколи вже не буде... Його нема. І нема тієї дівчини, медсестри Ліди, яка кидала сніжку в його розкішний чуб...

(Олесь Гончар)

Колись, і не так-то й давно, всього яких три покоління тому, леді й джентльмени, дозвольте вас запевнити, ми були інакші, на potwierдження чому вистачить висвітлити на екрані - якщо в аудиторії знайдеться екран і проектор - бодай кілька кадрів - тогочасні, до прожовті вибляклі знімки селянських родин, застиглих у ненатурально штивних позах: в центрі батько й мати з по-школярськи складеними на колінах руками, регуляції народжуваності, звісно, жодної, і над ними височіє цілий ліс постатей - хлопи як дуби, один в одного, мов перемиті, однаково зосереджено сурмоняться в об'єктив з-під нахмарених брів, старанно, «на мокро» зачесані чуприни, волячі шиї розпирають тісно заціпнуті комірці празникових сорочок, молодший, що, здається, досі пропікає знімок огнистим зором, звичайно в гімназичній формі з кашкетом, це коштувало теличку на рік: дасть Бог, вивчиться, в люди вийде, таке ж бо воно змалечку вдалося бистре на розум, - а вони потім гинули під Крутами, під Бродами і де там ще, ті, з кого мала поставати наша еліта, - дівчата ж здебільшого в народних строях: брязкуча, навіть на око, провислість ковтків, коралів, розкиданих по плечах кіс і лент, мохнато-рясно вишивані полики, бахмата нефоремність спідниць і керсеток не укриває пишноти здорових тіл, готових родити, я, проте, спеціально прошу звернути увагу на обличчя, леді й джентльмени, - це прекрасні, вимовні обличчя, над якими попрацював - і Божий різець, і роки трудного життя, котре, –

якщо лиш не доскіпуватися в нім повсякчас сенсу, як то здуру чинимо ми, а приймати як є, як погоду й негоду, - помалу-малу стесує з виду вторинні навалькування, оголюючи скупку чистоту первісної - Божої-таки? - горорізьби: все лишне підтягається, підчищається, виопуклюються чола, впертішають щелепи, і все глибше висвічуються - очі, очі, очі, чорнозем підвівся, і погляд його з віддалі часу - страшний і спитуючий, - що з ними всіма потім сталося, вимерли в тридцять третьому? згинули в таборах, в слідчих тюрмах НКВД, чи просто надірвалися на колгоспних роботах? йолки-палки, ми ж були вродливим народом, леді й джентльмени, відкритозорим, дужим і рослявим, самовладно-міцно вкоріненим у землю, з якої нас довго видирали з м'ясом, аж нарешті таки видерли, і ми розлетілись, розтрусилась по всіх широтах обстрапанам пір'ям із розпоротих багнетами подушок, наготованих, було, а придане, - ми-бо все чекали свого весілля, вишивали собі пісень, хрестиком, слово до слова, і так упродовж всенької історії, – ну от і довишивалися. В рабстві народ вироджується, кажу ще раз...

(Оксана Забужко)

Ми мусимо навчитися чути себе українцями - не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні - всі без виїмка - поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кождим її частковим, локальним болем і радувалися кождим хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головню, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його.

(Іван Франко)

Пам'ятаю, в один з днів у нашому клубі в Києві з'явилася велетенська постать, яка справила враження і на нас, серед яких було чимало дужих і великих зростом людей, вирощених щедрою українською природою. Це був Піддубний... Крім колосальної сили, великого зросту і ваги, Піддубний володів і іншими необхідними для борця якостями: він відрізнявся блискавичністю орієнтування, чудовою координацією своїх рухів, йому легко давалися складні комбінації прийомів... До того ж у Піддубного була ще одна неоціненна для кожного спортсмена якість, яку знавці спорту влучно називають «спортивним серцем», вкладаючи в це не фізіологічне значення, бо серце має бути здоровим у кожного спортсмена, а психологічне. Піддубний здатний був у потрібні хвилини виявити колосальну енергію, подібну до вибуху, і не втрачати «куражу» у найскладніші і небезпечні моменти боротьби.

(Із спогадів очевидця, борця-аматора)

Смерть Лисенка розумію, як величезну втрату, але, читаючи опис його похорону, відчуваю якесь тремтіння радості в серці: як любить народ свою людину. Яка глибоко повчальна ця сумна, але така могутня, прекрасна церемонія провів людини, яка відслужила своїй справі, і як радісно відчувати, що народ зрозумів велич її праці. Прекрасна і смерть, коли вона викликає собою таке збудження життя, такий полум'яний розквіт почуття любові і пошани до покійного».

(Михайло Коцюбинський)

...А який же він був?

Минає два десятиліття, як не стало Андрія Малишка. Вже немає на світі багатьох його близьких друзів, що могли б чимало розповісти про нього.

При зустрічах з читачами я не раз відповідав на запитання:

– А який же він був у повсякденному житті? Чим цікавився, окрім поезії?

Можна відповісти однозначно:

– Такий, як і всі.

Але то була б неповна відповідь. Ні, він був іншим, не таким, як усі. Відрізнявся від сучасників та друзів своїм темпераментом, блискавичною реакцією на якусь подію в житті.

Хто не пам'ятає його гарячої, як присок, промови, що викривала ганебні методи керування Кагановича... І, навпаки, найніжнішого звучання слова про сивого майстра поезії, вчителя багатьох, Максима Рильського.

Він не терпів фальші в повсякденному житті, в літературі. Я вже ділився своїми спогадами з читачами про нашого «Сурмача» в книзі «Безсмертники» та «В пам'яті моїй». Але з літами виринають з пам'яті все частіше окремі епізоди, свідками яких доводилося бути мені.

У згадці одного письменника про Малишка читаю, як він наспівував пісню, не відому Андрієві. Але мені запам'ятався випадок, коли я саме цю пісню переказував йому: її я чув від кобзаря Єгора Мовчана.

Андрій вражений був цією піснею:

– То ж геніальний невідомий поет міг написати! Невідкритий дослідниками. Отакому слід поставити пам'ятник!

Він полюбляв жарти. На свої жарти викликав відповіді друзів. Знаходив час для дозвілля. Та головною справою була напружена праця.

(Олекса Ющенко)

Дорогі співвітчизники, пані та панове! 370 років тому народився славний син нашого народу Іван Степанович Мазепа. Сьогодні ми вперше відзначаємо день народження Великого Гетьмана на державному рівні. Вшановуємо постать величну і водночас досить трагічну. Як величними і трагічними були практично долі всіх українських борців за нашу незалежність, за нашу свободу.

Чи то ми говоримо про долю гетьмана Хмельницького, чи то про Скоропадського, чи ми говоримо про Президента Грушевського, чи ми говоримо про долю Глави уряду Винниченка, чи про долю Августина Волошина, чи ми говоримо про долю людей, які були поруч із нами, які належать до когорти

українських борців за нашу сьогоднішню незалежність. Маю на увазі В'ячеслава Максимовича Чорновола і Вадима Петровича Гетьмана.

Мабуть, жоден діяч української історії не викликав більшого зацікавлення і гостріших дискусій у світі, ніж постать Івана Мазепи.

Про нього писали найвидатніші світові поети і мислителі - від Вольтера до Байрона, від Кондратія Рилєєва до Юліуша Словацького.

Та чи знає сама Україна, хто був Іван Мазепа, чи оцінила його велич належно його рідна нація? Очевидно - ні.

Причина перша – сама масштабність особистості гетьмана, масштабність тих цілей, які ставилися самим гетьманом.

Причина друга - стереотипи, які нам нав'язували протягом століть і які, на жаль, живі ще й досі. Таврування Гетьмана в попередній, у тому числі й нашій бездержавній історії, за так звану зраду набуло характеру затяжної істерії.

Так і хочеться сказати: досить дивитися на власну історію чужими очима. Погляньмо на Мазепу очима власними, українськими.

Ким же насправді постає для нас Іван Мазепа, який тримав гетьманську булаву протягом майже 22 років. Це був період політичної стабілізації й економічного піднесення України-Гетьманщини, розквіту церковно-релігійного життя, національної культури та освіти. Мазепа покінчив із Руїною і розпочав відродження України як складової частини європейської цивілізації. Як політик і патріот він, передусім, прагнув об'єднати землі Лівобережжя, Правобережжя, Запорожжя та Слобожанщини в єдиний український організм.

Перекоаний державник, гетьман концентрує в своїх руках владу справжнього володаря, з козацької старшини формує істинно державну еліту.

Великий дипломатичний талант Мазепи загальновідомий і загальновизнаний.

Незважаючи на заборону Росією міжнародних дипломатичних зносин, він підтримував численні зв'язки з монархічними дворами Європи.

Гетьман усіляко сприяв розвиткові економіки, дбав про інтереси простих козаків та посполитих. Розквіт української освіти, науки, мистецтва, книгодрукування у мазепинські часи з повним правом називаємо національним феноменом.

Києво-Могилянська академія піднімається до рівня світового університету і стає духовним і освітнім центром усієї України.

Мазепа розбудовує Чернігівський колегіум, відкриває численні школи. Наприкінці мазепинської доби в Україні була одна школа на 1000 жителів. У 1875 році - вже одна школа на майже 7000 мешканців.

Гетьман увійшов в історію як істинний подвижник християнства. Його коштом було збудовано, реставровано та оздоблено понад 40 українських храмів. Вишуканий художній смак Мазепи відбився в архітектурному стилі того часу. Козацьке, або мазепинське бароко і сьогодні є національною гордістю України. Бачимо, отже, перед собою людину могутню, всебічно обдаровану, людину європейської освіти й культури.

Бачимо мудрого політика, будівничого України, мужнього воїна й відданого патріота. Бачимо національного лідера із чіткою державницькою візією. Попри наростаючий тиск Москви, Іван Мазепа наполегливо й послідовно йшов до головної мети: перетворення України на державу європейського зразка зі збереженням традиційного козацького устрою.

У захисті свобод і прав України гетьман вбачав своє призначення і свій обов'язок: «Я нічого не шукаю, окрім щастя тому народові, який ушанував мене гетьманською гідністю і з нею довірив мені долю свою. Проклятий був би я і зовсім безсовісний, якби віддав вам зле за добре і зрадив його за свої інтереси!». Саме в цьому і тільки в цьому ключі ми, українці, маємо оцінювати й останній державний чин Івана Мазепи.

Це була спроба врятувати Україну як державне утворення, спроба відкрити їй європейську перспективу. Про жодну зраду Мазепи не може бути й мови.

Амбітний Петро I, розбудовуючи свою імперію, не мав жодного наміру рахуватися з зобов'язаннями Росії і правами України.

Знищення української державності було неминучим. Гетьман Мазепа розумів це краще, ніж будь-хто інший.

Відомий історик Орест Субтельний писав: «Мазепинська зрада» – це ніщо інше, як найвища точка конфлікту, що виріс із спроб провідника місцевої, національної еліти, ... оборонити традиційні права та привілеї їхньої країни перед абсолютистськими й імперіалістичними планами та політикою чужоземного монарха».

Іван Мазепа не є зрадником, бо не зрадив український народ.

Він був продовжувачем справи гетьманів Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Виговського. У них усіх була одна ціль – незалежна українська держава. Гетьман Мазепа залишився вірний цій меті до кінця свого життя. Україна заплатила страшну ціну за спробу визволитися з-під імперського ярма. Трагедія гетьманської столиці Батурина, вирізаного військами Меншикова, стала однією з найкривавіших сторінок нашої історії. Тисячі українців були закатовані й страчені. Україна на цілі століття потонула в морок колоніального рабства.

Іван Мазепа, безумовно, історично переміг. Бо служив святій справі – свободі Батьківщини. Він дав приклад боротьби за Україну наступним поколінням, заповів їм свою ідею і свою мету. У цьому – його головна заслуга перед Українським народом.

Дороге товариство, Нам належить зробити багато. Збережена історія говорить сама за себе. Сьогодні я прошу увесь Український народ подивитися на власне минуле чистим поглядом.

Наші помилки – відомі.

Наші перемоги – вічні.

Наша сила – посеред нас.

Так до нас промовляє 370-та річниця від дня народження славного сина України, Гетьмана Івана Степановича Мазепи.

Слава гетьману!

Слава Україні!

(Слово III Президента України Віктора Ющенка на урочистому вечорі, присвяченому 370-й річниці від дня народження Івана Мазепи)

Присвята

Він був сином мужика - і став володарем в царстві духа. Він був кріпаком - і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком - і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим. Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій. Доля переслідувала його в житті оскільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду, а віри в Бога у зневіру і песимізм. Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що били із здорового джерела життя. Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті - невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори.

Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко.

(Іван Франко)

Микола Міхновський - це українська стихія, ... лише опанована сильним та благородним інтелектом. Він був високоосвічений і досвідчений правник, ... тонкий психолог, щасливий ініціатор, видатний організатор, блискучий промовець, талановитий публіцист, розумний і тактовний керманіч, мілітарист з інтуїції, добрий знавець нашої минувшини, історичної та побутової, революціонер, як тип людини, здатної на рішучий чин. Вихований на добрій українській традиції, в українському селі, Микола Міхновський був прекрасним взірцем української расової культури, був українським аристократом у властивому значенні цього поняття.

(Варфоломій Євтимович, соратник Миколи Міхновського)

З-поміж безлічі книг, з якими має справу історія світової літератури, поодинокі виділяються ті, що ввібрали в себе науку віків і мають для народу значення заповітне. До таких належить «Кобзар», книга, яку народ український поставив на першому місці серед успадкованих з минулого національних духовних скарбів.

Дивовижна доля цієї книги. Поезії, що входять до неї, складались на тернистих дорогах поетового життя, писались то в мандрах, то в казематах, мережились при світлі білих ночей Півночі і в пісках пустель закаспійських, під самотнім сонцем вигнання... Книга формувалася поступово, рік за роком, формувало її саме поетове життя, і все найістотніше із цього життя, з великого життя українського кріпака Тараса Шевченка – від його юності й до останнього подиху – увібрав у себе цей класичних розмірів томик, збірник поезій, що його в хвилину творчого осяяння було найменовано «Кобзарем». Відтоді, впродовж багатьох десятиріч, книга ця буде настільною для кожного українця.

(Олесь Гончар)

Чому я не хочу вертатись до СРСР? (уринок)

... Я був ще малим 10-річним хлопцем, як більшовики вдерлися в мою свідомість кривавим кошмаром, виступаючи як кати мого народу. Це було 1920 року. Я жив тоді в дідуся на селі, на пасіці. Дідусь мав 92 роки і був однорукий каліка, але трудився на пасіці, доглядаючи її. Він нагадував мені святих Зосима і Саватія, що були намальовані на образку, який висів під старою липою посеред пасіки.

Аж ось одного дня надвечір прийшли якісь озброєні люди, що говорили на чужій мові, і на моїх очах та на очах інших онуків, під наш несамовитий вереск замордували його, а з ним одного сина (а мого дядька). Вони довго штрикали їх штиками і щось допитували, стріляли в лежачі скривавлені тіла з пістолів і реготались... Вони всі гидко лаялись, і під старою липою посеред пасіки, коли ікони святих Зосима і Саватія, все було забризкане кров'ю. Кров все життя стоятиме мені в очах. Це так починалася "Варфоломіївська ніч" в тім селі. Таких ночей було багато в Україні, й я, маленький, чув, як люди говорили про них з жахом, але не бачив. А тоді побачив. В ту ніч було вимордовано в селі всіх стареньких господарів й священика, і організував ту ніч (як безліч таких ночей) більшовизм в особі представників чека та більшовицького «істреботряду». Я не знав, що то було прелюдією до всього його радянського життя і символом долі, приготованої більшовизмом для цілого мого народу.

Замучили вони мого діда за те, що він був заможний український селянин (мав 40 десятин землі) й був проти «комуни», а дядька за те, що він був за часів національної визвольної боротьби - в 1917-1919 рр. - вояком національної армії Української Народної Республіки. За те, що боровся за свободу і незалежність українського народу.

Другого мого дядька, що врятувався тоді від смерті втечею, пізніше заарештували й без суду заслали на Соловки (радянське Дахау) на 10 років, потім добавили ще 10 років, і він там загинув.

Пізніше тими самими шляхами пішов і я, і вся моя родина.

Ось так я вперше побачив зблизька більшовизм. Це було на світанку мого життя і на початку існування УРСР, цебто України, підгорненої під радянський режим, колонізованої червоним московським імперіалізмом.

Пізніше таким кривавим і жорстоким бачив я його все життя там.

(Іван Багряний)

АКТ

проголошення незалежності України

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

- продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,

- виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,

- здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто

проголошує

незалежність України та створення самостійної української держави – України. Територія України є неподільною і недоторканою.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

24 серпня 1991 року Верховна Рада України

28 червня в Україні відзначається державне свято – День Конституції України

Цього дня, 22 роки тому, Верховна Рада України прийняла новий Основний закон країни - першу Конституцію новітньої незалежної Української держави.

Конституція закріпила правові основи незалежної України, її суверенітет і територіальну цілісність. Конституція врахувала історичний досвід українського народу і кращі світові традиції.

Яскраву сторінку в історію світових конституційних пошуків вписав Пилип Орлик, якого у XVIII ст. було обрано гетьманом України в еміграції. «Пакти і Конституції законів і вольностей Війська Запорізького» (1710) вважаються першою Конституцією Української держави. Загалом Конституція П. Орлика була співзвучна тогочасним тенденціям розвитку європейської політичної думки, а в деяких аспектах навіть випереджала європейську політичну теорію та практику, надавши перевагу принципам конституціоналізму над панівною тоді в Європі ідеєю абсолютизму.

Наступним, не менш важливим, етапом державотворчого процесу стало прийняття Центральною Радою 29 квітня 1918 року Основного Закону Української Народної Республіки під назвою «Статут про державний устрій, права і вільності УНР», а також схвалення Західноукраїнською Республікою 13 листопада того ж року Тимчасового Основного Закону. Необхідно відзначити, що Конституція УНР ґрунтувалась на демократичних стандартах, які й сьогодні визнаються міжнародною спільнотою як фундаментальні принципи державотворення. Документ закріплював народний суверенітет як основне джерело державної влади, неподільність території, культурні права національних меншин, важлива роль відводилася місцевому самоврядуванню та принципу розподілу влади. Важливо підкреслити, що Конституція визначала рівність всіх громадян, незалежно від віку, віри, раси та статі, закріплюючи основні права та свободи людини, скасовувалась смертна кара.

Враховуючи таку багату конституційну спадщину, робота над створенням Основного Закону нашої держави розпочалася відразу після проголошення її незалежності в 1991 році із залученням найкращих світо130рис експертів та вітчизняних фахівців, що завершилась схваленням Верховною Радою в червні 1996 року Конституції України.

Довгий і складний шлях політичного самовизначення засвідчив невмирущу волю українців мати свою державність, бути суверенними серед інших вільних народів Європи і світу.

Показовим є те, що Конституція України 1996 року, крім закріплення ключових принципів державності, демократії та основних прав і свобод людини, визначає зовнішньополітичну діяльність України як таку, що спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства на основі загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Прийняття Основного Закону стало точкою відліку нової епохи в історії нашої держави, що забезпечило стабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в країні.

(З періодики)

Ми стоїмо тепер, Братіє, між двома проваллями, готовими нас пожерти, коли не виберемо шляху до себе надійного, щоб їх обминути. Воюючі між собою монархи, що наблизили театр війни до границь наших, до того розлучені один на одного, що підвладні їм народи терплять уже і ще перетерплять безодню лиха незмірну, а ми між ними є точка, або ціль всього нещастя. Обидва вони, через свавільство своє і привласнення необмеженої влади, подобляться найстрашнішим деспотам, яких вся Азія і Африка навряд чи коли споруджувала. І тому подоланий з них і повалений зруйнує собою державу свою і оберне її нанівець. Жереб держав тих визначила наперед доля рішитися в нашій отчизні і на очах наших, і нам, бачивши загрозу тую, що зібралася над головами нашими, як не помислити їй не подумати про себе самих?

Моє міркування, чуже усім пристрастям і шкідливим для душі замірам, є таке: коли король шведський, завше непереможний, якого вся Європа поважає і боїться, подолає царя російського і зруйнує царство його, то ми, з волі переможця, неминуче причислені будемо до Польщі і віддані в рабство полякам і на волю його створіння та улюбленця, короля Лещинського; і вже тут нема й не буде місця договорам про наші права та привілеї, та й попередні на теє договори і трактати самі собою скасуються, бо ми, природно, пораховані будемо як завойовані, або зброєю підкорені, отже, будемо раби неключимі, і доля наша остання буде гірша за першу, якої предки наші від Поляків зазнали з таким горем, що й сама згадка про неї жах наганяє.

А як допустити царя російського вийти переможцем, то вже лиха година прийде до нас од самого царя того; бо ви бачите, що хоч він походить од коліна, вибраного народом з дворянства свого, але, прибравши собі владу необмежену, карає народ той свавільно, і не тільки свобода та добро народне, але й саме життя його підбиті єдиній волі та забаганці царській. Бачили ви і наслідки деспотизму того, яким він винищив численні родини найбільш варварськими карами за провини, стягнені наклепом та вимушені тиранськими тортурами, що їх ніякий народ стерпіти й перетерпіти не годен. Початок спільних недуг наших зазнав я на самому собі. Вам-бо відомо, що за відмову мою в задумах його,

убивчих для нашої отчизни, вибито мене по щоках, як безчесну блудницю. І хто ж тут не признає, що тиран, який образив так ганебно особу, що репрезентує націю, вважає, звичайно, членів її за худобу нетямущу і свій послід? Та й справді за таких їх уважає, коли посланого до нього депутата всенародного Войнаровського із скаргою на зухвальства та звірства, чинені безустанно народові од військ московських, і з проханням потвердити договірні статті, при віданні Хмельницького уложені, яких він ще не потверджував, а повинен за тими ж договорами потвердити, він прийняв поличниками й тюрмою і вислати хотів був на шибеницю, від якої врятувався той лише втечею.

Отже, застається нам, братіє, з видимих зол, які нас спіткали, вибрати менше, щоб нащадки наші, кинуті в рабство нашою неключимістю, наріканнями своїми та прокляттями нас не обтяжили. Я їх не маю і мати, звичайно, не можу, отже, непричетний єсьм в інтересах успадкування, і нічого не шукаю, окрім благоденства тому народові, який ушанував мене гетьманською гідністю і з нею довірив мені долю свою. Окаянний був би я і зовсім безсовісний, якби віддав вам зле за добре і зрадив його за свої інтереси! Але час освідчитися вам, що я вибрав для народу свого і самих вас. Довголітнє мистецтво моє у справах політичних і знання інтересів народних відкрили мені очі на нинішній стан справ міністерських і як вони зблизилися до нашої отчизни.

За першу умілість вважається в таких випадках таїна, неприступна ні для кого, аж до її події. Я її довірив одному собі, і вона мене перед вами виправдовує своєю важливістю. Бачився я з обома воюючими королями, шведським і польським, і все вміння своє ужив перед ними, щоб переконати першого про протекцію і милість отчизні нашій од військових напастей та руйнацій у майбутній на неї навалі, а щодо Великороси, нам єдиновірної і єдиноплемінної, випросив у нього нейтралітет, себто не повинні ми воювати зі шведами, ані з поляками, ані з великоросіянами, а повинні, зібравшись з військовими силами нашими, стояти в належних місцях і боронити власну отчизну свою, відбиваючи того, хто нападе на неї війною, про що зараз ми повинні оголосити государеві, а бояри його, які не заражені ще німещиною і пам'ятають пролиту безневинно кров своїх

родичів, про все теє повідомлені і зо мною згодні. Для всіх же воюючих військ виставляти ми повинні за плату провіант і фураж, в кількості можливій без власного зuboжіння нашого; а при майбутньому загальному замиренні всіх воюючих держав вирішено поставити країну нашу в той стан держав, у якому вона була перед володінням польським, із своїми природними Князями та з усіма колишніми правами й привілеями, що вільну націю означають. Поручитися за теє взялися найперші в Європі держави: Франція і Німеччина; і ся остання сильним чином наполягала на такому становищі нашому ще в днях гетьмана Зиновія Хмельницького, за імператора Фердинанда III, але не справдилося воно через міжусобицю та необдуманість предків наших. Договори наші про вищесказане уклав я з королем шведським письмовим актом, підписаним з обох сторін і оголошеним в означених державах. І ми тепер уважати повинні шведів за своїх приятелів, союзників, добродіїв і немовби од Бога посланих, щоб увільнити нас од рабства та зневаги і поновити на найвищому ступені свободи та самодержавства. Відомо ж бо, що колись були ми те, що тепер московці: уряд, первинність і сама назва Русь од нас до них перейшло. Але ми тепер у них - яко притча во язицях! Договори сії з Швецією не суть нові і перші ще з нею, але потверджують вони і поновлюють попередні договори та союзи, од предків наших з королями шведськими укладені. Бо відомо, що дід і батько нинішнього короля шведського, мавши важливі послуги од військ наших у війні їх з лівонцями, германцями та Данією, гарантували країну нашу і часто з нею обставали супроти поляків, а тому й од гетьмана Хмельницького, по злуці вже з Росією, вислано сильний корпус козацький з наказаним гетьманом Адамовичем на підмогу королеві шведському Густавові, і допомагав він йому під час здобування столиць польських - Варшави й Кракова. І так, нинішні договори наші з Швецією суть тільки продовження колишніх, в усіх народах уживаних. Та й що ж то за народ, коли за свою користь не дбає і очевидній небезпеці не запобігає? Такий народ неключимістю своєю подобиться, воістину, нетямущим тваринам, од усіх народів зневаженим.

*(Іван Мазепа Маніфест до українського війська і народу.
1708 р.)*

Як же виглядала Україна, її Верховна Рада і уряд в час і після перевороту? Україна була абсолютно оголена. Вся сила, що офіційно носила зброю, була проти закону, підтримувала переворот.

Однак найтрагічніше виглядали офіційні засоби масової інформації республіки. Вони повністю служили перевороту, вони надавали перевагу КПУ, надають ще й зараз, служачи йому...

...У чому ж формальна суть перевороту? Арештований законно визнаний цілим світом президент СРСР Михайло Сергійович Горбачов. Чи є вина Горбачова в перевороті? В усіх варіантах – по його волі чи проти його волі – безумовно, є.

...Фактично зараз Союзу як держави немає. Республіки «де факто» є незалежними державами, вони мають брати усю повноту влади в свої руки. Росія це робить.

Суперечки тривали до вечора, сам «Акт...» кілька разів змінював свій текст, але, все ж, у якийсь момент пролунали слова Кравчука: «За» - 346. Прийнято.

Таким чином, постанова і Акт проголошення незалежності України прийняті конституційною більшістю.

(Депутат Ігор Юхновський)

Я прийшов у Народний рух України на етапі його створення – у 1989 році. В'ячеслав Чорновіл був людиною, яка запалювала інших. Його хотілося наслідувати, йому хотілося допомагати. Я почув його виступ на одному з мітингів, і це все вирішило. З тих пір я працював у радах різних рівнів – і в районній раді Києва, і в міській раді, і у Верховній Раді. Але людини такого рівня, як Чорновіл, я більше не зустрічав. В'ячеслав Чорновіл був моральною людиною і ставив мораль на перше місце. Для нього гроші нічого не означали. Для нього головними були ідеї.

(Валерій Лебедівський, народний депутат ІУ скликання)

...Хотів би сказати окремі «компліменти» до влади: ви нас не отруїте! У вас не вистачить куль та КАМАЗів! Нас вам не зламати! Будуть знаходитись не один і не тисячі, а десятки тисяч нових Вадимів Гетьманів, Вячеславів Чорноволів, Гій Гонгадзе і багатьох-багатьох добрих людей України!

...Ми хочемо змін! Ми, громадяни України, прагнемо жити по-людськи. Ми, народ України, вимагаємо того, що належить нам по праву. Люди хочуть спокою і достатку, миру і справедливості... Нас ділять на «східняків» і «західників», ділять за національністю і мовою, ділять історією і вірою. Не виїде!

...Я побував у вас всюди і бачив – нинішня влада в агонії. Проте цього не можна побачити на телебаченні. За одне слово правди відключають канали і закривають газети... Влада боїться нас. І недаремно. Бандити при владі розуміють: вибори стануть вироком цій владі, який винесе сам народ. Бандити сидітимуть у тюрмах!

(Віктор Ющенко)

Шановні народні депутати! Ми не обираємо час, у який народжуємось чи помираємо. Але самі визначаємо, що робити у цьому проміжку. Від нас з вами залежить, чи ми увійдемо в історію, як жертви внутрішніх чвар і зовнішньої агресії. Чи сила і дух українського народу, українських воїнів і героїв, тих, хто захищає нас на донецькій землі і допомагає нам з українських небес, дозволить нам збудувати іншу, успішну країну.

Наша політика має бути спрямована на те, щоб крок за кроком рухатись від країни Революції Гідності до власне Країни Гідності. І я впевнений, що нам з вами вдасться її побудувати. Хочу, щоб ви кожного разу, ступаючи до цієї сесійної зали, так само, як і я, заходячи у адміністрацію на Банковій, згадували про полеглих, які віддали життя за Україну. Як за сотні кілометрів звідси, так і за декілька кварталів на Алеї Небесної сотні.

І щоб так само згадували про живих, які потребують ефективного урядування, успішних реформ, розвиненої економіки, соціальних гарантій і справедливості. Саме

справедливості. І я думаю, що нам вдасться побудувати таку державу.

В нас більше немає часу на розмови. Це чітко підтверджує український народ. Більшість, коаліцію – створено! Політична воля до змін – є. Чіткий план дій і коаліційна угода – також. Маємо шанс на його виконання. Тож ставаймо до роботи. І щоб за п'ять років ми були готові подати заявку на членство в Європейському Союзі.

І останнє, мені здається, найважливіше. Євангеліє вчить, що царства, поділені всередині – впадуть. Так будьмо ж єдиними, бо настав момент гуртуватися у боротьбі за Україну, а не чубитися у вовтузні один проти одного. Час єднатися навколо миру і навколо реформ. Слава Україні!

(Петро Порошенко)

Зараз Україна опинилася перед загрозою втрати економіки, повної руйнації фінансової системи й масового виїзду людей за межі держави. Наша команда готова брати участь у роботі. Ми готові дати всі розумні, ефективні пропозиції для швидкого результату. Єдине, чого сьогодні не можна робити, – вдавати, що нічого не відбувається, і країна живе нормальним, звичайним життям. Зволікання і самозакопування може дорого обійтися державі. Треба діяти, й діяти негайно!

(Юлія Тимошенко)

Сьогодні День української вишиванки. Був у нашій країні час, коли вдягання вишиванки було громадянським вчинком, сповненим ризику. За це могли заарештувати, або внести до списку «неблагонадійних». А потім, пізніше, були й такі часи, коли вишиванку вдягали, щоб отримати посаду чи зробити політичну кар'єру.

Вишиванка пережила і скрутні часи, і дні позірної популярності. Бо це – справжня, реальна цінність. Поза часом, поза кон'юнктурою. Це – чиста краса, чиста енергетика й сила Українського Серця, Українського Духу...

Можливо, це якась метафізика, але мені по-іншому

мислитися, коли я вдягаю вишиту сорочку. Та й сама я, здається, трохи інша... Це дуже сильне відчуття, яке важко пояснити словами...

Сьогодні я вдягаю вишиванку і знаю, що ми переживемо й здолаємо будь-яку скруту, будь-яку пандемію, будь-які негаразди... Так вона дає мені відчувати життя...

Сорочку мати вишила мені... Червоне – то любов, а чорне – то журба... Дуже хочу, щоб у нашому з вами житті було значно більше любові, значно більше щастя... Хай так буде! Зі святом всіх небайдужих!

(Юлія Тимошенко)

Я думаю, ми вже пережили період, коли занадто багатьом людям давали зрозуміти: «У мене проблема, і впоратися з нею - справа уряду», або «У мене проблема, я повинен отримати кошти на те, щоб з нею впоратися», «Я бездомний, уряд повинен мене кудись поселити», - і вони перекладали свої проблеми на суспільство. Але суспільство - це хто? Його не існує. Є окремі чоловіки і жінки, є сім'ї, і ніякий уряд не може зробити нічого без людей, і люди повинні самі про себе думати.

(Маргарет Тетчер)

Там, де розлад, ми повернемо гармонію. Там, де помилки, ми скажемо правду. Там, де сумніви, ми повернемо віру. А там, де відчай, ми принесемо надію.

(Маргарет Тетчер, перші слова після обрання прем'єром Великобританії)

Я сподіваюся, що в майбутньому ми будемо бачити все більше і більше жінок, які суміщають заміжжя і кар'єру. Упередження проти подібної подвійної ролі виходить не тільки від чоловіків. Набагато частіше, на жаль, це йде від представниць нашої ж власної статі. Можна ж продовжувати працювати, потім брати коротку відпустку, коли очікується поповнення сімейства, а потім знову повертатися до роботи.

(Маргарет Тетчер)

Прокинувшись рано, коли мої думки та почуття були сповнені благоговіння і вдячності до Бога, я рушив у сад на прогулянку. І перше, що я відчув у серці, була якась розкутість, свобода, бадьорість та здійснена надія. Віддавши цьому настрою всю свою волю й усі свої бажання, я відчув у собі незвичайний порух, котрий переповнював мене незнаною силою. В одну мить якась солодка злива ринула в мою душу, і від неї все моє нутро спалахнуло полум'ям. Здавалось, що в моїх жилах вирувала вогненна течія. Я почав не ходити, а бігати, наче мене щось носило, я не відчував ні рук, ні ніг, так, ніби весь я був із вогню, що шугав по колу. Цілий світ зник мені з-перед очей. Одне лиш почуття любові, благодійності, спокою, вічності оживляло моє ество. Сльози струмками покотились мені з очей і розлили по всьому тілу якусь зворушливу гармонію. я ввійшов у себе, мовби відчув запевнення синівської любові, і з цієї миті присвятив себе синівській покорі Божому Духу.

(Григорій Сковорода)

Подивись на людину і пізнай її! На кого схожа істинна людина, що панує в плоті? Подібна на добрий і повний пшеничний колос. Розсуди ж: не стебло з листками є колос, не солома його, не полова, не зовнішня шкірка, що одягає зерно, і не тіло зерна, а колос є сама сила, яка створює стебло, соломку, тіло зерна й ін., у тій силі все оте невидимо перебуває. Вона виявляє все те весною, коли вся зовнішність на зерні зігнила, щоб утворення плоду не було приписане мертвій землі, тобто гниючій зовнішності, а щоб вся слава була віддана невидимому Богу, який усюди діє своєю таємною правицею, щоб лиш він був у всьому голова, а вся інша зовнішність - п'ята. Від колоска поступи до людини. У колосі ти бачив соломку, полову, шкірку, та не там Бог. Де ж? У невидимій рослинній силі Бог виростив нам колос невидимою силою. Глянь же на тілесність людини: не там сила божа! Вона у її невидимості заховалася. Підними ж від земної плоті думки твої і зрозумій в собі людину, народжену від Бога, а не сотворену в останній час життя! Рослинна сила зерна є голова всього тіла, таємна дійсність невидимого Бога: пізнай у собі силу розумну, слово Боже, слово вічне, правницю Божу, закон, владу, царство, невидимість, образ Отця Небесного!

Розкрий серце твоє для прийняття віри і для обіймів того чоловіка, котрий своєму Отцю Небесному є замість сили його і замість правиці його навіки віків. Це насіння твоє, зерно твоє просторіше від небес і земних кіл, це видиме небо і ця земля в ньому ховаються, і чи не зможе зберегти тебе це насіння? Ах! Будь упевнений, що найнечутливіша волосина твоєї голови, втративши свою зовнішність, у ньому (насінні) без усякої шкоди заховається, збережеться, стане благою! О насіння благословенне, людино істинна, Божа! Вся видимість є її підніжжя. Сама вона в собі носить царство, онебеснюючи всякого ним просвіщеного і наповнюючи своїм всенаповненням, сівши на місці правиці (праворуч) Отця Небесного навіки.

(Григорій Сковорода)

Провидіння щедро наділило український нарід ласками, поставивши його на грані двох світів, з виразним призначенням стати посередником між Заходом і Сходом, чи синтезою двох духовостей. Воно вивінувало його килимом незорого степу без межі, без краю - з багатством барвного й пахучого квіту та духм'яною аромою пристрасного зілля в молоком та медом текучій, соняшній країні.

Споконвіку відчули наші предки в цій кольоровій мозаїці природи та в м'якій ніжності урожайної землі всюди присутність Божу - відчули самого Бога, як неказану красу та безконечне добро, що в своїй довершеній гармонії ставали для нас нашою правдою і нашою дорогою до справедливості!

Але дарувавши нам те духове багатство, яке сталося підставою нашого світогляду на століття, Провидіння вивінувало нас ще й у інший спосіб, щоб не зледачили ми у добрі й у розкоші - одно із найглибших місць св. Письма каже: «Кого люблю, того караю». І Господь поруч із радістю життя, дав нам і терпіння, яке ніколи не опускало нас. Коли багатства заманювали у соняшну країну хижі орди кочовиків, які століттями котилися лавинами смерті, руїни та жаху, тоді отчизну треба було боронити від нападів та небезпек, що при рідкім населенні, на розлогих просторах без природних границь не було легким. В таких умовах оборона ставалася обов'язком не

тільки однієї верстви, але привілеєм кожного, і своєрідною фортецею стався кожний хутір, загублений самотньо у безмежжі... Серед тривалої загрози - постійно між життям і смертю, в непевності завтрішнього дня, кожний ставив собі питання про змісл життя, чи про істотне у житті, про справжнє призначення людини.

Коли туземне, виставлене на небезпеку, було непевним, проблематичним, тоді очі зверталися у потойбічне, у вічне, що виростало понад людину, що вело її до розуміння трансценденції, - до піднесення понад одиничне, понад особисте у загальне, незнищене.

Тому відчуття й розуміння Божого в Україні було давніше від поширення християнства, і в тому коріниться те величне пророцтво Андрея Первозванного на Київських горах, - на досвітках християнства - про постання города, що стане осередком віри на цілому Сході.

Його Благословіння звершилося по століттях - безкровно і без насилля - у історичних актах Ольги та Володимира, а город славився своїми золотоверхими банями - свідками побожності й багатства...

(Володимир Янів, уривок з ювілейної промови «У сорокліття хіротонії Його Блаженства Патріярха Йосифа, виголошена на концерті у Римі 22 вересня 1979 р.»)

...п'ять шляхів покаяння: перший - осуд гріхів, другий - прощення гріхів ближнім, третій - є в молитві, четвертий - в милостині, п'ятий - в покорі. Отже, не будь неробою, але кожен день прохось по всіх цих шляхах, тому що і шляхи зручні, і ти не можеш відговоритися бідністю. Ні, хоча б жив ти біднішими всіх, можеш і залишити гнів, і змиритися, і помолитися усередині, і засудити гріхи, - словом: бідність ні в чому цьому не стає на заваді. І що говорю про це, коли і на тому шляху покаяння, на якому потрібно витрачати гроші (маю на увазі милостиню), і там бідність анітрохи не перешкоджає нам виконати заповідь? Це показала вдова, котра поклала дві лепти (Мк. XII, 42). Отже, дізнавшись спосіб лікування наших ран, будемо постійно вживати ці ліки, щоб, відновивши в собі справжнє здоров'я, і скуштувати нам з відвагою священної

трапези, і зустріти з великою славою Царя слави - Христа, і отримати вічні блага, благодаттю, і щедротами, і чоловіколюбством Господа нашого Ісуса Христа, котрим і з Яким слава, держава, честь Отцю зі пресвятим, і благим, і животворящим Духом, нині, і повсякчас, і на віки віків. Амінь.

(Іван Златоустий)

Молитва - це велика зброя, невичерпний скарб, багатство, що ніколи не зміліє, спокійне пристановище, несхитний затишок і корінь незліченних благ; і джерело, і матір є молитва: вона могутніша за саму царську владу. Молитвою ж я називаю не будь-яку, не недбалу і розсіяну, а полум'яну й многотрудну, що виходить зі зболеної душі й глибоко зосередженого розуму. Лишень така молитва сходить до неба.

(Іван Златоустий)

В єдності - сила, і вона дозволяє встояти перед будь-якими посяганнями, будь то люди, що прийшли відібрати шматок вашої землі, або люди, які прийшли вас обдурити. Якщо будемо працювати, то нема чого боятися. Уся та зневіра, яка запанувала у нашому народі, немає солідного оправдання. Якщо будемо працювати, формуватимемо фундамент на солідних основах наших традицій, тоді нема чого боятися... Якщо ви ще не взялися до роботи, то зробіть це. Тоді спільними силами, маючи добрі договори, будемо втішатися гарною і здоровою Україною!

(Блаженніший Любомир Гузар)

Мусимо пройти довгий і солідний процес перевиховання для старших. А для молодших – процес виховання. Молодих українців треба плекати в душі справедливості й правди. Якщо вчителі даватимуть поганий приклад, то не варто сподіватися на зміни. Учителі мають сумлінно працювати над вихованням дітей. Звісно, передусім цим повинні займатися і батьки. Ми маємо відповідальність перед нашими дітьми – мусимо допомогти їм стати добрими людьми.

(Блаженніший Любомир Гузар)

Нам потрібна інша Церква, Церква, яка відіграє важливу, унікальну роль у житті суспільства, водночас залишаючись у рамках духовної, а не політичної сили, ширшої за ідеологічні рамки, не обмеженої логікою політичної боротьби чи бізнес-інтересів. Це Церква з активним життям парафій, які є водночас і базовою ланкою, і публічним обличчям церковного життя.

Це Церква, яка є місцем щирої молитви. Це Церква з монастирями, з сучасними православними навчальними закладами і фундаціями, які зміцнюють Церкву та допомагають їй бути частиною суспільного діалогу. Це Церква, в якій відбуваються чесні і відверті розмови. Це Церква, яка розбудовує себе і світ довкола себе. Це Помісна Церква, яка любить і вчить любити свій край. Це Церква, яка проповідує любов і словами, і самим життям.

Це Церква, яка має голос і він кличе: «Будьте милосердні, як і Отець ваш милосердний» (Лк. 6:36), «будьте досконалі, як Отець ваш Небесний досконалий» (Мф. 5:48). Лише власними зусиллями не здатні ми досягти цього, але, як сказано у Писанні, «неможливе для людей – можливе для Бога» (Лк. 18:27).

Йому слава навіки-віків!

(Епіфаній, митрополит Київський і всієї України, предстоятель Православної Церкви України)

Промова Стіва Джобса перед випускниками Стенфорда (уривок)

Для мене велика честь бути з вами сьогодні на врученні дипломів одного з найкращих університетів світу. Я не закінчував інститутів. Сьогодні я хочу розповісти вам три історії з мого життя. І все. Нічого грандіозного. Просто три історії.

Перша історія – про з'єднання точок.

Я кинув Reed College після перших 6 місяців навчання, але залишався там у якості «гостя» ще близько 18 місяців, поки нарешті не пішов. Чому ж я кинув навчання?

Усе почалося ще до мого народження. Моя біологічна мати була молодою, неодруженою аспіранткою і вирішила віддати мене на усиновлення. Вона наполягала на тому, щоб мене усиновили люди з вищою освітою, тому мені було призначено бути усиновленим юристом і його дружиною. Правда, за

хвилину до того, як я виліз на світло, вони вирішили, що хочуть дівчинку. Тому їм подзвонили вночі і запитали: «Зненацька народився хлопчик. Ви хочете його?». Вони сказали: «Звичайно». Потім моя біологічна мати дізналася, що моя прийомна мати - не випускниця коледжу, а мій батько ніколи не був випускником школи. Вона відмовилася підписати папери про усиновлення. І тільки кілька місяців потому все ж поступилася, коли мої батьки пообіцяли їй, що я обов'язково піду в коледж.

І 17 років потому я пішов. Але я наївно вибрав коледж, який був майже таким же дорогим, як і Стенфорд, і всі заощадження моїх батьків були витрачені на підготовку до нього. Через шість місяців я не бачив сенсу мого навчання. Я не знав, що я хочу робити у своєму житті, і не розумів, як коледж допоможе мені це усвідомити. І от, я просто витрачав гроші батьків, які вони збирали все життя. Тому я вирішив кинути коледж і повірити, що все буде добре. Я був спочатку наляканий, але, оглядаючись тепер назад, розумію, що це було моїм найліпшим рішенням за все життя. У ту хвилину, коли я кинув коледж, я міг перестати говорити про те, що необхідні уроки мені нецікаві і відвідувати ті, які здавалися цікавими.

Не все було так романтично. У мене не було кімнати в общазі, тому я спав на підлозі в кімнатах друзів, я здавав пляшки інколи по 5 центів, щоб купити їжу, і ходив за 7 миль через усе місто кожен недільний вечір, щоб раз на тиждень нормально поїсти в храмі кришнаїтів. Мені він подобався. І багато з того, з чим я стикався, слідуючи своїй цікавості й інтуїції, виявилось пізніше безцінним.

Ось вам приклад:

Reed College завжди пропонував найліпші уроки з каліграфії. По всьому кампусу кожен постер, кожна мітка були написані каліграфічним почерком від руки. Оскільки я відраховувався і не брав звичайних уроків, я записався на уроки з каліграфії. Я дізнався про serif і sans serif, про різні відступи між комбінаціями букв, про те, що робить прекрасну типографіку прекрасною. Вона була красивою, історичною, майстерно витонченою до такої міри, що наука цього не змогла б зрозуміти.

Ніщо з цього не здавалося корисним для мого життя. Але десять років опісля, коли ми розробляли перший «Макінтош»,

усе це згодилося. І «Мак» став першим комп'ютером з красивою типографікою. Якби я не записався на той курс у коледжі, у «Маку» ніколи б не було кілька гарнітур і пропорційних шрифтів. Ну а оскільки «Windows» просто здули все з «Маку», швидше за все, у персональних комп'ютерів узагалі б їх не було. Якби я не відрахувався, я б ніколи не записався на той курс каліграфії і у комп'ютерів не було б такої дивовижної типографіки, як тепер.

Звичайно, не можна було з'єднати всі точки воедино тоді, коли я був у коледжі. Але через десять років усе стало дуже, дуже ясно.

Ще раз: ви не можете з'єднати точки, дивлячись уперед; ви можете з'єднати їх тільки озирючись у минуле. Тому вам доведеться довіритися тим точкам, які ви як-небудь зв'яжете в майбутньому. Вам доведеться на щось покластися: на свій характер, долю, життя, карму - що завгодно. Такий підхід ніколи не підводив мене, і він змінив моє життя.

Моя друга історія - про любов і втрати.

Мені пощастило - я знайшов те, що я люблю по життю робити досить рано. Woz і я заснували «Apple» у гаражі моїх батьків, коли мені було 20. Ми посилено трудилися, і через десять років «Apple» виросла з двох чоловік в гаражі до \$ 2-мільярдної компанії з 4000 працівників. Ми випустили наше найкраще творіння - «Макінтош» - роком раніше і мені тільки-тільки виповнилося 30. І потім мене звільнили. Як вас можуть звільнити з компанії, яку ви заснували? Ну, у міру зростання «Apple» ми наймали талановитих людей, щоб допомагати мені управляти компанією, і в перші п'ять років усе йшло добре. Але потім наше бачення майбутнього стало розходитися і ми в кінцевому рахунку посварилися. Рада директорів перейшла на його бік. Тому в 30 років я був звільнений. Причому публічно. Те, що було сенсом усього мого дорослого життя, пропало.

Я не знав, що робити кілька місяців. Я відчував, що я підвів минуле покоління підприємців - що я упустив естафетну паличку, коли мені її передавали. Я зустрічався з David Packard і Bob Noyce і намагався вибачитися за те, що накоїв. Це було публічним провалом, і я навіть думав про те, щоб утекти куди подальше. Але щось повільно стало прояснюватися в мені - я все ще

любив те, що робив. Хід подій в «Apple» лише злегка все змінив. Я був відкинутий, але я любив. І, врешті-решт, я вирішив почати все спочатку.

Тоді я цього не розумів, але виявилось, що звільнення з «Apple» було не найгіршим, що могло відбутися зі мною. Тягар успішної людини змінився легковажністю початківця, менш упевненого в чому-небудь. Я звільнився і увійшов в один із найкреативніших періодів свого життя.

Протягом наступних п'яти років я заснував компанію «NeXT», іншу компанію, названу, «Pixar» і закохався в дивовижну жінку, яка стала моєю дружиною. «Pixar» створив найперший комп'ютерний анімаційний фільм, «Toy Story», і є тепер найуспішнішою анімаційною студією у світі. У ході разючих подій, «Apple» купила «NeXT», я повернувся в «Apple», і технологія, розроблена в «NeXT» стала серцем нинішнього відродження «Apple». А Laurene і я стали чудовою родиною.

Я впевнений, що нічого з цього не сталося б, якби мене не звільнили з «Apple». Ліки були гіркими, але пацієнтові воно допомогло. Іноді життя б'є вас по голові цеглою. Не втрачайте віри. Я переконаний, що єдина річ, яка допомогла мені продовжувати справу, було те, що я любив свою справу. Вам треба знайти те, що ви любите. І це так само правильно для роботи, як і для відносин. Ваша робота заповнить велику частину життя і єдиний спосіб бути повністю задоволеним - робити те, що по-вашому є великою справою. І єдиний спосіб робити великі справи - любити те, що ви робите. Якщо ви ще не знайшли своєї справи, шукайте. Не зупиняйтеся. Як це буває з усіма сердечними справами, ви довідаєтеся, коли знайдете. І, як будь-які добрі відносини, вони ліпшають з роками. Тому шукайте, поки не знайдете. Не зупиняйтеся.

Моя третя історія - про смерть.

Коли мені було 17, я прочитав цитату щось на зразок цього: «Якщо ви живете щодня так, начебто він останній, коли-небудь ви виявитеся праві». Цитата справила на мене враження, і з тих пір, уже 33 роки, я дивлюся в дзеркало щодня і запитую себе: «Якби сьогоднішній день був останнім у моєму житті, чи захотів би я робити те, що збираюся зробити сьогодні?». І як тільки відповіддю було «Ні» протягом кількох днів підряд, я розумів, що треба щось міняти.

Пам'ять про те, що я скоро помру, - найважливіший інструмент, який допомагає мені приймати складні рішення в моєму житті. Тому що все інше - чужа думка, уся ця гордість, вся ця боязнь збентеження або провалу - усі ці речі меркнуть перед обличчям смерті, залишаючи лише те, що справді важливо. Пам'ять про смерть - найліпший спосіб уникнути думок про те, що вам є що втрачати. Ви вже голий. У вас більше немає причин не йти на заклик свого серця.

...Смерть тоді підійшла до мене найближче, і сподіваюся, найближче за кілька наступних десятків років. Переживши це, я тепер можу сказати таке з більшою впевненістю, ніж тоді, коли смерть була корисною, але чисто вигаданою концепцією:

Ніхто не хоче вмирати. Навіть люди, які хочуть потрапити на небеса, не хочуть умирати. І все одно, смерть - пункт призначення для всіх нас. Ніхто ніколи не зміг уникнути її. Так і повинно бути, тому що смерть, напевно, найліпший винахід Життя. Вона - причина змін. Вона очищає старе, щоб відкрити дорогу новому. Тепер нове - це ви, але колись (не дуже-то й довго залишилося) - ви станете старими і вас очистять. Вибачте за такий драматизм, але це правда.

Ваш час обмежений, тому не витрачайте його на життя якимось чужим життям. Не потрапляйте в пастку догми, яка говорить жити думками інших людей. Не дозволяйте шуму чужих думок перебити ваш внутрішній голос. І найважливіше, майте хоробрість слідувати своєму серцю та інтуїції. Вони якось уже знають те, ким ви хочете стати насправді. Усе інше вторинне.

Коли я був молодий, я прочитав дивну публікацію «The Whole Earth Catalog» («Каталог усієї Землі»), яка була однією з Біблій мого покоління. Її написав хлопець на ім'я Stewart Brand, що живе тут недалеко в Menlo Park. Це було наприкінці шістдесятих, задовго до персональних комп'ютерів і настільних видавництв, тому вона була зроблена за допомогою друкарських машинок, ножиць і полароїдів. Щось на зразок «Google» у паперовій формі, 35 років до «Google». Публікація була ідеалістичною і переповненою великими ідеями.

Stewart і його команда зробили кілька випусків «The Whole Earth Catalog!» і, зрештою, видали фінальний номер. Це було в

середині 70-х, і я був вашого віку. На останній сторінці обкладинки була фотографія дороги раннім ранком, типу тієї, на якій ви, можливо, ловили машини, якщо любили пригоди. Під нею були такі слова: «Залишайтеся голодними. Залишайтеся безрозсудними». Це було їхнє прощальне послання. Залишайтеся голодними. Залишайтеся безрозсудними. І я завжди бажав собі цього. І тепер, коли ви закінчите інститут і починаєте заново, я бажаю цього вам.

Залишайтеся голодними. Залишайтеся безрозсудними. Усім велике спасибі.

Як не слухати оратора

Жоден оратор, хоч би якою була його енергія, не має шансів перемогти сонливість слухачів. Кожен знає, що сон під час довгого виступу значно глибший, ніж стан гіпностичного заціпеніння, відомий під назвою «напівдрімота». Після такого сну ви прокидаєтесь посвіжілим. Ви добре відпочили. Ви твердо знаєте, що вечір не минув марно. Небагато хто з вас має мужність спати відкрито й чесно під час офіційної промови. Після ретельного дослідження цього питання я можу винести на розгляд читача кілька оригінальних методів, які досі не друкувались.

Сядьте в крісло якомога глибше, голову схиліть дещо вперед (це звільнює язик, не утруднює дихання). Гучне хропіння виводить із себе навіть найсмиреннішого оратора, тому головне - уникайте хропіння, всі дихальні шляхи повинні бути вільними. Важко дати чіткі інструкції щодо збереження у сні рівноваги. Але щоб голова не теліпалася з боку в бік, влаштуйте їй з двох рук і тулуба міцну опору у формі триноги - ще Архімед знав, що це дуже стійкий прилад. Тим часом зменшується ризик падіння на підлогу (адже вилазити з-під стола звичайно доводиться під час досить неприємного поживлення публіки). Так у вас і голова не впаде на груди, і щелепа не відвалиться.

Заплющені очі належить ховати в долонях, при цьому пальці повинні стискати лоб у зморшки. Це справляє враження напруженої роботи думки й дещо спантеличує оратора. Можливі вигуки під час жахів, але на цей ризик доводиться йти.

Прокидайтеся повільно, огляньтеся і не починайте аплодувати відразу. Це може виявитися недоречним. Ліпше почекайте, доки вас збудять заключні оплески.

(Вікентій Вересаєв)

Сила Плевако

Старенька вкрала бляшаний чайник, вартістю дешевше п'ятдесяти копійок. Вона... підлягала суду присяжних. За нарядом, або так з примхи, захисником старенької виступав Плевако.

Прокурор вирішив завчасно паралізувати вплив захисної промови Плевако й сам висловив усе, що можна було сказати на захист старенької: бідна старенька, тяжкі злидні, крадіжка незначна, підсудна викликає не обурення, а лише жаль. Але - власність є священною, весь наш громадський благоустрій тримається на власності, якщо ми дозволимо людям хитати її, тоді країна загине. Устав Плевако:

- Багато лиха, багато випробувань довелось вистраждати Росії за її більш як тисячолітнє існування. Печеніги мордували її, половці, татари, поляки. Дванадцять мов звалилися на неї, захопили Москву. Усе витерпіла, все подолала Росія, лише міцніла й зростала від випробувань. Але тепер, тепер... Старенька вкрала старий чайник ціною у тридцять копійок. Цього Росія вже, звичайно, не витримає, від цього вона загине безповоротно.

Виправдали.

(Вікторія Жілінскайте)

Красномовство давніх часів, тобто красномовство високе й пристрасне більше відповідає правильному смаку, ніж красномовство сучасне; воно є розумнішим і досконалішим, якщо ним правильно користуватися, воно завжди матиме великий вплив на людство... Якщо я не помиляюсь, наше сучасне красномовство належить до такого роду красномовства, яке критики давніх часів іменували красномовством античним, тобто помірним, вишуканим і тонким, яке більш повчало розум, ніж торкалося почуттів, і при якому промова йшла у тоні простої розмови й розвитку аргументації.

(Девід Юм)

Були оратори, так би мовити, балакучі, які мали однаково величну поважність думок і пишність слів, сильні, різноманітні, пишні, поважні, здатні й готові хвилювати й полонити душі, причому одні досягали цього промовою різкою, суворою, грубою, незавершеною, а другі - гладкою, стрункою й завершеною. Були, навпаки, оратори сухі, вишукані, здатні все подати ясно і без подробиць, промовою влучною, відточеною й стислою; промова цього роду у деяких була майстерною, але не обробленою і спеціально уподібнювалася ними до промови грубої і невмілої, а в інших при тій самій бідності досягала благозвучності й вишуканості і бувала навіть квітчастою і помірно пишною. Але також розташований між ними середній і начебто помірний рід промови, який не має ні вишуканості інших, ні буремності перших, суміжний з обома, який входить до складу такого роду, як кажуть, тече єдиним потоком, нічим не виявляючись, крім легкості й рівномірності: хіба що щось вплете, як вінок, декілька бутонів, прикрашаючи промову скромним убором слів і думок.

(Цицерон)

Доведення

1. Якби щось існувало, воно було б або суще, або не суще, або і те, й інше; але сущим не може бути, бо за ним не можна утримати ніякого визначення. Якщо суще є, то воно або визначається самим собою, і отже, вічне, безначальне і нескінченне, або ж визначається іншим. В першому випадку його немає ніде, бо якщо воно є де-небудь, то воно не нескінченне, тому що те, в чому воно знаходиться, відрізняється від нього самого і становить його кордон, а також не може воно бути в самому собі, оскільки це означало б, що воно відрізняється від самого себе і не є те, що є, а це безглуздо.

Настільки ж неможливий і другий випадок: суще не може бути, як те, що походить від іншого, тому що воно походило б або із суцього, або з не суцього, але від суцього воно походить не може, бо тоді воно вже було б, а не утворилось, від не суцього ж воно не може походити, тому що з нічого нічого не утворюється.

2. Якби щось існувало, то його не можна було б пізнавати, бо ми можемо пізнавати тільки в наших власних уявленнях, але наші

уявлення не є зовнішніми речами. Якщо б подання ручалося за буття, тоді все, що представляється, було б реальним. Наприклад, літаюча людина, колісниця, що котиться по морю тощо. Також те, що не існує, не могло б бути представлене; між тим, ми уявляємо собі Химеру, Сциллу і тому подібне.

3. Якби щось існувало і було пізнаваним, ми не могли б висловити це пізнання, бо слова - особливі звукові явища, які відносяться тільки до одного почуття - слуху, тоді як пізнаване нами відноситься до різних почуттів і не має нічого спільного зі словами.

(Горгій)

Ніщо не є таким красномовним, як пристрасті наші, особливо коли йдеться про захист прав їхніх. Вони продовжують дотепність, прикрашену красномовністю... Легко розрізнити можна людину, яка захищає істину, і людину, яка захищає предмет пристрасті своєї. Перша говорить коротко, ясно, спокійно. Остання ж говорить широко й довго, хитросплетено, з таким жаром і полум'яністю, що неважко побачити джерело красномовності її. Присутність духу першого походу від упевненості, а надмірний жар останнього - від невпевненості, яка всередині його живе.

(Карл Юнг)

Є такі люди, які говорять раніше, ніж подумають, є й такі, котрі, навпаки, втомливо уважні до того, що вони говорять... Страждаєш від тяжкої роботи їхнього розуму. Вони начебто навантажені фразами й різними зворотами. У них усе продумане, навіть жести й постава; вони не ризикують ні найменшим слівцем, хоча б воно могло справити найкращий ефект, в них не вирветься нічого несподіваного, мовлення їхнє не тече вільним потоком: вони говорять правильно й нудно.

(Дені Дідро)

Отець бо його Володимир землю зорав і розм'якшив, себто хрещенням просвітив, а сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаємо, учення приймаючи книжнеє.

Велика бо користь буває людині од учення книжного. Книги ж учать і наставляють нас на путь покаяння, і мудрість бо, і стриманість здобуваемо ми із словес книжних, бо се є ріки, що напоюють весь світ увесь. Се є джерела мудрості, бо є у книгах незмірна глибина. Ними бо в печалі ми втішаємось, вони є уздою стриманості. А мудрість великою є, бо й Соломон же хвалив її [і] говорив: «Я, премудрість, вселила пораду, і розум, і тямую, я призвала страх господній; у мене - порада, у мене - мудрість, у мене - сила; мною царі царствують і владарі узаконюють правду; мною вельможі возвеличуються і деспоти держать землю; я люблю тих, які люблять мене; ті, що шукають мене, знайдуть благодать». Якщо бо пошукаєш ти в книгах мудрості пильно, то знайдеш ти велику користь душі своїй. Бо коли хто часто читає книги, то бесідує він із богом або зі святими мужами. Читаючи бесіди пророків, євангельські повчання і апостольські, і житія святих отців, знайде душі він користь велику.

(Повість минулих літ)

Педагогіка – не наука, а мистецтво, – найбільше, найскладніше, найвище й найнеобхідніше з усіх мистецтв. Мистецтво виховання спирається на науку. Як мистецтво, складне й обширне, воно спирається на безліч обширних і складних наук; як мистецтво, воно, крім знань, вимагає здібності й нахили, і як мистецтво ж, воно прагне до ідеалу, якого вічно намагаються досягти і який цілком ніколи недосяжний: до ідеалу досконалої людини. Сприятли розвиткові мистецтва виховання, можна тільки взагалі поширенням серед вихователів тих найрізноманітніших антропологічних знань, на яких воно ґрунтується. Досягти цього було б правильніше влаштуванням окремих факультетів, звичайно, не для підготовки всіх учителів, яких потребує та чи інша країна, а для розвитку самого мистецтва і для підготовки тих осіб, які або своїми творами, або безпосереднім керівництвом могли б поширювати в масі вчителів необхідні для вихователів знання і впливати на формування правильних педагогічних переконань як серед вихователів і наставників, так і в суспільстві. Та оскільки

педагогічних факультетів ми ще тривалий час не дочекаємося, нам залишається один шлях для розвитку правильних ідей виховного мистецтва – шлях літературний, де кожний з галузі своєї науки сприяв би великій справі виховання.

(Костянтин Ушинський)

Вихователь повинен прагнути пізнати людину такою, якою вона є насправді, з усіма її слабкостями і в усій її величі, з усіма її буденними дрібними потребами і з усіма її великими духовними вимогами. Вихователь повинен знати людину в сім'ї, в суспільстві, серед народу, серед людства й на самоті зі своєю совістю; у будь-якому віці, в усіх класах, в усіх становищах, у радощах і горі, у величі й приниженні, в розквіті сил і в недозрі, серед необмежених надій і на смертному одрі, коли слово людської втіхи вже безсиле. Він повинен знати спонукальні причини найбрудніших і найвищих вчинків, історію зародження злочинних і великих думок, історію розвитку будь-якої пристрасті й будь-якого характеру. Тоді тільки буде він спроможний черпати в самій природі людини засоби виховного впливу – а засоби ці величезні.

(Костянтин Ушинський)

Сила характеру, незалежно від його змісту, - скарб, нічим не замінний. Вона черпається з природних джерел душі, і виховання повинно найбільше берегти цю силу, як підставу всякої людської гідності. Але всяка сила сліпа. Вона однаково готова руйнувати й творити, дивлячись у напрямку, який їй дано. Все вирішується нахилами людини і тими переконаннями, які надбали в ній силу нахилів. Виховання має просвітити свідомість людини, щоб перед його очима ясно лежала дорога добра. Але цього мало. Кожен з нас бачить пряму дорогу, але чи багато хто може похвалитися, що ніколи не ухилялися від неї? Перемагати свої природні потяги кожную хвилину - справа майже неможлива, якщо посеред цих потягів ми не знаходимо собі помічника, який би полегшував для нас перемогу над нашими поганими нахилами і в той же час нагороджував би нас за цю перемогу. До честі природи людської, повинен сказати, що немає такого серця, в якому б не було безкорисливих добрих

спонукань, але ці спонукання так різноманітні й іноді так глибоко приховані, що не завжди легко відшукати їх. Є одна тільки спільна для всіх природжена схильність, на яку завжди може розраховувати виховання: це те, що ми називаємо народністю. Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню правильний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з його поганими природними, особистими, сімейними і родовими нахилами. Звертаючись до народності, виховання завжди знайде відповідь і сприяння в живому і сильному почутті людини, яке діє набагато сильніше від переконання, прийнятого одним розумом, або звички, вкоріненої страхом покарань. Ось підстава того переконання, яке ми висловили вище, що виховання, якщо воно не хоче бути безсилим, має бути народним.

(Костянтин Ушинський)

Мова народу - найкращий, ніколи не в'янучий цвіт його духовного життя, що починається далеко за межами історії. У мові одухотворюється весь народ і вся його батьківщина; він утілює творчу силу народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й ріки, її бурі і грози - весь той глибокий, повний думки і почуття, голос рідної природи, який говорить так голосно в любові людини до її іноді - суворої батьківщини, який висловлюється так ясно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів. Але у світлих глибинах народної мови відбивається не одна природа рідної країни, але й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові, як у спадщині нащадкам. У скарбницю рідного слова складає одне покоління за іншим плоди глибоких сердечних рухів, плоди історичних подій, вірування, погляди сліди прожитого горя і прожитої радості, - словом, весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові. Мова є живим, найбагатшим і найміцнішим зв'язком, що з'єднує віджиле, нині живуче і майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле. Вона не тільки виражає собою

життєвість народу, але є самим життям. Коли зникає народна мова, - народу нема більше!

(Костянтин Ушинський)

...Для висловлення всякої емоції, всякого чуття південнорус має багату рідну мову свою. Чи закипить у ньому гнів, чи охопить його журба, чи ніжність розм'якшить серце його, чи буде він у веселому жартівливому гуморі - для всього має багату рідну мову свою... все може висловити цією мовою, що злеліяна не на прісному ґрунті граматики, а на полі битви у всьому розпалі, на вільних козацьких бенкетах і в свавільному побуті гайдамаки, - мовою, що злеліяна сумливими промовами до вітчизни бездомного блукальця на чужині, піснями любові, зігрітими полум'яними цілунками закоханих, і піснями розлуки, зігрітими палаючими сльозами очей дівочих, ніжними і турботливими напучуваннями матерів синам, з котрими вони щоденно готувались розлучатись, надовго, якщо не навіки.

(Амвросій Метлинський)

Було це давно, ще за часів старої Австрії, в далекому 1916 році. У купе вагона 1-го класу швидкого потяга «Львів – Відень» їхали чотири пасажери: англієць, німець, італієць та українець, відомий львівський юрист Богдан Костів. Розмови велися навколо різних проблем і тем, нарешті заговорили про мови: чия мова краща і котрій з них належить світова слава. Першим заговорив англієць:

– Англія – країна завойовників, мандрівників і мореплавців. Англійська мова – це мова Шекспіра, Байрона, Діккенса, Ньютона. Безумовно, англійській мові належить світове майбутнє.

– Ні в якому разі, – гордовито промовив німець. – Німецька мова – це мова двох великих імперій: Великонімеччини й Австрії, які займають більше половини Європи. Це мова філософії, техніки, медицини, мова Шиллера, Гегеля, Канта, Вагнера, Гете, Гейне. І тому, безперечно, німецька мова претендує на світове панування.

Італієць усміхнувся і тихо промовив:

– Панове, ви обидва не маєте рації. Італійська мова – це

мова сонячної Італії, мова музики й кохання. Італійською мовою написані найкращі твори епохи Відродження, твори Данте, Бокаччо, Петрарки, лібрето знаменитих опер Верді, Пучіні, Росіні, Доніцетті. Тому італійська мова має бути провідною у світі.

Українець довго думав, нарешті промовив:

– Я також міг би сказати, що моя рідна мова – це мова незрівнянного Котляревського, мова геніального Тараса Шевченка. До пророчих передбачень Шевченківської поезії досі ніхто у світі так і не піднявся. Це лірична мова кращої з кращих поетес світу – Лесі Українки, мова нашого філософа-мислителя Франка, який вільно володів чотирнадцятьма мовами, у тому числі й названими тут. Українською мовою звучить понад 300 тисяч народних пісень, тобто більше, ніж у вас усіх разом узятих. Я можу назвати ще багато імен свого народу, проте вашим шляхом не піду. Ви ж, по суті, нічого не сказали про багатство й можливість своїх мов. Чи могли б ви написати невеличке оповідання, у якому б усі слова починалися з однакової літери?

– Ні, ні, ні! Це неможливо, – відповіли в один голос англієць, німець та італієць.

– Це у вас неможливо, а нашою мовою - зовсім просто. Назвіть якусь літеру, – звернувся він до німця.

– Хай буде «П», – сказав той.

Добре. Оповідання називається «ПЕРШИЙ ПОЦІЛУНОК».

Популярному перемишлянському поетові Павлові Петровичу Подільчаку поштою прийшло приємне повідомлення: «Приїздить, Павле Петровичу, – писав поважний правитель Підгорецького повіту Полікарп Паскевич, – погостюєте, повеселитесь».

Павло Петрович поспішив, прибув першим поїздом. Підгорецький палац Паскевичів привітно прийняв приїжджого. Потім під'їхали поважні персони – приятелі Паскевичів... Посадили Павла Петровича поряд панночки – премилої Поліни. Поговорили про політику, погоду. Павло Петрович прочитав пречудові поезії. Поліна Полікарпівна програла прекрасні полонези Понятовського, прелюдії Пучіні. Поспівали пісень,

потанцювали падеспан, польку. Прийшла пора – попросили пообідати. Поставили повні підноси пляшок: портвейну, плиски, пшеничної, підігрітого пуншу, пілзенське пиво. Принесли печених поросят, приправлених перцем півників, пахучих паляниць, печінковий пащет, пухких пампушок під печеричною підливою, пирогів, підсмажених пляцків... Потім подали пресолодкі пряники, персикове повидло, помаранчі, повні порцелянові полумиски полуниць, порічок.

Панна Поліна попросила прогулятись Підгорецьким парком, помилуватися природою, послухати пташині переспіви...

Порослий папороттю прадавній парк подарував приємну прохолоду. Повітря прянило принадними пахоцями. Побродивши по парку, пара присіла під порослим плющем платаном. Посиділи, помріяли, позітхали, пошепталися, пригорнулися. Почувся перший поцілунок. Прощай, парубоче привілля, прийдеться поетові приймакувати!

У купе пролунали оплески. Усі визнали, що милозвучна українська мова житиме вічно. Та зазнайкуватий німець ніяк не міг примиритися з тим, що програв:

– А коли б я назвав іншу літеру? – вигукнув він. – Наприклад, літеру «С».

– Гаразд, нехай буде «С». Своєю мовою я можу створити не лише оповідання, а навіть вірш, у якому всі слова починатимуться з цієї літери. Ваша ласка, прошу послухати.

САМОТНІЙ САД

*Сипле, стеле сад самотній
Сірий смуток – срібний сніг, -
Сумно стогне сонний струміль,
Серце слуха скорбний сміх.
Серед саду страх сіріє,
Сад солодкий спокій снить,
Сонно сиплються сніжинки,
Струміль стомлено сичить.
Стихли струни, стихли співи,
Срібні співи серенад,
Срібно стеляться сніжинки –
Спить самотній сонний сад.*

– Геніально! Незрівнянно! – вигукнули англієць та італієць. Потім усі замовкли. Говорити вже не було потреби...
(З підручника)

Прийде колись час, що процвіте життя українське пишним цвітом. Отоді озирнемося ми назад, щоб побачити, який шлях пройшли. Тоді згадаємо ми наших діячів, розберемо, хто робив добро, а хто зло. Виразно тоді поділимо їх на дві частини: на тих, що віддали своє життя за рідний край, і тих, що продали свій рідний край.

(Борис Грінченко)

Перед Словом усі рівні. Слово не субординує і не субординується. І найперший можновладець, і найупослідженіший злочинець урівноважуються Словом, бо змушені послуговуватися однією мовою. Перед Словом рівні, як перед світом: перед небом, землею, сонцем... І мова на кожен народ одна, яка всіх урівнює, яка не знає і не визнає жодної соціальної диференціації, жодного ідеологічного поділу. Мова є справді п'ятою ефірною стихією світу. Проте у кожного суцього на землі свій голос, свій тембр, своє інтонаційне забарвлення.

(Павло Мовчан)

Працюй, працюй, не вдивляючись уперед, і не озираючись назад, працюй, не чекаючи ні звідки і ні від кого ні нагороди, ні хвали; працюй доти, доки служать тобі руки, і доки б'ється живе серце в твоїх грудях; працюй для користі твого народу і на благо дорогої для тебе Вітчизни.

(Дмитро Яворницький)

І справді, на планеті маленького принца, як і на всіх інших планетах, росли корисні трави і бур'яни. Отже, там є добре насіння корисних рослин і шкідливе насіння бур'янів. Але ж насіння невидиме. Воно спить, сховане в землі, доки якійсь насінинці не заманеться прокинутись. Тоді вона потягається і

спершу несміливо пускає до сонця паросток – чарівну маленьку безневинну травинку. Якщо це редиска або троянда – хай собі росте. А коли це якийсь бур'ян – треба одразу, як тільки розпізнаєш той паросток, вирвати його з корінням. На планеті маленького принца було жахливе насіння... То насіння баобабів. Грунт планети був геть уражений цим насінням. А баобаб – така рослина, що коли розпізнаєш її надто пізно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить усю планету. Він проб'є її своїм корінням. І якщо планета дуже маленька, а баобабів дуже багато, вони розірвуть її на шматки.

– Є таке правило, – казав мені згодом маленький принц. – Прибрався сам уранці – ретельно прибори і свою планету. Треба виривати баобаби одразу ж, як тільки побачиш, що то не троянди, бо молоді паростки троянд і баобабів майже однакові. Це дуже нудна робота, але й дуже легка.

(Антуан де Сент Екзюпері)

Золотий павучок

(Різдвяна історія)

Цю історію на Святвечір любив оповідати мій дідусь...

Не тепер і не колись жила собі в нашому містечку одна сім'я: тато, мама і троє діток - Тарасик, Настуня та Ільчик. У їхній привітній оселі завжди було багато радості і сміху. Яких лишень забав не вигадували вони - і «князівна», і «чіт-нечіт», і «скіки-скіки», і, звичайно ж, «смішний телефон». А на свята їхній татусь наймав брічку із золотогривим конем, і вони всі разом їхали за місто до лісу...

Але одного дня все перемінилося - на їхню країну напав північний ворог. Страшне горе, мов темна ніч, огорнуло всіх людей. Не оминуло воно й цю родину: тато пішов захищати рідний край, а мама і троє діток лишилися самі.

Була зима з високими снігами. Але вперше у їхньому домі не чуто було дитячого щебету... Хіба дуже повеселишся, коли нема чого їсти?

Уперше святий Миколай не приніс їм нічого, - а вони ж цілий рік були такі слухняні...

- Може, Миколай передасть нам дарунки аж на Різдво? - сумно замріялась маленька Настуня.

І ось настав Святий вечір. Щоб хоч трохи утішити рідних, Тарасик з самого рання пішов до лісу і привіз на санях ялинку. Ялинка була дуже гарна, але прикрасити її не було чим...

Кілька днів тому Ільчик з Настунею крадькома пішли на ринок і виміняли усі їхні тридцять три ялинкові прикраси на тридцять три картоплини...Правда, колись, окрім яскравих іграшок, вони чіпляли на ялинку обгорнуті в золоту фольгу горішки, яблука, а ще солодкі зірочки та місяченьки, спечені зі смачного тіста... Однак сьогодні ялинка стояла без жодної прикраси.

Коли звечоріло, матуся заслала стіл білою скатертиною і вони посідали до столу. Ох і сумний був той Святвечір! Уявіть собі: на різдвяному столі, окрім чотирьох картоплин і чаю, не було нічого. У кутку сиротливо шулилася неприбрана ялинка, а за столом не було тата. Хтозна, чи й живий він був... Згадавши про тата, діти ще дужче засумували...Але мама сказала:

- Не журіться, мої серденька. Пам'ятаєте татів дарунок на минуле Різдво? - і почала виймати зі скрині одяг для Ангела, маску Кози і яскраві різнокольорові стрічки. Тарасик переодягся на Козу, Ільчик - на Ангела, а Настуня прикрасила свою голівку стрічками.

- Які ж бо ви в мене гарні! - захоплено сплеснула в долоні матуся. Шкода, що татко вас не бачить... Слухайте, а чи не заколядувати нам його улюблену коляду!

- І вони заколядували «Добрий вечір тобі, пане господарю!». Мама сказала:

- Ви так старалися, що коляда, мабуть, долинула аж до нашого татуса. Вона зігріє його у тих холодних снігах...

- А тепер, гадаю, саме час розповісти нашому Ільчикові, як колись давно, такого самого вечора, як сьогодні, у маленькій пастушій стаєньці народився один хлопчик... І матуся почала оповідати про того незвичайного хлопчика, і про ангелів, які сповістили про Його народження, і про пастушків, які принесли Йому свої дарунки.

- А звали того хлопчика...

- Дивіться, дивіться! - раптом вигукнув маленький Ільчик і показав на ялинку. Усі здивовано повернули свої голови.

- Що за диво?! - сплеснули вони руками.

- Хто це так чарівно прикрасив нашу ялиночку?!

А дивуватися їй справді було з чого: ялинка зверху донизу стояла зодягнута в тонке золотисте плетиво і, наче казкова принцеса, осявала собою всю вітальню. А на самому вершечку сяяла мовби зіронька.

- Гляньте! Та це ж маленький золотий павучок! - вигукнула Настуня. - Це він прикрасив нам ялиночку!

Діти повибігали з-за столу, взяли за руки й почали танцювати довкола ялинки. Вони підстрибували і співали:

*Павучок, павучок,
золотий чарівничок!
Сплів ялиночці убрання
із небесних ниточок!
Павучок, павучок,
золотий чарівничок...*

Раптом у двері хтось постукав. Усі перестали веселитись і злякано завмерли: «Хто б то міг бути?..» Мама відчинила двері і мало не зомліла: на порозі стояв... їхній тато! Він був змучений, худий, але очі його світилися тихою радістю.

- Війна скінчилася. Ми перемогли ворога, - сказав він і почав виймати з рюкзака і з кишень смачнючі різдвяні гостинці. Усі кинулися йому на шию, і я навіть не можу описати, скільки радості, щасливих слів і дзвінких колядок було того різдвяного вечора! Усі сміялися, галасували, танцювали, обіймалися, показували татові ялинку і знову сміялися й колядували...

А на самому вершечку ялинки сидів щасливий золотий павучок і таємниче підморгував їм то правим, то лівим очком. Ось так:

кліп-кліп, кліп-кліп, кліп-кліп...

(Іван Малкович)

Дуб під вікном

Молодий лісник побудував у лісі велику кам'яну хату й посадив дуба під вікном. Минали роки, виростали у лісника діти, розростався дубок, старів лісник.

І ось через багато літ, коли лісник став дідусем, дуб розрісся так, що заступив вікно. Стало темно в кімнаті, а в ній жила красуня - лісникова внучка.

- Зрубайте дуба, дідусю, - просить онучка, - темно в кімнаті.
- Завтра вранці почнемо... - відповів дідусь. Настав ранок.
Покликав дідусь трьох синів і дев'ятьох онуків, покликав онучку-красуню й сказав:

Будемо хату переносити в інше місце. І пішов з лопатою копати рівчак під фундамент. За ним пішли три сини, дев'ять онуків і красуня-внучка.

(Василь Сухомлинський)

Ніч і біла сорочка

Жив із мамою маленький-маленький хлопчик. Він недавно навчився говорити. У хлопчика була сніжно-біла сорочка. Мама випрала її й повісила на паркані сушитись. Надходила ніч. Хлопчик і каже матері:

- Мамо, я піду зніму з паркана сорочку.

- Навіщо? - дивується мама.

- Ніч доторкнеться до білої сорочки... Сорочка стане чорна... Що я одягну?

(Василь Сухомлинський)

До появи сходів пшениці хлопці хвилюються: чи скоро зазеленіє наша нива? А коли з'явилися сходи, хлопчики і дівчатка щоранку бігали подивитися: чи швидко ростуть зелені стеблинки? Взимку ми засипали ниву снігом, щоб пшениці було тепло. Навесні діти переживали радісне хвилювання, спостерігаючи, як сходи суцільним килимом покривають землю, як пшениця виходить у стрілку і колоситься. Малюки близько до серця брали долю кожного колоска. Жнива була ще більш радісним святом, ніж посів. В школу хлопці прийшли святково одягнені. Кожен учень дбайливо зрізав пшеницю, пов'язував її в маленький сніп. Знову свято праці - обмолот. Зібрали все до зернини, зсипали в мішок. Дідусь Андрій змолов пшеницю, приніс білу муку. Ми попросили маму Тіни спекти нам хліб. Хлопці допомагали їй: хлопчики носили воду, дівчатка подавали дрова. Ось вони, 4 великих білих коровай, - наша праця, наші турботи і хвилювання. Почуття гордості хвилює дитячі серця. Прийшов довгоочікуваний день - свято першого хліба.

(Василь Сухомлинський)

Хіба може бути щось прекрасніше, ніж оця гра барв на ясному небі, коли сходить сонце? А пшеничне поле, вкрите росою, теж грає. Це міриади крапель роси відбивають небесну гру барв. Тихо схилились над землею колоски. Пахне пшениця. Ці пахощі неповторні, ніщо так не пахне, як визріваюче пшеничне зерно. Це сонце вклало енергію в свої комори життя, тепла, радощів. Пахощі визріваючого пшеничного зерна нагадують спеку літнього дня і прохолоду лісу, і шум комбайна, і дзвінку дівочу пісню в надвечір'ї, і смачну, тільки що з печі хлібину... Ось що таке пшеничне поле...

Вслухаймося в степову тишу. Спочатку вона безмежна, немов ці поля. Здається, все спить. Та степ вже прокинувся, жде сонця. Чуєте, як співає цвіркун? Він радіє: скоро на краплинах роси заграють сонячні промені. Десь сидить він під пшеничним колоском і грає на малесенькій скрипці. І нива здається йому таким же безмежним світом, як нам міжзоряний простір. І співає він, може, про безмежжя свого всесвіту. Чуєте легке трепетання? Це прокинувся жайворонок. Підняв крильця, стрепенувся. Прислухається до наших голосів. Замовк, насторожився. Чуєте, шелестить? Це він побіг між стеблами пшениці. Злітає в небо він не біля гнізда. Ось бачите – вже він у небі. Дивіться, піднімається сірою грудочкою. Бачите: став червонуватим. Це він зустрічає сонечко. Золоті промені вже сяють там у вишині. Він уже бачить сонечко й співає про нього.

(Василь Сухомлинський)

У кожної людини є її золота жилка. Якою б запусненою, безталанною, нездідною до оволодіння знань не здавалась дитина, дорогоцінне зерно таланту десь-то приховується під пластами звичайності, посередності, відсталості.

Завдання істинного виховання полягає в тому, щоб знайти це зерно, відкрити золоту жилку, поставити людину на ту життєву доріжку, йдучи якою, вона засвітиться своїм неповторним блиском. Це болісно складна справа, яка потребує великого терпіння і безмежної віри в людину.

(Василь Сухомлинський)

Судові промови

Панове судді! Честь відкривати перший в історії процес зі злочинів проти загального миру накладає важку відповідальність. Злочини, які ми намагаємося засудити і покарати, настільки зловмисні, злісні і мають настільки руйнівні наслідки, що цивілізація не може потерпіти, щоб їх ігнорували, бо вона загине, якщо вони повторяться.

Той факт, що чотири великі держави, які захоплені перемогою і які страждають від завданої їм шкоди, утримали руку розплати і передали своїх полонених ворогів на Суд справедливості, є одним із найвидатніших прикладів тієї данини, яку влада платить розуму.

Цей Трибунал, хоча він і є нововведенням, і експериментом, не є результатом абстрактних міркувань і не був створений задля того, щоб виправдати правові теорії. Цей судовий розгляд віддзеркалює практичне намагання чотирьох великих держав використати міжнародне право для того, аби протидіяти найбільшій загрози нашого часу - агресивній війні. Здоровий глузд людства вимагає, щоб закон не обмежувався покаранням рядових людей за здійснені ними незначні злочини. Закон також повинен карати людей, які набувають величезну владу і використовують її навмисно і водночас для того, щоб привести до дії зло, яке не дає порятунку жодному вогнищу в світі.

Такого роду грандіозних масштабів справа і передана нам на розгляд, панове судді.

На лаві підсудних сидить 20 морально зламаних людей. Відчуваючи докори тих, ким вони керували, майже до такої ж міри, як і горем тих, на кого вони напали, ці люди назавжди тепер позбавлені можливості особисто творити зло. Тепер важко углядіти в цих жалюгідних полонених ознаки тієї влади, за допомогою якої вони як нацистські лідери колись панували над значною частиною земної кулі і наганяли жах на більшість її населення, їх особиста доля не має великого значення для людства.

Цей судовий розгляд набуває такої важливості тому, що ці в'язні представляють у своїй особі зловісні сили, які будуть таїтися у світі ще довго після того, як тіла цих людей перетворяться на попіл. Ці люди - живі символи расової ненависті, терору й насилля, пихатості і жорстокості, народжених владою. Це символи жорстокого націоналізму і мілітаризму, інтриг і провокацій, які протягом одного покоління неодноразово втягували Європу в безодню війни, знищуючи її чоловіче населення, руйнуючи її будинки, сіючи злидні. Вони до такої міри приєднали себе до створеної ними філософії і до керованих ними сил, що прояв до них милосердя буде означати перемогу і заохочення того зла, яке пов'язане з їхніми іменами.

Цивілізація не може дозволити собі будь-який компроміс із соціальними силами, які здобувають нову могутність, якщо ми поведемося двозначно або нерішуче з людьми, в особі яких ці сили продовжують своє існування.

*(Вступна частина головного обвинувача від США
Джексона на Нюрнберзькому процесі)*

Закон вимагає, щоб поблажливість базувалася на обставинах справи. Але з усіх обставин справи, звичайно, найголовніша - сам підсудний. Тому, якщо в його житті, в його особі, навіть в рисах його характеру, які впливають із його темпераменту і його фізичної природи, ви знайдете підстави для поблажливості чи милості, - ви можете до судового голосу засудження приєднати голос милосердя.

(Анатолій Коні)

Інколи кажуть, що хуліганство – це безмотивне бешкетування, і якщо не звертати увагу на дії хуліганів, вони скоро заспокояться і все скінчиться миром. Такі судження неправильні за своєю суттю.

Хуліганство – грубе порушення елементарних норм людського співжиття, демонстративне заперечення моральних підвалин суспільства. Хуліган намагається установити своє

бундючно-зневажливе «я» над оточуючими, принизити гідність інших людей. Не зустрічаючи опору, хуліган розлючується ще більше, поводить ся в товаристві зухвало, з викликом демонструючи свої інстинкти. Правильно свого часу зауважив Д. Фонвізін: «Людина і скотина, які складають рід тварин, мають між собою ту різницю, що скотина людиною зробитися не може, але людина інколи добровільно стає скотиною».

Хулігани – вороги законності, вороги громадського правопорядку. Це як зараза, болячка, чума. Із цими покидьками людства необхідно вести рішучу боротьбу. Хуліганство нерідко переростає у небезпечніші злочини. Від хуліганства до вбивства один крок. Підтвердженням цього і є справа, яка сьогодні розглядається.

(Фрагмент обвинувальної промови прокурора Віктора Царьова)

Я відчуваю, що пора закінчувати, панове судді! Але я боюся кінчати. Коли я закінчу, - черга вашому вироку. Може настати жахливе, те жахливе, яке ми вже переживали. Невже це насправді можливе? Суд і засудження близькі. Але закон не хоче, не вимагає від вас неможливою. У подібних випадках він, навпаки, сам приходить вам на допомогу, сам береже вас. Чи вам, суддям, нагадувати мені про це? Самонадіяність завжди сліпа. Сумніви ж - супутники розуму. Сказати, що в цій справі все для вас зрозуміле і немає сумнівів, ви не можете... Я прошу для Скитських виправдувального вироку.

(Із захисної промови адвоката Миколи Карабчевського)

Отже, ви виправдасте М-ву. Але нехай же ваше виправдання послужить й іншій службі. Нехай відділення розшуку хоча б на мить відійде від своєї прямолінійності, від поспіху, бо хоч з боку і приємно споглядати, як баский кінь стрілою мчить від Анічкіного мосту до Адміралтейства, але при цьому часто буває, що він калічить ні в чому не повинних

перехожих. Так само у цій справі відділення розшуку придушило і М-ву.

Коли вина підсудного чітко доказана, тоді ми готові віддати його в караючі руки; але коли звинувачення базується на одних здогадках і причому дуже хитких, - наші найліпші захисники, тобто судді завжди скажуть тому, хто зазіхне на волю М-вої: руки геть! Ця жінка недоторканна! Такий вирок ви постановите спокійно і достойно для підтримання віри в чистоту звичаїв, оскільки основне правило, на якому має триматися кримінальне правосуддя, завжди залишається незмінним. Довіра вища від підозри.

(Із захисної промови адвоката Сергія Андрієвського у справі про крадіжку смарагдової брошки)

У далекому Сибіру, у дрімучій тайзі водиться звірок, якого доля нагородила білою, як сніг, шубкою. Це горностай. Коли він рятується від ворога, готового його розтерзати, а на шляху зустрічається брудна калюжа, яку немає часу оминати, він воліє віддатися ворогу, ніж забруднити свою білосніжну шубку. І мені зрозуміло, чому потерпіла вискочила у вікно.

(Із захисної промови адвоката Федора Плевако)

Добродії присяжні засідателі! Справа ясна. Прокурор у всьому зовсім правий. Усі ці злочини підсудний зробив, і сам у них зізнався. Про що тут сперечатися? Але я звертаю вашу увагу ось на що: перед вами сидить чоловік, який тридцять років відпускав вам на сповіді гріхи ваші. Тепер він чекає від вас: чи відпустите ви йому його гріхи.

(Із захисної промови адвоката Федора Плевако)

Скоромовки

Скоромовки допомагають розвитку техніки мовлення, чіткої вимови слів і фраз. Скоромовку треба виробляти через дуже повільну, перебільшено чітку мову. Після довгого та багаторазового повторення одних і тих же слів скоромовки мовний апарат стає настільки вправним, що привчається виконувати ту ж роботу в дуже швидкому темпі.

Важливо навчитися вимовляти скоромовку чітко, швидко, з різною інтонацією (інтонація подиву, роздуму, захоплення тощо), вимовляти пошепки, але з чіткою артикуляцією приголосних при сильному видиху на голосних і при розімкнутих зв'язках. Усі звуки в скоромовці артикулювати, а не вимовляти надривним звуком, який лише травмує горло.

Необхідно подолати всі важкі звукосполучення. Важливо вимовляти складне слово в скоромовці по складах, нехай і в повільному темпі, але вимовляти без будь-яких ускладнень, осічок, застережень.

Треба промовляти кожен скоромовку спочатку беззвучно, але артикуючи, потім переходьте на шепіт і лише потім - уголос, спочатку в повільному темпі, а далі - у швидкому, пам'ятаючи про чіткість вимови скоромовки.

(Б, щ) - Бабин біб розцвів у дощ - буде бабі біб у борщ.

(Б, ц) - Був собі цебер, та переполуцебрився на полуцебрєнята.

(Б) - Бобер на березі з бобренятами бублики пік.

(Б, р) - Боронила борона по боронованому полю.

(Б, ч) - Бук бундючивсь перед дубом, тряс над дубом бурим чубом. Дуб пригнув до чуба бука. Буде букові наука.

(В, р, ч) - В сірєнької горлички/ туркотливе горлєчко./ Горличка воркоче, / горлєчко туркоче.

Вередували вереднички, що не зварили вареничків. / Не вередуйте, вередничєнки, ось поваряться вареничєнки.

(В) - Викис, вимок, виліз, висох, став на колоду, та знов - бовть у воду.

(В, р, н) - Ворона проворонила воронєня.

(В, д, н) - Наш садівник розсадівникувався.

(Г) - Грак сидить на димарі, голуб в'ється угорі.

(Г, к) - Галасливі гави й галки / в гусєнят взяли скакалки. / Гусєнята їм гєлгочуть, / що й вони скакати хочуть.

(Д, р) - Дрова рубали два дроворуби.

(Д, п) - У нас надворі погода розмокропогодилася.

(Ж) - Дзижчить над житом жвавий жук, бо жовтий він вдягнув кожух.

(Ж) - Біжать стежини поміж ожини.

(З) - Захар заліз на перелаз. - Захарку, злізь! - Захарку, злязь! Зумів залізи - Знай, як злізи.

(К, п, р) - Кинув кріп Прокіп в окріп./ У окропі, окрім кропу кипить короп для Прокопа.

(К, в) - Коваль кулю кував, кував і перековував.

(К, д) - Ходить квочка коло кілочка, водить діток, дрібних квіток.

(К, ш, п) - На кому шапка найковпакуватіша.

(К, р) - Не турбуйте курку - клює курка крупку.

(Л) - Обережно хитрий лис/ До нори вечерю ніс./ Біг додому лісом лис, /шелестів над лісом ліс.

(С) - Спить сам собі сом, / спати самоу солодко сому.

Скоромовки для дикції

(К, в, ч) - Наша верба найкорчукуватіша.

(К, ч, т) - Не турбуйте курку, курчаточок, кучерявих клубчаточок.

(К) - Не клюй, курко, крупку, не кури, котику, люльку.

(К, ч) - Ой був собі коточок, украв солі клубочок та й сховався в куточок.

(К, т) - Кіт котові каже: «Коте, до комори кадуб вкотили. В кадуб вкинеш капустину, кілька китичок калини».

(М, р, т) - Ой, збирала Маргаритка маргаритки на горі. / Розгубила маргаритки Маргаритка у дворі.

(М, н) - Їла Марина малину.

(П) - Перчив, перчив, поки не переперчив

(П, т) - Лежить п'ять п'ятаків. На кожному п'ятаку ще по п'ятаку.

(П, ш, к) - Сів шпак на шпаківню, заспівав шпак півню: - Ти не вмєш так, як я, так, як ти, не вмію я.

(П, р) - Вашому Паламареві нашого Паламаря не перепаламарювати стати. Наш Паламар вашого Паламаря перепаламарить, перевипаламарить.

(П, к) - Їхав Прокіп мимо кіп. Лічив снопи по три копи: одна копа ковпаком, друга копа ковпаком, третя копа ковпаком.

(П, л) - садочку у Пилипа/ Зросла висока липа./ Не лінь було Пилипу/ Щодня полити липу./ «Спасибі», - до Пилипа/ Лопоче листям липа.

(П, р, л) - Був собі паламар, його діти паламаренята перепаламарилися.

(П, р, х) - Кричав Архип, Архип охрип, не треба Архипу кричати до хрипу.

Скоромовки для розвитку мовлення

(Б) - Біля білої берези блукав білий бородань. /Борода, брови були білі. /Брав бородань бандуру, бурмотів, бубнів. /Бандура болісно бриніла.

(П, ц) - На полиці в коробіці Півкороваю і паляниця.

(П, р) - Не йди попри Прокопові ворота, попри прокопишині.

(П, ч, к) - Невеличка перепеличка під полукипком розпідпадьомкалась.

(П, р) - Ішов Прокіп-кипів окріп, / прийшов Покіп - кипів окріп, / Як при Прокопові, так і при/ Прокописі і при Прокопенятках.

(П) - Побіля Прокопа паляниці пекла.

(П, л) - Пиляв Пилип поліна з лип, притупив до липи пилку Пилип.

(П, к, р) - Пік біля кіп картоплю Прокіп. Прийшов Прокіп, наляв окріп.

(П) - Ходить перепел між полукипками зі своїми перепенятками.

Складні скоромовки

(П) - Поля поле поливає, поле й переполнює.

(Р) - Юра ловить рибу ловко/ скоро мовить скоромовку: / виринає рибка, блиска, / розсипає срібні бризки.

(Р, п, к) - Їхали крамарі, стали на горі та й забалакалися - про Прокопа, про Прокопиху і про маленькі Прокопенята.

(С, з) - Семен сіно віз - не довів: лишив сани - узяв віз.

(С, н) - Сидів горобець на сосні, - заснув - і упав уві сні. Якби не упав уві сні. Сидів би він ще на сосні.

(С, р, к) - Хитру сороку спіймати морока, а на сорок сорок - сорок морок.

(С, р) - Сорока сорок сорочечок вишивала/ Сорока сорок сорочечок на сорок сороченят приміряла.

(С, б, п, р) - Стриб - стриб - стриб - підстрибує по стерні рідня: перепілка, перепел, перепеленя.

(С) - На покоси впали роси. Не бряжчать об жито коси.

(Ф, р, м) - Фірма ферму будувала. Фірмі фарби було мало.

(Х, ц) - Летів горобець через верхній хлівець, ніс пуд гороху і нам дав потроху.

(Х, п, к) - У нашого діда капелюх не по-капелюхівськи.

(Х, т) - Хтось хитренький хитрував - нашу хвіртку поламав.

(Ц, н) - Напекли млинців, назвали кравців. А кравець за млинці та й побіг у танець!

(Ч, т, р) - У чотирьох черепашок четверо черепашенят.

(Ч, б, к) - Летів горобчик, сів на стовпчик, прибіг хлопчик - утік горобчик.

Скоромовки на вимову приголосних

Звук «Р»:

– Тридцять три кораблі лавірували, лавірували, та не вилавірували;

– На дворі трава, на траві дрова: раз дрова, два дрова, три дрова. Дрова вшир двору, дрова вздовж двору. Чи не вмістить двір дров, треба видворити дрова на дров'яний двір назад;

– Королева Клара суворо карала Карла за крадіжку коралів.

Звук «Л»:

– Малина манила Марину і Мілу, Марині і Мілі малина мила;

– Їли линів біля ялини,/ Міла несла з поля малину. Лили ми воду на милу дівчину і смакували легко малину. /Леле, заледве линів не доїли біля ялини через малини;

– Стали разом в лінію білі-білі лілії. Поливають лілії Ліля і Лідія.

Звук «Б»:

Буковина буками багата; бір подарував підберезовики й боровики; губастий бичок набундючився.

Звук «Ц, Ч»: У крамниці продавець загубив свій олівець; Зблукала чорна киця в фіолетових нарцисах/ чуха свої щічки, чеберяє в чічках; Своїх друзів пригощаю, /Наливаю в чашки чаю,/ Ось тістечка, ось сунички! /Хай радіють ваші личка!

Шиплячі звуки:

– не той, товариші, товаришу товариш, хто при товариші товаришу товариш, а той, товариші, товаришу товариш, хто без товариша товаришеві товариш;

– чижик щипав щось на куці, плавали в річці шуки й лящі;

– у четвер, четвертого числа, о четвертій з чвертю годині четверо чорненьких кошеняти чемно дивилися на чорне чорнило чорними очима;

- Фая відхилила фіолетову фіранку - на вікні стояли файні фіалки;

- Шура шугає шуліку, шпетячи швендаючу шиншилу;

- шпак щасливо щечече на щедрій шовковиці.

Золоте правило хорошої вимови: щоб говорити швидко, треба навчитися говорити повільно. Промовляючи скоромовки, дотримуйтеся певних **правил**, які допоможуть їх ліпше засвоїти: спочатку слова треба вимовляти повільно, чітко, по складах; промовляти скоромовки перед дзеркалом беззвучно, далі - пошепки; знайомий текст говорити різними голосами: дитячим, жіночим, чоловічим; проспівувати слова.

Бобер на березі з бобреньятами бублики пік.

Був собі цебер та переполуцебрився на полуцебреньята.

Бук бундючивсь перед дубом, / Тряс над дубом бурим чубом. / Дуб пригнув до чуба бука -/ Буде букові наука.

Бурі бобри брід перебрели, Забули бобри забрати торби.

Гава гаву запитала: / - Ти на ганок не літала? / - Не літала я на ганок, /То й прогавила сніданок.

Диво-дивне дивина/ Диводивно зацвіла/ Дивувались дивині/

Друзі дивнії - джмелі.

Жовтий жук купив жилет, /Джемпер, джинси та жакет.

Жовтіє жито, жаріють жоржини, жартує жайворонок - жадає життя.

Летів горобець, сів на хлівець. / А як вийшов стрілець, то утік горобець.

Летів горобчик, сів на стовпчик. Прибіг хлопчик, втік горобчик.

Пирого перепечені / Перцем переперчені.

Росте липа біля Пилипа. / В Пилипа цебер меду наливо.

У Кіндрата куртка короткувата.

Над шляхом Явдошка шукала волошки.

Якось Яків сів мак . / Так-сяк, абияк. / Виріс ярий Яків мак,

Та щось коле, як їжак.

АФОРИЗМИ Прислів'я та приказки

Або розумне казати, або зовсім мовчати.
Без буквої граматики не вчать і математики.
Більше діла - менше слів.
Великої треба хусти, щоб зав'язати людям усти.
Верзи, верзи ще, поки верзеться.
Від гарних слів язик не облізе.
Від ласкавих слів утихає гнів.
Від меча рана загоїться, а від лихого слова - ніколи.
Від слова до діла далека дорога.
Від солодких слів кислоти не посолодшають.
Від теплого слова і лід розмерзає.
Вмієш казати, вмій і мовчати.
Вчи дитину не штурханцями, а хорошими слівцями.
Глухий слухає, як німий говорить.
Годі побудувати словом, коли те саме руйнувати ділом.
Говорить, наче три дні не їв.
Говорить п'яте через десяте.
Гостре словечко коле сердечко.
Держи хліб на обід, а слово - на одвіт.
Де слова масні, там пироги пісні.
Добра голова не каже пусті слова.
Добре тому жити, хто вміє говорити.
Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш.
За словом в кишеню не полізе.
З ним говорити, що решетом воду носити
І від солодких слів буває гірко.
Каже про буряки, думає про капусту.
Каже рідко, та їдко.
Кажі не кажі, а своє слово держи.
Казав, та не зав'язав.
Казаному кінця нема.
Коли б твоє слово та Богові в ухо.
Коня керують уздами, а чоловіка - словами.
Красне слово - золотий ключ.
Ліпше мудре мовчання, ніж дурне казання.
Ласкаве слово - що весняний день.
Ліпше переконувати словами, ніж кулаками.
Ляпає язиком, як постолом.
Млин меле - борошно буде, язик меле - біда буде.
М'які слова і камінь крушать.

Набалакав - і в торбу не візьмеш.
На його слові можна мур мурувати.
На ласкаве слово не кидайся, а за грубе не гнівайся.
Намолів сім міхів гречаної вовни, і всі неповні.
Народ скаже, як зав'яже.
На словах милості просить, а за халявою ніж носить.
Не говори пишно, щоб тобі на зле не вийшло.
Не до ладу сказати - ліпше мовчати.
Не кидай слова на вітер.
Не ти б казав, не я б слухав.
Не так то діється, як словом сіється.
Ні -бе-, ні -ме-, ні -кукуруку-!
Нікому не скажу, тільки кумі та в млині.
Нехай так буде, як скажуть люде.
Один скаже, другий прикаже.
От тобі далі й нічого казати: цвірінь - та й у стріху!
Перше погадай, потім повідай.
Порожня бочка гучить, а повна - мовчить.
По цій мові будьмо собі здорові.
Про одне хоч сім кіп, а про інше заціп.
Про свято держав, а у будень сказав.
Птицю пізнають по пір'ю, а чоловіка - по мові.
Сказане слово - срібло, а мовчання - золото.
Слова ласкаві, а думки лукаві.
Слово без діла - нічого не варте.
Слово до слова - зложиться мова.
Слово - не горобець, вилетить - не впіймаєш.
Слово скаже, як снопа зав'яже.
Слово шаноби всім до вподоби.
Слово чемне кожному приємне.
Спершу слово зваж, а потім скаж.
Товче воду в ступі.
Торохтить Солоха, як діжка з горохом.
Хліб-сіль їж, а правду ріж.
Хто говорить - сіє, хто слухає - жне.
Чоловік має два вуха, щоб багато слухав, а один язик, щоб менше говорив.
Щире слово - добре діло: душу й серце обігріло.
Язик кісток не має, але кістки ламає.
Язиче, язиче, лихо тебе миче, тільки й те робиш, що людей гробиш.
Як овечка: не мовить ні словечка.
Яка головонька, така й розмовонька.
Як гукають, так і одгукуються, як зовуть, так і одзиваються.
Який «Добрий день», так й «Доброго здоров'я».

Крилаті вислови

Обов'язок оратора - говорити правду.

(Платон)

Я стверджую, що якби у будь-яке місто прибули оратор і лікар, і якби у Народному зібранні чи у будь-якому іншому зібранні зав'язалася суперечка, кого з двох обрати лікарем, то на лікаря ніхто і дивитися не схотів би, а обрали б того, хто володіє словом, - варто було йому лише забажати...

(Платон)

Достоїнство стилю полягає в ясності: доказом цього служить те, що якщо промова не є ясною, вона не досягає своєї мети. Стиль не повинен бути ні занадто низьким, ні занадто високим, але повинен відповідати предметові мовлення.

(Аристотель)

Оратор користується народною прихильністю лише тоді, коли завчасно продумає, що буде говорити.

(Демосфен)

Багато говорити і багато сказати не є те одне й те ж.

(Софокл)

Оратор повинен володіти дотепністю діалекта, думками філософа, словами мало не поета, пам'яттю законодавця, голосом трагіка, грою такою, як у найліпших акторів.

(Цицерон)

Найліпше з досягнень оратора – не тільки сказати те, що потрібно, але і не сказати того, що не потрібно.

(Цицерон)

Найкращий оратор той, хто своїм словом і повчає слухачів, і дає насолоду, і справляє на них сильне враження.

(Цицерон)

Мова повинна впливати та розвиватися зі знання предмета. Якщо ж оратор не вивчив його, то всяке красномовство є марним, дитячим зусиллям.

(Цицерон)

Що стосується вправ для розвитку голосу, дихання, рухів тіла й, нарешті, язика, то для них потрібні не стільки правила науки, скільки праця. Тут необхідно з великою суворістю відбирати собі взірці для наслідування, причому приглядатися ми повинні не лише до ораторів, а й до акторів, щоб наша невправність не вилилася в якусь огидну й шкідливу звичку.

(Цицерон)

Поетами народжуються, ораторами стають.

(Цицерон)

Загальний тон промови треба обирати такий, який найбільше утримує увагу слухачів і який не тільки їх усолоджує, а й насолоджує без пересичення... Хто у змозі довго пити чи їсти тільки солодке? А помірною смаку їжа й пиття легко позбавляють нас від перенасичення. Так у всіх випадках надмірна насолода межує з огидою.

(Цицерон)

Збуджувати сміх оратор має не тільки тому, що сама веселість, викликана оратором серед слухачів, робить їх доброзичливими до нього, не тільки тому, що всі дивуються дотепності, яка часто криється в одному слові, особливо коли вона сказана при суперечці чи нападі. Але це необхідно й тому, що, збуджуючи сміх, оратор або розбиває, або заплутує, або принижує, або страхає, або втихомирює супротивника.

(Цицерон)

Головне в ораторському мистецтві полягає в тому, щоб не дати помітити мистецтво.

(Квінтіліан)

Хто багато стріляє, ще не стрілець, хто багато говорить, ще не оратор.

(Конфуцій)

Вправний оратор - ой, хто вміє говорити просто про складне.

(Скілеф)

Розумна чи дурна людина - ясно після її висловлювань.

(М. Авреміт)

Більша частина людей, які хочуть зробити гарні речі, шукає всюди без розбору пишні вирази; вона гадає, що все зробила, якщо назбирала купу чудових і пустих думок; вона прагне тільки обтяжити свої промови прикрасами, подібно до поганих кухарів, які не вміють нічого приправити як належить, і, думаючи, як надати ліпшого смаку стравам, кладуть у них багато солі й перцю.

(Франсуа Фенелон)

Хто ясно думає, той ясно і говорить.

(Нікола Буало)

Оратором є лише той, хто в змозі говорити з кожного питання красиво, вишукано і переконливо, відповідно до важливості предметів, на користь часові і для задоволення слухачів.

(Тацит)

Хто не вміє говорити, той кар'єри не зробить.

(Наполеон)

Читаючи авторів, які добре пишуть, звикаєш красно говорити.

(Вольтер)

Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена.

(Вольтер)

Якщо хочеш переконати, прагни насамперед сподобатися, прагни, щоб голос твій звучав гармонійно, щоб кожен склад твій був ясно відбитий, щоб головні пункти у твоїй промові та її висновках звучали сильно й голосно. Усе повинно захоплювати. Якщо ти говориш не так, тоді ліпше не говорити зовсім.

(Філіп Честерфілд)

Хоч би якою високою була майстерність, без ідеалу немає істинної краси. Краса ідеалу вражає всіх людей без винятку, краса майстерності приваблює лише знавця... Істинне красномовство буде непомітним. Якщо я помічаю вашу красномовність, значить, ви не достатньо красномовні. Різниця між достоїнством майстерності й достоїнством ідеалу в тому, що одне полонить зір, а друге полонить душу.

(Дені Дідро)

І найблисучіша промова набридає, якщо її затягти.

(Блез Паскаль)

Красномовство - це живопис думки. *(Блез Паскаль)*

Упертість і надмірний запал у суперечці - найпереконливіша ознака дурості.

(Монтень)

Є галузі, в яких посередність нестерпна: поезія, музика, ораторське мистецтво. Які тортури слухати, як оратор пихато виголошує нудну промову або поганий поет з пафосом читає посередні вірші!

(Жан де Лабрюєр)

Мова довга не є добром.

(Данііл Заточник)

У кого ризи світлі, в того і мова чесна.

(Данііл Заточник)

Говорите лихе, а промовчувати добре - однакове є зло.

(Димитрій Гуптало)

Подбайте про те, щоб усі ваші слова були зрозумілими, пристойними і правильно розташованими, щоб кожне речення і кожний ваш період, вигадливий і повнозвучний, з найбільшою можливою і доступною вам простотою й жвавістю передавав те, що ви хочете сказати; висловлюйтесь ясніше, не затуманюючи і не заплутуючи смислу. Подбайте також про те, щоб слухаючи вашу промову, меланхолік, розсміявся, веселун став ще веселішим, простака не скучав, розумний прийшов у захоплення від вашої вигадки, поважний не засудив її, мудрий не міг не віддати їй хвалу.

(Мігель Сервантес)

Красномовство полягає в умінні встановлювати зв'язки між умами й серцями наших слухачів і нашими власними думками і словами, а це означає, що передусім ми повинні добре вивчити людське серце, знати всі його пружини, лише тоді наша промова дійде до нього і його переконає. Станемо самі на місце тих, хто нас слухає, і перевіримо на самих себе, чи є правильною обраною нами форма, чи гармонує вона з темою, чи справляє на тих, хто зібрався, таке враження, що вони не в змозі їй протистояти. Треба по можливості зберегти простоту й природність, не перебільшувати дрібниць, не применшувати значного. Форма повинна відповідати змістові й мати в собі усе необхідне, але тільки необхідне.

(Блез Паскаль)

Говори з переконанням - слова і вплив на слухачів прийдуть самі собою

(Йоган Гете)

Ніколи не сперечайтесь з ідіотами. Ви опуститесь до їхнього рівня, де вони вас задавлять своїм досвідом.

(Марк Твен)

Я можу прожити два місяці на однім приємнім компліменті.

(Марк Твен)

Оратор, проповідник також з'являються перед публікою власною персоною, подібно до актора... Але тут велика різниця. Оратор з'являється для того, щоб говорити, а не для того, щоб виставляти себе напоказ: він виступає у своєму власному вигляді, грає не когось іншого, а тільки самого себе, говорить від власного імені, висловлює чи повинен висловлювати тільки власні думки; оскільки людина і дійова особа тут єдині, він на своєму місці... Але актор на сцені, розігруючи чужі почуття, проголошуючи лише те, що йому вказано, зображуючи часто якусь фантастичну істоту, розчиняється і начебто щезає у своєму герої.

(Жан-Жак Руссо)

Тільки щиро висловлюючись, ви можете навчитися думати.

(Джон Раскін)

Що може бути ліпшим за красномовство вченого? Воно спирається на істинний стиль - рішучий, цілком відповідний до того, що треба висловити; швидше навіть він спирається на логіку - єдине і вічне підґрунтя доброго стилю. Це красномовство цілком тотожне до красномовства оратора, якому слово служить тільки для вираження думки, а думка - для вираження істини.

(Ернест Ренан)

Оратор повинен вичерпати тему, а не терпіння слухачів.

(Уїнстон Черчилль)

Якщо думка стрибає з предмета на предмет, перекидається, якщо головне постійно переривається, тоді таку промову майже неможливо слухати. Треба побудувати план так, щоб друга думка впливала з першої, третя з другої тощо. Або щоб був природний перехід від одного до другого. Природна течія думки дає, крім розумової, глибоку естетичну насолоду.

(Анатолій Коні)

Неможливо було без справедливої тривоги бачити, як в окремих випадках захист злочинця перетворюється у виправдання злочину...

(Анатолій Коні)

Кинджали і списи залишають сліди крові, стріли видно на відстані. Отруту можна вчасно виявити і уникнути смерті. Слово ж руйнує непомітно.

(Пауло Коельйо)

Єдина справжня розкіш - це розкіш людського спілкування.
(Антуан Сент Екзюпері)

Одного неточного, невдало сказаного або хоча б погано вимовленого слова іноді досить, щоб зіпсувати все враження.

(Адам Міцкевич)

Риторика - цариця душ і княгиня мистецтв.

(Григорій Сковорода)

Ліпше нічого не сказати, ніж сказати нічого.

(Григорій Сковорода)

Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос - більш нічого. А серце б'ється - ожива, як їх почує!

(Тарас Шевченко)

Сміле слово - то наші гармати, смілі вчинки - то наші мечі.

(Павло Грабовський)

Будь чиста, як плуг, що оре... Така будь, моя бесідо!

(Василь Стефаник)

Хто нікчемну душу має, то така ж у нього мова.

(Леся Українка)

Не вміти добре висловлювати свої думки - недолік; але не мати самостійних думок - набагато більший недолік.

(Костянтин Ушинський)

Без усякої іншої науки ще можна обійтися, без знання рідної мови обійтися не можна.

(Ізмаїл Срезнеський)

Слово - не просто звук, а засіб збудження образів... Слухати - означає бачити те, про що говорять, а говорити - означає малювати зорові образи.

(Костянтин Станіславський)

Мова - душа кожної національності, її святощі, її національний скарб. У мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова - житиме і народ, як національність. Не стане мови - не стане й національності: вона геть розпорохиться поміж дужчим народом...

(Іван Огієнко)

Слово - зброя. Як усяку зброю, його треба чистити й доглядати.

(Максим Рильський)

Як парость виноградної лози, плекайте мову. Пильно й ненастанно політь бур'ян. Чистіша від сльози вона хай буде.

(Максим Рильський)

Молоді оратори! Поступивши до школи красномовства, знайте, що ви прагнете до такої почесної справи, яка сама по собі справді настільки корисна, що її належить викладати не лише для вашого добра, а й на благо релігії та Батьківщини.

Вважаю, що при цьому не менше треба мені думати про мою галузь навчання, ніж вам про ваші здобутки. Бо це є та цариця душ, княгиня мистецтв, яку всі вибирають з уваги на достоїнство, численні бажають з огляду на користь, а лише деякі осягають унаслідок нерівних сил таланту, так і через обсяг самого предмета.

(Феофан Прокопович)

Учитель, який бажає викладати, мусить пояснювати свою науку простими, а не добірними, високими словами, короткими реченнями, а не довгими уривками; крім цього, він повинен повторювати предмет, який викладає... Викладання буде зрозумілим, коли учитель ще й прикладами розтлумачить викладену річ, наприклад: «Земля кругла, як яйце, а не як яблуко, бо яйце опукле на обох кінцях, а яблуко - ні»... Завдяки хорошему поясненню учень починає міркувати, порівнювати речі, добре розуміти і робити висновки, наслідок таких дій розвиваються сили душевні і просвіщається розум.

(Олександр Духнович)

Хочеться поради нашим учителям: якщо ви прагнете, щоб наше виховання стало мистецтвом, відточуйте слово. Шукайте в невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу.

(Василь Сухомлинський)

Найліпший учитель для дитини той, хто духовно спілкується з нею, забуває, що він учитель, і бачить у своєму учневі друга, однодумця. Такий учитель знає найпотемніші куточки серця свого вихованця, і слово в його устах стає могутнім знаряддям впливу на особистість, яка розвивається.

(Василь Сухомлинський)

Латинські слова та прислів'я, поширені в літературі

1. Ab ovo - («від яйця»), тобто від самого початку.
2. Acta non verba - Не словом, а ділом.
3. Ad multos annos - Многая літа!
4. Ad nauseam. - До відрази (коли хтось надто довго щось розповідає чи пояснює).
5. Aut cum scuto, aut in scuto – Зі щитом або на щиті.
6. Alma mater - Мати - годувальниця. Так зазвичай здебільшого випускники університетів називають свій навчальний заклад.
7. Anno Domini або AD - рік Божий. Наприклад, AD 2020.
Це нагода пригадати, Кому належить і вічність, і час.
8. Ars gratia artis - Мистецтво заради мистецтва.
9. Audi, sile - Слухай і мовчи.
10. Bona fide - З добрими намірами.
11. Carpe diem! - Лови мить. Насолоджуватися моментом!
12. Claris in lingua - Язик під замком/ тримати язик за зубами.
13. Contra spiro, spero - Без надії сподіваюсь. Цей вислів Вергілія дещо змінила Леся Українка і так назвала свій вірш:
Contra spem spero
14. Cujus regie, ejus lingua - Чия країна, того й мова.
15. De gustibus non est disputandum - У кожного свій смак.
16. De jure - Як має бути.
17. De mortuis aut bene aut nihil – Про мертвих, або добре або нічого.
18. Deo gratias - Богу подяка
19. Deo volente - З Божою поміччю!
20. Dictum ac factum - Сказано - зроблено.
21. Dives est, qui sapiens est – Той багатий, хто мудрий.
22. Dura lex, sed lex – Закон суворий, але він - закон.
23. E pluribus unum - вислів на гербі США, який засвідчує єдність у різноманітті.
24. Etiam post malam segētem serendum est – Навіть після поганого врожаю потрібно сіяти.

25. *Facundus est error, cum simplex sit veritas* – Брехня – красномовна, правда – проста.

26. *Fama plures, quam opes* – Репутація значить більше, ніж багатство.

27. *Feci, quod potui, faciant meliora potentes* – Я зробив усе, що міг; хто може, нехай зробить ліпше.

28. *Festina lente* – Поспішай повільно.

29. *Finis coronat opus* – Кінець ділу вінець.

30. *Homo locum ornat, non hominem locus* – Людина прикрашає місце, а не місце людину.

31. *Ibi victoria, ubi concordia* – Там перемога, де злагода.

32. *In vino veritas* - «Істина - у вині» (що у тверезого на умі, те у п'яного на язиці). Вислів стосується обставин, коли люди під дією алкоголю стають вільнішими у висловах і діях, говорять те, що думають. Він також має аж дві повні версії: «*In vino veritas in aqua sanitas*», тобто: істина - у вині, здоров'я - у воді; а також «*In vino veritas multum mirgitum*», що у перекладі: істина у вині часто тонула.

33. *Ignorantia non est argumentum* – Незнання – не доказ.

34. *In maxima potentia minima licentia* – Чим сильніша влада, тим менше свободи.

35. *In omnia paratus* – Готовий до всього.

36. *Is fecit cui prodest* – Зробив той, кому вигідно.

37. *Magnum opus* - так кажуть про найвизначніший твір письменника.

38. *Melius est prudenter tacere, quam inaniter loqui* - Ліпше мудро мовчати, ніж даремно базікати.

39. *Nescit vox missa reverti* - Слово не горобець: вилетить - не спіймаєш.

40. *Ne verba pro furina* - Не годуй обіцянками.

41. *Nec sibi, nec alteri* – Ні собі, ні іншим.

42. *Nihil opus verbis* - Немає потреби у словах.

43. *Nota bene* (N.B.) - використовують, аби зазначити важливі події чи факти.

44. *Nulla aetas ad discendum sera* – Ніколи не пізно вчитися.

45. *Omnium consensus* – За загальною згодою.

46. *Oremus pro invicem* - Молімося одне за одного .

47. *Pax et bonum!* - Мир та добро!

48. *Panem et circenses* – Хліба і видовищ.

49. *Per aspēra ad astra* – Через терни до зірок.

50. *Persona non grata* - Небажана людина; у дипломатії - особа, що має офіційну заборону на перебування на території певної країни.

51. *Plures occidit gula quam gladius* - Язик знищив людей більше, ніж меч.

52. *Potius amicum quam dictum perdendi* - Ліпше втратити друга, ніж дотепне слово.

53. *Pro et contra* – За і проти.

54. *Qualis vir, talis oratio* - Яка людина, така й мова.

55. *Qui quid praecipies, esto brevis* - Чого б ти не навчав, будь лаконічним.

56. *Quid pro quo* - Ти - мені, я - тобі.

57. *Quo vadis?* - куди ідеш? Це назва славнозвісного твору Генріха Сенкевіча про перших християн. За легендою, коли Петро тікав із Риму від переслідувань, то побачив Христа, який йшов у напрямку Вічного Міста. «Куди ідеш?» - запитав Апостол Спасителя. Той відповів: «Іду до Риму, аби там померти».

58. *Si vis pacem, para bellum* – Хочеш миру – готуйся до війни.

59. *Viva vox alit plenius* - Найліпше виховує живе слово.

60. *Vox popūli vox Dei* – Голос народу - голос Божий.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абзац – відступ у початковому рядку тексту; пов'язана за змістом частина тексту від одного відступу до іншого. А. – одиниця тексту, що являє собою єдність тематично об'єднаних речень, в одному з яких називається тема чи основна думка абзацу. Таке речення дозволяє мовцеві чітко визначити тему й дотримуватися її розвитку в інших реченнях, а читачеві або слухачеві - визначити предмет мовлення й утримувати його в пам'яті доти, поки він не заміниться іншим предметом мовлення. Тему абзацу часто називають мікротемою. Речення в абзаці повинні розподілятися так, щоб основна думка була виражена першим або останнім реченнями абзацу. Розташування речень усередині абзацу повинно бути таким, щоб кожне з них готувало читача до сприйняття наступного речення. Якщо в абзаці нема тематичного речення, то це значить, що він забезпечує тему й основну думку попередніх частин тексту

Агітаційне красномовство – риторична діяльність, мета якої змінити переконання, установки слухачів чи спонукати їх до дії. У межах А. к. виділяють закличні, переконувальні та надихальні промови.

Автор – творець художнього або публіцистичного твору, наукового дослідження, проекту, винаходу тощо. А. вважається кожна людина, що скомпонувала власний текст із певною метою.

Агональна риторика - один з видів риторики, передбачає наявність сторін, які засобами усного слова домагаються переваги чи перемоги у суперечці, переговорах, словесних змаганнях (наприклад, у дотепності, інтелектуальності, красномовстві); риторика конфронтації, конфліктного спілкування (може містити вербальну агресію, хоч і не обов'язково її передбачає); керування людською поведінкою засобами усного чи писемного мовлення, коли один (чи кілька) співрозмовників стають об'єктом впливу сильнішого промовця.

Адаптація – здатність організму пристосовуватись до різних умов зовнішнього середовища.

Адекватність мовлення – точність вираження думок, почуттів, волевиявлень засобами мови; ясність, зрозумілість вислову для адресата.

Адвокатська (захисна) промова - один з основних жанрів юридичного красномовства, промова адвоката на судовому засіданні. Основна мета – переконати у невинності підсудного чи пом'якшити його відповідальність. Промова містить аргументи на користь обвинуваченого, аналіз наявних доказів, міркування про суть учиненого злочину, пропозиції щодо міри покарання тощо.

Адресант – мовець, відправник повідомлення, той, хто творить висловлювання, партнер спілкування. В акті комунікації з А. пов'язані явні й приховані цілі висловлювання, орієнтація на співрозмовника, зміст, структура, модальність висловлювання. На мовленнєву поведінку людини, побудову висловлювання вибір мовних засобів впливає низка ознак А.: місце народження і місце тривалого перебування, освіта, стать, роль у певному комунікативному акті, стосунки між співрозмовниками (учитель – учень, пасажир – водій, чоловік – жінка тощо).

Адресат – слухач або читач, співрозмовник; одержувач листа, телеграми, посилки. Особа А. має важливе значення для змісту і форми мовленнєвого акту. Оратор завжди адресує свою промову А., пристосовуючись до нього чи до них. На мовця впливають стать, вік, соціальний стан, зовнішність та інші властивості А. мовлення. Важлива роль А. в акті комунікації, тобто можливість чи неможливість узяти на себе функцію мовця (адресанта) і долучитися до діалогу чи полілогу. Для цього А. має володіти низкою якостей, мовленнєвих умінь не тільки слухати, читати і сприймати, але й говорити.

Академічна доброчесність – сукупність етичних принципів і визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання чи наукових досягнень.

Академічне красномовство – один із видів красномовства, який застосовують у науковій та освітній сферах; основні риси – аргументованість (доказовість), логічність, точність, адаптованість, наявність термінології; *жанри* - лекція, наукова доповідь, наукове повідомлення, виступ на семінарі, колоквіумі, диспуті та ін.

Аксіологія в риториці – морально-етичні цінності промовця. З часів Аристотеля вважається необхідним, щоб оратор орієнтувався на певну систему цінностей.

Аксіома – твердження, яке не потребує доведення; самоочевидна істина.

Акція – один з розділів класичної риторики, який вивчає особливості виголошення промови: техніка мовлення оратора, встановлення контакту з аудиторією, подолання страху публічного виступу, використання невербальних засобів спілкування під час виступу, засоби керування увагою слухачів та ін.

Алалія – порушення мовлення, відсутність або недорозвиток мовлення, яке виникає внаслідок органічного ураження центральної нервової системи; недорозвиток мовлення, при якому порушені усі його сторони (фонетико-фонематична, лексико-граматична, синтаксична). Розрізняють моторну і сенсорну алалію. *Моторна алалія* характеризується тим, що дитина розуміє звернене до неї мовлення, але сама не говорить. *Сенсорна алалія* характеризується розладом розуміння мовлення при збереженні елементарного слуху.

Алегорія - троп, у якому абстрактне поняття яскраво передається через конкретний образ; наприклад, «правосуддя» зображають як Феміду - жіку з терезами і зав'язаними очима. На А. ґрунтуються байки, притчі (у казках Лисиця уособлює хитрість, заєць - боягузтво).

Алітерція - стилістичний прийом, який полягає у повторенні однорідних приголосних звуків задля підвищення інтонаційної виразності вірша, для емоційного поглиблення його змістового зв'язку: *На восьме літо у неділю, Неначе ляля в льолі білій, / Святес сонечко зійшло* (Т.Шевченко).

Алогізм – нелогічне міркування, що порушує закони логіки; логічна помилка.

Алюзія – одна зі стилістичних фігур; натяк на подію, факт з політики, історії, культури, суспільного життя тощо; передбачає, що оратор не називатиме факт чи цитату прямо, а натякне на них так, щоб слухач сам здогадався, про що йдеться.; наприклад: *Прокрустове ложе, Рубікон перейдено*.

Ампліфікація – одна зі стилістичних фігур, риторичний прийом, що полягає в накопичуванні в межах одного чи кількох

сусідніх висловлювань однорідних мовних одиниць (найчастіше синонімів). Наприклад: *«Я хочу сказати, я підкреслюю і наполягаю на тому, що бездіяльність тепер виявляє наше боягузтво»*. У разі вдалого використання А. привертає увагу до того, що каже оратор, підсилює виразність промови.

Аналіз тексту – вид роботи, що передбачає з'ясування особливостей ідейно-тематичного спрямування, побудови тексту, стильових і стилістичних властивостей, характеристики мовних засобів щодо ефективності їх використання з метою реалізації комунікативної мети.

Аналогія – подібність різних предметів чи явищ за певними ознаками; умовивід, відповідно до якого певні явища, подібні і за деякими ознаками, можуть бути подібні й за іншими параметрами; часто використовують під час побудови аргументів у суперечці чи в монологічному мовленні.

Анафора – одна зі стилістичних фігур, яка полягає в повторенні однакових звуків, слів чи словосполучень на початку кожної фрази; єдинопочаток. Повтор допомагає повніше відобразити хвилюючі моменти в житті людини, її емоційний стан: *«Ох, як весело на світі, як весело стало»* (Т. Шевченко); *«Не плач, не плач за юністю своєю!»* (М. Рильський).

Анекдот – коротка усна оповідь гумористичного чи сатиричного гатунку з дотепним фіналом. Переважно це усний жанр народної творчості, автори більшості анекдотів невідомі. У риторичному мовленні А. є засобом привернення уваги аудиторії. Його використовують з розважальною метою; можна вжити на початку промови як один із прийомів вступу. Сюжети А. постійно використовував у своїх співомовках С.Руданський: *Питаються якось хлопця/ Придорожні люде: / «Чи багато верстов, сину, / До Києва буде?» / «Та так, люде, того року / Було вісімнадцять, / А тепер, - говорить хлопець, - / Лічимо сімнадцять!» «Що ж то, сину, за пригода / Така прилучилась?» «Та пригода- не пригода -/ Верста провалилась!»*

Антитеза – одна зі стилістичних фігур, яка полягає в зіставленні протилежних явищ і понять. Наприклад, на А. побудовано промову Іларіона *«Слово про закон і благодать»*, у якій Слово (Старий Заповіт) протиставлено Благодаті (Новому Заповітові). Як риторичний прийом підсилює виразність

промови, допомагає підкреслити контрастні явища чи поняття, про які говорить оратор.

Антоніми – слова чи словосполучення, які мають протилежне значення. Наприклад: *день-ніч, радість - сум* і т. д. На використанні А. часто ґрунтуються антитеза, гра слів, каламбури.

Апелювання – звернення до когось за підтримкою чи порадою, покликання на певний авторитет. Під час виступу оратор може апелювати до слухачів, очікуючи на їхню підтримку, або ж підкріплювати свої слова цитатами видатних, авторитетних у певній галузі людей.

Аргумент – висловлювання, яке доводить істинність тези, обґрунтовує її (у монолозі оратора чи під час суперечки), або ж заперечує тезу опонента в суперечці; те саме, що доказ.

Артикуляційна гімнастика – вправи, спрямовані на поліпшення рухливості органів артикуляційного апарату. За допомогою А. г. розминають і тренують м'язи язика, губ, щік, м'якого піднебіння; допомагає поліпшити дикцію: швидше і чіткіше вимовляти звуки, усунути деякі вади дикції, розслабити органи мовлення, щоб відволіктися і подолати хвилювання перед виступом.

Артикуляційний (мовленнєвий) апарат – сукупність органів людського організму, які беруть участь в артикуляції: органи дихання (легені, бронхи, трахея, діафрагма, міжреберні м'язи); пасивні органи мовлення (*нерухливі*: зуби, альвеоли, тверде піднебіння, глотка, порожнина носа, гортань); *активні*, рухливі органи мови: язик, губи, м'яке піднебіння, маленький язичок, надгортанник, голосові зв'язки); також до них можна зарахувати центральний мозок (керує роботою А. а. й трансформує внутрішнє мовлення в зовнішнє). Порожнини-резонатори (ротова і носова) розширюють і збагачують звук. Знаючи специфіку роботи А. а., оратор може за потреби працювати з голосом для його вдосконалення, здатності чіткіше і швидше вимовляти звуки.

Артикуляція – робота органів мовлення, спрямована на утворення звуків; сукупність рухів і положень вимовних органів, необхідних для утворення звуків мови. Дотримання правильного положення артикуляційних органів під час вимовлення окремих

звуків і складів визначає чіткість А., що є необхідною умовою адекватного сприйняття змісту мовлення.

Архаїзм – слово або словосполучення, що в сучасній мові є застарілим, натомість у літературній мові наявне інше слово з таким самим значенням: *глаголити (говорити), тать (зłodий), піім (поет)*.

Асонанс – концентроване повторення одних і тих самих голосних звуків у висловлюванні; додає мовленню особливого колориту і настрою, підсилює його виразність. *Наприклад: О панно Інно, панно, Інно* (П.Тичина); *Давно, давно, / ще в пору колискову, / блаженним безтурботним малюком/ я всмоктував у серце рідну мову/ з цілющим материнським молоком* (Д. Луценко)

Асоціація – поняття, що виникає у свідомості під час згадування іншого поняття; на побудові А. ґрунтується техніка запам'ятовування промов, відома в риториці під назвою римська кімната.

Аудиторія – сукупність слухачів, присутніх під час виступу оратора; те саме, що публіка; колективний суб'єкт суперечки, який має свої переконання, свої позиції з приводу обговорюваного питання.

Афоризм – короткий, виразний, найбільш влучний, яскравий і точний усталений за формою вислів, своєрідна «цитата» – уривок висловлювання історичних і легендарних осіб, імена персонажів творів, назви місць подій тощо. Витоками для афоризмів є художні твори, історичні та наукові джерела, античні міфи, легенди, перекази, сюжети з Біблії тощо. Художня література допускає деякі зміни у вживанні афоризмів, що надає їм певного нового відтінку значення або нової стилістичної барви залежно від художнього задуму автора. Знання й використання афоризмів є ознакою високої мовної культури людини. Наприклад: слова Цицерона: «Поетами народжуються, а ораторами стають»).

Багатозначність – наявність у мовній одиниці (слові, фраземі, граматичній формі, синтаксичній конструкції) кількох значень.

Багатство (різноманітність) мовлення – естетично привабливе мовлення, що відображає вміння застосовувати

тропи, образно-емоційну лексику, стійкі вислови, урізноманітнювати мову синонімами; знання синтаксичних виражальних засобів.

Байка – один із різновидів ліро-епічного жанру, невеликий алегоричний, здебільшого віршовий твір повчального змісту; оповідання, дійовими особами якого поряд з людьми (точніше – схематичними фігурами людей) виступають тварини, рослини, предмети, котрі уособлюють певні ідеї та людські характери.

Благозвучність голосу – його звучання, відсутність неприємних призвуків (хрипоти, сиплості, гнусавості).

Благозвучність мовлення – відсутність у мовленні поєднання або частого повторення звуків, які різьнуть слух.

Брифінг – короткий публічний виступ, закрита прес-конференція, на якій організатори чи учасники певних подій або заходів надають інформацію про перебіг справ, нові факти, власну позицію й стисло відповідають на запитання представників ЗМІ.

Варваризм – іншомовне слово або зворот, що суперечить нормам даної мови. Залежно від того, якого походження слово (зворот), розрізняють *латинізми* (з латинської), *англіцизми* (з англійської), *галлицизми* (з французької), *германізми* (з німецької), *полонізми* (з польської) та ін. В. вживаються переважно в описах життя і побуту інших народів для відтворення місцевого колориту, назв чужих реалій, звичаїв, запозичених понять: *мадам, шериф, консьєрж, харакірі, імпічмент*. Іноді варваризмами називають лише ті слова, що трапляються у писемному мовленні в чужомовній графічній передачі (*veto, dixi, homo sapiens, niech zyje*). Уживаються також як заголовки літературних творів («*Voas constrictor*» Івана Франка, «*Contra spem spero!*» Лесі Українки, «*Persona grata*» Михайла Коцюбинського) і як вкраплення в їхні тексти. До варваризмів належать численні вислови з латинської мови, а саме: *a priori* (те, що передує досвіду), *ad hoc* (до речі), *post scriptum* (після написаного) і т. д.

Приклади варваризмів в українській мові: *велкам, окей, шпрехай, чайлдфрі, фейс, спікай...*

Вигук риторичний – одна з риторичних фігур, окличне речення, яким промовець виражає сильну емоцію або заклик до чогось. Наприклад: *Тут чисто, ясно, весело, ох, як весело!* (І.Франко).

Вид красномовства – красномовство, яке застосовують у певній сфері людської діяльності. Українська сучасна дослідниця риторики Галина Сагач виділяє: академічне, політичне, судове, дипломатичне, військове, лекційно-пропагандистське, соціально-побутове, церковне (гомілетичне).

Виразне читання – мистецтво відтворення в живому слові думок, почуттів, настроїв, переживань, якими насичено художній твір; уміння обґрунтовано, виходячи зі змісту тексту, використовувати інтонаційні властивості голосу, засоби виразності. Сучасна риторика визначає В.ч. як компонент читання, що передбачає вміння свідомо використовувати *засоби виразності* – темп, інтонацію, паузи, логічний наголос – для виявлення змісту та смислу прочитаного. В.ч. – вищий тип читання – уміння використовувати основні засоби виразності для відтворення свого розуміння, оцінки змісту і смислу тексту, ставлення до нього, донести до слухачів наміри автора й читця. В ораторському мистецтві техніка В.ч. є обов’язковим компонентом підготовки виступу оратора.

Виразність мови – такі особливості її структури, які дозволяють посилити враження від сказаного (написаного), викликати і підтримати увагу та інтерес у адресата, впливати не тільки на його розум, але й на почуття, уяву.

Виразність мовлення – здатність мовлення викликати інтерес у слухачів, підтримувати їхню увагу, справляти емоційне враження, впливати на уяву; одна з вимог культури мовлення.

Висновки – частина усного або письмового тексту, яка сформульована в його кінці й містить підсумки викладеного, узагальнену оцінку того, про що говорилося або писалось; є важливою структурною частиною виступів і писемних творів; короткий огляд, стислий узагальнений зміст усього, що сказано у промові.

Високий стиль – згідно з ученням про три стилі, розробленим в Античності та підтриманим в епоху Відродження й бароко, один з трьох традиційних стилів, для якого властиві

піднесеність, емоційність, пишномовність, використання вишуканих художніх засобів (тропів і стилістичних фігур); у риторичі використовували для мовлення про урочисті, важливі події.

Висота голосу – його здатність до тональних змін, тобто його діапазон.

Виступ – усне монологічне висловлювання (виголошення промови, заяви, інформації тощо). Виділяють такі *види В.*: *критичні; дискусійні; агітаційні; репродуктивні; вітальні; підготовлені; імпровізовані*. Готуючи В., оратор дбає про актуальність тематики, оригінальність, емоційність, виразність. Можна будувати виклад, щоб від загальних положень і правил перейти до часткового (так звана дедукція, що часто використовується в агітаційних виступах). Можна будувати виклад від часткового (аналіз відомих чи нових фактів, прикладів) до загального висновку (індукція, що переважає у В. пропагандистського характеру).

Військове красномовство – один із видів красномовства, який застосовують у військовій сфері; наближене до політичного та дипломатичного красномовства; властива лаконічність, близькість до розмовного мовлення, ясність, афористичність, дотепність; жанри - промова-наказ, інструктивна промова, виступ на військово-політичну тему, бесіда перед боєм, бесіда після бою та ін.

Вірш – елемент ритмічного мовлення в літературному творі, основна одиниця віршованого ритму; система поетичного мовлення, що має іманентні закономірності внутрішньої ритмічної організації та структури; ліричний або ліро-епічний твір, організований за версифікаційними законами певного літературно - історичного періоду.

Вітальна промова – жанр суспільно-побутового красномовства, промова, що містить привітання з певної нагоди (ювілею, відкриття певної установи чи організації, свята тощо); зазвичай зміст цієї промови оптимістичний, містить опис події, похвалу її винуватцям, добрі побажання.

Воля – властивість психіки, регуляція й організація людиною своєї поведінки, діяльності, спрямована на подолання труднощів при досягненні мети.

Вступ – частина усного виступу оратора або письмового тексту, розташована на його початку, у якій стисло викладаються зауваження щодо наступного змісту; має на меті привернути увагу слухачів або читачів, активізувати їхні думки й почуття, викликати бажання слухати або читати.

Вульгаризм – у стилістиці художнього мовлення – не прийняте національною літературною мовою, неправильне побутове або іншомовне слово чи вираз.

Гіпербола – один з тропів, образне перебільшення якоїсь ознаки з метою її підкреслення; особливо часто використовується в політичній полеміці, агітації, пропаганді; привертає увагу й посилює образність. Наприклад: *«Так ніхто не кохав. Через тисячу літ лиш приходить подібне кохання...»* (В. Сосюра).

Говоріння – продуктивний вид мовленнєвої діяльності, висловлення власних думок або ретранслявання чужих в усній формі; забезпечує усне спілкування в діалогічній формі (паралельно з аудіюванням) і в монологічній формі; спрямоване до однієї або багатьох осіб.

Голос - сукупність різних щодо висоти, сили і тембру звуків, що утворюються за допомогою голосового (артикуляційного) апарату; дієвий компонент звукового мовлення; звук, що утворюється в гортані коливанням наближених і напружених голосових зв'язок.

Голос (педагогічний) – професійно сформований голос, який повною мірою забезпечує звукову сторону педагогічного спілкування.

Голосу гігієна - не допускати висоти поза межі можливого діапазону, надмірної гучності й тривалості, простудних захворювань (гострих хронічних катарів верхніх дихальних шляхів), нервових зрушень; не перевищувати денні норми голосового навантаження (наприклад, для лектора - 4-5 акад. годин підряд), робити перерви, профілактику носоглотки.

Гомілетика – християнська риторика, вчення про християнське церковне красномовство; зосереджена на тлумаченні Біблії через проповідь чи повчання; розглядає проповідь крізь призму риторики, тобто передусім як промову, що впливає на слухачів, переконує їх. Нині гомілетика є однією з богословських дисциплін, її вивчають у духовних навчальних закладах.

Градація – поступове підвищення, посилення; стилістична фігура, що полягає в такому розташуванні частин висловлювання (слів, частин речення), коли кожна наступна містить у собі посилення (послаблення) смислового чи емоційно-експресивного значення; дає змогу відтворити вчинки, думки, почуття або події в розвитку; низка однорідних слів чи словосполучень, які поступово підвищують або знижують емоційну наповненість чи змістове навантаження того, про що йдеться; додає промові виразності, привертає увагу слухачів. Наприклад: *«Прийшов, побачив, переміг»*.

Гумор – здатність помічати у явищах їхні смішні, комічні аспекти; доброзичливо-глузливе ставлення до чогось; у риторичній діяльності є одним із засобів привертання уваги аудиторії; почуття гумору бажане під час ведення діалогів, суперечок, дискусій тощо.

Гучність голосу – змінна якісна характеристика голосу промовця під час публічного виступу, керована сила голосу; прямо залежить від розміру аудиторії й кількості слухачів. Під час вибору оптимальної гучності варто керуватися «правилом третини», тобто уявити, що за останнім рядом слухачів сидить ще третина залу і намагатися розмовляти з такою силою голосу, щоб ця уявна третина почула промову. Під час виступу збільшувати Г. г. треба не напруженням голосових зв'язок, а підсиленням потоку повітря під час дихання, при цьому підвищуючи чіткість артикуляції й сповільнюючи темп мовлення. Під час суперечки Г. г. не повинна відігравати роль аргументу.

Дебати – суперечки, які виникають при обговорення доповідей, виступів на зборах, засіданнях, конференціях тощо. Заздалегідь організоване публічне обговорення питань, за якого учасники викладають власні ідеї, програми, погляди на вирішення важливих громадських і державних проблем; стосуються передусім політичного, а також юридичного красномовства; переважно участь у Д. беруть двоє осіб; мета учасників - переконання аудиторії у власній правоті.

Дедуктивний метод викладу – метод викладу матеріалу, за якого розповідь ведуть від загального до часткового. Тобто спочатку висловлюють певне узагальнення, а тоді до нього

добирають підтвердження, факти, які його ілюструють. Також можна спершу назвати наслідок, а потім поступово підводити слухачів до причини. Д. м. в. вимагає від аудиторії стежити за ходом думок промовця, активно сприймати матеріал, тобто слухачі мають бути достатньо підготовленими, орієнтуватися у конкретній темі. Д. м. в. застосовують під час доведення певних положень. Він часто трапляється в пропагандистській діяльності.

Дедукція – спосіб мислення від цілого до конкретного, від загального до окремого.

Декламація – мистецтво виразного читання (декламування), або мистецького виголошування, здебільшого з пам'яті літературних творів, зокрема віршів. У переносному розумінні декламація є манера говорити піднесено; пишномовні слова, промови; стосується радше акторської майстерності, ніж риторики.

Демагогія – голослівні аргументи, що мають вигляд глибокої аргументації на користь загалу, а насправді прикривають корисливі розрахунки, низькість душі та некомпетентність, прагнення маніпулювати людьми; сукупність прийомів маніпулювання громадською думкою в корисливих цілях. Передбачає свідоме спотворення фактів, приховування справжнього стану справ, використання неправдивої інформації та обіцянок, які неможливо виконати. Серед *ознак* виділяють надмірний пафос, гучні заяви, приниження опонентів, спекулювання потребами і сподіваннями людей; використовують, щоб відволікти увагу від гострих політичних і соціальних проблем, досягти політичних, групових чи особистих цілей. У Стародавній Греції демагогами називали ораторів, які вміли багато та веломовно говорити й цим активно впливати на громадян. З часом, унаслідок того, що чимало правителів дискредитувало себе через зловживання владою, це поняття набуло негативного відтінку. Нині демагогію розглядають як потужний засіб маніпулювання масовою свідомістю.

Дефініція – коротке логічно вмотивоване визначення, яке розкриває суттєві відмінності або ознаки того чи того поняття..

Дикція – чітка манера вимовляння слів, складів і звуків, один з важливих елементів культури мовлення. Правильна Д. –

одна з передумов успіху оратора, бо від неї безпосередньо залежить те, як слухачі сприймуть інформацію; погана - привертає зайву увагу аудиторії, відволікає від того, що саме говорить промовець. Для розвитку Д. застосовують різноманітні вправи, серед них: артикуляційна гімнастика, скоромовки, аналоги вправ; правильну вимову окремих звуків відпрацьовують послідовним повторенням різних звукосполучень; її тренують також читанням уголос, під час якого приділяють увагу чіткій вимові звуків, уникають злиття. Для роботи над Д. варто використовувати звукозаписувальні пристрої, щоб порівняти, чи відрізняється вимова звуків до тренування і після.

Дипломатичне красномовство – один із видів красномовства, який застосовують у сфері міжнародних відносин; розвивається лише в тих країнах, які є суб'єктами міжнародної політики; є особливим, елітарним видом красномовства, є складовою професійної майстерності дипломата, вимагає від оратора знання правил і норм дипломатичного спілкування (дипломатичного протоколу), володіння іноземними мовами, такту та обережності, вміння вести бесіду на різноманітні теми. До *жанрів* Д. к. належать промови на міжнародних і міждержавних конференціях чи зустрічах, промови під час дипломатичних актів, міжнародних візитів, прийомів та ін.

Дискусія - публічна суперечка, мета якої полягає у з'ясуванні та порівнянні різних точок зору, у знаходженні правильного розв'язання спірного питання. Залежно від форми проведення Д. поділяються на очні і заочні; рівноправні і нерівноправні; групові й індивідуальні.

Диспозиція – один із розділів класичної риторики, який вивчає організацію майбутнього змістового повідомлення, розташування його частин – композицію промови; один з етапів роботи над промовою, на якому формулюють основні поняття про предмет виступу, підбирають матеріал і знаходять для нього місце у структурі промови, продумують композицію ораторського твору.

Диспут – один із жанрів діалогічного красномовства, публічна суперечка на заздалегідь обрану, переважно наукову

тему між попередньо визначеними опонентами. Д., як правило, проводять, щоб знайти шляхи для розв'язання складної, важливої для присутніх проблеми. У підготовці й проведенні диспуту виділяють *етапи*: підготовчий, на якому визначається предмет Д., ставиться мета, актуалізуються потрібні опорні знання, створюється відповідний психологічний мікроклімат; основний – проведення диспуту; підсумковий, у ході якого підсумовується й аналізується все висловлене в ході диспуту. Залежно від мети й характеру обговорення Д. поділено на такі *типи*: Д.- роздуми, Д.- доведення, Д.- узагальнення, Д.- імітація

Дихання оратора – спосіб, яким промовець вдихає та видихає повітря під час виступу. Від Д. о. безпосередньо залежить озвучення промови, зокрема сила голосу, якість звуку, артикуляції тощо. Перед виступом глибоке та спокійне дихання надає впевненості. Якщо дихання порушене, оратор може затинатися, ковтати останні склади. Важливо, щоб Д. о. було легким для промовця і непомітним для слухачів. Найвигідніше для оратора – нижньореберно-діафрагмене дихання, адже воно дає змогу набрати більше повітря в легені. Під час виступу треба дихати рівномірно, вдихаючи перед тим, як почати говорити, а також після кожної паузи; вдихати водночас і ротом, і носом (більше носом). Вдих потрібно свідомо скорочувати, а видих продовжувати. Контроль дихання включає і його затримку, і економію, адже повітря треба витратити рівномірно й ощадливо, щоб наприкінці фрази не задихатися і щоб голос не став тоншим (що голосніше оратор говорить, то швидше витрачає повітря). Важливо вдихати й видихати безшумно, щоб слухачі не чули сопіння, хекання, гучного втягування повітря. Починати говорити можна лише тоді, коли легені наповнені принаймні настільки, щоб вимовити одну фразу (для себе це можна визначити експериментально), якщо почати раніше, то може збитися ритм дихання. Для дихання має значення поза оратора – легше вдихати повітря, якщо постава пряма. Щоб збільшити силу голосу, повітря треба набрати більше і з більшою інтенсивністю видихати його під час артикуляції. Д. о. доречно тренувати вправами, наприклад, читанням уголос.

Діалектизм – слово чи словосполучення, характерне для певної місцевості, територіального різновиду мови (діалекту).

Наприклад, західноукраїнськими діалектами є слова *когут, мешти, пательня, зимний, файний* тощо. Вживати Д. під час ораторського виступу доречно зі стилістичною метою: для створення місцевого колориту чи гумористичного ефекту (наприклад, відтворюючи мовлення людей з певної місцевості). Щоб спілкуватися невимушено, Д. можна застосувати під час виступу перед людьми, які в побутовому мовленні розмовляють певним діалектом. Однак це варто робити тоді, коли оратор сам є носієм цього діалекту, інакше є небезпека вимовити ті чи ті Д. неправильно, вжити їх не до ладу.

Діалог – двосторонній обмін інформацією; розмова, спілкування між двома особами. Кожен учасник діалогу може поставати або в ролі мовця, або в ролі слухача. Основні ознаки Д.: цілеспрямованість, двосторонність, єдність породження й сприймання мовлення, емоційність; передбачає водночас вираження власних думок та сприйняття думок опонента.

Діалог педагогічний - дія в педагогічному процесі, яка дає змогу кожному партнерові самовиразитись у спілкуванні; необхідна умова продуктивної організації навчально-виховного процесу. В умовах професійно-риторичної діяльності вчителя педагогічний діалог розглядається як ефективна комунікативна взаємодія учасників педагогічного дискурсу, метою якої може бути доцільне пояснення, обмін інформацією між учасниками спілкування, переконання їх, спонукання до дії.

Діалог навчальний - доцільна мовленнєва взаємодія між учителем і учнями (учнем) як суб'єктами навчально-виховного процесу. За підходами в сучасній лігвометодиці, головне призначення навчального діалогу – стимулювання пізнавального інтересу, залучення аудиторії до активного обговорення суперечливих наукових і життєвих проблем, спонукання до осмислення різних підходів в аргументації своєї й чужої позиції, формування засобами навчального матеріалу переконань учнівської молоді, відповідального морального вибору.

Діапазон голосу - звуковий обсяг, що визначається інтервалом між найнижчим і найвищим звуком голосу. Уміння «перекидати», легко піднімати й опускати звук, не роблячи ніяких м'язових напруг, чути високі і низькі тони звучання свого голосу - необхідна умова володіння інтонацією промови.

Ділова риторика – наука про переконливе та ефективне мовлення в різних ситуаціях ділового спілкування; вивчає різні форми ділового спілкування й колективного обговорення ділових проблем, такі як бесіди, дискусії, наради, круглі столи, переговори, телефонні розмови, інструктивні промови тощо. Іноді до сфери інтересів Д. р. відносять також письмове професійне спілкування (листи, документи тощо).

Доповідь – усне, заздалегідь підготовлене прилюдне повідомлення на певну тему; науковий різновид монологічного мовлення; жанр академічного красномовства. Підготовка до виголошення доповіді складається з таких етапів: визначення теми, збирання й систематизації матеріалу, складання плану, написання тексту доповіді.

Допоміжний матеріал у промові – інформація (текстова чи візуальна), вплетена у структуру промови. До нього належать визначення, порівняння, приклади, цитати, статистичні дані, наочності засоби. Призначення Д. м. – пояснювати думки та погляди оратора, відігравати роль аргументів, привертати увагу слухачів. Джерелами. можуть бути власний та чужий досвід, книги, засоби масової інформації (Інтернет, газети, телебачення) тощо.

Доречність мовлення – відповідність мовлення конкретній ситуації й меті спілкування; передбачає відбір найоптимальніших для певної ситуації мовних засобів, а також урахування обставин мовлення, складу слухачів (їхніх знань, інтересів), завдань, які ставить перед собою промовець; є однією з вимог культури мовлення загалом. Д. м. сприяють знання та ерудиція самого оратора, його вміння орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях, оцінювати аудиторію, а також користуватися великою кількістю мовних засобів.

Дотеп – влучний, стислий, кмітливий вислів із сатиричним або гумористичним відтінком. Часто вживають як синонім до слова жарт; використання Д. в ораторському мовленні привертає увагу слухачів, робить виступ цікавішим і динамічнішим. Наприклад: *Бійся вола спереду, коня ззаду, а дурня - зі всіх боків* (прислів'я.)

Доцільність мовлення – відповідність мовлення поставленій меті; є однією з вимог культури мовлення загалом.

Д. м. оратора сприяють чітке усвідомлення мети свого виступу, продуманий зміст мовлення, добре орієнтування в темі промови, вдалих підбір мовних одиниць, знання невербальних засобів комунікації.

Драма – літературний твір, призначений для постановки на сцені, для якого характерні серйозність конфлікту й глибина переживань персонажів.

Дума – великий за розміром віршований народний ліро-епічний твір героїчного або соціально-побутового змісту, який виконується речитативом – протяжним мелодійним проказуванням – у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

Евристика (сократична бесіда) – особливий метод ведення діалогу, навчання, уведений Сократом; будується на системі навідних запитань, які підштовхують співбесідника до вирішення проблеми. Наука, яка вивчає творчу діяльність, методи, які використовуються у відкритті нового.

Евфемізм – пом'якшувальні або маскувальні слова і вислови, які використовуються замість слів, котрі сприймаються як небажані, неприйнятні, вульгарні, зневажливі, ненормативна лексика, образливі або табу. Наприклад: *відійти, піти у вічність замість померти; прибрати замість убити; замість брехати – говорити неправду, видумувати, фантазувати.* тощо. В ораторському мовленні Е. використовують, коли хочуть уникнути вживання різких, неприємних висловів або ж з гумористичною метою.

Евфонія – галузь фоностилістики; вивчає здатність фонетичної організації мови до мелодійного звучання, створення звукозображення у висловлюванні відповідно до його змісту й художнього призначення; те ж, що і фоніка; розділ поетики, який вивчає звукові засоби та звукову організацію мови художніх творів, зокрема віршів.

Евфонічність – здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання, а також до створення звукових образів у висловлюванні. Наприклад: *вміти – уміти, увійти – ввійти, підняти – підібрати.*

Езопівська мова – замасковане висловлення власних думок, іносказання. Назва походить від імені давньогрецького

байкаря Езопа; використовували здебільшого щоб уникнути цензурних та інших переслідувань, нині цим терміном позначають мовлення, сповнене недомовок та натяків. Засобами Е. м. виступають алегорія, іронія, алюзія.

Екзальтація – стан сильного збудження, надмірної захопленості чимось, натхненності, піднесеності. Під час публічного мовлення екзальтацію виявляти варто лише у відповідних ситуаціях, вона може бути доречною в надихальних, закличних промовах.

Експресивність – яскравість прояву почуттів та емоцій; підвищена виразність твору (промови), створена за допомогою художніх та риторичних засобів. У публічному мовленні є позитивною властивістю промови та виступу оратора, оскільки робить їх більш жвавими й динамічними.

Експресія – сила вияву певних почуттів, емоцій, а також виразність тексту, створена різноманітними засобами мови, зокрема фігурами, тропами.

Експромт – у риторичі промова, складена безпосередньо у процесі виголошення, без попередньої підготовки. Те саме, що імпровізація. Створення Е. вимагає від промовця певного досвіду складання та виголошення промов, упевненості в собі, кмітливості.

Еліпсис – одна зі стилістичних фігур, пропуск у висловлюванні певних компонентів, які слухач (читач) у становлює з контексту. Наприклад: *«Глянула за вікно, а там – сніги»*, *«Одні на спокій та мир сподіваються, а другі – на наживу»*. Використання Е. допомагає уникнути багатослів'я й повторів, робить мовлення динамічним.

Елоквенція – підрозділ елокуції, який досліджує тропи і стилістичні фігури. Раніше словом Е. називали красномовство, ораторське мистецтво.

Елокуція – один із розділів класичної риторики, який вивчає виразність промов та їх мовне оформлення; займається, зокрема, питаннями правильності, доречності, виразності, змістовності, точності мовлення оратора, використання у промовах оптимальних мовних засобів. Е. також розглядають як один з етапів роботи над промовою, на якому текст ораторського твору записують, намагаючись вжити ті мовні засоби, які

найкраще сприйме очікувана аудиторія. Е. тісно пов'язана зі стилістикою. Підрозділом Е. є елоквенція. До Е. належать слова, які передають почуття та переживання (*жаль, любий, драгуватися*), характеризують людей чи істот (*сонечко, красунчик, негідник, свиня*), містять оцінку певної дії чи процесу (*базікає, плетуться*), вигуки (*Ох!, Ой!, Ого!*) та ін. Вживання Е. у публічному мовленні привертає увагу аудиторії, однак повинно бути адекватним ситуації, темі та меті промови.

Емоційні жести – жести, які виявляють різноманітні емоції людини. Наприклад, знизування плечима підкреслює сумнів чи непевність, розведення рук – здивування, удар кулаком по столу – гнів тощо. Такі жести (у поєднанні з мімікою та інтонацією) посилюють експресивність промови. Багато в чому Е. ж. залежать від темпераменту промовця. У риторичній практиці Е. ж. використовувати потрібно з обережністю, оскільки надмірне їх використання може викликати комічний ефект.

Емоційність – схильність людини до переживання та яскравого вираження емоцій; збудженість. У публічному мовленні Е. – радше позитивна властивість оратора, вона робить виступ більш жвавим і динамічним, аудиторія здебільшого є чутливою до Е. й відповідає власними емоціями.

Емоція – психічний стан, який виражає суб'єктивне ставлення людини до навколишнього світу, людей, подій чи самої себе; переживання людиною свого ставлення до дійсності, стан збудження чи хвилювання, що проявляється через сильні почуття і, зазвичай, імпульси щодо певної форми поведінки. Наприклад, захоплення, радість, печаль, гнів та ін. Зовнішньо Е. виявляється в міміці, жестах, інтонації, змісті сказаного тощо; посідає вагоме місце в публічному мовленні.

Емпатія - здатність відчувати стан іншої людини або аудиторії.

Емфаза – одна з риторичних фігур, емоційне та експресивне виділення певної частини висловлювання чи окремого слова за допомогою інтонації, повторень, порядку слів тощо. Наприклад: «Нам потрібно працювати, працювати і ще раз працювати!», де «працювати» виділено повторенням, а в усному мовленні – також інтонаційно. У широкому сенсі Е. – це

підсилення емоційної виразності мовлення за допомогою інтонації та застосування риторичних фігур.

Емфатичний наголос – експресивне, емоційне виділення певної частини висловлення (групи слів, одного слова або його частини). Найчастіше виявляється в подовженні голосних (інколи приголосних) звуків, яке супроводжує своєрідна інтонація. Е. н. підсилює експресивність мовлення, виявляє емоційний стан промовця.

Епідейктична промова – урочиста промова, що стосується певної особи, події, явища й містить оцінний компонент. Уперше Е. п. виділив Аристотель, метою таких промов він називав похвалу чи засудження чогось. До Е. п. належать вітальні, застільні, промови, епітафії та інші промови, що містять похвальний компонент. Е. п. є також викривальні промови, що засуджують когось чи щось.

Епітафія – короткий текст на честь померлої особи, викарбуваний на надгробній плиті; надгробна промова. Як промова Е. зазвичай містить похвалу померлій особі, її вчинкам і чеснотам, у ній ідеться про жаль і смуток, якого зазнали внаслідок втрати всі близькі, а також громада, суспільство, країна тощо.

Епітет – один із тропів, художнє, образне означення, що підкреслює прикметні риси чи якості осіб і предметів. Вживають як засіб образної характеристики предмета мовлення. Наприклад: *гнівний акорд, несхибний закон, цілоденна робота*.

Епіфора – повторення однакових звуків, слів чи словосполучень у кінці кожної фрази; єдинозавершення. Наприклад: *«Продовжувати справу було нашим рішенням. Зберегти наявну команду було нашим рішенням. Навчатися й шукати нові шляхи було нашим рішенням»*. Використання Е. робить мовлення виразнішим, привертає увагу аудиторії. Протилежною до Е. є анафора.

Епос – різновид літературного (поряд з лірикою і драмою) роду, що оповідає про події, котрі нібито відбувалися в минулому (які немов здійснювалися насправді і згадуються оповідачем).

Ерида – давньогрецька богиня хаосу, чварів і розбрату. Супутниця бога війни Ареса. За Гесіодом, давні греки шанували

двох богинь Ерид – одну ворожу, яка викликає війни та розбрат, а другу конструктивну, покровительку змагальності у праці. Від імені Е. отримав назву підрозділ риторики – еристика

Еристика – мистецтво вести суперечку, полеміку, дебати, дискусію; як підрозділ риторики досліджує види суперечок, етапи їх ведення, способи доводити власну думку та спростовувати позицію суперника, типові помилки під час сперечання, типи аргументів та ін. Е. інколи розглядають ширше – як риторичну діалогічного мовлення; зародилася в Давній Греції та пов'язана з діяльністю софістів.

Ерудиція – глибока обізнаність в одній чи багатьох галузях знання; ученість, начитаність; важлива для розвитку красномовства, оскільки є запорукою того, що промовець зможе говорити на різноманітні теми, користуватися широким лексичним запасом, умітиме підтримати бесіду, відстоювати власні погляди в суперечці, підбирати вдалі аргументи. Здобути Е. допомагає освіта, читання різноманітної літератури, спілкування, осмислення актуальних проблем.

Есе – літературний твір, який поєднує в собі довільний виклад поглядів на проблему та науковий і документальний матеріал.

Естетика – філософська наука, що вивчає природу (функції, загальні закони і закономірності) естетичної свідомості (діяльності людини і суспільства, буття), наука про прекрасне; наука про мистецтво, про форми прекрасного в художній творчості й взагалі – краса, художність чого-небудь.

Естетичність мовлення – використання експресивно-стилістичних засобів мови, які роблять мовлення багатим, виразним, красивим.

Етапи підготовки промови – стадії роботи над промовою. До них належать: вибір теми, створення концепції, складання плану, продумування композиції промови, збирання допоміжного матеріалу, створення конспекту, редагування тексту промови, репетиція промови.

Етика промовця – один із видів професійної етики; сукупність норм та уявлень, що визначають поведінку і слова оратора; ґрунтується на усвідомленні моральної відповідальності перед аудиторією за сказане під час публічного виступу.

Етичний ідеал учителя – високоморальний взірець, спрямований на вдосконалення моральності педагога, власну творчу активність, що визначає спосіб і характер його педагогічної діяльності.

Етос – одна із основних категорій класичної риторики, зразкова суспільна й особиста морально-етична поведінка оратора, що потрібна для того, аби мати змогу впливати на слухачів і переконувати їх. В античності Е. спочатку розглядали як характеристику особистості оратора. Основоположник теоретичної риторики Аристотель трактував Е. як спосіб зображення характеру людини через стиль її мовлення. У «Риториці» він писав, що «вираження думок за допомогою знаків відображає характер (промовця)», тобто, вибираючи ті чи ті вирази, оратор мимоволі виявляє своє моральне обличчя. Моральність промовця, виявлена в його словах, імпонуватиме аудиторії чи, навпаки, може викликати недовіру, буде або сприяти, або перешкоджати досягненню мети промови. У сучасній риторичній Е. (разом з логосом і пафосом) трактують як складник особистісної парадигми оратора. Етос наявний і в будь-якій публічній промові як її об'єктивна властивість, адже зміст промови теж може відповідати чи не відповідати критерію моральності. Виявляється у виборі теми та цільового призначення промови, виборі засобів аргументації, атмосфері спілкування промовця зі слухачами; через етос відбувається вплив внутрішнього світу промовця на внутрішній світ його слухачів.

Ефект рамки (ефект межі) – одна з особливостей людського сприйняття, за якою людина ліпше сприймає та запам'ятовує об'єкти, розташовані по краях, аніж ті, що перебувають посередині. У контексті риторики це означає, що найбільше уваги слухач приділить початку й завершенню промови і на їх основі сформує загальне враження про виступ. Також Е. р. варто враховувати під час вивчення тексту промови і зосереджуватися на тому, щоб добре запам'ятати саме вступ і висновки.

Жанр (у мистецтвознавстві) – рід твору, що характеризується сукупністю формальних і змістових особливостей.

Жанр красномовства – тип промови, для якого характерний специфічний зміст, а також особливості й обставини виголошення. Ж. виділяють у кожному конкретному виді красномовства. Наприклад: Ж. академічного красномовства є лекція, наукова доповідь, наукове повідомлення.

Жаргонізми – слова чи словосполучення, характерні для певного жаргону, тобто соціального різновиду мовлення; переважно Ж. є емоційно забарвленими, мають відповідники в літературній мові. Зустрічаються у мовленні представники різних вікових і соціальних груп. Наприклад, Ж. молоді: *прикол* («жарт»), *стипуха* («стипендія»). Ж. використовують у невимушеному, фамільярному мовленні досить вузькі групи людей, тому оратор може вживати їх тільки в обмежених випадках – під час виступу перед дуже близькою аудиторією, якій ці слова не чужі, для створення гумористичного ефекту або ж зі стилістичною метою – для характеристики певних осіб чи соціальних груп.

Жарт – фраза чи невеликий текст з гумористичним змістом. Може містити іронію, сарказм, гру слів та ін. У риторичному мовленні Ж. використовують з розважальною метою, однак він іноді містить серйозніший підтекст; жарт можна вжити на початку промови як один із прийомів вступу. Крім розважальних промов, він доречний і в промовах інших типів, а також у діалогах та різних видах суперечок, адже він є одним із засобів активізації уваги слухачів.

Жест – один з невербальних засобів спілкування, рух людського тіла або його частин (здебільшого рук), який передає певну інформацію, виражає емоції; жести супроводжують вербальне спілкування, або ж їх використовують замість слів. Ж. – невід’ємний атрибут публічних виступів. Наприклад, щось підкреслюючи чи наголошуючи на чомусь під час публічного виступу, промовці часто використовують жест рукою від ліктя. Рух рукою від плеча вживають під час емоційних висловлювань або ж за великого розміру приміщення й значної кількості слухачів.

Небажані так звані закриті Ж., коли не видно долонь промовця (наприклад, коли руки сховані за спиною), Ж.- замки (руки схрещені на грудях, одна рука тримає кисть іншої тощо),

адже слухачі сприймають їх як брак відвертості й небажання спілкуватися. Натомість відкриті Ж., коли промовець показує долоні, викликають довіру з боку аудиторії. Ще з античних часів оратори усвідомлювали важливість Ж. для успіху оратора. Про них згадано у працях Демосфена, Платона, Аристотеля, Цицерона, Сенеки, Квінтіліана. Є різні *класифікації* Ж.: виділяють безумовні Ж. (які здатні сприйняти усі люди) та умовні (їх використовують представники певних етносів, соціальних чи професійних груп). Ж. також ділять на механічні, емоційні, ілюстративні та жести-наголошення. Ж. вивчає кінесика.

Жестикулювання – процес використання жестів для виразності мови або виявлення емоцій; завжди загострює увагу слухачів, адже в людській свідомості закладена сприйнятливність до жестів руками. Під час ораторського виступу Ж. має бути невимушеним і природним. Воно не повинно бути безперервним, адже не кожна фраза потребує підкреслення жестом. Жести-наголошення – короткі, прості рухи рук, які зазвичай співпадають із логічним або емоційним наголосом. Люди здебільшого використовують ці жести мимовільно. Під час ораторської практики не варто їх надмірно контролювати, адже вони підсилюють виразність мовлення.

Закінчення (завершення) промови – остання частина промови. Найчастіше промову закінчують висновками, а також подякою за увагу, заохоченням аудиторії поставити запитання чи висловити свої міркування з приводу сказаного, компліментом слухачам. Також, коли це потрібно, використовують прощальні формули на зразок «*До побачення*», «*До нових зустрічей*» і т. д. Традиційно обсяг 3. п. приблизно дорівнює обсягові вступу. Як і вступ, 3. п. варто добре продумати, адже слухачі звернуть на нього увагу.

Заклик – висловлена у формі звернення ідея, прохання оратора, що використовується в промовах; передає думки, переконання, міркування оратора в стислій, точній формі; часто не використовується, він повинен бути переконливим і ненав'язливим.

Заклична промова – один з типів промов у межах агітаційного красномовства, метою якої є спонукати слухачів до певних дій, заохочувати їх щось зробити. Наприклад, промовець

може заохочувати аудиторію кинути палити, взяти участь у роботі на громадських засадах чи придбати певний продукт або послугу. З. п. повинна примусити слухача відчуті внутрішню потребу в дії, до якої закликає оратор. При цьому такий заклик може бути прямим чи завуальованим. Готуючи З. п., треба зважити, чи актуальний для аудиторії обраний заклик, чи здатні слухачі зробити те, що від них очікують, чи не надто сильним буде їхній спротив.

Закони риторики – основні закономірності риторичної діяльності, які визначають її ефективність. Учені виділяють 7 основних законів:

- концептуальний (вважається основним, формує і розвиває уміння всебічно аналізувати предмет дослідження і збудувати систему знань про нього/ задум і концепцію);

- моделювання аудиторії (формує і розвиває уміння вивчати в системі три групи ознак, які визначають «портрет» будь-якої аудиторії: соціально-демографічні, соціально-психологічні, індивідуально-особистісні);

- стратегічний (формує і розвиває вміння розробляти програму діяльності на основі створеної концепції з урахуванням психологічного портрета аудиторії: визначення цільової установки діяльності - навіщо?, виявлення і розв'язання суперечностей у досліджуваних проблемах, формулювання тези - головні думки власної позиції);

- тактичний (формує і розвиває уміння працювати з фактами й аргументами, а також активізувати діяльність співрозмовників, тобто створити атмосферу інтелектуальної та емоційної співтворчості);

- ефективної комунікації (формує уміння встановлювати, зберігати й закріплювати контакт з аудиторією як необхідну умову успішної реалізації продукту мовленнєво-мисленнєвої діяльності);

- системно-аналітичний закон (формує уміння досвід рефлексувати /виявляти й аналізувати власні відчуття з метою навчитися робити висновки з помилок і збагачувати цінний життєвий досвід/ і оцінювати діяльність інших).

Закономірності запам'ятовування – закони, на яких засновано процес запам'ятовування, це враження, повторення, асоціація. Щоб запам'ятати матеріал, треба отримати від нього

певні враження, які можна здобути або завдяки власному невимушеному інтересові (запам'ятати легше те, що нам цікаво), або за допомогою свідомої концентрації. Ще одна умова запам'ятовування – повторення, причому постійне, ліпше не протягом одного дня, а за більший проміжок часу, щоб інформація міцніше закріпилася у пам'яті. Основна З. з. – асоціація, на якій ґрунтується людська пам'ять. Для кращого запам'ятовування асоціації потрібно використовувати свідомо.

Запам'ятовування – процес фіксування інформації в пам'яті. У риторичі ефективне З. має важливе значення, адже ораторові варто якомога менше користуватися конспектом. Закономірності та прийоми ефективного З. вивчає один із розділів класичної риторики – меморія.

Заперечення риторичне – одна з риторичних фігур, заперечення, що має форму відповіді на ймовірне припущення, зауваження опонентів або як засіб привернути увагу до чогось; ствердження у формі заперечення. Наприклад: *«Не думайте, наші кроки – не спроба заперечити примирення»*, *«Провокаціям у місті не бувати!»*.

Запитання – звертання до когось з метою отримати певну інформацію. Будь-яке З. містить вихідну інформацію, а також вказівку на брак іншої інформації. За структурою бувають простими і складними. Залежно від логічної структури виділяють уточнювальні, або закриті (спрямовані на з'ясування істинності певного твердження, очікують відповідь «так» або «ні») та доповнювальні, або відкриті, (передбачають отримання нових знань про проблему). У дискусії вживання складних З. може заплутати опонента, тому варто користуватися простими. За характером З. бувають нейтральними, доброзичливими й недоброзичливими. За формою З. поділяють на коректні (в основі яких правильне, істинне судження) й некоректні. Приклад некоректного, провокаційного З.: *«Що найчастіше викликає у вас конфлікти з колегами?»*.

Зараження – один із видів психологічного впливу на особу чи аудиторію, який здійснюють не через інтелект, свідомість, а через емоційну сферу – переданням сильних емоцій, настрою з боку оратора; протікає мимовільно, неусвідомлено: в особи чи осіб, що піддаються впливові,

виникає певний психічний стан, зникає критичність до почутої інформації. Передумовою З. є сприйнятливість слухачів до емоційного впливу, а також сильна енергетика емоцій особи, яка викликає З. У ситуації публічного мовлення З. здебільшого виникає стихійно, під час виступу оратора перед великою аудиторією (наприклад, у натовпі). Типовими прикладами З. є *заразливий сміх, гнів, обурення, ентузіазм* тощо.

Засоби керування увагою аудиторії – прийоми, які дають змогу підвищити увагу аудиторії, зацікавити слухачів. До *внутрішніх*, які впливають на структуру промови, належать історії та приклади з життя, засоби образності мови, цитати, відступи від теми, гумор, додаткова інформація, зауваження, що зачіпають інтереси й систему цінностей слухачів, звертання та запитання, адресовані слухачам, мислення вголос як прихована форма діалогу. Аудиторію зацікавляють нові і незвичні факти, люди та їхні історії. Традиційно найбільший інтерес для будь-яких слухачів становлять вони самі, їхні проблеми і перспективи. До *зовнішніх* З. к. у. а. належать інтонація, рухи промовця, жести, міміка, поза оратора тощо. Важливим З. к. у. а. є засоби наочності. Щоб зацікавити слухачів відразу, треба почати виступ з цікавого повідомлення, використати творчий початок. Для керування увагою потрібно встановити зоровий контакт. Утримати увагу допоможуть лаконічність, динамічність оповіді, емоційність та експресивність оратора, відчутний інтерес самого промовця до того, про що він говорить.

У промові логічні елементи треба чергувати з емоційними, особливо, якщо обсяг матеріалу великий. З. к. у. а. особливо доречні під час переходу між частинами промови, підтемами. Вибір З. к. у. а. визначає конкретна ситуація та склад слухачів. Наприклад, у дитячій аудиторії ефективними будуть цікаві історії, запитання до слухачів, а також ігрові ситуації, тоді як дорослу аудиторію, крім вищесказаного, може зацікавити апелювання до вагомих життєвих цінностей, основних людських бажань (фізичне благополуччя; економічні інтереси; суспільні інтереси, зокрема престиж, влада, кар'єра тощо).

Засоби образності у промові – засоби, які допомагають сформувати художній образ; до них належать тропи та фігури.

Застільна промова – один із жанрів суспільно-побутового красномовства, невелике висловлювання, яке промовляють під час святкового застілля; те саме, що тост; переважно присвячена певній урочистій чи святковій події, може містити побажання і пропозицію випити чарку на честь когось чи чогось; передбачає вміння цікаво і влучно висловитися з приводу певної події. З. п. має відповідати загальній тематиці, стилю й атмосфері зустрічі – заручини, весілля, новосілля, хрестини, день народження, професійне свято тощо. У З. п. також цінують оригінальність, лаконічність і дотепність, приємність для адресата. Залежно від обставин З. п. може бути більш чи менш урочистою. Більшість З. п. є імпровізаціями, однак щоб уникнути невпевненості під час їх виголошення, варто підготуватися заздалегідь. Переважно З. п. мають похвальний характер, у них не прийнято використовувати будь-яку критику.

Звертання – словесна формула, яка називає тих, до кого звернена промова. Зі звертання зазвичай починається вступ. Воно сигналізує слухачам про те, що сказане буде звернене до них і стосуватиметься саме їх. Значення З. у публічному виступі дуже важливе, адже це один з елементів, які справляють на аудиторію перше враження про оратора, ним промовець висловлює свою повагу до присутніх. Важливо заздалегідь підібрати для З. словесну формулу. Стилистично нейтральними словосполученнями в цьому разі є *«шановні слухачі»*, *«пані та панове»* та ін. Залежно від складу аудиторії і ступеня знайомства з нею можна вибирати й інші формули звертання.

Звертання риторичне – одна з риторичних фігур, звертання, що адресоване відсутнім в аудиторії особам, неживим предметам, абстрактним поняттям. Часто містить ще й оцінну характеристику, виявляє ставлення промовця до об'єкта звертання. Наприклад: *«Душе моя!»*, *«Прекрасна наша земле!»*.

Звук (мовний) – найменша неподільна одиниця мовлення, яка утворюється апаратом мовлення, має фізичну природу і виконує в мові певну функцію.

Звуки (голосні) – звуки, при творенні яких струмінь видихуваного повітря вільно проходить через ротову порожнину. Звуки (*приголосні*) – звуки, при творенні яких струмінь видихуваного повітря зустрічає різні перешкоди, що їх

створюють органи артикуляції (губи, зуби, піднебіння, язик).

Звуки роздумування – звуки, які оратор вставляє у паузах між словами під час виголошення промови. Найчастіше це звуки, подібні до протяжних [а], [е], [м]. Причинами їх вживання можуть бути недостатнє знання тексту промови, вагання, нездатність зосередитися і підібрати потрібне слово. Використовуючи З. р., оратор ніби дає собі час подумати й вибрати слова, тобто докорінна причина їх виникнення – брак лексичного запасу або ж занадто повільне мислення, коли думка ніби не встигає за словом. Багато людей під час виступу може тією чи іншою мірою вживати З. р. Однак у великій кількості З. р. є серйозною вадою ораторського мовлення, адже дуже помітні для слухачів. Щоб позбутися З. р., потрібно контролювати власне мовлення й намагатися свідомо не допускати їх вживання, крім того, дуже важливо добре знати текст промови. У перспективі позбутися З. р. допомагає збільшення словникового запасу, а також тренування інтелекту, гнучкості й швидкості мислення.

Здібності риторичні – сукупність природних якостей (голос, постава, шарм, магнетизм, філологічна обдарованість тощо), які є фундаментом ораторської діяльності й багато в чому сприяють успіху промови.

ЗЛЕВЧ (засоби логіко-емоційної виразності мовлення) – це сукупність органічно пов'язаних між собою компонентів виразності, без осмислення і врахування яких неможливо передати логічного й емоційного (внутрішнього, психологічного) змісту мовлення.

Змістовність мовлення - глибоке, осмислене висвітлення теми й головної думки висловлювання через докладне ознайомлення з різнобічною інформацією з цієї теми; уміння добирати потрібний матеріал і підпорядковувати його обраній темі; повнота розкриття теми без пустослів'я чи багатослів'я.

Зовнішня культура оратора – система засобів, які створюють імідж промовця; передбачають урахування таких чинників: зовнішній вигляд, постава, погляд, жести, голос тощо.

Ідеал – поняття моральної свідомості і категорія етики, що містить у собі вищі моральні вимоги, можлива реалізація яких особисто дала б змогу їй набути досконалості; образ найбільш цінного і величного в людині.

Ідеологія – система ідей, поглядів, переконань, які виражають інтереси, ідеали, світогляд певних соціальних груп, класів, націй, організацій. Переважно говорять про політичну І., яка часто знаходить вияв у політичному красномовстві.

Ідея – форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків та відношень зовнішнього світу, спрямована на його перетворення; головна думка, що служить узагальненим вираженням змісту всього твору й містить у собі оцінку зображених у ньому життєвих явищ. *Ідея промови* – головна думка, яка стисло виражає зміст промови; переконання, яке автор промови прагне донести до слухачів.

Ідіома – стійке словосполучення зі сталим значенням, фразеологізм; використання додає виразності мовленню оратора, привертає увагу слухачів. Наприклад: «замилувати очі», «бити байдики», «відвести душу», «дати відкоша».

Імідж оратора – уявлення, думка про оратора, яке складається в аудиторії у результаті його виступу; складається з зовнішнього образу (вигляд оратора, його міміка, жести, поза) та внутрішнього образу (вміння промовця спілкуватися, володіти мовою, риси характеру тощо); формується у слухачів під впливом раціональних та емоційних чинників, може містити як реальні, так і домислені характеристики постаті промовця.

Імпровізація (експромт) – промова, що виголошується без попередньої підготовки; ґрунтується на природному дарі слова й ерудиції, культурі промовця. Здатність до імпровізації свідчить про обдарованість і найвищий рівень розвитку ораторської здібності.

Імпровізування – у риторичі виголошення промови без попередньої підготовки, експромтом.

Інвенція – один із розділів класичної риторики, який вивчає створення задуму, концепції майбутньої промови І. також розглядають як один з етапів роботи над промовою, на якому оратор вибирає тему промови, систематизує власні знання про обраний предмет і припускає шляхи подальшого розкриття теми.

Інверсія – одна зі стилістичних фігур, мовленнєвий зворот, який полягає у зміні прямого порядку слів для того, щоб привернути увагу слухача або читача до певної частини висловлення. Наприклад: *За ідею треба боротися, а не за власну вигоду*. Зміна звичайного порядку слів у реченні надає фразі

особливого стилістичного забарвлення, посилює смислову значущість слів.

Індивідуальний стиль оратора – притаманні певному промовцеві характерні риси виголошення промов, типові засоби образності, невербальні засоби спілкування, які він вживає під час виступів. І. с. о. формують його манера поведінки перед публікою, особливості інтонації, дикції, а також способи формулювання думок (напр., оратор може бути схильним до багатослів'я чи до лаконічності, вдаватися до гумору тощо).

Інтерв'ю – спосіб отримання інформації в людини за допомогою низки запитань; має вигляд бесіди, побудованої за заздалегідь підготованим планом; є одним із жанрів журналістики, зокрема виділяють теле-та радіоінтерв'ю, телефонне І., друковане І. та ін. Інтерв'ю належить до публічного мовлення, тож його вивчає риторика, зокрема ділова.

Інтонація – ритмічно-мелодійна особливість мовлення, система змін (модуляцій) висоти, тембру, гучності голосу, яка виражає комунікативний намір промовця, його ставлення до змісту сказаного та до адресата. У вузькому розумінні під І. інколи розуміють лише мелодику, тобто зміни висоти голосу. У ширшому розумінні І. містить і такі компоненти, як логічний наголос, ритм, темп мовлення, паузи. Інтонація – це передусім засіб виразності, засіб вияву змісту висловлювання. У мовленні інтонація виділяє важливість певних частин мовлення, виявляє конкретні емоції, розкриває прихований зміст (підтекст). Якщо одну й ту саму фразу вимовити по-різному, вона набуде іншого змісту, тому інтонації нерідко довіряють більше, ніж змісту сказаного. Вона надає висловленому значення ствердження, питання чи спонування.

Інтонування – процес вимови слів чи фраз з певною інтонацією. І. промови в риторичі має велике значення, адже надає сказаному змістового оформлення, допомагає виділити найважливіше, виявляє емоції оратора.

Інформаційна промова – один із типів промов у межах інформаційного красномовства, мета її - донести до слухачів певну інформацію, викликати цікавість до предмета, про який ідеться. Тема І. п. має бути актуальною для слухачів і викликати інтерес аудиторії.

Іронія – одна зі стилістичних фігур, уживання слів у протилежному до буквального значенні, яким виявляють глузливе, скептичне ставлення до того, про що йдеться; прихована насмішка, замаскована зовнішньою благопристойною формою; передбачає, що слово чи фраза, вимовлені з певною інтонацією (чи просто в певному контексті) набувають зворотного значення. Наприклад: висловлювання «*Ну ви й розумні...*», сказане з іронією, означає цілком протилежне.

Казка – один із жанрів усної народної творчості (фольклору); вид художньої прози, що походить від народних переказів, порівняно коротка розповідь про фантастичні події та персонажі; фольклорний жанр, вигадана прозаїчна оповідь побутового чи казкового змісту.

Казуальний момент промови – орієнтування оратора на той чи той склад аудиторії (молодь, студенти, жінки тощо).

Каламбур – гра слів, яка полягає у використанні в одному контексті різних значень багатозначного слова або ж омонімів; уживають переважно з гумористичною метою. Наприклад: «*Як усі оратори, що ставлять собі за мету вичерпати тему, він вичерпав терпіння слухачів*» (О. Уайльд).

Канцеляризми – слова та словосполучення, властиві для офіційно ділового стилю мови. Їх мета – позбавити текст емоційності, індивідуального авторського стилю. Наприклад: *довести до відома, вживати заходів, реалізація завдань, набувати значного розвитку, здійснити контроль за виконанням, сімейні обставини, здійснювати перевірку, відповідно до* тощо. Уживання К. у риторичному мовленні допустиме тільки в рамках ділового спілкування (і бажано в писемній формі), в іншому разі їх можна використовувати зі стилістичною метою – для створення комічного ефекту. Використання К. часто призводить до багатослів'я й ускладнює сприймання.

Кінесика – сукупність візуальних характеристик людини (таких як жести, міміка, хода, постава, поза, розташування щодо інших людей тощо), а також наука, яка вивчає особливості невербального (несловесного) спілкування, що відбувається за участю цих характеристик. В ораторській практиці адекватна К. є однією з ознак риторичної культури промовця.

Класична риторика – період у розвитку риторики, який тривав від часу її виникнення як науки в Стародавній Греції в V ст. до н. е. і до II пол. XX ст. (умовно до часу постання неориторики). К. р. трактували як «мистецтво переконання», мистецтво впливу промовця на слухачів. Предмет вивчення – виступ оратора перед аудиторією. У колі інтересів проблеми створення ораторського тексту (його ідея, тема, концепція тощо), структури, композиції та мовного оформлення промов, способів ефективного запам'ятовування, техніки мовлення, поведінки й культури оратора тощо. Основними *розділами* К. р. є інвенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція.

Кліше – мовленнєві звороти, які регулярно повторюються в певних умовах і контекстах; характерні для певних стилів чи ситуацій. Типовими прикладами К. є фрази привітання, подяки тощо, тобто формули мовленнєвого етикету, звичні для політичного красномовства словосполучення на зразок *«внутрішньополітична криза»*, *«корупційна схема»*, *«маріонетковий уряд»*, *«громадянське суспільство»*, *«відмивання коштів»* тощо.

Ключові слова – слова, що несуть основний зміст тексту; на них, як правило, падає логічний наголос.

Колізія – гостра суперечність, зіткнення протилежних сил, інтересів, переконань, мотивів, поглядів, прагнень, джерел конфліктів та формування протистоянь; зображення життєвих конфліктів і боротьби в художньому творі.

Комплімент – особлива форма похвали, вираз схвалення, поваги, захоплення тощо. Є складовою мовленнєвого етикету. У риторичному мовленні варто робити К. слухачам, бо в помірній кількості вони сприятимуть доброзичливому ставленню аудиторії до оратора. Можна використати у вступі, завершенні промови, під час відповіді на запитання слухачів тощо. Наприклад: *«Я маю за честь виступати перед такою шанованою аудиторією»*, *«Ви поставили справді цікаве і влучне запитання»* тощо. К. треба робити щиро й остерігатися їх надмірного використання, оскільки аудиторія може сприйняти як грубі лестощі, а це часто справляє на слухачів негативне враження.

Композиція – побудова художнього твору, яка обумовлена його змістом, призначенням; сам твір, тобто кінцевий результат діяльності митця.

Композиція промови – побудова промови, поєднання всіх її компонентів в одне ціле; виражає взаємодію складових частин промови (вступу, головної частини, висновків), способів і методів викладу матеріалу, і ширше – змісту промови та її форми. Продумати К. потрібно з самого початку роботи над промовою, після створення концепції. Структуру К. відбиває план.

Комунікація – процес обміну інформацією між двома чи більше особами; слово часто вживають як синонім до спілкування, однак спілкування – дещо ширше поняття, яке, крім обміну інформацією, включає інтелектуальну та психічну діяльність, спрямовану на встановлення й розвиток контактів з іншими людьми. К. здійснюють вербальними чи невербальними засобами. Меті ефективної К. підпорядкована вся риторична діяльність.

Контакт з аудиторією – взаємодія та взаєморозуміння оратора й слухачької аудиторії, спільність їхнього психічного стану; виявляється у співпраці оратора та слухачів, коли присутні уважно стежать за ходом думок промовця. *Ознаки встановленого К. з а.* – позитивна, конструктивна реакція аудиторії, зовнішні прояви уваги слухачів (погляди спрямовані на промовця, ствердні кивки, посмішки, слухачі ніби нахиляються вперед, тиша в аудиторії тощо). К. з а. може бути стійким і нестійким, повним або частковим. Багато залежить від теми промови, ораторської майстерності промовця, зокрема вміння використовувати засоби керування увагою аудиторії, від особливостей, уподобань та інтересів самих слухачів. Ораторові потрібно встановити зі слухачами зоровий контакт. Установленню К. з а. не сприяють зарозумілість промовця, багатослів'я, занадто розтягнутий виклад, конфлікти зі слухачами тощо. Уміння встановити К. з а. – важлива складова риторичного мистецтва.

Контамінація – мовна помилка, яка виникає внаслідок змішування частин слів або словосполучень. Наприклад: «відповідно з» (із «відповідно то» та «у зв'язку з»), «вжити кроків» (з «ужити заходів» і «зробити кроки»).

Конфесійний стиль – один зі стилів літературної мови, різновид мовлення, який функціонує в релігійній сфері. Призначення – обслуговувати релігійні потреби як окремої людини, так і всього суспільства. Від інших стилів відрізняє небуденна урочистість, піднесеність.

Типові мовні засоби – використання церковної термінології; значна кількість тропів (метафор, алегорій, порівнянь, символів); наявність архаїзмів; часте застосування інверсії.

Концентричний метод викладу – метод викладу матеріалу у промові, за якого в центр ставлять певне питання чи проблему, а навколо неї групують близькі чи дотичні проблеми, питання, факти. При цьому до основної проблеми постійно повертаються. Наприклад, під час обговорення проблеми підвищення рівня безробіття згадують про низький рівень освіти у суспільстві, корупцію, відсутність державних реформ, застій на ринку праці й брак механізмів перекваліфікації робітників, а також співпраці з іншими країнами з питань обміну спеціалістами тощо, періодично акцентуючи на їхньому зв'язку з головною проблемою безробіття.

Цей метод можна ще назвати кільцевим, бо, йдучи по колу, промовець постійно повертається до центральної проблеми, яка зрештою і є метою вивчення (дослідження, презентації), щоб виявити на основі попереднього обговорення нові аспекти головної ідеї, а потім знову піти по колу, беручи до уваги все нові факти чи події. К. м. в. побудований на ретроспекції; часто використовують під час обговорення актуальних у суспільстві питань.

Концептуальний закон риторики – один із законів риторики, суть якого полягає в тому, що всім етапам роботи над промовою має передувати створення концепції. Цей закон визначає перевагу в ораторській діяльності думки над дією й допомагає осмислити мету та ідею майбутнього риторичного твору. К. з. р. є базовим для інвенції.

Концепція промови – провідний задум, система вихідних поглядів промовця на явища й проблеми, про які йтиметься у промові. Вироблення К. п. передбачає вибір теми, виділення в ній низки проблем, огляд чужих напрацювань і формування

власного бачення виокремленої проблематики, усвідомлення ідеї та мети майбутньої промови. Створення К. п. передує процесові безпосередньої роботи над текстом промови.

Комунікативна компетентність - сукупність знань, умінь і навичок, які охоплюють: функції спілкування й особливості комунікативного процесу; види спілкування й основні його характеристики; засоби спілкування (вербальні та невербальні); види слухання й техніки його використання; «зворотній зв'язок» (питання і відповіді); психологічні й комунікативні типи партнерів, специфіку взаємодії з ними; форми й методи ділової взаємодії; технології і прийоми впливу на людей; самопрезентацію і стратегії успіху.

Комунікативна ситуація – ситуація мовлення, ситуативний контекст мовленнєвої взаємодії, що виникає в реальному житті або моделюється. Виділяють такі *компоненти* К. с.: учасники (адресат, адресант, аудиторія), предмет мовлення, обставини мовлення (місце, час, інші умови), способи здійснення спілкування (усне, писемне мовлення, умовні знаки тощо), код (мова, діалект, стиль), мовленнєвий жанр, подія, оцінка ефективності мовлення, мета

Комунікативний намір – конкретно визначена мета висловлювання мовця, що є регулятором мовленнєвої поведінки партнерів. На визначення К.н. впливають мотивація, потреба, умови ситуації і т. ін..

Красномовство (красномовність) – уміння майстерно, красиво й переконливо говорити, утримувати увагу аудиторії; ораторський хист. Передбачає впевненість у собі, вміння доносити власні думки до слухачів у цікавій і доступній формі, вибудовувати струнку й аргументовану промову. Може бути природженим і набутиим. Риторика часто визначають як науку про красномовство.

У Греції покровительками красномовства були три богині: богиня переконання Пейто, супутниця Афродіти і Гермеса, і дві богині Ериди - богині суперечок. Одна Ерида - гармонійна, тобто така, що прагне гармонії у спілкуванні, злагоді, компромісу і хоче досягти мети, істини. Друга Ерида - дисгармонійна, яка йде до перемоги через конфлікт і навіть смерть, тому її вважали злою, на відміну від першої Ериди.

Звідти ж іде традиція розрізняти два основні види суперечок: конструктивний, нині - це компромісний, консенсусний шлях розв'язання проблеми (греки називали його діалектикою), і деструктивний, конфліктний (у греків - агональний, аж до агонії, тобто передсмертного стану організму), його називали еристикою, або атональною еристикою. Згодом еристикою стали називати обидва види словесних спорів.

Крилаті вислови – сталі звороти мовлення, що мають, як правило, книжне походження й вирізняються влучністю, образністю, виразністю, лаконізмом; найчастіше це висловлювання видатних людей, цитати з творів, загальновідомі власні імена, що стали символічними, тощо. Наприклад: *«Світ ловив мене, та не впіймав»* (Г. Сковорода), *«Стукайте й відчиниться вам»* (Біблія) та ін. Вживання К. в. урізноманітнює публічне мовлення, привертає увагу аудиторії, однак варто зважати на рівень освіченості слухачів.

Круглий стіл – одна з форм публічного обговорення проблем, за якої присутні мають рівні права у висловленні власних думок. Учасники такого обговорення сидять за столом круглої чи овальної форми, що полегшує спілкування і підкреслює рівність позицій усіх присутніх. Мета К. с. – узагальнити думки з приводу певної проблеми. Спілкування в рамках К. с. вивчає ділова риторика.

Кульмінація – у промові момент найвищого напруження, найбільшого емоційного впливу на слухачів. Найчастіше К. виступає чітко сформульована ідея, це може бути також заклик до чогось, повідомлення основної, несподіваної чи найцікавішої інформації. Зазвичай розташована ближче до кінця головної частини промови.

Культура – сукупність матеріальних і духовних цінностей, які створило людство протягом своєї історії.

Культура мови – галузь мовознавства, що займається утвердженням (кодифікацією) норм на всіх мовних рівнях.

Культура мовлення – упорядкована сукупність нормативних, мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення і задовольняють умови й мету спілкування;

дотримання мовних норм в усному та писемному мовленні, а також майстерне вживання мовних засобів залежно від мети й обставин спілкування; одна зі складових риторичної культури і загалом культури людини.

Найважливіші *ознаки культури* мовлення: правильність, багатство, виразність, точність, ясність, доречність, логічність, варіативність, естетичність і послідовність мовлення.

Словосполучення, у яких найчастіше припускаються помилки: іти по вулиці (іти вулицею); кожний раз (щоразу); крайня необхідність (гостра потреба); жорсткі рамки (вузькі рамки); жорсткі умови (тяжкі умови); жорсткий контроль (суворий контроль); відволікати увагу (відвертати увагу)

Лаконічність – стисле вираження думки, комунікативна риса мовлення, яка виявляється у відсутності зайвих слів, непотрібних повторів, плутанини, тавтології, плеоназму, слів-паразитів. Назва походить від давньогрецької області Лаконії, мешканці якої славилися чіткістю та стислістю висловлювань. У публічному мовленні Л. є бажана, оскільки стислі фрази легше сприймати, а занадто довга промова втомлює слухачів. Над Л. викладу варто працювати безпосередньо під час роботи над конспектом та під час репетицій.

Лекція – одна з форм навчальних занять, усний послідовний виклад матеріалу на певну тему чи з певної проблеми; належить до сфери академічного красномовства. Мета – надати аудиторії цілісну систематизовану інформацію з певної теми (курсу), викликати інтерес слухачів до того, про що йдеться. Виклад у Л. має бути чітким і послідовним, мовлення – доступним, до всіх нових термінів має бути пояснення. Л. переважно передбачає, що слухачі законспектують почуту інформацію. Зважаючи на її відносно значну тривалість, під час Л. особливо доречно використовувати засоби керування увагою аудиторії, особливо наочності засоби.

Л. *поділяють* на вступні й підсумкові (які читають на початку і в кінці навчального курсу), оглядові (які дають загальне уявлення про кілька великих тем), інформаційні (орієнтовані на викладення та пояснення наукової інформації), проблемні (які передбачають створення проблемної ситуації, через яку у слухачів виникають суперечності), монологічні Л. і Л.-бесіди (які передбачають діалог з аудиторією) та ін.

Лірика – один із трьох, поряд з епосом та драмою, родів художньої літератури та мистецтва, в якому у формі естетизованих переживань осмислюється сутність людського буття; ліричний настрій або стиль (емоційно-забарвлений, хвилюючий, чутливий, схильний до вираження роздумів, почуттів, переживань).

Літературна мова – одна з форм національної мови, яка існує поряд з іншими її формами – діалектами, просторіччям; оброблена, унормована форма національної мови, що обслуговує культурне життя народу та всі сфери його суспільної діяльності: державні та громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей; унормована мова суспільного спілкування, зафіксована в писемній та усній практиці.

Лігота – лексикосинтаксична фігура кількості. У сучасній науці (лінгвістиці, стилістиці, літературознавстві, риториці) має подвійне визначення:

1) стилістичний прийом, що ґрунтується на запереченні протилежного; ствердження якоїсь ідеї через заперечення протилежної з метою заниження, применшення масштабу того, про що йдеться, із вказівкою на незначну наявність негативних рис; наприклад: *«непогано» замість «добре», «нелегко» замість «важко», «я не заперечую» замість «я погоджуюся», «він не дурний» замість «він розумний»* (іноді можливе подвійне заперечення: *«Я зробив це не без наміру» замість «Я зробив це з наміром»*). Таке розуміння Л. робить її різновидом евфемізму, наприклад: *«Не думаю, що ви праві»* (у значенні: *«Думаю, що ви неправі»*);

2) стилістичний прийом навмисного применшення величини, сили чи значення предмета або явища, т. зв. «зворотна гіпербола» («гіпербола навпаки») (у цьому значенні старі риторики розглядали літоти як різновид гіперболи, поділяючи гіперболу на «auxesis» – збільшення – і «tapinosis», або «meiosis», – зменшення); наприклад: *«втопитися в ложці води», «дівчина була низенькою, так що ледве від землі видно», «життя людини – одна мить»*. У такому розумінні Л. ототожнюють з мейозисом або ж називають його різновидом.

У риторичі Л. в першому значенні можна використовувати з метою іронічного, інтелектуально витриманого зменшення важливості того, про що йдеться, а також для приховування змісту сказаного, надання висловлюванню певного відтінку. Проте не варто зловживати лексемами та конструкціями з «не», бо ж надмірне вживання заперечних формул переобтяжує мовлення. Л. у другому значенні в риторичі використовують для збагачення мовлення, посилення образності мови тексту.

Логіка – наука про умовивід, форми та засоби висловлення думки.

Логічна пауза – зупинка в мовленні, яка зумовлюється тільки конкретним змістом висловлювання.

Логічне членування тексту – поділ тексту на такі змістово-логічні структурні елементи, як вступ (початок думки), головна частина (виклад теми) і висновок (підсумок), які характеризуються єдністю думки та відносною завершеністю. Л. ч. т. ще можна визначити як поділ тексту на мікротеми, кожна з яких складає окреме складне синтаксичне ціле (певну групу речень, об'єднаних за змістом і граматично, які виражають більш розгорнутий розвиток думки, порівняно з реченням).

Л. ч. т. водночас пов'язане з членуванням тексту на абзаци, бо без такого поділу текст втрачає логічність, проте абзац не треба ототожнювати з мікротемою (складним синтаксичним цілим), адже об'єднані за змістом і граматично можуть бути кілька абзацив, і навпаки – в одному абзаці може бути більш ніж одна мікротема. Хоча зазвичай абзац збігається зі складним синтаксичним цілим. Логічно членований текст слухачі сприймають змістовно правильно.

Логічний виклад матеріалу – таке розташування елементів у тексті, коли зміст чітко й однозначно викладений, суперечливості в судженнях немає, помітний послідовний перехід від однієї думки до іншої; можливий за наявності продуманого плану, оформленої композиції, визначеної логіки переходу від одного питання до іншого; залежить від мети та особливостей організації висловлювання, проте можливий лише за умови логічного членування тексту та дотримання законів логіки, а також за відсутності логічних помилок.

Логічний наголос – виділення важливого слова в реченні (яке несе особливе смислове навантаження) через підвищення сили голосу; різновид фразового наголосу, засіб особливого виділення голосом найважливішого слова чи словосполучення у змістовій структурі речення; це знак партитури, що виділяє семантичний центр фрази (слово або групу слів). Наприклад: *«Вогнеборці [саме вони] ризикують життям»*; *«Вогнеборці ризикують [саме ризикують] життям»*; *«Вогнеборці ризикують життям [саме життям]»*.

Логічно наголошене слово виділяють підвищенням чи зниженням тону, посиленням чи послабленням голосу або ж пришвидшенням чи сповільненням темпу його вимови. Л. н. не треба плутати зі словесним наголосом (наголосом складу в слові). Саме Л. н. є центром акцентуації в реченні і в тексті та наслідком правильного смислового наголошування. Л. н. свідчить про риторичну вправність оратора і про те, наскільки грамотно він доносить до слухача зміст своєї промови.

Логос – одне з основних понять (категорій) класичної риторики (разом з етосом, пафосом і топосом), що передбачає вибір доцільних словесних засобів, які ритор використовує для вираження задуму промови й аргументації висловленого у зрозумілій і переконливій для аудиторії формі. Л. є думка, зміст промови. Він іде від розуму й апелює до нього; переконує шляхом послідовного наведення аргументів, побудованих відповідно до законів логіки; забезпечує розуміння висловленого, раціональне переконання аудиторії. Завдяки Л. відбувається поєднання думок ратора і слухачів; включає план промови, повноту змісту та словесні прийоми. Наприклад, до теми: «Рятувальники – одна з найнебезпечніших у світі професій» Л. є: 1) план із трьох пунктів (- специфіка роботи рятувальника; - безпека під час виконання завдань; - рівень безпеки порівняно з іншими професіями); 2) аргументи, факти, випадки, фото.

У сучасній риторичі логічність є однією з основних ознак вдалої промови. За правилами Л. сучасний ритор повинен створювати аргументацію, розуміння й оцінювання якої доступні аудиторії. Це ж стосується й вибору словесних засобів.

Логічна послідовність міркувань, несуперечливість суджень, відсутність софістичної (навмисно оманливої) аргументації – умови Л., який є словесним втіленням пафосу на умовах етосу за підтримки топосу.

Малювати інтонацією – засвоїти авторський текст настільки, щоб він став своїм, а слова автора вимовляти, ніби власні.

Мелодика – певні зміни голосу в межах підвищення й пониження, а також сили і тривалості звучання у процесі мовлення. Мелодика і тембр мови – послідовні зміни висоти тону, а також кількість, інтенсивність і послідовність виникнення гармонійних обертонів, що супроводжують основний тон звуку.

Менталітет – світосприймання, світовідчуття, бачення себе у світі, особливості прояву національного характеру, своєрідність вдачі, ставлення до навколишнього світу.

Меморія – один із розділів класичної риторики, який вивчає способи запам'ятовування і призначений для розроблення певної мнемотехніки з метою розвитку пам'яті. Розрізняють механічний (переважно неусвідомлене зубріння), логічний (усвідомлене запам'ятовування за логікою смислових відношень) і мнемотехнічний (головно асоціативний спосіб) *способи запам'ятовування*. У сучасній риторичній науці М. надає перевагу мнемотехнічному способу як найбільш ефективному.

Загалом оратор може використовувати такі *прийоми тренування пам'яті*:

- 1) створення асоціативного малюнку тексту на основі образів;
- 2) заучування напам'ять тексту з подальшим його повторенням про себе чи вголос;
- 3) багаторазове читання вголос написаного тексту;
- 4) читання тексту на диктофон з подальшим його прослуховуванням й аналізом власного мовлення;
- 5) переписування, редагування тексту, усне відтворення тощо. М. повинна забезпечити промовцеві розвиток оперативної пам'яті та змогу швидко відтворювати матеріал.

Метафора – вид тропа; вжитий у переносному значенні вираз, який ґрунтується на прихованому порівнянні одного предмета чи явища з іншим на основі перенесення ознаки за принципом подібності чи контрасту. За допомогою метафори оратор може передати інформацію, переконати слухачів або навіть назвати явища чи предмети, здійснивши емоційний вплив, адже її образність розвиває в аудиторії асоціативне мислення. Важливе доречне вживання М., бо ж невмілі чи необережно використані М. можуть зашкодити промовцеві, зробити його текст смішним і недолугим. І навпаки – майстерна М. збагачує мовлення оратора, зміцнює вплив на слухачів. Вибір М. в м. залежить від особливостей слухацької аудиторії, наявного матеріалу, мети промови.

Розрізняються метафори прості, побудовані на зближенні предметів чи явищ за однією якоюсь ознакою, і метафори розгорнуті, побудовані на різних асоціаціях між предметами і явищами. Наприклад: *«Шовковий шум нив»* (М. Коцюбинський); *«Напитись голосу твого»* (Л. Костенко).

Метод евристичної (сократичної) бесіди – метод навчання чи спілкування з аудиторією, за якого завдяки низці взаємопов'язаних питань слухачів підводять до відповіді на головне питання, допомагають зробити ширший висновок щодо певної проблеми. Отримав назву від імені Сократа, який під час бесід з учнями прагнув спростувати їхні помилкові думки, не стверджуючи прямо власний погляд, а підводячи слухача до певних висновків серією відповідно поставлених запитань. Відомий також як маєвтика.

Метонімія – троп, що ґрунтується на вживанні замість імені предмета чи явища назви іншого предмета чи явища за суміжністю (тісним зв'язком); вважають різновидом метафори. Влучне використання М. дає ораторові змогу сфокусувати увагу слухачів на найважливішому слові, зробити його центром фрази. Наприклад, *«Київ радо зустрічає гостей»* (О. Гончар); *«Увесь вітряк відразу вибухнув реготом»* (М. Стельмах).

Мистецтво – одна з форм суспільної свідомості; вид людської діяльності, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах, відповідно до певних естетичних ідеалів; досконале вміння в якійсь справі, галузі; майстерність.

Міміка – рухи м'язів обличчя, які відображають внутрішній емоційний стан мовця, його настрої і почуття в певний момент; є одним з найдостовірніших каналів передання інформації, бо вона зазвичай мимовільна, рефлекторна; стимулює емоції аудиторії М. вивчає кінесика. За допомогою М. оратор може передати будь-які почуття (радість, сум, упевненість, гнів, зневагу тощо). М. повинна виражати взаємозв'язок думок і почуттів промовця, тобто відповідати характеру сказаного. Здаватиметься дивним, якщо, скажімо, надгробну промову оратор виголошуватиме з постійною усмішкою, хоча усмішка важлива для вітальної промови чи навіть для жанрів академічного красномовства.

Якщо промовець щиро цікавиться тим, про що говорить, і сам процес публічного мовлення приносить йому задоволення, то М. виражатиме це мимовільно (буде природно динамічною) і слухач «прочитає» цю інформацію на обличчі оратора. І навпаки – застигла, статична М. сприятиме емоційному бар'єрові між слухачами та промовцем. Незважаючи на переважу рефлекторність мімічних рухів, оратор іноді може керувати власною М., якщо помічає так звані мімічні вади, наприклад, часто зводить до купи брови або ж зморщує лоба. Слухачі не сприймають сердитої чи байдужої М., а дружня і доброзичлива М. сприятиме налагодженню контакту між оратором і аудиторією. Головними мімічними зонами обличчя є вираз очей і рухи брів. Тут споріднені поняття зорового (візуального) контакту оратора зі слухачами.

Мітингова промова – жанр політичного красномовства, виступ на суспільно-важливу й гостро актуальну тему перед великою кількістю слухачів (на мітингу, зібранні, демонстрації тощо), який відзначається високим пафосом та яскравою емоційністю; часто має агітаційний, закличний характер, бо зазвичай її мета – спонукати слухачів до дій чи змінити їхню думку. Мова тексту цього жанру має бути загальнодоступною, з обов'язковими елементами розмовного мовлення.

Риторичні навички та індивідуальний стиль оратора є запорукою успіху М. п. Промовець тут апелює передусім до почуттів аудиторії, повинен мати досвід і знання для вдалої імпровізації, влучно використовувати можливий арсенал тропів

та риторичних фігур. Особливість М. п. у тому, що слухачі сприймають її переважно безпосередньо («наживо», тут і вже), тому промовець має використовувати всі можливі вербальні й невербальні канали передачі інформації. М. п. зазвичай лаконічна (5–10 хвилин), однак може тривати й довше, але це вже вимагає особливої майстерності від оратора. Бажано не виголошувати М. п. за конспектом, бо це зменшує емоційно-експресивний фон виступу.

Мнемозина – у давньогрецькій міфології богиня пам'яті, дочка Урана (Неба) і Геї (Землі), мати дев'яти муз, народжених від Зевса, покровительок талантів, мистецтв і наук, зокрема й музи красномовства Калліопи. За Гесіодом, М. знає «про все, що є, було і буде». У молитвах до М., за свідченнями письменника Павсанія, давні греки просили поліпшити їхню здатність запам'ятовувати те, що чули чи бачили. Іменем М. названо один із найефективніших методів запам'ятовування – мнемотехнічний.

Мнемотехніка (мнемоніка) – сукупність прийомів і методів, за допомогою яких можна швидше запам'ятати матеріал на основі створення асоціацій. Назва цього способу засвоєння нової інформації походить від імені давньогрецької богині пам'яті, матері дев'яти муз Мнемозини. Автором слова «М.», ймовірно, є Піфагор Самоський (VI ст. до н. е.), а перші праці з М. належать Цицеронові і Квінтіліанові (приблизно 86 – 82 рр. до н. е.).

М. вважають однією з найефективніших технік засвоєння нової інформації. Вона дає змогу запам'ятати як основний зміст промови, так й окремі деталі та образність. Володіючи М., оратор вміло використовує власну оперативну пам'ять і властивий йому набір енциклопедичних знань, може легко контролювати всю структуру висловлення, не руйнуючи цілого, і вдало імпровізувати, використовуючи відомості з різних галузей знання. За допомогою мнемотехнічних прийомів можна легко запам'ятати текст великого обсягу або ж таку інформацію, яку, на перший погляд, майже нереально зафіксувати в пам'яті (величезні числові чи хронологічні таблиці, довгі списки телефонних номерів тощо). Мнемотехнічне *запам'ятовування*

складається загалом із чотирьох етапів: кодування в образи, поєднання двох образів, запам'ятовування послідовності, закріплення в пам'яті. Образні асоціації, які передбачає М., мають бути пов'язані з конкретними яскравими звуковими, зоровими образами або ж із сильними відчуттями.

Прийоми М.: метод Цицерона, зорієнтований на просторову уяву (римська кімната); запам'ятовування довгих термінів чи іншомовних слів за допомогою співзвучних; утворення смислових фраз (мнемонічна фраза) з початкових букв інформації, яку треба запам'ятати; римування тощо. Наприклад: *рік початку Нової української літератури 1798 запам'ятовуємо як «за два роки до 1800»; або ж частки, які завжди пишемо через дефіс, запам'ятовуємо, римуючи: «будь-, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-».*

Мова - система звукових і графічних знаків, що виникла на певному рівні розвитку людства; найважливіший засіб спілкування й пізнання.

Мовленнєва майстерність оратора – вміння оратора використовувати всі набуті знання, щоб говорити нормативно, доречно, ясно, точно, образно, лексично багато, синтаксично різноманітно, стилістично правильно, переконливо; передбачає мистецьку форму мовного подання матеріалу, а також виразність, зрозумілість і змістовність, чіткість і логічність, стислість і багатство мовлення, дотримання мовних норм. Неможлива і без правильної вимови, милозвучності мовлення, чіткої дикції, урізноманітнення інтонації, дотримання правильного темпу мовлення, володіння тембром голосу, вміння робити і тримати паузу (логічну і психологічну), уникнення монотонності. Невід'ємною умовою володіння М. м. о. є дотримання мовленнєвого етикету. Для досягнення М. м. о. потрібні вроджений хист, наполеглива робота над собою, риторичні та лінгвістичні знання, вміння і навички. Набувають М. м. о. із досвідом публічних виступів.

Мовленнєва техніка (учителя) – сукупність умінь і навичок учителя: зокрема володіння правильним діафрагмально-реберним диханням, артикуляційною вимовою, чіткою дикцією, засобами логічної виразності, інтонацією, силою голосу,

індивідуальним тембром, оптимальним для певної ситуації спілкування темпоритмом, за допомогою яких здійснюється вербальна взаємодія педагога з усіма учасниками комунікативного дискурсу, забезпечується сприятлива емоційно-психологічна атмосфера навчання, гуманістична спрямованість розвитку школярів.

Мовленнєвий етикет – застосування системи словесних форм ввічливості, що узвичаєні в певному суспільстві, у конкретних актах спілкування; правила мовної поведінки, які полягають у виборі з усього можливого арсеналу словесних засобів тих лексем, які дозволять висловитися найбільш зрозуміло, тактовно, толерантно, з повагою до слухача. Володіння М. е. виявляє індивідуальний стиль оратора, адже, обираючи потрібну лексему, промовець керується водночас і власними вподобаннями; полягає не лише в умінні правильно привітатися чи попроситися, зробити зауваження чи виявити сумнів, подякувати чи зробити комплімент, а й, скажімо, у тому, щоб не перенасичувати текст професіоналізмами в аудиторії, яка далека від вашої професії. Дотримання М. е. дає змогу ораторові почуватися впевнено й невимушено, без дискомфорту чи труднощів у спілкуванні, породжує довіру й повагу аудиторії та забезпечує успіх промови. Без володіння нормами М. е. оратор не зможе досягти мовленнєвої майстерності.

Мовленнєвий закон – один із семи законів риторики, який розвиває в людини вміння трансформувати думку в словесну форму правильно, виразно, багато, точно, образно, стисло, доцільно; формує вміння володіти мовленням. Дотримання М. з. передбачає інтелектуальне (змістовне й логічне) та чуттєве мовлення (вміння підбирати емоційно-експресивну лексику та використовувати невербальні засоби комунікації). М. з. є результатом організації мисленнєво-мовленнєвої діяльності людини. Ураховуючи М. з., оратор повинен учитися володіти грамотним мовленням й опанувати мистецтво живого слова.

Мовлення – процес добору і вживання засобів мови для порозуміння з іншими членами певної мовної громади; використання мовних засобів у комунікації; процес спілкування й обміну думками. Буває *внутрішнім* (мовлення в думках, яке відбувається без участі органів мовлення; воно уривчасте,

позбавлене чітких граматичних форм, фактично це поєднання мислення і мови) та *зовнішнім* (втілене у звуки або графічні знаки, звернене найчастіше до інших).

Реалізується у *двох формах* – усній і письмовій. До різновидів зовнішнього М. належать говоріння, аудіювання, письмо і читання. Правильне М. повинно відповідати нормам літературної мови й бути точним, доречним, виразним, логічним, змістовним, багатим і чистим. Майстерність оратора багато в чому залежить від рівня володіння М. і вміння трансформувати внутрішнє М. у зовнішнє.

Мовна норма – загальнообов'язкові правила використання мовних засобів. Досконале знання та вміле використання М. н. свідчить про культуру мовлення оратора та рівень володіння літературною мовою. М. н. – явище відносно стале, яке, однак, зазнає певних змін у процесі історичного розвитку. Для української літературної мови *характерні такі М. н.:*

орфографічні (регулюють правильне написання слів);
орфоепічні (вимова слів), акцентуаційні (наголошування);
словотвірні (вибір морфем);
лексичні (вживання слів у властивому їм значенні в певному контексті);
морфологічні (правильне вживання форм слів);
синтаксичні (побудова словосполучень і речень);
пунктуаційні (вживання розділових знаків);
стилістичні (вживання слів відповідно до їх стилістичного забарвлення).

М. н. зафіксовано у словниках, довідниках, правописі, підручниках і посібниках з української мови. Промовець, який не володіє М. н. й постійно порушує їх, не зможе досягти мовленнєвої майстерності, а отже, й ораторського успіху.

Мовний стиль – сукупність мовних засобів, вибір яких зумовлюють зміст, мета і ситуація спілкування.

Мовний такт – слово чи група слів, що вимовляються від паузи до паузи і становлять окреме однослівне чи багатослівне поняття загального змісту речення; частина синтагми, об'єднана одним наголосом; відрізок фрази, цілісний за значенням, об'єднаний інтонаційно і відокремлений з обох боків паузами.

Моделювання слухацької аудиторії закон – один із семи законів риторики, який розвиває в ораторові вміння створити «портрет» майбутньої слухацької аудиторії на основі вивчення й аналізу індивідуально-особистісних, соціально-демографічних і соціально-психологічних ознак слухачів з метою подальшої ефективної комунікації. Стать, вік, національність, освіта, професія, склад сім'ї, політичні вподобання, соціально-психологічні особливості, інтелектуальні можливості, етичні установки, особливості характеру, емоційно-вольові якості, потреби, ставлення до предмета мовлення та самого промовця – це ті ознаки, вивчивши та проаналізувавши які, оратор зможе змоделювати майбутній виступ за реакцією та поведінкою слухацької аудиторії та попрацювати над створенням якнайкомфортнішої психологічної атмосфери на ньому. Деякі з цих ознак (здебільшого індивідуально-особистісні) вивчають у процесі виголошення промови, деякі (соціально-демографічні та соціально-психологічні) досліджують та аналізують попередньо.

Цей закон дає ораторові змогу впливати на аудиторію, керувати нею, створити конструктивні стосунки зі слухачами, так щоб емоційно-естетичне та інтелектуально-пізнавальне сприйняття замінило дисциплінарні моменти та подекуди байдужість чи неухважність слухачів. М. с. а. з. є ґрунтом для реалізації концептуального закону та створення стратегічного закону.

Монолог – розгорнуте висловлювання однієї особи, звернене до однієї людини або певного колективу одночасно для повідомлення інформації, впливу або спонукання до дії; акт тривалого й цілеспрямованого впливу на слухачів. М. оратора – це до певної міри прихований діалог, адже добрий промовець завжди бажає одержати відгук у своїх слухачів. Якщо ж промова досить тривала, майстерність оратора виявлятиметься в можливості перевести монологічне мовлення в русло діалогу, щоб привернути та втримати увагу слухачів. М. – це той вид мовлення, у якому знаходять вияв усі риторичні знання і вміння промовця: знання розділів риторики, володіння її законами, вміння поєднати основні категорії риторики (пафос, етос, логос, топос) в одному виступі тощо. Монологічне мовлення виконує функцію повідомлення, впливу, здебільшого розгорнуте, повне, ліпше підготовлене, проте складніше у користуванні, ніж діалогічне.

Монотонність – статичне, інтонаційно незмінне, одноманітне мовлення (на одному тоні). Якщо оратор говорить монотонно, він не змінює силу, висоту, чи тембр голосу протягом виступу; інтонаційний малюнок мовлення одноманітний, модуляція голосу відсутня. М. є одним з найбільших недоліків промовця. Монотонний виступ слухачі ніколи позитивно не оцінять, адже за таких умов вони навряд чи взагалі слухатимуть. Якщо промовець схильний до монотонного мовлення, він повинен працювати з голосом для усунення цього недоліку.

Мораль – система неформалізованих у вигляді правових приписів поглядів, уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві; одна з форм суспільної свідомості. Ще античні теоретики риторики (Аристотель, Квінтіліан) надавали великого значення моральності оратора. Промовець, що володіє М., а отже, має певні цінності в житті й дотримується усталених у суспільстві правил, демонструє достойність і гідність перед слухачем, має більше шансів переконати аудиторію, стати авторитетом, прикладом для наслідування. М. є основою одного з ключових понять риторики – етосу.

Мотивація – система мотивів, або стимулів, що спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Мотивами можуть бути потреби, інтереси, захоплення, емоції, установки, ідеали та ін.

Навіювання (сугестія) – різні засоби вербального та невербального емоційного впливу на людину (передусім на почуття, а через них – на розум і волю особистості) з метою введення її до певного стану або спонукання до певних дій; один з психологічних методів впливу на людей, який полягає в тому, що мовець «заражає» своєю думкою слухачів, «вселяє» інформацію в їхню підсвідомість, а слухачі сприймають її не аналізуючи, не мислячи критично.

Буває *пряме* (усвідомлене, безпосередньо спрямоване на конкретну аудиторію й відкрито сформульоване) і *непряме* (сформульоване непрямо, зреалізоване зазвичай за допомогою натяків, як елемент маніпулятивних технологій).

Для Н. використовують як вербальні, так і невербальні засоби. У вербаліці за умов Н. головну роль відіграє форма побудови висловлювання. Оратор використовує Н. для емоційного впливу на аудиторію. Тут великої ваги набуває модуляція голосу, інтонація, тембр, темп, дикція тощо.

Н. є одним з головних методів впливу на слухачів у суспільно-політичному, рекламному красномовстві. Приклад прямого Н.: *«Обов'язково проголосуйте за Іваненка Петра Олексійовича як кандидата в мери нашого міста»*. Приклад непрямого Н.: *«Іваненка Петра Олексійовича підтримує більшість громадян нашого міста. Він обов'язково стане мером»*.

Наголос – посилення голосу під час вимови одного зі складів слова та збільшення тривалості його вимови. Ідеться про словесний Н. Порушення вимови наголошування слів знижує авторитет оратора. Перевіряти норми наголошування варто за орфографічним словником. Н. буває також логічний, емфатичний, фразовий.

Нарис – малий оповідний художньо-публіцистичний твір, у якому зображено дійсні факти, події й конкретних людей.

Натяк (емфаза) – посилення емоційної виразності промови зміною інтонації і застосування різних риторичних фігур (вигуків, звертань і запитань, анафор, епіфор...).

Наукова доповідь – різновид публічного мовлення, який містить розгорнутий виклад певного наукового питання, аналіз, обґрунтування й узагальнення наукових результатів; є жанром академічного красномовства. Яскравість і змістовність виступу науковця забезпечує йому успіх у науковому товаристві.

Наукове повідомлення – стисле повідомлення наукових відкриттів чи виклад результатів наукової роботи щодо розв'язання певної проблеми; є жанром академічного красномовства.

Науковий стиль – різновид мовлення, який використовують для інформування й пізнання у сфері освіти і науки; є основою академічного красномовства. Мовлення Н. с. характеризується логічністю і доказовістю, аргументацією і переконливістю, ясністю і точністю, однозначністю й об'єктивністю. Тексти Н. с. чітко структуровані, здебільшого

монологічні. Мова цих текстів насичена термінами, іншомовною лексикою, синтаксично складна; емоційно-експресивна лексика в ній, як правило, відсутня. Н. с. поділяють на підстилі: власне науковий, науково-популярний, науково-навчальний, виробничо-технічний. У цьому стилі, зокрема, мають бути виголошені наукова доповідь, наукова лекція та наукове повідомлення.

Невербальні засоби під час виступу – несловесні способи викладу матеріалу, що супроводжують мовне вираження тексту; є своєрідними комунікативними кодами й охоплюють: кінесіку (жести і рухи), паралінгвістику (звуковий код – тембр, гучність голосу тощо), фізіономіку (міміку, зовнішність), проксемику (код простору), окулесіку (візуальний код) тощо. Н. з. п. ч. в., тобто міміка, жести, манера спілкування, поза, одяг, мова простору тощо передають аудиторії від 60% до 80% інформації про оратора. Слугують для підтримання уваги слухачів, додають промові емоційності. Оратор повинен користуватися Н. з., бо нерухомого промовця не сприймають слухачі, а невербаліка додає виступові динаміки. Проте використання Н. з. п. ч. потрібно контролювати, щоб вони були доречними й не надмірними. Водночас невербальна поведінка слухачів дає ораторові змогу визначати реакцію аудиторії на ту чи ту частину виступу й на промову загалом і корегувати свої мисленнево-мовленнєві та невербальні дії.

Неконгруентність - незгодженість компонентів спілкування (слів, виразів обличчя, пози, інтонації), що призводить в остаточному підсумку до порушення контакту зі співрозмовником.

Неологізм – нове слово, що тільки входить у вжиток чи стає частиною активного словника мовців. Володіння Н. підвищує авторитет оратора. Є також авторські Н. – нові слова, які творить автор (у літературі – письменник), іноді навіть творчим поєднанням відомих лексем.

Чимало давніх відомих промовців самі були творцями неологізмів (наприклад, Сенека). Авторські Н. стають одним з елементів вияву власної ораторської манери, додають

різнобарвності його мовленню, проте не варто перенасичувати свою мову Н., щоб слухачі ефективно сприймали виступ. Наприклад: *вороннота, хмаролом, гранослов* (Д. Павличко).

Неориторика (нова риторика) – це другий етап у розвитку риторичної науки, що в 60-х рр. ХХ ст. прийшов на зміну першому етапові – класичній риторичі. В основі лежать принципи класичної риторики з оновленими методами та врахуванням досягнень найновіших гуманітарних наук; має на меті досліджувати такі чинники, як комунікативний акт, спілкування оратора з аудиторією, рольову ситуацію, методи переконання тощо. Розвиток Н. розпочався з праці бельгійських учених Х. Перельмана та Л. Олбрехт-Титеки «Нова риторика: Трактат про аргументацію» (1958 р.). Відтак Н. розвинулась як наука про пошук найпереконливіших аргументів та найвдаліших варіантів висловлювання.

Як і класична риторика, неориторика зберігає вчення про етапи підготовки промови, структуру тексту, націленість на аудиторію, пошук контакту з нею, виразність мовлення та його аналіз тощо. Проте широко адаптує на своєму ґрунті досягнення сучасних гуманітарних наук: лінгвістики тексту, семіотики, герменевтики, психолінгвістики, теорії мовленнєвої комунікації тощо, розглядаючи риторичу як теорію й майстерність публічного виступу і водночас як ефективну комунікацію в будь-якій галузі життєдіяльності.

Н. умовно поділяють на *аргументативну* (вивчає найліпші варіанти аргументації в ораторському виступі, її представляють Х. Перельман, Л. Олбрехт-Титека, С. Тулмін, Д. Уолтон, І. Гарасимова та ін.) та *лінгвістичну* (вивчає засоби виразності та переконливості в мовленні, є риторикою тексту, представники – Р. Барт, У. Еко, Ю. Лотман та ін.).

Несподіваність – використання час від часу несподіваних зворотів, що створюють напруження; може бути засобом створення іронії.

Низький стиль – згідно з ученням про три стилі, розробленим в Античності та підтриманим в епоху Відродження і бароко, один із трьох традиційних стилів, якому властиві

простота мовлення, переважна відсутність тропів, знижена емоційність. У риторичі Н. с. стосувався переважно буденного мовлення про неважливі справи, передбачав відхилення від норми, проте не ототожнювався з вульгарною лексикою.

НЛП - нейролінгвістичне програмування, або психотерапія нової хвилі; створення багатовимірної моделі структури та функцій досвіду людини; напрямок в практичній психології, в основі якого лежить індивідуальний досвід людини: як вона організовує інформацію, що отримується від органів почуттів, як описує її в мові і як діє, щоб досягти своєї мети; одна із технологій навчання.

Норма в красномовстві – регламентоване орфоепічними, лексичними, граматичними та стилістичними правилами використання засобів національної мови.

Нормативність – дотримання усіх правил усного і писемного мовлення.

Образ (художній) – особлива форма естетичного освоєння світу, за якої зберігається його предметно-чуттєвий характер, його цілісність, життєвість, конкретність, на відміну від наукового пізнання, що подається у формі абстрактних понять.

Образність мовлення оратора – це наявність у виступі яскравих художніх образів, картин, що передають певні поняття; забезпечується передусім використанням тропів і передбачає переносне значення слів. Образність апелює до емоційної сфери, урізноманітнює промову, надає їй виразності, підтримує увагу й зацікавлює слухачів.

Оксиморон - мовна фігура, в якій поєднуються два протилежних за змістом, контрастних слова, що в сукупності дають нове поняття. Такі фігури допомагають повніше відтворити складність і суперечливість зображуваних явищ. Уміле використання оксиморонів надає мовленню витонченості й дотепності, тому поети, прозаїки, публіцисти часто вдаються до цієї фігури, зокрема в заголовках: *Безчесна доброчесність, Отруйна протиотрута, Невлаштований благоустрій, Небезпечна безпека, Солодкий біль, Гаряча мерзлота, Далеке стало близьким, Гірчить від солодкого*, або ж *дзвінка тиша, солодкі ліки, холодне подум'я; Сам я сонний ходив землею/ Але ти, як весняний грім, /Стала совістю, і душею, /І щасливим нещастям моїм* (В.Симоненко)

Омоніми - слова, слова, які однаково звучать та пишуться, але мають різне значення. Розрізняють омоніми:

повні (абсолютні) - слова, звуковий склад яких збігається в усіх граматичних формах: *газ – стан речовини, газ – шовкова прозора тканина; моторний – такий, що приводиться в рух мотором, моторний – швидкий, прудкий*; ключ (від замка) - ключ (джерело), рукав (елемент одягу) - рукав (річки);

неповні (часткові) омоніми - слова, що збігаються звуковим складом лише в окремих граматичних формах: *вік, жаль, слід, шкода (іменники), вік, жаль, слід, шкода (прислівники); кадри* (означає склад працівників, вживається тільки у множині) - *кадри* (окремі сцени чи епізоди з кінофільму, знімки на кіноплівці, є формою множини іменника кадр).

Різновидами неповних омонімів є омоформи, омофони й омографи.

Омоформи – слова, що мають однаковий звуковий склад тільки в певній граматичній формі: *віз (іменник), віз (дієслово); долі (прислівник), долі (іменник)*.

Омофони – слова, що збігаються в звучанні, але мають різне значення й написання: *Юпітер – головний бог у давньоримській міфології, юпітер – електричний світильний прилад; швед – представник шведської нації, Швед – українське прізвище*.

Омографи – різні за значенням і вимовою слова, що мають однакове написання: *во'ди – води'; о'бід – обі'д*.

Опис – такий функціональний тип мовлення або тип викладу матеріалу, який полягає у виокремленні ознак, характерних для описуваного предмета, явища природи, людини тощо. Головне завдання О.: слухач має чітко уявити образ предмета.

Залежно від об'єкта буває О. пейзажний, інтер'єрний, портретний, О. людини, предмета чи явища. Крім того, О. буває розгорнутим і стислим, об'єктивним і суб'єктивним, загальним і конкретним, статичним і динамічним, аналітичним і синтетичним. Незалежно від типу О. повинен містити загальне враження про об'єкт, опис деталей і, як наслідок, сформувати образ об'єкта у свідомості слухача. Це той тип викладу матеріалу, який передбачає численне використання стилістичних

фігур, тропів. Головна роль – виокремити ознаки, особливості, частини, специфіку предмета виступу.

Оповідання – словесне повідомлення про когось, щось; невеликий за обсягом прозовий художній твір; збірка оповідань.

Опонент - уявний чи реальний співбесідник, який уособлює протилежну позицію; той, хто заперечує, піддає сумніву істинність або слушність тези, яку висунув пропонент.

Опосередковані засоби впливу на дитину – стимулююче навчальне спілкування, використання вчителем засобів заохочення допитливості, самостійності думки, нагромадження цілеспрямованих спостережень, підтримка розумових зусиль дитини, розвиток її асоціативного мислення.

Оратор – особа, яка виголошує публічні промови і володіє красномовством (по-мистецьки вправно виступає перед аудиторією); те саме, що промовець. Ораторська мова публічна, тому тут особливо виявляється риторична майстерність. Адвокат, політик, педагог, журналіст тощо можуть зазнати професійної невдачі й не досягти успіху, якщо є невдалими О., не володіють даром красномовства. Щоб стати успішним О., треба наполегливо здобувати риторичні знання, уміння й навички.

Ораторська майстерність – уміння успішно виступати перед аудиторією, може бути вроджена, проте її можна й набути з досвідом, передбачає вміння природно володіти собою, бездоганно володіти матеріалом, створювати індивідуальний, харизматичний образ оратора. Грамотна мова, великий словниковий запас, логічне структурування тексту, впливова техніка мовлення, вміння контактувати з аудиторією, невербально поводитися та зовнішньо виглядати відповідно до ситуації – це одні з основних чинників О. м. Володіння О. м. дозволяє промовцеві досягнути поставленої мети. Оволодіти О. м. допоможуть знання з риторики, психології, етики, культури мови тощо та наполегливе, цілеспрямоване застосування цих знань на практиці.

Орфоепія – система загальноприйнятих правил, що визначають єдино правильну літературну вимову.

Офіційно-діловий стиль – функціональний різновид мовлення, який обслуговує сферу суспільно-правових відносин; часто ототожнюють з мовою документів; передбачає правильне

мовне оформлення й використовується для спілкування в державному, політичному, громадському та господарському житті. *Ознаки мови О.-д. с.:* стандартизованість (сталі звороти), однотипність виразів, вживання спеціальної термінології, точність, змістовність, однозначність, структурна чіткість, інформативність, лаконічність, наявність канцеляризмів і відсутність емоційно забарвленої тощо. Підстилі О.-д.с.: законодавчий, дипломатичний, юридичний, адміністративно-канцелярський.

Панегірик - жанр пишномовної похвали у стародавній риторичі.

Пам'ять – комплекс пізнавальних здібностей і психічних процесів, які відповідають за накопичення, закріплення, збереження й відтворення інформації. Для досягнення ораторської майстерності треба розвивати і тренувати свою пам'ять. Для цього є безліч вправ і прийомів запам'ятовування. Способи запам'ятовування промови вивчає такий розділ риторики як меморія.

Парадокс - несподіване явище, що не відповідає звичайним науковим уявленням; риторична фігура, що полягає у висловленні думки, яка різко розходиться з усталеними поглядами, і на перший погляд, ніби суперечить здоровому глуздові.

Паралепсис - риторична стратегія; замовчування; форма іронії; стилістична фігура, яка утворюється, коли оратор повідомляє саме про те, що начебто намагався приховати; використовується для комічного ефекту. Наприклад: *«Нехай перейдемо швидко над пристрастями вікарія для кремкових тістечок. Давайте не будемо докладно зупинятися на його фетиші для Dolly суміші. Давайте не будемо навіть згадувати його швидкозростаючий обхват. Ні, ні, давайте замість того, щоб звернутися безпосередньо до своєї недавньої роботи із самоконтролю та стриманості».* (Том Коутс, Plasticbag.org, 5 квітня 2003).

Парламентська промова – публічний виступ у парламенті, мета якого - переконати слухачів у необхідності чи користі певних ідей, дій тощо (або навпаки, у їх шкоді чи небажаності). Це один із жанрів політичного красномовства, різновид політичної промови.

Особливості П. п.: логічна аргументація, оригінальність пропозицій, емоційність, дотримання особливого мовленнєвого етикету (використання усталених парламентських етикетних формул).

Пароніми - слова, близькі за звучанням, але різні за значенням: *дільниця-ділянка, економічний-економний, нагода – пригода, декваліфікація – дискваліфікація*. До паронімів належать тільки ті слова, що мають невелику відмінність у вимові. Інколи в паронімів є спільна морфема: *уява – уявлення, мова – мовлення*. Семантичні зв'язки між паронімами можуть бути синонімічні (*тяжкий – важкий*), антонімічні (*емігрант – іммігрант*); вони можуть бути пов'язані певною семантичною близькістю (*дипломник – дипломант*), належати до однієї тематичної групи (*калина – малина*).

Партитура художнього тексту - графічне відтворення звучання художнього твору. Складаючи партитуру, позначають паузи, наголоси, підвищення й зниження тону, інтонаційні переломи тощо. Скласти партитуру – означає розмітити текст умовними позначками, які допомагають уникнути логічних помилок у процесі повторних читань. Складання партитури розпочинається із розчленування тексту на частини, періоди, ланки, мовні такти.

Партитурні позначки – спеціальні знаки, за допомогою яких розчленовується текст на частини, періоди, ланки, мовні такти.

Пауза дихальна – коротка перерва в процесі мовлення, яку роблять для вдиху повітря. Вміння правильно дихати, а отже й використання П. д., сприяє виразному мовленню, впливає на темп, гучність, плавність мовлення.

Пауза логічна – коротка зупинка, яка інтонаційно відділяє один мовленнєвий такт від іншого, надаючи висловлюванню відповідного змісту. Розрізняють інтонаційно-логічну (пауза лише інтонаційна) та синтаксично-логічну (пауза, зумовлена розділовим знаком) паузу. П. л. формує зміст фрази, тому іноді зміна місця П. л. може кардинально змінити смисл сказаного або й спотворити його; слугує для виразності мовлення. Приклад: *«Більшість громадян України / довіряє працівникам Державної служби надзвичайних ситуацій, / віддаючи належне їхній саможертвості»*.

Пауза психологічна – зупинка у процесі мовлення, яка слугує для розкриття підтексту промови та емоційного навантаження думки; час, який промовець виділяє слухачській аудиторії для осмислення певного положення чи питання. П. п. можна ставити в будь-якому місці промови, щоб передати авторський, внутрішній, психологічний зміст тексту і сконцентрувати увагу слухачів на певній частині висловлювання; може оживити промову, надати їй інтонаційно-логічної виразності, експресивності; може збігатися з паузою логічною, за такого збігу пауза в тексті подовжена в часі.

Пауза фразова – рядковий знак партитури, який слугує для поділу тексту на певні логічні фрагменти; бувають короткі (на один такт), середні (на два такти) і довгі (на три такти). П. ф. допомагає ораторові подати текст інтонаційно та логічно правильно.

Пафос – одна з основних категорій класичної риторики, яка відповідає за емоційне наповнення промови; ставлення оратора до своєї ідеї (захоплення, піднесення тощо), яке передається слухачам; виражається в манері та стилі викладу матеріалу, які передбачають відповідні до авторського погляду емоції. П. вважають будь-які засоби чи аргументи, що апелюють до емоцій аудиторії. Для створення П. використовують інтонацію, міміку, жести, гумор, заклики, вигуки. Без пафосного наповнення промова беземоційна, нецікава, не знаходить відгуку у слухачів.

Педагогічний етикет – манера, сукупність правил і моделей поведінки вчителя в типових ситуаціях та обставинах, засвідчення її доречності та допустимості.

Переконання – спосіб впливу на слухачів з використанням системи логічних та емоційних (психологічних) аргументів для того, щоб довести слухачам свою думку, сформувавши в них нові погляди; є важливою складовою мистецтва публічного виступу. Аристотель вважав, що риторика – це наука про П., вона навчає знаходити способи П. у кожній окремій ситуації.

Переконувальна промова – публічний виступ з метою переконати слухачів, довести або спростувати якусь думку за допомогою логічних аргументів і водночас вплинути на емоції та почуття аудиторії.

Перифраз, перифраза - у стилістиці й поетиці троп, що описово виражає одне поняття за допомогою декількох; непряма згадка предмета шляхом його опису. Наприклад: *не місяць, а нічне світило; лев - цар звірів; корабель пустині - верблюд; Київ – місто каштанів* тощо.

Персонаж – дійова особа в художньому творі.

Персоніфікація – троп, що ґрунтується на перенесенні ознак з особи на предмет або явище, коли неживе виконує дію живого (діє, як людина), олюднюється, одухотворяється. Різновид метафори. Наприклад: *«Цього року океан проковтнув кілька кораблів»*. П. активізує й збагачує уяву слухачів, збуджує емоції. Важливо, щоб П. була доречною. У риторичі П. часто ототожнюють із уособленням.

Підготовка промови – процес проходження відповідних етапів, потрібних для того, щоб підготувати публічний виступ. У сучасній риторичній науці підготовка промови включає такі *етапи*:

- 1) вибір теми і визначення цільового призначення виступу;
- 2) складання плану;
- 3) збирання матеріалу, карткування;
- 4) запис і розмітка тексту знаками партитури;
- 5) репетиція (виголошення) і запам'ятовування тексту, зважаючи на логічні та емоційні засади промови.

Підтекст – внутрішня суть думок і почуттів героїв літературного твору, що криється в діалогах; прихований, внутрішній зміст висловлювання, який існує завдяки словесному вираженню змісту.

План - коротка програма на етапі підготовки до роботи; може бути внутрішнім, усним чи письмовим, простим або складним. Пункти плану можуть мати форму питань, цитат. Складений план може перероблюватись, доповнюватись, перероблятися у процесі складання зв'язного висловлювання.

Плеоназм – мовленнєва надмірність, уживання зайвих слів, які не додають повідомленню ніякої нової інформації; багатослів'я. Наприклад: *інформаційне повідомлення, взаємна співпраця, продовжувати далі, інтерактивна взаємодія, репрезентативна представленість та ін.* П. може бути

виявленим як у межах речення, так і поширюватися на цілий текст (коли в різних реченнях висловлено той самий зміст). П. здебільшого ненавмисні, зумовлені незнанням або неувагою до змісту слів, однак їх іноді вживають зі стилістичною метою, щоб привернути увагу слухачів до того, про що йдеться.

Позиція виконавця – точка зору на те чи інше питання, що визначає характер дій, поведінки; неупереджене ставлення до чогось або когось.

Полеміка – різновид суперечки, де є конфронтація, протистояння, протиборство сторін, ідей, думок; боротьба принципово протилежних думок з якогось питання; публічна суперечка з метою захисту, відстоювання своєї точки зору та критики протилежної. На відміну від дискусії, метою П. є утвердження однієї точки зору як правильної. У риторичі особливості ведення П. вивчає еристика.

Полемічний прийом – прийом (зазвичай мовленнєвий), який застосовують для перемоги в полеміці. До П. п. належать використання гумору, іронії, сарказму, доведення до абсурду аргументів опонента, бумеранга прийом, атака запитаннями тощо.

Полілог – форма мовлення, у якій беруть участь декілька осіб (більше ніж дві) задля обміну думками, презентації та аргументації власних поглядів. У формі П. відбуваються збори, бесіди, наради, дискусії тощо.

Полісемія – наявність кількох лексичних значень в одного слова, кожне переносне значення так чи інакше пов'язане з первісним: *баба – мати когось із батьків; стара жінка; жінка, що приймає дітей під час пологів; ворожка, шептуха; зневажлива назва чоловіка; сніговик; кам'яний бовван*. Тут усі значення об'єднуються навколо первісного «*жінка, старша від інших*».

Політична промова – наперед підготований виступ інформаційного, агітаційного чи іншого характеру на соціально-політичну чи політико-економічну тему. Це один з найдавніших жанрів красномовства, головний жанр політичної риторики, у якому завжди презентують якусь ідею.

Ознаки: гострополітичність, оцінний характер, аргументованість, накреслення перспектив, емоційність. Античними

майстрами П. п. були, зокрема, Демосфен, Цицерон. П. п. залежно від сфери використання поділяють на мітингову й парламентську. П. п. розраховані на живе виголошення та сприйняття, хоча часто такі промови фіксують письмово, передрукуюючи чи поширюючи в Інтернеті. Для досягнення успіху політичний промовець повинен володіти ораторським мистецтвом.

Політичне красномовство – один з видів красномовства, виступи ораторів на політичну чи соціально-економічну тему, які презентують ідеї, погляди та інтереси певної політичної сили. Це один з найдавніших видів красномовства, батьківщиною якого є Давня Греція. Представниками П. к. були багато ораторів Давньої Греції та Риму, зокрема Демосфен, Перікл, Цицерон та ін. П. к. є засобом боротьби за владу чи регулювання суспільних відносин. Ті, хто висловлюється у жанрах П. к., мають добре володіти словом, бо тут культивується живе, образне, емоційно-експресивне мовлення, тож для досягнення успіху варто ретельно вивчати елокуцію як розділ риторики, особливо елоквенцію як підрозділ, який вивчає прикрашальні можливості мовлення.

Жанри П.к.: політична промова (мітингова, парламентська), політичні дебати, доповідь, огляд, бесіда, дискусія.

Поліфункціональність мовлення – забезпечення застосування мови у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Порівняння – троп, який полягає в поясненні одного явища через інше, подібне до нього так, щоб потрібна авторові риса проступала досить яскраво; один з найпростіших і найпоширеніших тропів, який допомагає промовцеві сконцентрувати увагу слухачів на найхарактернішому і найважливішому, виявити власне ставлення до предмета обговорення; активізує пам'ять й уяву слухачів, увиразнює мовлення. Невдале П. може викликати недовіру в аудиторії, тоді як доречне стане додатковим доказом думки промовця, підсилить аргументацію. Граматично П. виражають за допомогою порівняльних сполучників як, мов, наче, неначе, неначебто, немовбито, нібито та ін. або ж слів схожий, подібний і т. д. Наприклад: *«У Львові почуваш себе так, наче блукаєш подвір'ям стародавнього замку й казково торкаєшся минулого»*. Порівняльні сполучники чи слова зв'язки можна не вживати. Таке П. наблизатиметься до метафори, наприклад: *«Львів – стародавній казковий замок»*.

Правильність мовлення – відповідність мовної структури висловлювання чинним мовним нормам; одна з визначальних ознак культури мовлення.

Прес-конференція – один зі способів спілкування з громадськістю через засоби масової інформації; захід, на якому повідомляють про якусь подію, інформують про щось нове, суспільно важливе, коментують дискусійні питання чи просто налагоджують співпрацю з мас-медіа; одна з найпоширеніших форм спілкування установ, організацій, публічних осіб зі ЗМІ. П.-к. проводять на заздалегідь визначену тему за чітким сценарієм; зазвичай організатори викладають власну позицію та відповідають на запитання журналістів. За допомогою П.-к. провадять своєрідний «живий» діалог з громадськістю через ЗМІ. Веде П.-к. особа, відповідальна за зв'язки з громадськістю в установі. П.-к. передбачає попереднє запрошення для мас-медіа (зазвичай у вигляді прес-релізу; не пізніше як за тиждень до проведення). Це важливий спосіб продемонструвати громадськості особливості функціонування та діяльності тої чи тої організації, установи, підрозділу тощо.

Проблематика твору – сукупність, коло проблем; порушення на будь-якому життєвому матеріалі – чи реальному сучасному, чи далеко віддаленому в минулому, історичному, чи навіть вигаданому, фантастичному – злободенних питань.

Проекційні здібності педагога – здібності, що проявляються у вмінні передбачити кінцевий результат протягом усього періоду навчання.

Проза – проста мова, що вільно розвивається й рухається – це невіршована мова; художній твір або сукупність творів, написаних розмовною мовою; один із двох основних типів літературної творчості (поезія і проза).

Проксеміка – один з засобів невербального спілкування; мова простору та часу й система їх організації. Термін «П.» увів антрополог Едвард Холл у середині ХХ ст. Він також виділив *чотири територіальні зони під час спілкування:*

- інтимна (до 50 см);
- особиста (50 – 120 см);
- соціальна (120 – 360 см);
- громадська (понад 360 см).

Залежно від ситуації спілкування варто дотримуватися комфортності дистанції, бо ж порушення відповідної, потрібної в певний момент комунікації відстані слухач може трактувати як нахабство або відчуженість. У публічному мовленні розташування слухачів чи оратора у приміщенні створює відповідний емоційний фон. На особливості П. варто зважати під час спілкування з іноземцями, бо просторові зони по-різному трактують у різних країнах і культурах.

Прокурорська промова – один з основних жанрів юридичного красномовства, промова прокурора на суді. Цей жанр виник у Давній Греції, де обвинувачем на суді міг виступити будь-який громадянин (наприклад, обвинувачем у справі проти Демосфена був Есхін, і навпаки – Демосфен свого часу був обвинувачем Есхіна). Будь-хто міг звинуватити на суді будь-кого в будь-чому. Успіх обвинувача полягав лише у вмінні публічно довести провину обвинуваченого. Мета обвинувачувальної промови – довести вину підсудного. Ця промова – підсумкова, одна з найважливіших у судовому процесі досі. П. п. має містити аналіз доказів провини та кваліфікацію злочину, обґрунтування міри покарання тощо.

Промова – усний публічний виступ з метою висвітлення певної інформації та впливу на розум, почуття й волю слухачів; потребує підготовки, яка залежить від досвіду оратора та обставин, за яких відбуватиметься виступ. Залежно від мети, буває агітаційною, інформаційною, надихальною, переконувальною, розважальною. За способом виголошення П. поділяють на такі, що їх виголошують з конспектом, попередньо готують і вчать напам'ять та імпровізовані П., або експромти. У різних видах красномовства є різні жанри П. Наприклад, у рамках політичного красномовства виділяють мітингову, парламентську П. та ін. П. Специфіка побудови П. залежить від низки інших ознак, зокрема, специфіки слухацької аудиторії, тривалості виступу тощо. Успіхові П. сприяють логічна стрункість тексту та емоційна насиченість.

Проповідь – жанр церковного красномовства, який полягає у зверненні до вірян з метою повернути їх до християнського віровчення, викликати почуття вдячності Богові, єдності у вірі тощо; сформувалася на юдейсько-античних

традиціях тлумачення священних текстів. Першим християнським проповідником вважають самого Ісуса Христа, а першою зафіксованою П. – відому з Євангелія Нагірну проповідь. Текст П. повинен мати канонічну будову: вступ, у якому оголошують тему П., виклад предмета (головна частина) й закінчення. У П. мовні елементи конфесійного стилю поєднуються з елементами художнього та публіцистичного стилів. П. поділяють на літургійні, догматичні, морально-повчальні. Серед сучасних церковних П. виділяють П.-розповідь, П.-слово, П.-повчання, П.-бесіду, П.- тлумачення Святого Письма (гомілію).

Пропонент - той, хто висуває, обстоює деяку тезу.

Професіоналізми - слова та словосполучення, властиві мовленню певної професійної групи людей.

Професійне мовлення педагога - вагома якість його професійної культури та показник фахової досконалості. До компонентів професійного мовлення педагога відносяться: якість мовного оформлення мовлення; дотримання літературних норм вимови, вірно ставити наголос в словах; ціннісно-особистісні установки педагога; комунікативна компетентність; чіткий вибір інформації для створення вислову; орієнтація на процес безпосередньої комунікації.

Публіцистичний стиль – функціональний різновид мови, що обслуговує сферу засобів масової інформації. *Основні функції*: інформування, вплив, пропаганда, агітація. Цей стиль широко застосовують як в усному, так і в писемному мовленні. Іноді його називають ораторсько-публіцистичним, адже ним послуговуються головню у сфері журналістики (хоча не тільки), а журналіст повинен бути оратором.

Особливості мови П. с.: суспільно-політична, емоційно-експресивна лексика, афористичність, короткі прості речення, часто окличні й питальні, вигуки, звертання. Обов'язковою є логічність тексту та вибір таких мовних засобів, які матимуть якнайбільший вплив на аудиторію, для якої текст (виступ) призначений.

Регламент – час, відведений для доповіді або виступу на засіданнях, зборах, нарадах тощо; встановлюють відповідно до розпорядку певного заходу.

Редагування тексту промови – один із етапів підготовки промови, що полягає у перевірці й виправленні або відповідному оформленні тексту. Р. т. п. потрібно проводити з погляду: а) ясності; б) конкретності; в) специфіки проблеми; г) лаконічності. Редагуючи промову, оратор повинен перевірити, по-перше, її змістовий аспект (логіку викладу, повноту розкриття теми, доречність прикладів тощо), а по-друге, мовленнєве оформлення (відповідність нормам літературної мови).

Рекламне красномовство – один з видів красномовства, який застосовують у сфері реклами; продуктом є словесний твір – рекламний, метою якого є зацікавити покупця, викликати бажання придбати певний товар чи послугу. Логічний бік текстів Р. к. підпорядкований естетичному: вони повинні бути максимально зручними для сприйняття, а також ясними, привабливими, емоційними. Р. к. часто застосовує для переконання маніпулятивний вплив. Різновидами Р. к. є: рекламні слогани, тексти телевізійних рекламних роликів, письмові рекламні тексти тощо.

Релаксація – етап спаду фізичного й інтелектуально-психологічного навантаження промовця, що настає після виголошення промови. Добрий оратор обов'язково використає цей стан, щоб ще раз пережити виступ, проаналізувати його, виділити вдалі й невдалі місця, відзначити реакцію слухачів на промову, зробити висновки й застереження на майбутнє.

Репліка – коротка фраза, що містить заперечення, уточнення, підтримку сказаного; коротке висловлення в діалозі чи полілозі. У юридичному красномовстві Р. називають короткий повторний виступ однієї зі сторін на судовому процесі. Репліка підтвердження контакту – коротка фраза, що полягає в запрошенні висловлюватися вільно й невимушено. Наприклад: *«Це цікаво», «Так», «Розумію Вас», «Приємно це чути»*. Р. п. к. – один з прийомів рефлексивного слухання.

Реприза - музичний термін, що означає повторний виклад музичного матеріалу. Дублювання оратором частин слова (слів, фрази), які нагадують про основну проблему й служать засобом ідейно-формальної ритмізації виступу.

Ретроспекція – відсилання слухачів до попередньої інформації, погляд у минуле, пригадування минулих подій.

Використовуючи прийом Р. у публічному виступі, оратор може в тім числі покликатися на власні попередні виступи чи на інші минулі події.

Реферат – короткий усний або письмовий виклад наукової праці, результатів наукового дослідження, змісту книги й т. ін.; доповідь на будь-яку тему, зроблена на основі аналітичного огляду літературних та інших джерел.

Рефрен (приспів) – повторення групи слів, рядка або кількох віршових рядків у строфах.

Речитатив – декламаційна за характером вокально-мелодична лінія, що наближується до природного мовлення і не має завершеної композиційної форми.

Рима – співзвуччя закінчень у суміжних та близько розташованих словах, які можуть бути на місці клаузул або перебувати в середині віршового рядка.

Римська кімната – один із методів запам'ятовування промови й тренування пам'яті, винайдення якого належить Цицеронові. Застосовуючи його, вигадують кімнату (приміщення, будинок, місто тощо), у якій розташовують певну кількість предметів. Кожний предмет у кімнаті повинен мати яскравий образ (зоровий, слуховий чи такий, що пов'язаний з відчуттями) й бути розташованим у визначеному місці. Головне – чітко зафіксувати порядок цих речей. Далі з кожним із послідовно розташованих предметів асоціюють певну частину промови. Згодом під час виголошення тексту оратор пригадує вигадану кімнату і, відтворюючи послідовність предметів у ній, по черзі озвучує кожен з частин промови.

Ефективність методу Р. к. визначена функціями лівої та правої півкулі головного мозку, а також закономірностями запам'ятовування, адже Р. к. ґрунтується на враженні, повторенні та асоціаціях.

Ритм мовлення – рівномірне чергування звуків чи слів у відповідній послідовності; чергування слів та пауз між ними; розміреність мовлення; може бути однорідний, або рівномірний (повторення відбувається через однакові проміжки часу), складний (з варіаціями).

Ритміка – вчення про ритм, розділ віршознавства; лад ритму певного віршового твору чи сукупності творів.

Ритор – у Давній Греції та Римі – оратор і вчитель красномовства; теоретик риторики.

Риторика – наука про красномовство, ораторське мистецтво; вивчає способи переконання та впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей, специфіку створення та виголошення промов.

У науковій літературі виокремлюють два історичні етапи розвитку риторики: *класичної риторики* (V ст. до н. е. - середина XX ст.), засновником якої був давньогрецький софіст Горгій та *неориторки* (середина XX ст. - наш час). Як наука виникла в Давній Греції. В Україні поширення риторики припало на кінець XVI – поч. XVII ст. і пов'язане з постанням братських шкіл і вищих навчальних закладів – Києво-Могилянської та Острозької академій. Риторика викладали у складі так званих семи вільних мистецтв (разом з діалектикою та граматикою входила до дисциплін тривіуму).

У грецькій міфології риторика уособлювала одна з дев'яти мистецьких муз (прекрасноголоса богиня Калліопа, донька Зевса і богині пам'яті Мнемосіни. Від імені Мнемосіни пізніше в риторичі називатиметься розділ, у якому розроблятимуться прийоми запам'ятовування промов у період їх підготовки до виголошення - мнемоніка. Калліопа була покровителькою духовної культури - риторики, співу, поезії та науки. Скульптурним зображенням цієї богині стала красива жінка з навшоченою дощечкою та з паличкою (стилосом) для писання в руках.

Нині термін «риторика» вживається в таких основних значеннях:

- 1) дисципліна, що вивчає специфіку усної публічної мови;
- 2) наука про породження висловлювань;
- 3) теорія аргументації;
- 4) наука про різновиди мовної комунікації, спрямованих на здійснення впливу на одержувача повідомлення, тобто теорія мовного впливу;
- 5) теорія ефективної комунікації.

Риторика ЗМІ – ораторське мистецтво, яке функціонує в засобах масової комунікації: у теле- та радіопрограмах, журналах, газетах тощо. Появу риторики ЗМІ в Європі пов'язують із

публіцистичною діяльністю Юлія Цезаря, який свого часу започаткував у Римі видання першої протогазети – протоколів засідань Римського сенату. На сьогодні Р. ЗМІ вивчають, зокрема, з погляду поширеності в ній словесних маніпуляцій.

Риторика інтерактивного спілкування – мистецтво спілкування та обміну повідомленнями в режимі реального часу шляхом передавання голосу, відеозображення чи тексту через мережу Інтернет. Окремим різновидом сучасної Р. і. с. є риторика Інтернету, представлена широкою палітрою засобів спілкування у всесвітній мережі: сайти, форуми, блоги, чати, онлайн-діалоги, конференції, листування електронною поштою тощо. Сьогодні Інтернет-спілкування чітко структуроване за інтересами слухачів. Іншим проявом Р. і. с. є програми прямого ефіру, «гарячої лінії» у ЗМІ. Будь-який радіослухач або телеглядач може брати участь у таких програмах. Сучасна Р. і. с. широко використовує методи агітації, пропаганди, маніпулятивні засоби впливу.

Риторика педагогічна - 1. наукова теорія про механізми створення, виголошення й самоаналізу педагогом публічного виступу, про ведення ефективного міжособистісного діалогу та відповідну цій теорії навчальну дисципліну; 2. мистецтво педагогічного впливу словом, переконанням; 3. процес доцільного, переконливого мовлення, побудованого на засадах логосу, етосу, пафосу.

Риторична культура – рівень оволодіння знаннями з риторики і вміння застосовувати їх під час публічного виступу. Формування й розвиток Р. к. – особливий процес постання нових рис у психічній структурі особистості. Р. к. становить складне динамічне ціле з п'ятьма підструктурами – комунікативною культурою (риторичною етикою), мисленневою (логічною) культурою, культурою мовлення, духовно-моральною культурою та сценічною культурою.

М. Препотенська відносить до *складових* Р. к. доброзичливе ставлення до співрозмовників чи слухачів, адекватну кінесіку, впевненість оратора, ефективну техніку та високу культуру мовлення, актуальність теми спілкування, логічність викладу, образність, новизну інформації, єдність форми та змісту промови, позитивну енергетику промовця.

Риторичне запитання - запитання, яке не переслідує мети отримати відповідь слухачів, спрямоване на ствердження якоїсь ідеї або таке, яке використовується як засіб підсилення уваги аудиторії: *Бути чи не бути? (В. Шекспір). «Чи потрібні людині зміни, якщо вона усім задоволена?»*, *«Як нам позбутися глобального комплексу меншовартості?»*, *«Ви знаєте, як сплять старі гай?»*. Інколи за допомогою Р. з. оратор узагальнює чи передає власний погляд на предмет мовлення: *«Хіба не за волю полягло стільки наших співвітчизників?»*. Р. з., хоч і не потребує відповіді, активізує увагу слухачів, бо звернене саме до них.

Риторичний вигук - особливо емоційне ствердження або заперечення, констатація якогось факту або думки, що супроводжується окличною інтонацією: *«О часи, о звичаї!»* (Цицерон)

Риторична майстерність – див. ораторська майстерність.

Риторичний аналіз – процес розкодування різних аспектів побудови промови, виявлення в ній прийомів мовного впливу, оцінення мовних засобів, зокрема засобів виразності. Р. а. ораторського твору передбачає з'ясування таких аспектів: а) рід і жанр тексту, його адресат; б) умови створення та виголошення промови (місце, час та ін.); в) наявність контакту з аудиторією; г) застосовані типи аргументів, види аргументації; г) ефективність аргументації; д) композиція тексту; е) зміна поглядів на предмет промови (внутрішній / зовнішній погляд, свій / чужий, просторовий, тимчасовий, оцінний та ін.); є) правильність, точність, доречність, виразність мовлення; ж) комунікативні невдачі, їх причини; з) доцільність використання тропів і риторичних фігур; з) загальна оцінка тексту (переконливість, оригінальність та ін.) і нарешті – чи досягнув автор поставленої мети.

Аналіз усного виступу повинен бути доповнений характеристикою поведінки оратора в аудиторії (доречність і виразність його жестів, міміки, інтонації; адекватність гучності голосу й темпу мовлення), його свободи чи залежності від конспекту. Р. а. учасників діалогічного спілкування (яке може бути як усним, так і письмовим) має свої особливості, його можна доповнити такими параметрами: тип діалогу (пояснення,

суперечка, дискусія та ін.); його тема; цілі кожного з учасників; їх стратегія й тактика; способи захисту і нападу; допустимі й недопустимі виверти у сперечанні; роль третіх осіб у діалогічному спілкуванні (чи входять вони в коло адресатів); швидкість реакції учасників діалогу; типи використаних реплік (повтори, спростування та ін.); хто став переможцем суперечки.

Аналіз найкращих промов відомих ораторів на відповідність їх законам риторики, використання цих текстів як взірців для наслідування, складання аналогічних промов та їх виголошення – один з основних видів роботи під час процесу підготовки фахових промовців.

Риторичний ідеал – взірць досконалого оратора, який володіє мистецтвом красномовства та всіма рисами, що потрібні для успішного публічного виступу.

В античній риториці виокремлюють два Р. і.: *сократівський*, ознаки якого – переконливість, істинність, чіткість і логічність мовлення, а також моральність і зорієнтованість на суспільне благо, і *софістичний*, для риторичної діяльності якого властиві формальна переконливість, надмірна словесна краса, пишність, вибагливість мовлення і водночас егоцентризм і корисливість самого оратора.

Як уважає А. Михальська, сьогодні діють *три Р. і.* Перший близький до софістичного, але нині він особливо саморекламний, нав'язливий, спрямований на маніпуляцію масовою свідомістю. Другий Р. і. близький до сократівського – ідеалу переконаності й істинності. Третій Р. і. – тоталітарний, пропагандистський, що сформувався в імперські й радянські часи. Для досягнення Р. і. промовцям рекомендують: сповідувати принципи, які визначають обраний ідеал; дотримуватися морального обов'язку стосовно слухачів; володіти високою освіченістю, риторичною культурою; працювати над виразним індивідуальним стилем мовлення; актуалізувати власну національну свідомість та громадянську відповідальність; дбати про зовнішній вигляд та імідж.

Риторичний тренінг – форма організації навчання, яка ґрунтується на інтерактивних методах групової роботи і спрямована на особистісний та професійний розвиток майбутнього оратора. Під час Р. т. особа має змогу

проаналізувати й переоцінити власну мовленнєво-риторичну діяльність у процесі групової взаємодії. Відвідуючи Р. т., можна опанувати основні правила й техніки публічних виступів, позбутися хвилювання під час виступу, покращити дикцію, відпрацювати основні засоби захисту від маніпуляцій і прийомів чорної риторики. Також на Р. т. навчають аргументувати, переконувати, відстоювати власну позицію, контролювати невербальне повідомлення, тримати паузи, запалювати й надихати слухачів тощо.

Риторичний трикутник – у теорії риторики модель публічного мовлення, яка має три складові: промовця, слухачів та саму промову. Учення про Р. т. розробив Аристотель. У сучасній лінгвістиці Р. т. ще називають «комунікативним колом».

Риторичні фігури - засоби підсилення емоційної впливовості художньої та ораторської мови, що мають умовно діалогічний характер. До них належать *риторичний вигук, риторичне звертання, риторичне питання*.

Роздум (міркування) – функціональний тип мовлення або тип викладу матеріалу, за допомогою якого на основі причинно-наслідкових зв'язків доводять або спростовують тезу. Р. обов'язково містить аргументацію до тези і, як наслідок, її доведення чи спростування.

Розмовний стиль – функціональний різновид мови, який обслуговує сферу щоденного (повсякденного) мовного спілкування; реалізується лише в усній формі. Основна функція Р. с. – невимушене, довільне спілкування (переважно діалогічне) з метою інформування і впливу. *Особливості* мови Р. с.: стихійність, емоційність, побутова лексика, неповні речення тощо. Р. с. притаманне широке застосування невербальних засобів. Риторика дискурсу як щоденного мовного спілкування послуговується Р. с. мовлення. Підстили: розмовно-побутовий, розмовно-офіційний (розмовно-професійний).

Розповідь – здійснення мовлення (як процес), наведення мовленнєвих висловлювань; один з основних видів спілкування; словесне повідомлення про когось, щось; функціональний тип мовлення або тип викладу матеріалу, що містить послідовний динамічний розвиток подій. У Р. має чітко простежуватися

розгортання події від початку до кінця, тому за структурою вона виглядає так: зав'язка (початок події), розвиток дії (розгортання події в часі), розв'язка (кінець події).

Розташування оратора – місце, з якого промовляє оратор. Про Р. о. варто подбати заздалегідь і встановити, яке місце у конкретному приміщенні буде оптимальним для виголошення промови. Якщо аудиторія невелика (до 75 осіб), не слід ставати за кафедру чи трибуну, краще виступати на одному рівні зі слухачами. Також ораторові варто подбати про оптимальне розташування слухачів, аби всім було добре видно й чути. Р. о. не обов'язково має бути постійним, його періодична зміна здатна додати виступові динаміки та привернути увагу слухачів.

Рухливість голосу – його здатність без напруги змінюватися по силі, висоті, темпу. Ці зміни не повинні бути довільними, у досвідченого оратора зміна певних якостей голосу завжди переслідує певну мету.

Самовиховання – систематизована та цілеспрямована діяльність особистості, спрямована на формування й удосконалення її позитивних якостей та подолання негативних.

Самоконтроль – уміння контролювати свої емоції, думки та поведінку; один зі складників риторичної майстерності.

Самопрезентація – вербальне й невербальне представлення власної особистості у процесі спілкування. Під час публічного виступу навички вдалої С. забезпечують успіх промови, адже за їх допомогою оратор здатний справити позитивне враження на слухачів.

Сарказм – один із тропів, засіб комічності, в основі якого лежить гострий дошкульний глум, уїдлива насмішка; вищий ступінь іронії; їдке, викривальне, іноді гірке глузування з метою характеристики людини чи явища. С. як риторичний прийом використовують під час суперечок: саркастичне зауваження може збентежити опонента, поставити його у скрутне становище, а іноді зруйнувати аргументацію.

Сатира – опис явищ та подій у гостро критичному вигляді; різке викриття, зла насмішка; відрізняється від гумору саме гостротою, але її не варто ототожнювати з іронією – тоншим, імпліцитним прийомом.

Семінар – один із жанрів академічного красномовства, форма групових навчальних занять, на якій учні (студенти) під керівництвом викладача обговорюють доповіді, повідомлення чи реферати з певного предмета або теми. У науковій сфері є формою колективного обговорення наукової інформації. Як форма викладання С. набув поширення в середньовічних університетах, поряд з лекцією: полягав у тому, що будь-яку тему пропонували у вигляді запитання для обговорення, відповіді давали спочатку студенти, а потім – викладач; тобто відбувався перехід від лекції до запитання, а від запитання – до диспуту.

Семіотика, або семіологія – наука, яка досліджує способи передачі інформації, властивості знаків і знакових систем у людському суспільстві (головно природні та штучні мови, а також деякі явища культури, системи міфів, ритуалів).

Сентенція – короткий образний вислів повчального характеру. Термін постав у давньоримській риторичі, С. часто називають повчальні вислови, які належать давньоримським авторам. Квінтіліан у «Становленні оратора» присвячує С. окремий розділ, висловлює думку, що сентенція . – те саме, що гнома. Приклад : *«Хоробрим і щастя сприяє»* (Вергілій).

Середній стиль – згідно з ученням про три стилі, розробленим в Античності та підтриманим в епоху Відродження й бароко, один з трьох традиційних стилів, якому властиві емоційна та прикрашальна поміркованість, мета – інтелектуальна та естетична насолода слухачів. С. с. запозичує з високого стилю прикрашальні засоби, а з низького – простоту і звичайність мови. Отже, С. с. лежить на межі двох стилів (див. високий стиль, низький стиль). У риторичі С.с. використовували для мовлення про небуденні, але водночас не надто урочисті чи важливі події.

Сила голосу – його гучність залежно від активності роботи органів дихання і мовлення.

Силогізм – логічна модель, дедуктивний умовивід, у якому з двох суджень, що називаються засновками, одержують зумовлене ними третє судження - висновок.

Символ – умовне позначення якого-небудь предмета, поняття або явища; художній образ, що умовно відтворює

усталену думку, ідею, почуття. Наприклад: *калина - символ краси, кохання, вірності, України.*

Симпозіум – нарада, наукова конференція фахівців одного профілю з певного наукового питання, яку проводять на міжрегіональному чи міжнародному рівні. С. іноді також називають низку виступів людей з короткими промовами на одну й ту саму тему.

Синекдоха – один із засобів увиразнення поетичного мовлення, виражальних засобів риторики; різновид метонімії: троп, в основі якого лежить перенесення назви з одного предмета на інший за кількістю: вживання однини замість множини, визначеного числа замість невизначеного, частини замість цілого і навпаки. Наприклад, кажуть: *«Щоб і ноги твоєї тут не було!»* – маючи на увазі, звісно, людину. Часто використовується у фразеологізмах: *не казати носа, кинути оком, не ступала людська нога.*

Синкопа – явище випадання одного чи кількох звуків у слові. Наприклад: *«мо» – замість «може»*. Характерна передусім для розмовного стилю. С. можна сприйняти як невизрачну вимову, тож під час публічного виступу цього явища треба уникати.

Синоніми – близькі за значенням слова, що по-різному звучать; відрізняються відтінками значення, стилістичним забарвленням, сполучуваністю з іншими словами. Наприклад: *бігти, линути, мчати, гнати і т. д.* Рідко бувають тотожні за значенням (площа і майдан). Під час виголошення промови допомагають урізноманітнити виклад, уникати монотонності, повторів.

Враховуючи значеннєві нюанси слів, можна виділити, підсилити, уточнити, оцінити, а отже, висловити думку якнайдоречніше. Для цього в реєстрі словників С. є значні за обсягом *синонімічні ряди* (групи слів, об'єднаних синонімічними відношеннями: *демократія, народовладдя, народоправство; розмовляють, балакають, щебечуть, говорять, гомонять, мовлять, висловлюються, лепечуть, туркотять, оповідають,*

кажуть, віщують, речуть, твердять, теревенять, патякають, галакають, бовкають, шварготять, насталакають, базікають, тріщать, пискують, цідять). Однак потрібно враховувати, що, попри значеннєву близькість, С. не завжди є взаємозамінними, наприклад: слова відносини – стосунки – взаємини – взаємовідносини вживають у різних контекстах. Завдання синонімів у тексті – показати мовне багатство, особливі ознаки предметів, явищ, інтенсивність дій, почуттів тощо: *Знову дзвеніли, бриніли, сурмили комарі, допікали, дошкулювали, діймали, жерли, гризли.* (Ю. Яновський).

Системно-аналітичний закон – один із семи законів риторики, який формує в оратора вміння системно аналізувати якість та ефективність продукту риторичної діяльності на всіх етапах його творення (ідеться про самоаналіз і аналіз чужого мовлення). Цей закон фактично охоплює результат реалізації попередніх шести риторичних законів (див. концептуальний закон, моделювання аудиторії закон, стратегічний закон, тактичний закон, мовленнєвий закон, ефективної комунікації закон).

Системний аналіз якості та ефективності обраної концепції, стратегії і тактики, мовлення оратора, комунікації зі слухачами дає змогу скоригувати як власну, так і чужу риторичну діяльність, удосконалити її та досягти максимального ефекту в майбутньому. С.-а.з. базується на виявленні, дослідженні й аналізі власних відчуттів і відчуттів аудиторії. Саме це допомагає здійснити відповідну корекцію продукту риторичної діяльності на основі зроблених висновків і набутого досвіду.

Сім вільних мистецтв (сім вільних наук) – цикл навчальних дисциплін, спрямованих на надання загальних знань та інтелектуальних умінь; сформувалися ще в античний період. Особливого поширення набули в середньовічних навчальних закладах. Склалися з двох циклів: тривіуму (граматика, риторика, діалектика) та квадрівіуму (арифметика, геометрія, астрономія, музика). В Україні С. в. м. вивчали у братських школах і колегіумах, Києво-Могилянській та Острозькій академіях.

Скоромовка – фраза, яка складається зі спеціально підібраних важких для вимови слів і слугує для вироблення чіткої дикції; вимовляють у швидкому темпі; побудовані на поєднаннях звуків, що вимагають безперервної перебудови мовленнєвого апарату, швидкої зміни артикуляційних позицій. Наприклад: *«Босий хлопець сіно косить, роса росить ноги босі»*. У кожній окремій С. повторюються певні приголосні чи групи приголосних. Відпрацювання швидкого темпу мовлення зі збереженням чіткості дикції вимагає особливої методики тренування. Тренуючи дикцію за допомогою С., спершу треба приділити увагу правильній артикуляції ключових звуків, що входять до складу обраної С., а потім відпрацьовувати чіткість вимови фрази – спочатку повільно, а тоді поступово збільшуючи темп.

Сленг - розмовний варіант професійного мовлення; жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків.

Софізм – помилкове міркування, некоректне доведення, засноване на свідомому порушенні законів логіки.

Софізми - логічні помилки, які припускаються в міркуваннях з метою введення оману опонента, обґрунтування неправдивого твердження, якоїсь нісенітності тощо. Вправляючись у використанні С., софісти часто вводили людей в оману, демонструючи власну інтелектуальну перевагу. Приклади класичних С. «Про ліки» (*«Ліки, які приймає хворий – це благо. Що більше блага, то ліпше. Отже, треба вживати якомога більше ліків»*), «Про злодія» (*«Придбання хорошого – добра справа. Злодій не бажає придбати собі нічого поганого. Отже, злодій – добра людина»*).

Софістика – філософська течія у Давній Греції, що спекулювала на плинності, нетривалості явищ і непевності людської думки; техніка переконання всупереч істинності. На філософському підґрунті софістики. сформувалася риторична практика, заснована на свідомому порушенні законів логіки та пізнання, застосування цієї практики також називають С., а її прийоми – софізмами. Найвідоміший представник – Протагор.

Спілкування - обмін інформацією, передавання певної інформації однією людиною іншій. Беручи до уваги проблему спілкування, виділяють такі *види спілкування*: - за перевагою одного з комунікативних засобів: мовне, немовне (вербальне/невербальне), комбіноване; - за ситуацією і включенням у провідну діяльність: ділове (або діяльне «вільне»), поза діяльне; - за змістовим зв'язком і завданнями спільної діяльності: спілкування безпосередньо пов'язане або непов'язане з вирішенням поставлених завдань; - за статусом комунікантів, їх службового становища: функціонально-рольове (керівник-підлеглий) або неформальне (спілкування між друзями); - за спрямованістю або орієнтованістю звернення індивіда: особистісно-орієнтоване (звернене до конкретної особи) і соціально-орієнтоване; - за результативністю та досягненим ефектом: необхідне спілкування (міжособистісні контакти, без яких спільна діяльність практично не здійснюється); бажане (міжособистісні контакти сприяють більш успішному вирішенню виховних і виробничих завдань); нейтральне (міжособистісні контакти не сприяють, але й не заважають вирішенню спільних завдань), небажане (міжособистісні контакти ускладнюють досягнення спільної мети.)

Способи запам'ятовування – способи ефективної фіксації певного матеріалу в пам'яті. Виділяють три основні способи: механічний, суть якого полягає в багаторазовому повторюванні матеріалу без усвідомлення його суті (так зване зубріння); логічний, що полягає в усвідомленні смислового зв'язку між частинами, елементами матеріалу (людина має розуміти зміст інформації і для чого її потрібно запам'ятати); мнемотехнічний – ґрунтується на побудові асоціацій, матеріал переводять в іншу знакову систему, образи, які легше зберегти в пам'яті. Щоб менше користуватися конспектом під час виступу, для оратора важливо мати власну методику запам'ятовування, адже особливості пам'яті людини досить індивідуальні. Під час вивчення промови найголовніше – зафіксувати в пам'яті основні думки, план (структуру) промови, ключові слова.

Стилістика – мовознавча дисципліна, що вивчає закономірності існування та структурну організацію стилів

літературної мови (функціональних стилів) та їх жанрових різновидів, індивідуальних стилів мовлення, а також досліджує мовні одиниці з погляду їх експресивно-стильового забарвлення та функціонування в різних комунікативних ситуаціях. Як наука генетично пов'язана з риторикою, адже первісно частину проблем С. досліджували саме в рамках науки про ораторське мистецтво.

Стилістичні фігури – незвичні звороти мови, особливо її синтаксична побудова, до яких вдається письменник для посилення художнього слова; мовні (синтаксичні) звороти, для яких характерна незвичність слововживання, образність та емоційність. На відміну від тропів, які мають в основі переносне значення слів, ґрунтуються на синтаксичних структурах. Однак у широкому розумінні до С. ф. відносять також і тропи.

До С. ф. належать, зокрема, *антитеза, алюзія, ампліфікація, градація, еліпсис, інверсія та ін.* Призначення – прикрашати та збагачувати мовлення, створювати образність, привертати увагу слухачів або читачів. Вони належать до засобів образності у промові. Вдало оздоблений С. ф. публічний виступ буде емоційним, привабливим, легко запам'ятеється слухацькій аудиторії. Однак надмір С. ф. може перевтомити аудиторію.

Стиль - спосіб здійснення чого-небудь (наприклад, створення і виголошення промови), що характеризується сукупністю своєрідних засобів; сукупність відмінних якостей (манер, звичок, характеру роботи, особливостей мовлення тощо), що дає змогу протиставляти поведінку й діяльність однієї людини іншій. Стиль виявляється у мисленні людини, її поведінці, спілкуванні. У стилі відбиваються потенції, схильності, здібності, характерологічні риси, звички особистості.

Стиль індивідуальний – у риторичі спосіб викладу, організація мовлення, характерна для конкретного оратора. Спочатку риторика розглядала С. переважно як об'єктивну систему мовних правил, які мусив опанувати оратор. На цьому базуються традиційні поняття високого, середнього та низького

стилів. У сучасній риторичі більше уваги приділяють ораторському самовираженню. Часто С. і. відзначає одна чи кілька типових рис: наприклад, для одного промовця прикметною ознакою може бути чіткість і логічність викладу, для іншого – вишуканість мовлення, для третього – натхненність і пафос або ж іронічність, гумор, ліризм тощо. Проте не кожен промовець має яскраво виражений С. і., який може варіюватися й залежно від ораторської ситуації, від аудиторії. Одним з перших, хто розробив своєрідну класифікацію ораторів за їх характерним стилем, був Цицерон, наприклад, в Ісократів він виділяв вишуканість, у Лісія простоту, у Демосфена силу та ін.

Стиль літературної мови (функціональний стиль) – історично сформований різновид літературної мови, її функціональна підсистема, що обслуговує певну сферу суспільної діяльності мовців і має свої особливості добору й використання мовних одиниць. Кожен С. має власну сферу використання, призначення, характерні ознаки та мовні засоби. У стилістиці *найпоширеніша класифікація*, за якою виділяють шість С.л.м.: розмовно-побутовий, художній, офіційно-діловий, науковий, публіцистичний та конфесійний (церковний, сакральний). Під час публічного мовлення оратор може використовувати різні С.л.м., вибір конкретного функціонального стилю залежить від обраного виду красномовства, умов та обставин спілкування.

Стислість – див. лаконічність.

Стопа – найкоротший відрізок певного віршового метра, сконцентрованого у групі складів з відносно незмінним наголосом (ритмічним акцентом).

Строфа – група віршованих рядків, об'єднаних не тільки змістом, а й певним римуванням та інтонацією, причому таке сполучення рядків має й далі повторюватися у творі.

Стратегічний закон – один із семи законів риторики, який передбачає формування програми дій для впливу на конкретну аудиторію. Таку програму дій будують на основі вже створеної концепції (див. концептуальний закон) з урахуванням

особливостей слухацької аудиторії (див. моделювання слухацької аудиторії закон).

За С. з. оратор повинен визначити мету майбутнього виступу для конкретної аудиторії, після чого виокремити перелік питань, які варто розглянути, і дослідити їх. Програма дій виглядатиме як сформульована у вигляді тези головна думка промови з власним поглядом на обговорюване, до якої й зводиться весь матеріал виступу. Ця сформульована думка зумовлюватиме специфіку обраної тактики виголошення промови. Стратегій може бути кілька для однієї концепції, це залежить від мети виступу та потреб слухацької аудиторії. Вдала реалізація С. з. дозволить оратору зберегти логіку виступу, а слухачам – чітко зрозуміти, для чого їм про це говорили.

Суперечка – комунікативна ситуація, що виражає будь-яке зіткнення думок, за якого кожна сторона відстоює власну позицію в процесі доведення і спростування та виявляє критичну оцінку погляду співрозмовника. Як предмет риторики зародилася в Давній Греції. Ще в давньогрецькій міфології були богині С. – Ериди, які уособлювали дві моделі суперечки.: діалектичну (заради досягнення істини) та еристичну (заради перемоги). Ці різновиди згодом обстоювали давньогрецькі філософи та ритори Сократ (діалектичну) та софісти (еристичну). Елементами С. зазвичай є теза, критика та спростування. Учасники суперечки: опонент, пропонент, аудиторія (остання не обов'язкова). С.

поділяють на конструктивні (товариські) й деструктивні (ворожі); організовані та стихійні; за кількістю учасників – на монологічні, діалогічні, полілогічні; за метою – С. для досягнення істини, для переконання, задля перемоги, заради самого сперечання тощо; за формою проведення – усні та письмові (у формі листів, статей, письмових звернень).

Жанри С.: дискусія, полеміка, диспут, дебати. Мистецтво С. у риторичній науці вивчає еристика.

Суржик – штучна суміш лексичних та граматичних елементів різних мов; штучно змішана, нечиста мова. В українській мові термін уживають здебільшого щодо суміші

українських і російських слів. Наприклад: «нада», «стакан», «бивший», «канфети», «морожено» та ін., форм на киталт «сісти по місяцям», «два автомобіля», «самий цікавий»; фонетичне оформлення слів на зразок «чюси», «кампот», «катлета» тощо. Найчастіше суржик можна почути в побутовому мовленні, де мовець об'єднує лексичні, граматичні, фонетичні елементи різних мов без дотримання норм літературної мови: *любий (будь-який), папа (тато, батько), кушайте (їжте), получається (виходить) і т.п.* У риторичному мовленні вживання С. небажане, він допустимий лише зі стилістичною метою: для створення гумористичного ефекту чи як засіб стилізації мовлення.

Суспільно-побутове красномовство – один із видів красномовства, який застосовують у повсякденному житті, побуті; переважно стосується якоїсь важливої події у громадському чи приватному житті, певної цікавої ситуації. Воно має національний характер.

Основні жанри С.- п. к.: ювілейна, вітальна, прощальна, застільна, надгробна промова. Здебільшого це невеликі, лаконічні тексти, що не вимагають чіткої структури. Такі промови зазвичай містять сильний похвальний компонент. Виступи в межах С.- п. к. часто не готують заздалегідь .

Схоластика - середньовічна філософія, представники якої намагалися теоретично обґрунтувати догмати церкви; перен. - суха, мертва наука, буквоїдство, казуїстика.

Сюжет – сукупність подій, дій, що визначають характер зображуваного; ланцюг подій у літературному творі, через які письменник розкриває характери персонажів і весь зміст твору.

Тавтологія – повтор у межах словосполучення або речення одного й того самого слова. Наприклад: *диво дивне, об'єднатися воедино* та ін. Т. можуть бути ненавмисними – як вияв браку культури мовлення; Також можна використовувати свідомо, як стилістичну фігуру для привернення уваги слухачів, створення гумористичного ефекту.

Такесика - тип невербальної комунікації, складова парамови, пов'язана з тактильною системою сприйняття;

включає найрізноманітніші доторкання (гаптика): потискування рук, поцілунки, погладжування, поляскування, обійми тощо.

Такт - частина синтагми, об'єднана одним наголосом. (Синтагма - інтонаційно-сміслова єдність, мінімальна інтонаційна одиниця мовлення, що виражає у певному контексті одне поняття і може складатися із одного слова, словосполучення і цілого речення).

Такт педагогічний – почуття міри, відчуття конкретного стану вихованця, що підказує вихователю найделікатніший спосіб поведінки у спілкуванні з учнями в різних сферах діяльності; вміння обирати найбільш доцільний підхід до особистості в системі виховних взаємин з нею.

Тактика оратора – система безпосередніх конкретних дій оратора, спрямованих на ефективну реалізацію стратегії. Змістом є аргументація й активізація мислення, уваги та почуттєво-емоційної діяльності аудиторії. Т. о. можна визначити як зовнішньомовну побудову промови, як сукупність принципів, способів і прийомів розгортання тези.

Тактичний закон – один із семи законів риторики, який передбачає формування якнайпереконливішої системи аргументів для доведення тези (сформульованої за стратегічним законом) з метою ефективного інтелектуального та емоційного впливу на аудиторію. Формуючи тактику, промовець має постійно орієнтуватися на обрану концепцію (див. концептуальний закон) та стратегію, а також на особливості слухачької аудиторії. Т. з. розвиває вміння послідовно будувати промову, продумувати її композицію. Тактику треба обрати таку, яка зробила б процес публічного мовлення двостороннім, таким, у якому відбувається мисленнєва та почуттєва співпраця оратора й слухачів, а не пасивне сприйняття інформації з боку аудиторії. Правильно обрана тактика стане запорукою успіху промовця та сформує у слухачів відчуття інтелектуальної, естетичної й емоційної насолоди.

Текст - зв'язана й повністю послідовна сукупність мовних знаків; упорядкована група речень; зв'язне висловлювання, яке

характеризується змістовою єдністю і структурною завершеністю та певним ставленням автора до того, що повідомляється. Т. характеризується належність до певного стилю мовлення (художнього, наукового, публіцистичного і т. ін.), структурною організацією (містить вступ, основну частину, заключну частину).

Тема промови – те, про що йдеться у промові; те, що знаходиться в центрі розповіді, є її стрижнем. Часто Т. п. визначена заздалегідь, проте іноді ораторові потрібно самостійно вибрати Т. п. із наявного переліку чи довільно. Вибором Т. п. займається перший розділ класичної риторики – інвенція. Обираючи Т. п., треба зважати на інтереси й потреби слухацької аудиторії, рівень знань слухачів, власну обізнаність у тій чи тій галузі знання, місце й час публічного виступу. Вдалих вибір Т. п. неможливий без урахування мети промови.

Варто пам'ятати, що Т. п. має бути цікавою як ораторові, так і слухачам, доречною в конкретній ситуації, актуальною й важливою для тих, до кого звернено виступ. Т. п. має бути конкретною та з'єднувати всі змістові частини тексту. Формулювання Т. п. має бути лаконічне, яскраве, образне, щоб заінтригувати слухачів і налаштувати їх на виступ, бути оформленим як фраза, а не як ускладнене, розлоге речення, важке для сприйняття. Т. п. поділяють на підтеми, які далі ділять на мікротеми. Наприклад: тема *«Особливості національного українського колориту»*, підтема *«Українські традиції»*, мікротеми до цієї підтеми *«Календарно-обрядові традиції»*, *«Родинно побутові традиції»* тощо.

Тембр голосу - «забарвлення звуку»; індивідуальна особливість голосу конкретного мовця; неповторне індивідуальне забарвлення, яке обумовлене будовою мовного апарату, головним чином обертоном, що утворюються в нижніх (трахея, бронхи) і верхніх (порожнина рота й порожнина носа) резонаторах.

Темп мовлення – швидкість мовлення, яка вимірюється кількістю виголошуваних складів за секунду. Оптимальним вважають 120–150 слів на хвилину. Говорити у швидшому Т. м. можна тільки якщо оратор володіє дуже чіткою дикцією. Т. м.

залежить як від особистості промовця, так і від змісту мовлення, він має бути відповідним до ораторської ситуації: урочисті промови вимагають повільнішого темпу, ніж, наприклад, побутові. Що більше приміщення й більша кількість слухачів, то повільнішим має бути Т. м. Занадто швидкий Т. м., як і занадто повільний, ускладнює сприйняття промови й негативно впливає на інтерес аудиторії. Хвилювання під час виступу може викликати мимовільне пришвидшення Т. м.

Техніка виразного читання - сукупність методів, за допомогою яких досягається передбачуваний змістовий та естетичний вплив виголошуваного тексту.

Техніка мовлення – робота мовного апарату, яка забезпечує чітку вимову звуків; володіння мовним апаратом, уміння правильно користуватися мовою; мовленням.

Типи дихання: ключичне, грудне, діафрагмальне, комбіноване. *Ключичне* – таке, при якому високо здійснюються плечі, а за ними і ключиці, лопатки та верхні ребра. Воно неефективне: заповнюються повітрям лише верхні ділянки легенів. Зустрічається рідко (аномалія), неприємне з естетичного боку. *Грудне* («жіноче» в театральному середовищі) в медицині – середньо реберне. Має переваги над першим, але не є ідеальним. При ньому розширюються середні ребра, втягується живіт, діафрагма не скорочується, нижня ділянка легенів не включається. *Діафрагмальне* (черевне, абдомінальне) ґрунтується на роботі м'язів діафрагми. Скорочуючись, діафрагма осідає на черевну порожнину, нижні ребра розсовуються, живіт подається вперед. *Комбіноване* (грудно-черевне) – використовуються всі м'язи грудної клітки і м'язів діафрагми. В теорії декламації його називають правильне. Найповніше насичує легені повітрям, забезпечує еластичну роботу м'язів діафрагми під час видиху. Його *ознаки*: 1) глибоке; 2) часте; 3) підпорядковане волі виконавця; 4) непомітне.

Тон голосу – емоційно-експресивна забарвленість голосу, що сприяє вираженню в мовленні того, хто говорить, певних відчуттів і намірів. Тон мови може бути добрим, злим,

захопленим, офіційним, дружнім. Він створюється за допомогою таких засобів, як збільшення або ослаблення сили голосу, паузації, прискорення або уповільнення темпу мовлення.

Топос – загальне місце у промові, аргумент, мотив чи тема, які повторюються в тій самій чи в різних промовах. Античні риторичні розробляли Т. як схеми чи зразки певних місць у риторичних творах різного змісту і призначених для певних ситуацій. Наприклад, Т. події – це певна схема опису події, для використання цього топосу оратор мав дати відповіді на такі питання: що це за подія? де вона відбулася? коли? як? чому? Так йому вдавалося вичерпно змалювати суть події, нічого не пропустивши. Тож Т. можна розглядати і як уміння поставити правильну низку запитань (від загальних до конкретних), створити своєрідну схему для змістовного й логічного розкриття якогось питання.

Одним із перших описав смислові моделі топосу Аристотель, причому в контексті мистецтва аргументації це означає, що кожен Т. можна використовувати не лише для винаходу змісту промови чи під час побудови викладу, але і для доведення. Крім цього, Т. також називають стандартні мовні ситуації, у яких потрібне знання конкретних мовних кліше, наприклад, ситуації знайомства, спілкування в магазині, на зборах тощо. Завчені кліше дозволяють говорити більш-менш вільно, орієнтуватися в ситуації.

Точність мовлення – одна з властивостей мовлення, яка полягає в підборі таких слів, які повністю співвідносяться з предметами, явищами, діями, які вони називають; насамперед характеризує його зміст. Передбачає, з одного боку, знання та вживання точних значень слів, словосполучень, речень, що відповідають нормам літературної мови, а з другого – уміння виражати свої думки так, щоб їх однозначно сприймали адресати мовлення; залежить від знання предмета мовлення, доброго володіння мовою, наявності лексичного запасу; є однією з вимог культури мовлення.

Троп - прийом виразності, що реалізується на рівні слова чи словосполучення. Слово, вживане в переносному значенні для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень, актуалізації його «внутрішньої форми».

Найпростіший приклад Т. - порівняння. Основні *різновиди тропів*: алегорія, гіпербола, епітет, метафора, метонімія, літота, оксиморон, уособлення та ін..

Тривіум – три гуманітарні науки: граматики, риторики і діалектики, що становили перший і головний цикл «семи вільних мистецтв».

Уособлення - троп, який полягає в зображенні довколишніх предметів, явищ природи чи навіть абстрактних понять як живих істот, тобто ґрунтується на оживленні неживого; є різновидом метафори.

У. часто ототожнюють із персоніфікацією, проте різниця між цими двома поняттями полягає в тому, що останнє означає саме олюднення, тоді як У. є загальним оживленням. Приклад: *«Ліс здавався темним страшидлом із чорними кістлявими ногами, білими лапатами руками та величезною, закутаною снігом головою. Він підставляв свої численні ноги, а руки струшували з голови снігову шапку...»* – тут ліс постає в образі живої істоти (але не обов'язково людини).

Фанатизм - доведена до крайності прихильність яким-небудь ідеям, віруванням або поглядам, зазвичай поєднана з нетерпимістю до чужих поглядів і переконань; відсутність критичного сприйняття чого-небудь.

Лексема «Фанатик» вживається у двох значеннях: людина, що відзначається несамовитістю, крайньою нетерпимістю до інакочислюючих, здатна на бузувірство, дикі ексцеси проти інших; переносне значення: особа, пристрасно захоплена якою-небудь ідеєю, думкою, віддана якимось поглядам, заняттям. Ф. несумісний з толерантністю, оскільки формує різко негативне ставлення до всього чужого.

Філіппіка – гнівна промова Демосфена (IV ст. до н. е.), спрямована проти ворога афінської демократії македонського царя Філіпа II. Цицерон, наслідуючи Демосфена, називав Ф. власні промови, спрямовані проти консула Марка Антонія (до нашого часу дійшло 14 таких творів). Нині Ф. називають обвинувачувальною, викривальною промову, виступ проти когось чи чогось.

Фоніка – галузь літературознавства, яка висвітлює естетичну функцію звуків у художньому творі як певної звукової цілості, аналізує та відповідно класифікує їх; звукова організація поетичного мовлення; віршові засоби, які надають ліричному творові милозвучності, посилюють його емоційність і виразність.

Фоностилістика - вивчає засоби звукової організації мовлення, шляхи та прийоми досягнення його милозвучності, способи використання природних і функціональних властивостей звуків для створення певного стилістичного забарвлення.

Фразеологізм – стійке сполучення слів, граматично організоване як словосполучення або речення, що має цілісне значення, усталене оформлення й передає певне поняття. Наприклад: *заварити кашу, біла ворона, сім разів відміряй – один раз відріж* і т. д. У мовленні виконує найрізноманітніші функції: оцінну, емоційно-експресивну, функцію створення сатири й гумору та ін.; робить мовлення невимушеним, містким, дотепно-влучним, викликають у слухачів певне ставлення до зображуваного, дає йому оцінку – позитивну чи негативну. Серед Ф. виокремлюють ідіоми, порівняння, до них іноді відносять прислів'я, приказки, афоризми, крилаті вислови.

Фразовий наголос – виділення різною силою голосу слова чи слів у межах фрази, що залежить від їх смислового навантаження й місця в реченні. Часто Ф. н. є виділенням останнього слова у фразі для демонстрації змістової цілісності та завершеності висловлення, тому такий наголос є прерогативою речення. Логічний та емпатичний наголоси називають різновидами Ф. н.

Функціональний мовний стиль – різновид мови з певним набором характерних для нього мовних засобів і прийомів, який використовують у відповідних ситуаціях. Особливості ораторського стилю більш індивідуальні, ніж Ф. м. с., але обов'язково залежать від нього.

Виділяють такі Ф. м. с.: розмовний, публіцистичний, офіційно-діловий, науковий, художній, конфесійний. Кожен стиль має свою сферу поширення, виконує певні функції, вирізняється характерними ознаками та системою притаманних йому лексичних засобів і стилістичних норм.

Харизма - наділення особистості властивостями, що викликають високу повагу до неї та безумовну віру в її можливості, висока обдарованість, особлива привабливість.

Художній стиль – один зі стилів літературної мови, функціональний різновид мовлення, який обслуговує сферу художньої літератури; іноді його називають літературно-художнім. Він може поєднувати мовні засоби всіх функціональних стилів, ужиті з художньою метою.

Основна функція – формувати естетичні смаки читачів і впливати на їхню емоційно-почуттєву сферу. Цей стиль реалізується головно в писемному мовленні. Особливостями мови цього стилю є використання всього багатства національної лексики, усіх можливих варіантів синтаксичної побудови речень, емоційно-забарвлених слів, образних висловів, тропів.

Цезура – пауза в середині рядка, що поділяє його на дві частини (піввірші).

Церковне красномовство (гомілетика) – один із видів красномовства, сферою якого є релігійне та церковне життя. Серед жанрів – проповіді, релігійні бесіди й дискусії, коментування Біблії.

Цитата – дослівно переданий уривок з певного опублікованого твору. У риторичній діяльності промовець може використовувати Ц. для обґрунтування власної позиції, пожвавлення й урізноманітнення викладу, їх уживання привертає увагу аудиторії.

Цитування - один із сильних засобів впливу на аудиторію, особливо ж коли цитується авторитетне джерело, бо це виглядає звичайно як доказ оратором своєї правоти. Потрібне в наукових лекціях, особливо з довідками про джерела; у популярних же доповідях воно подається заощадливо, щоб не порушувати хід промов і не втомлювати аудиторію.

Чистота мовлення – запобігання ненормативних елементів у мовленні (просторіччя, суржик, діалектизми, жаргонізми, арготизми); вживання в мовленні елементів, які відповідають літературній мові.

Чорна риторика - уміння маніпулювати всіма засобами та прийомами риторики (зокрема еристики), щоб привести аудиторію до того висновку, який потрібен ораторові, нав'язати слухачам власний погляд. Особливо часто застосовують у суперечках для перемоги над опонентом, чинячи деструктивний вплив на співрозмовника, порушуючи хід його думок, викликаючи у третіх осіб сумніви в позиції суперника, стираючи межі між правдою та брехнею. Метою застосування елементів Чорна риторика є психологічний вплив оратора для отримання необхідного йому результату, причому Ч. р. не засуджує використання нечесних прийомів на благо промовця, цим ігноруючи етос оратора. Винайдення терміна приписують німецькому психологові К. Бредермайєру, який систематизував основні прийоми та положення у книзі «Чорна риторика: влада і магія слова», однак засоби Ч. р. існували ще задовго до публікації цього твору. Ч. р. часто використовують у політиці, бізнесі, рекламі, пропаганді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підручник / С.Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. Київ : Центр навч. літ., 2004. 472 с.
2. Академічна риторика : навч.-метод. посібник. / Авт. колектив : Сивачук Н.П., Снігур І.М., Санівський О.М. Умань, 2013. 374 с.
3. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 284 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Академія, 2004. 344 с.
5. Бондаренко Г.Л. Історія педагогічної риторики: навч. посіб. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 276 с.
6. Борг, Джеймс. Миситєцтво говорити. Таємниці ефективного спілкування. Київ: Фабула, 2019. 304 с.
7. Бортнік Ж. І. Інноваційні технології у викладанні риторики. *Сучасні педагогічні технології : зб. наук. праць*. [редкол.: В. С. Зубович та ін..]. Луцьк, 2012, Вип. 2, С. 188-193.
8. Вандишев В. М. Риторика у філософсько-комунікативному вимірі. Київ : Кондор, 2017. 492 с.
9. Волкова Н. В. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. Київ: Академія, 2006. 256 с.
10. Галушко В.П. Діловий протокол та ведення переговорів: навч. посібник . Вінниця: Нова книга, 2002. 226 с.
11. Гаркуша І.В. Риторична культура мовлення сучасного фахівця-психолога: навч. посібник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. 143 с.
12. Голуб Н.Б. Ідеал сучасного вчителя : мовно-риторичний аспект [*Електронний ресурс*]. Режим доступу: eprints.zu.edu.ua/1603/1/25.pdf
13. Голуб Н.Б. Риторика у вищій школі : монографія. Черкаси: Брама Україна, 2008. 400 с.
14. Голуб Н.Б. Самостійна робота студентів з риторики: навч.-метод. посібник. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 232 с.

15. Гоулман Д. Емоційний інтелект (пер. з англ. С - Л. Гумецької). Х.: Віват, 2018. 512 с.
16. Діловий етикет: Етика ділового спілкування/ Авт.-уклад. І.Афанасьєв. К. : Альтерпрес, 2003. 368 с.
17. Діомідова О.Ю. Еволюція мовного дискурсу в судових промовах видатних юристів ХІХ-ХХ ст. : монографія. Харків , 2015. 199 с.
18. Етика: навч. посіб. /В.О.Лозовой, М. І. Панов, О.А. Стасєвська та ін. К. : Юрінком Інтер, 2005. 224 с.
19. Сланська, Анна. Секрети твого успіху: Етикет і мистецтво спілкування. К.: Махаон-Україна, 2006. 192 с.
20. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. К. : Либідь, 2001. 224 с.
21. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування : навч. посібник. Х. : НФаУ, 2011. 132 с.
22. Карнегі Дейл. Як здобувати друзів і впливати на людей. КМ-БУКС, 2011. 272 с.
23. Кінг Патрик. Стратегії і тактики спілкування, або як знайти спільну мову, К., 2017. 128 с.
24. Коваленко С.М. Сучасна риторика: навч. - практ. посіб. Тернопіль: Мандрівець, 2007. 184 с.
25. Ковальчук В.Ю. Педагогічна риторика: становлення і перспективи *Риторика: теоретичні та практичні аспекти комунікації : монографія* /; відп. ред. В. М. Вандишев. Суми : СумДУ, 2015. 112 с.
26. Колотілова Н.А. Риторика : навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 232 с.
27. Корніяка О.М. Психологія комунікативної культури школяра : монографія. К.: Міленіум, 2006. 336 с.
28. Культура ділового спілкування : навч. посібник / уклад. Л.Г. Зубенко, В.Д.Немцов. К.: ЕксОб, 2002. 200 с.
29. Культура фахового мовлення: навч. посібник / за ред. Н.Д.Бабич. Чернівці, 2011. 528 с.

30. Кунч Зоряна : Риторичний практикум, Львів: Львівська політехніка, 2018. 212 с.
31. Лісовський П. М. Суспільна риторика: навч. посіб. : для студентів ВНЗ, Київ : Кондор, 2012. 244 с.
32. Літературознавчий словник – довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
33. Малахов В. Етика спілкування. К.: Академвидав, 2007. 240 с.
34. Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : монографія. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. 449 с.
35. Мацько Л.І. Риторика : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ: Вища школа, 2006. 311 с.
36. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підруч. К. : Вища школа, 2003, 462 с.
37. Методика навчання риторики в школі : навч. посіб. / Авт.-укладач В.А. Нищета. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 200 с.
38. Молдован В.В.Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб., К.: Юрінком Інтер, 2010. 496 с.
39. Науменко В.О. До уроків риторики в початкових класах : метод. посібник Київ: Літера ЛТД, 2010. 128 с.
40. Науменко В.О. Риторика. 1–4 класи. *Програми курсів за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів. Варіативна складова Типових навчальних планів.* / упор.: Л.Ф. Щербакова, Г. Ф. Древаль. Тернопіль : Мандрівець, 2009. С. 5–32.
41. Нікітіна А.В. Педагогічний дискурс учителя-словесника : монографія. К. : Ленвіт, 2013. 338 с.
42. Нікітіна А. В. Самостійна робота студентів з риторики : навч.- метод. посібник. Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. 313 с.
43. Олійник О.Б. Основи ораторської майстерності : Навч. посіб. Київ : Кондор 2010. 181 с.

44. Олійник О. Б. Правова риторика : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ : Кондор, 2010. 166 с.
45. Олійник, Ольга. Сучасна ділова риторика: навч. посібник, Київ: Кондор, 2018. 166 с.
46. Онуфрієнко Г. С. Риторика : навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
47. Ораторське мистецтво : навч.-метод. посібник / За редакцією І.М.Плотницької, О.П.Левченко. Київ, 2011. 128 с.
48. Пасинок В.Г. Основи культури мовлення : навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2012. 184 с.
49. Педагогічна майстерність: підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. 3-є вид. доп. і переробл. Київ: СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
50. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика : монографія / За ред. О.А.Кучерук. Київ: КНТ, 2016. 258 с.
51. Пентилюк М.І., Маруніч І.І., Гайдаєнко І.В. Ділове спілкування та культура мовлення : навч. посіб. Київ: Центр учбової л-ри, 2011. 211 с.
52. Пінчук Ю.В. Риторика, культура та техніка мовлення корекційного педагога : навч. посіб. К.: КНТ, 2015. 160 с.
53. Препотенська М. Риторика: 10 ключових тем: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів. Київ: Фірма «ІНКОС», 2011. 252 с.
54. Сагач Г. М. Риторика: навч. посіб. для студентів серед. і вищ. навч. закл. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2012. 568 с.
55. Саймон Себаг-Монтефіор. Промови, що змінили світ. КМ-БУКС, 2017. 328 с.
56. Стахів М.О. Український комунікативний етикет : навч.-метод. посібник. К.: Знання, 2008. 245 с.
57. Ткаченко Л.П. Риторика в системі професійного навчання : історія становлення навчальної дисципліни : монографія. Харків : Видавець Рожко С. Г., 2016. 428 с.

58. Усатий А. В. Формування читацьких умінь учнів старших класів у процесі вивчення літературних творів : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2012. 172 с.
59. Фабер А. Мистецтво спілкування з дітьми: Удома та в школі / А. Фабер, Е. Мазліш; пер з англ. К. : КМ Publishing, 2012. 240 с.
60. Філоненко М.М. Психологія спілкування: Підруч. для вищ. навч. закл. К.: Центр учбової літератури, 2018. 240 с.
61. Флемінг, Керол. Говорити легко та невимушено. Як стати приємним співрозмовником. К., 2020. 240 с.
62. Хміль Ф.І. Ділове спілкування : навч. посібник. Київ: Академвидав, 2004. 280 с.
63. Хоменко І.В. Еристика: Мистецтво полеміки : навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 192 с.
64. Хрестоматія з української педагогіки: навч.-метод. посібник / Упоряд. О.С. Березюк, О.М. Власенко; Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 464с.
65. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: навчальний посібник Київ: ВД «Професіонал», 2017. 464 с.
66. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. Київ, 2019. 33 с. [*Електронний ресурс*]. Режим доступу: mon.gov.ua > app > media > 2019 >
67. Чепелева Н.В. Технології читання (психологічний інструментарій). К.: Главник, 2004. 96 с.

НА ДОПОМОГУ СТУДЕНТУ
Змістова суть неориторики та її напрямів

Неориторика	
дисципліна на перетині теорії літератури логіки, філософії, яка не заперечує досягнення класичної риторики, але прагне дослідити механізми впливу на аудиторію розмаїття текстів і повідомлень	
Напрями неориторики	
<p>Аргументативна риторика - такий напрям неориторики, який досліджує різноманітні способи аргументації, обґрунтування в публічних виступах.</p> <p>Представлена працями І.Герасимової, Р.Гроотендорста, Ф. ван Ємерена, А.Івіна, А. Мігунова, Л. Олбрехт-Титеки, Х. Перельмана, С.Тулміна, Д.Уолтона, Ф. Хенкеманс та ін.</p>	<p>Лінгвістична риторика - такий напрям неориторики, який досліджує різноманітні засоби виразності та переконливості мовленнєвих повідомлень і намагається екстраполювати їх на інші типи знакових систем.</p> <p>Представлена працями Р. Барта, У. Еко, групи їх (Ж. Дюбуа, Ф. Еделін, Ж.-М. Клінкенберг, Ф. Менге, Ф. Пір, А.Трінон), Ю. Лотмана, Цв. Тодорова та ін.</p>
Семіотичний характер неориторики	
<p>Одним із основних стимулів розвитку неориторики було становлення семіотики як загальної теорії знакових систем. Відмітною рисою цієї дисципліни на сьогодні є її міждисциплінарний характер. Це означає, що будь-яке явище або процес, розглянуті з точки зору їх знакового втілення, можуть бути предметом дослідження семіотики.</p> <p>Серед розмаїття семіотичних концепцій на становлення та розвиток неориторики суттєво вплинули такі положення:</p> <ul style="list-style-type: none"> - виділення трьох розділів семіотики та двох типів значення знака Ч.У.Моррісом; - розрізнення позначення і позначеного Ф. де Соссюром; - модель комунікації Р. Якобсона. <p>Загалом вихідним поняттям семіотики є поняття знака:</p> <p>Знак - матеріальний предмет, який у процесах мислення та спілкування виступає представником іншого об'єкта.</p>	
<p>Семіотика. Головна теза: будь-які мовні явища можуть бути розглянуті з позицій їх знакового коду, конотативного вмісту.</p> <p>Денотат - основне, буквальне значення слова (повідомлення)</p> <p>Конотант - додатковий компонент значення мовної одиниці; символічне значення слова</p>	

Різновиди риторики за критерієм ставлення до влади
(за Р. Бартом)

Дискурсивна зброя і жага влади		
Жанр, вид, форма	Мета	Мовні засоби
<i>Монологічна промова</i>	<i>Завоювання влади</i>	<i>Примус, риторика фашизму</i>
Несправедлива діалогічна промова або діалог, що перетворюється в монолог	1) встановити волю домінантів; 2) «вибракувати» «слабких» учасників мовленнєвого спілкування, позбавити їх права голосу	Маніпулювання, популізм підтримка влади домінантів Дозвіл «відкривати рот» за командою або за певних обставин
Ганебний діалог	Статус «Я» – «господар» фрази. Істиною володіють «свої». Розподіл влади серед «своїх»	Маніпулювання і навіювання Демонстрація ганебної нещирої мовленнєвої поведінки через надупевненість, я-рішучість, агресивність, категоричність

Стилї й жанри мовлення

Назва стилю	Види жанрів, у яких реалізується	Основні ознаки стилів і жанрів мовлення			
		Мета мовлення, призначення	Сфера спілкування	Форма реалізації	Мовні особливості стилю
Розмовний	Приватний лист, бесіда (діалог), розмова	Обмін інформацією думками, враженнями, прохання чи надання допомоги, вплив; засіб невимушеного спілкування	Побутові стосунки з родичами, друзями, знайомими; повсякденне спілкування	Діалог, монолог	Широко використовуються побутова лексика, діалектизми та фразеологізми, емоційно забарвлені й просторічні слова, звертання, вставні, неповні слова, вигуки, неповні речення; характерне багатство інтонації тощо

Науковий	Дисертація, монографія, наукова стаття, підручник, лекція, відгук, анотація, рецензія	Повідомлення про результати наукових досліджень, обґрунтування теорій, гіпотез; роз'яснення явищ, систематизація знань	Наука, техніка, освіта	Діалог, монолог	Характерні мовні засоби, терміни, спеціальна наукова фразеологія, складні синтаксичні конструкції, повні речення, логічність, точність, лаконічність, узагальненість, однозначність, обґрунтованість викладу
Публіцистичний	Виступ, нарис, публіцисти-на стаття, фейлетон, дискусія	Обговорення, відстоювання і пропаганда важливих для суспільства ідей, активний вплив на слухача, спонукання до діяльності	Освіта, суспільно-культурна діяльність, преса, радіо, телебачення	Монолог (діалог)	Використання професійної лексики, емоційно забарвлених слів, риторичних запитань, вигуків, повторів; тон мовлення пристрасний, емоційний (іронія, сарказм, захоплення, гнів); багатозначна образна лексика, здатна привернути увагу слухачів і
Художній	Трагедія, комедія, драма, водевіль, роман, повість, вірш, байка	Різнобічний вплив на думки і почуття людей за допомогою художніх образів, формування моральних якостей та естетичних смаків	Мистецтво слова, культура, освіта	Монолог (діалог)	Застосовуються всі мовні засоби, особливо широко – слова у переносному значенні. Характерні образність, поетичність, естетика мовлення, експресія. Спрямовується на особистість слухача (читача)

Офіційно-діловий	Дебати, переговори, наради, накази, доручення, інструкції, заяви, офіційні звернення	Регулювання офіційно-ділових відносин, офіційні повідомлення, обговорення	Ділові папери	Монолог (діалог)	Характерні високий ступінь відповідальності за зміст інформації; точність, логічність мови; конкретність змісту, безособовість висловлювань, стереотипність мовленнєвих засобів. Являє собою набір мовних кліше, канцеляризмів, професіоналізмів
-------------------------	--	---	---------------	------------------	--

Красномовство: роди й види

(за Г. Апресяном)

Роди красномовства (як ширше поняття)	Види красномовства (як вужче поняття)
Соціально-політичне	Доповіді на соціально-політичні та політико-економічні теми. Звітна доповідь на зборах (конференції, з'їзді). Дипломатична промова. Військово-патріотична промова. Політичний огляд. Мітингова промова.
Академічне	Лекція вузівська. Наукова доповідь. Науковий огляд. Наукове повідомлення чи інформація.
Судове	Прокурорська (звинувачувальна) промова. Промова громадського звинувачувача. Адвокатська (захисна) промова. Промова громадського захисника. Самозахисна промова підсудного.
Соціально-побутове	Ювілейна промова (або похвальна). Застільна промова – тост. Поминальна промова.
Богословсько-церковне	Доповідь. Промова (на соборі) під час собору.

Жанри педагогічного мовлення

(за кн.: Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія.
За ред. О.А.Кучерук. Київ: КНТ, 2016, с. 80)

№ п/п	Ознака	Групи жанрів	Приклади
1	Форма	Усні	Пояснення, виступ, бесіда
		Писемні	Лист, щоденник, нарис
2	Характер комунікації	Офіційний	Атобіографія
		Неофіційні	Втішання, гра
		Умовно офіційні	Пояснення матеріалу
3	Комунікативна стратегія	Навчальні	Урок, пояснення
		Дискурсивні	Порада, комплімент
4	Структура	Прості	Подяка, прохання
		Складні	Виступ, інтерв'ю
		Комплексні	Конспект уроку
5	Походження	Первинні	Порада, зауваження
		Вторинні	Промова, доповідь
6	Комунікативна мета	Інформаційні	Інструктаж, заява
		Переконувальні	Виступ, дискусія
		Етикетні	Втішання, вітальна промова
		Розважальні	Конкурс, змагання
7	Комунікативне минуле	Реактивні	Відповідь, згода
		Ініціативні	Прохання, лист
8	Зміст	Специфічні	Записи в щоденнику
		Універсальні	Лист, подяка

9	Концепція адресата	Адресовані учням	Пояснення, оцінювання
		Адресовані батькам	Запис у щоденнику
		Адресовані колегам	Виступ на педраді
		Полядресні	Оголошення, дискусія
		Я-адресні	Записи особистого змісту
10	Концепція мовця	Мовець-учитель	Характеристика, коментар
		Мовець-учень	Відповідь на уроці
		Змішаного типу	Навчальний діалог
11	Будова	Монологічні	Стаття, ювілейна промова
		Діалогічні	Бесіда з учнем, батьками
		Полілогічні	Дебати, дискусія
12	Тональність	Раціональні	Узагальнювальне слово
		Емоційні	Привітання, похвала
13	Параметр мовного втілення	Клішовані	Автобіографія, заява
		Індивідуалізовані	Похвала, пропозиція
14	Характер підготовки	Спонтанні	Оцінювання відповіді
		Частково підготовлені	Виступ під час дискусії
		Підготовлені	Наукова доповідь

Тактики ефективного мовлення в риториці педагога
(за кн.: Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія.
За ред. О.А.Кучерук. Київ: КНТ, 2016, с.116)

Групи мовленнєвих тактик	Поради щодо ефективності дій
Тактика виступу перед аудиторією	<ul style="list-style-type: none"> • Важливо виступ підготувати заздалегідь, на початку виступу привітатися з аудиторією, створити доброзичливу атмосферу; • у вступі виступу бажано вжити доречний афоризм, цитату, історію з особистого життя, риторичне запитання, чітко сформулювати мету виступу; • у висловленні твердження доцільно спиратися на докази, думки необхідно впевнено підкріплювати фактами; дотепно жартувати; порівнювати з відомими фактами; інтерпретувати; • у міру використати наочність, комп'ютерні презентації; промовляючи думки, доцільно змінювати тон голосу; висновки не потрібно затягувати.
Тактика прямого гармонізуючого діалогу	<ul style="list-style-type: none"> • Бажано попередньо змоделювати діалог; • на початку бесіди потрібно усвідомити й висловити тезу (положення), установити контакт зі співрозмовником, подарувати йому «усмішку, звернення на ім'я, комплімент»; • необхідно подати інформацію, урахувавши різні типи підходів до предмета мовлення; послідовно навести співрозмовнику достатню кількість аргументів для підтвердження, доведення тези, зробити посилання на думки видатних учених, літературних і громадських діячів, авторитетні джерела;

	<ul style="list-style-type: none"> • варто заохочувати співрозмовника розповідати про себе, виявляти до нього увагу й повагу, під час діалогу враховувати його інтереси, схвалювати його думки, підказувати, поєднувати нереклексійне (з підтакуванням) і рефлексійне (з повторенням, перефразуванням реплік співрозмовника) слухання, вдаватися до емпатійного слухання, звертатися за порадою, контролювати власну невербальну поведінку; важливо спростувати зауваження; чітко узагальнити сказане, впевнено сформулювати основний висновок.
Тактики непрямого вербального спілкування (листування, телефонна розмова, за допомогою електронної пошти тощо)	<ul style="list-style-type: none"> • основну думку подати у вигляді епіграфа, головні відомості - у вигляді схеми, таблиці, піктограми, діаграми або записати окремим параграфом, рубрикою; • висловлювати позитивні думки, цікаві факти, використовувати відповідні відеофрагменти; дотримуватися такту й взаємоповаги; чітко сформулювати висновок; використати афоризм, побажання.

Літературне мовлення

(за кн. Пентиліок М.І., Маруніч І.І., Гайдаєнко І.В.
Ділове спілкування та культура мовлення. Навч. посіб.
 Київ: Центр учбової літератури, 2011, С. 26)

Усне	Писемне
Первинне	Вторинне
Діалогічне (полілогічне) і монологічне	Монологічне
Розраховане на певних слухачів, які виступають співрозмовниками	Графічно оформлене
Непідготовлене заздалегідь	Пов'язане з попереднім обдумуванням

Живе спілкування	Старанний відбір фактів та їх мовне оформлення
Інтонація, міміка, жести	Вдбір мовних засобів, чітке підпорядкування стилю і типу мовлення
Імпровізоване	Повний і ґрунтовний виклад думок
Чітко індивідуалізоване	Поглиблена робота над словом і текстом
Емоційне й експресивне мовлення	Редагування думки і форми її вираження
Повторення, зіставлення, різні тропи, фразеологізми	Самоаналіз написаного

Норми літературної мови

(за кн. Пентиліюк М.І., Маруніч І.І., Гайдаєнко І.В.
Ділове спілкування та культура мовлення. Навч. посіб.
 Київ: Центр учбової літератури, 2011, С. 32)

Назви норм	Що регулюють норми
Орфоепічні норми	Правильна вимова звуків, звукосполучень і наголосу в словах
Лексичні норми	Уживання слів у властивому їм значенні та правальне поєднання слів за змістом у речення та словосполучення
Граматичні норми	Правильне творення й уживання слів та їх форм, правильну побудову словосполучень і речень
Стилістичні норми	Уживання мовних засобів відповідно до їх стилістичного забарвлення й стилю мовлення
Орфографічні норми	Правильний запис слів
Пунктуаційні норми	Правильну розстановку розділових знаків

Основні ознаки культури мови

(за кн. Пентилюк М.І., Маруніч І.І., Гайдаєнко І.В.
Ділове спілкування та культура мовлення. Навч. посіб.
Київ: Центр учбової літератури, 2011, С. 36)

Якості мовлення	Правила мовлення
1. Змістовність	Продумати текст і основну думку висловлювання; розкрити їх повно; матеріал підпорядкувати темі й основній думці; говорити й писати лише те, що добре відомо; не говорити й не писати зайвого, добирати матеріал, якого не вистачає.
2. Правильність і чистота	Дотримуватися норм літературної мови: в усному висловлюванні – орфоепічних, лексичних, фразеологічних, словотворчих, граматичних, стилістичних. У писемному – лексичних, фразеологічних, словотворчих,
3. Точність	Добирати слова і будувати речення так, щоб найточніше передати зміст висловлювання; прагнути, щоб зміст сказаного або написаного був переданий точно, зрозуміло
4. Логічність і послідовність	Говорити й писати послідовно, виділяючи мікротеми і встановлюючи зв'язок між ними; забезпечувати смислові зв'язки між словами і реченнями в тексті; скласти план (простий чи складний) висловлювання, систематизувати зібраний матеріал, виділити «дане» і «нове» у висловлюванні, уникати логічних помилок
5. Багатство (різноманітність)	Використовувати різноманітні мовні засоби (слова, словосполучення, речення), уникати невиправданого повторення слів, однотипних конструкцій речень
6. Доречність (доцільність)	Ураховувати, сферу призначення висловлювання, його мету, обставини спілкування
7. Виразність і образність	Добирати слова і будувати речення так, щоб якнайчіткіше, найточніше передати думку, бути оригінальним у висловлюванні і впливати на співрозмовника (адресата мовлення)

Розмітка тексту знаками партитури

Навіть досвідчений оратор, не кажучи вже про початківця, стикається з потребою певної графічної підготовки написаного тексту: виділити найважливіші місця чи такі, що залишають простір для неточного витлумачення, тощо. Для цього використовуються знаки партитури, які допомагають зафіксувати наголошене слово, правильну інтонацію, паузи тощо.

Знаки партитури за місцем їх розташування в тексті поділяють на три групи: рядкові, надрядкові, підрядкові.

Рядкові знаки:

1. Фразові паузи: | коротка (на один рахунок); || на два рахунки (раз, два); ||| на три рахунки (раз, два, три).

Якщо підмет виражено одним словом, то зазвичай пауза між ним та іншими членами речення не робиться. Середня пауза (||) робиться в тому випадку, якщо підмет виражений двома чи більше словами. Така ж пауза проставляється у випадках: коли речення містить звертання, вставне слово (слова) чи вставне речення; однорідні члени; знак «-» (пропущену зв'язку). Коротка пауза (|) проставляється, якщо є потреба лише трохи відокремити голосом складові частини однорідної структури.

2. Дужки ромбічні < >, якими варто позначати вставні речення або слова. Наприклад: Левко підійшов до нього - <розмокла земля втягувала ноги по кісточки> - і взяв лопату.

3. Дужки квадратні [] вживаються, якщо варто додати слово (слова), що допомогло б утримати непевний зміст речення, знайти потрібну інтонацію. 4. Лапки «», у які беруть слова, що вимовляються з інтонацією іронії.

Надрядкові знаки.

Знак наголосу'. Якщо для вас якісь слова в тексті нові і ви не знаєте, де правильно поставити наголос, подивіться у словник і позначте наголос на письмі. Наприклад: *акцент*.

↗ Підвищення тону. Цей знак використовується для інтонування й означає незавершеність вислову, питання, непевність, використовується в окличних реченнях, при звертанні тощо.

↘ Зниження тону. Зниження тону використовується для позначення інтонації, що знаменує завершення вислову чи певної частини його.

∧ Злам інтонації. Використовується при зламі інтонаційного малюнка (від підвищення до зниження чи навпаки).

Підрядкові знаки

Логічний наголос не можна плутати з наголосом граматичним: це знак партитури, що виділяє семантичний центр фрази (слово або групу слів). На відміну від граматичного наголосу, він може змінюватися залежно від мети, яку хоче досягти оратор. Зазвичай місце логічного наголосу підказує контекст.

Уповільнення темпу _ _ _ . Цей прийом використовується для того, щоб зафіксувати увагу на слові (словах), що для промовця є ключовими.

Прискорення темпу. Використовується для позначення вторинності, додаткового характеру інформації (вставні речення або слова тощо).

∩ Легато. Використовується для позначення злиття слів у вимові, якщо вони вимовляються як одне ціле. Знак свідчить, що пауза тут непотрібна.

Таблиця реєстру основних партитурних знаків

Знак	Значення
<u>весна</u>	пряма лінія під словом - для позначення логічного наголосу
/	коротка пауза
//	середня пауза
///	довга пауза
↑	підвищення тону
→	рівний тон
↓	зниження тону
<u>засумувала</u>	пунктир під словом (словами) - для позначення уповільнення вимови
∩	лігатура вгорі між словами - для зв'язки слів, вимовлених на одному диханні
{«Я твій!...»}	фігурні дужки вказують на зміну адресата
«...»	Лапки служать для позначення іронічного відтінку

Пам'ятка декламатора

1. До читання напам'ять вдумливо прочитай вірш, повтори про себе текст.

2. З'ясуй лексичне значення незрозумілих тобі слів.

3. За змістом та ідеєю твору визнач настрої, з яким читатимеш твір.

4. У кожному рядку визнач (підкресли олівцем) стрижневе слово, тобто слово, на яке падає логічний наголос (слово, яке слід інтонаційно голосом виокремити, бо воно найвагоміше в рядку чи реченні).

5. Познач олівцем паузи:

- кома – ледь помітна пауза (позначка – /);
- двокрапка й тире – помітна пауза (позначка – //);
- крапка – явна пауза із інтонацією завершеності (позначка – ///).

Ліворуч від кожного рядка постав стрілку, що передає тон читання:

- підвищення тону – стрілка вгору (↑);
- зниження тону – стрілка вниз (↓);
- рівний тон – горизонтальна стрілка (→).

7. Прочитай кілька разів вірш з дотриманням вимог усіх позначок.

8. Уявляй картини, які виникають, і запам'ятовуй їх послідовність.

9. Вивчивши вірш напам'ять, виразно прочитай його своїм близьким і з'ясуй, що б вони побажали тобі для ліпшого прочитання твору. Врахуй їхні побажання.

10. Перед тим як декламувати, займи зручну й правильну позу (стань рівно, розправ плечі, набери потрібну кількість повітря). Для впевненості на початку читання можеш дивитися періодично на тих, з ким товаришуєш (щоб відразу не знітитися), а згодом, оволодівши ситуацією, розсіюй свою увагу по всій аудиторії.

11. Назви автора й твір, який читатимеш.

12. Читання вірша можеш супроводжувати жестами, проте рухи рук мають бути стриманими, не втомлювати й не відволікати слухача.

13. Не поспішай під час читання, набирай повітря рівними частинами під час пауз.

14. Декламуючи, уявляй картини, які озвучуєш, і з відповідним темпом і настроєм передавай їх.

15. Не варто занадто голосно читати вірш, оскільки майстерність у читанні художнього твору визначається передусім темпом, інтонацією, дотриманням пауз, настроєм, а також мімікою, жестами та ін.

Рекомендації, яких потрібно дотримуватися під час бесіди:

(Систематизація І.В.Гаркуші)

- не треба розмовляти надто голосно;
- можна лише помірно жестикулювати;
- обирати теми, які становлять спільний інтерес для співрозмовників;
 - правильно й максимально точно висловлюватися;
 - уважно і терпляче вислуховувати співрозмовника;
 - постійно стежити за реакцією співрозмовника;
 - не нав'язувати товариству власні теми;
 - стримувати свої почуття, не насміхатися зі співрозмовника;
 - завжди пам'ятати про необхідність самоконтролю за інтонацією, тоном, позою, жестами, поглядом;
 - знати специфіку мовної поведінки народів, із представниками яких відбувається спілкування;
 - говорити щонайсильніше і якомога коротше;
 - обережно висловлювати сумніви, підозри, непогодження;
- виявляти дружне і доброзичливе ставлення до співрозмовників;
 - вживати якомога більше слів, які підкреслюють шанобливе ставлення до співрозмовника. Фактори, які можуть негативно вплинути на нормальне проведення бесіди: нетактовне обривання на півслові, невиправдане позбавлення можливості висловити свою думку, ігнорування або висміювання аргументів партнера, необґрунтовані підозри, голослівні твердження тощо.

Правила, які потрібно пам'ятати під час дискусії

(Систематизація І.В.Гаркуші)

- продумайте основний напрям, головну мету ведення дискусії;
- не бійтесь опонента і не думайте, що він сильніший за Вас;
- не будьте самовпевненими: не сподівайтесь, що протилежна сторона слабша за Вас;
- оцініть недоліки, а особливо позитивні якості опонента, рівень його професіоналізму, освіченості, культури, підступності його характеру, мотиви його вчинків та дій;
- будьте готові вислухати будь-яку точку зору і навіть некоректний випад проти вас;
- чим більшу повагу ви виявите до свого опонента, тим більше у вас можливостей перевести дискусію у конструктивне русло;
- майте мудрість погодитись із вашим опонентом, якщо переконуєтесь, що він правий;
- не намагайтесь нав'язати свою точку зору іншим, доки не вислухаєте своїх опонентів;
- заперечуючи що-небудь, не просто говоріть «ні», а наведіть аргументи;
- не давайте спровокувати себе на сварку, некоректну поведінку;
- не намагайтесь перекричати свого опонента, а аргументовано переконайте його.

Полемічні засоби диспуту

(за О.М. Зарецькою)

Аргументи: факт; дійти висновків; ефектне порівняння; крок запитання-відповідь; підтримка ідей; приклад; дедуктивний/індуктивний умовивід; висновок за аналогією; ілюстрація; софізм; фальсифікація; демагогія; апелювання, зацікавлення, демагогія; алогізм; лестощі, улещування; підміна поняття; підміна тези; примітивна аналогія; гра на авторитеті.

Контраргументи: ввіймати на слові; повернути удар; контрприклад; анекдот; іронія; контрзапитання; убивчий аргумент;

виявлення слабких місць; компроміс; гнівлива відповідь; замовчування; конфронтація, спротив; уявне наслідування; скептичне зауваження; атака запитанням; авторський коментар; зведення до абсурду.

Основні етапи підготовки до заздалегідь підготовленої та імпровізованої промови

Заздалегідь підготовлена промова	Імпровізована промова
Почати готувати за кілька днів, це дозволить запам'ятати промову.	Чітко сформулюйте тему й основну думку промови.
Два-три рази прочитати промову перед дзеркалом.	Визначте тезу й аргументи (їх не повинно бути багато – 2-3).
Під час репетиції не «рвати» текст на шматки, а читати його повністю. Така тактика дозволяє відтворити ситуацію реального виступу.	Сформулюйте кілька вступних і заключних зауважень.
На невеличких аркушиках (які буде зручно тримати в руках) можна записати необхідні дані (цифри, цитати, аргументи тощо) або ключові слова	Якщо ще є час, подумайте про факти, приклади, цитати, афоризми, приклади з історії або літератури, які зможете використати.
Тренуючись, спробуйте «змалювати» портрет майбутньої аудиторії.	Продумайте переходи від однієї композиційної частини до іншої.
Запам'ятайте: під час кожної репетиції ваша промова буде звучати по-різному. Це добре, бо, можливо, один із варіантів стане вашою реальною промовою.	Пам'ятайте: імпровізована промова повинна бути короткою (не більше 5-7 хвилин), мати чітку структуру, бути зрозумілою для слухачів, а також яскравою й виразною.

Етапи підготовки та проведення зборів (за І.В. Шапошиковою)

Етап		
Докомунікативний	Комунікативний	Посткомунікативний
З'ясування необхідності наради	Вступне слово головуючого	Аналіз зборів
Формулювання теми і мети	Обговорення проблеми (повідомлення чи бесіда-дискусія)	
Розробка порядку денного, проекту рішення	Прийняття рішень (факультативно)	
Визначення і підготовка учасників	Підсумковий монолог головуючого	
Призначення часу і місця проведення		

Схема аналізу ораторського виступу

1. Яка тема виступу? Чи досягнута його мета? Чи підходить тема аудиторії, чи викликає її інтерес?
2. Який матеріал використаний в тексті промови?
3. Яка композиція виступу? Які методи викладу матеріалу використані?
4. Чи логічне мовлення оратора?
5. Чи відповідає мовлення правильності, точності, виразності, багатству мови?
6. Який спосіб виголошення промови?
7. Чи дотримується оратор вимог техніки мовлення?
8. Який зовнішній вигляд оратора, чи доречні його жести, міміка?
9. Чи встановлений контакт з аудиторією, за допомогою яких засобів?

Прийоми поліпшення пам'яті

Здорове харчування. У раціоні: висококалорійна риба, грецькі горіхи, лляна олія. Споживаючи картоплю, гречку, молочні продукти, злаки, яйця, свіжі фрукти й овочі, досягнути бажаного результату буде набагато легше.

Більше кисню для мозку! Обов'язково влаштовуйте «кисневі п'ятихвилинки» - періодично провітрюйте кімнату. Для якісного функціонування мозку кров має бути насичена киснем.

Алкоголю – ні! Палінню – ні! Навіть невеликий вплив цих речовин на організм призводить до значного погіршення уваги та пам'яті.

Здоровий сон. Оптимальний час для сну дорослої людини становить 7-8 годин, підлітка – 9 годин. Достатня кількість сну забезпечує повне відновлення клітин мозку, що позитивно впливає на стан пам'яті.

Фітнес для мозку + фітнес для тіла = максимальний результат. Регулярні фізичні навантаження стимулюють зростання нервових закінчень, активують кровообіг у мозку.

Прийоми тренування пам'яті

Розвивайте увагу, рахуючи кількість зелених автомобілів на вашій вулиці або птахів, що пролітають. Увага – основа пам'яті.

Повторюйте інформацію. І, до речі, повторення певних знань один раз у день протягом тижня дає ліпший ефект, ніж повторення сім раз підряд.

На думку психологів, найліпший метод розвитку пам'яті – вивчення іноземних мов.

Читайте книги та вчіть вірші. Увага концентрується і відбувається запам'ятовування деталей. Але головне, звісно, отримувати від цього задоволення.

Іноді для поліпшення запам'ятовування варто лише змінити власний метод сприйняття інформації: складіть смішний віршик про важкий матеріал або додайте емоцій, ведучи з собою внутрішній діалог, щиро погоджуючись чи критикуючи інформацію, яку сприймаєте.

Методика Цицерона

Поділіть текст на кілька частин. // У кожній з них виберіть кілька «опорних слів», які несуть найбільше смислове навантаження. // Придумайте певний образ із вибраних слів – певну подію, персонаж – і зв'яжіть цей образ з порядковим номером тієї частини тексту, до якої він відноситься. // Інформація згадується у зворотньому порядку: за номером частини згадується образ, за образом – «опорні слова», а вже за опорними словами – весь текст.

Трафарети для виступів

(систематизація Г.Сагач, Г.Бондаренко)

Вступна фраза. Я високо ціную надану мені можливість зустрічі з Вами, пані і панове, і глибоко вдячний за виявлену до мене честь і довіру. У зв'язку із прибуттям Ми щасливі вітати Вас! Сподіваємося, що Вам сподобається наш навчальний заклад і що дружба, яка зав'яжеться тут, зростатиме і міцнітиме. Ми зробимо все можливе, аби Ви відчували теплоту і гостинність нашого навчального закладу. Сердечно бажаємо, щоб цей візит був плідним і залишив у Вас найприємніші спогади.

При врученні подарунка. Прийміть цей подарунок на знак прихильності і глибокої пошани і як пам'ять про наші добрі взаєностосунки. Нехай Вас супроводжує успіх і удача у Вашій роботі! Нехай щастя і здоров'я будуть із Вами довгі роки!

Висловлення вдячності. Велике спасибі Вам... Висловлюємо свою щиру подяку.... Дозвольте ще раз подякувати Вам...Дякую Вам за підтримку... Ми дуже зоб'язані... Хочу висловити Вам вдячність зате, що...Я із вдячністю приймаю Ваші добрі побажання і дякую за приємні слова, сказані на мою адресу. Я високо ціную прояв дружніх почуттів із Вашого боку!
Подяка обраної особи. Запевняю всіх присутніх, що глибоко зворушений Вашою довірою і розумію, яку відповідальність покладає на мене така висока посада...

Вітання. Із нагоди роковин, які ми сьогодні святкуємо, дозвольте звернутися зі словами вітання до співробітників Вашої організації, до тих, чия допомога і підтримка дали змогу її керівникам досягнути таких помітних успіхів.

Прохання. Будь ласка, якщо зможете, повідомте ... Просимо Вас при нагоді надіслати ... Хотілось би знати Вашу думку на ... Будемо раді, якщо Ви погодитесь ... Будь ласка, телефонуйте нам про свою згоду. Маю надію, що невдовзі особисто зустрінуся з Вами ... Будемо вдячні, якщо Ви підтвердите ... Повідомте, будь ласка, чи зацікавила Вас наша пропозиція ... Ми були б щиро вдячні Вам за ... Просимо Вашої допомоги ... Будемо Вам дуже вдячні ... Був би радий співпрацювати з вами ... Чи не були б Ви такі ласкаві повідомити нам ... Зробіть ласку, подайте нам детальний опис ... Будемо Вам дуже зобов'язані, якщо Ви ... Підтвердіть, будь ласка, свій приїзд ... Прошу Вас зробити це якомога швидше ... Будемо вдячні за будь-яку допомогу ...

Вибачення. Перепрошую... Даруйте... Перепрошуємо Вас ... Просимо вибачення за ... Просимо вибачити нам за неможливість ... Вибачте за повторне нагадування ... Перепрошуємо за затримку в нашій бухгалтерії ... Ще раз перепрошуємо за цю прикру помилку ... Хочу щиро перепросити Вас ... Дуже шкода, що між нами виникло таке прикре непорозуміння ... Вибачте, будь ласка,... Щиро прошу вибачення за те, що змусив Вас марно витратити свій дорогоцінний час ... Хочемо вибачитися за завдані Вам зайві турботи ... Нам дуже прикро, що змусили Вас хвилюватися через ... Вибачте, що завдали Вам прикрощів ... Ще раз просимо вибачення і чекаємо відповіді.

Висунення кандидатури. Пропоную призначити на посаду... (ім'я). Нинішнім статусом у колективі він зобов'язаний своєму інтелекту, старанням, характеру і цільності натурі. Його діяльність уже відіграла важливу роль у роботі нашої організації. Завдяки своїм знанням і професіоналізму він заслуговує на більше.

Мовні стереотипи (кліше)
(Систематизація В.С.Філіпчука)

<p align="center">Початок розмови</p>	<p>Давайте поговоримо про...; Розглянемо ще один аспект цієї проблеми...; Потрібно обговорити проблему (тему); Розглянемо ще один аспект цієї проблеми; Я хотів би порадитися з вами з питання... Сьогодні нам треба поговорити про...</p>
<p align="center">Стимулювання розмови</p>	<p>А що ви можете сказати з цього приводу? Є ще бажанчі виступити (висловитися)? Ми вас слухаємо... Продовжуйте... Подивимося на цю проблему з іншого боку...</p>
<p align="center">Посилання на джерело, авторитет думку</p>	<p>У літературі є...; З літератури...; У газетах пишуть про...; Виходячи з останніх даних спостережень...; Відомо (загальновідомо, стало аксіомою), що...; За відомостями (даними) преси (спеціалістів, учених); За свідченням...; Зі слів (на думку)...; Кажуть...; Наскільки я знаю...; Як то мовиться...; Як вважає (говорить, думає, стверджує)...; Як показує досвід (практика)</p>
<p align="center">З'ясування думки співбесідника</p>	<p>А ось таке питання...; А Ваша думка про це? А Ваше ставлення до цього? А в чому Ви бачите проблему? Ваша думка (ставлення)...? Ви згодні? Ви поділяєте цю точку зору?; Ви не заперечуєте? Ви не знаєте...? На що Ви натякаєте? Хотілося б знати Вашу думку; У мене запитання...; Що Ви маєте на узі? Що, на Ваш погляд, ...? Що Ви думаєте про це? Що Ви можете сказати з цього приводу? Цікаво було б знати думку про...; Що Ви пропонуєте (хочете)? Як Ви розумієте, що таке...? Яке, на Ваш погляд, можливе розв'язання проблеми? Яку проблему Ви тут бачите? Я правильно Вас зрозумів?</p>

<p>Корекція розмови</p>	<p>Вибачте, я преб'ю Вас; Вибачте, але я хочу відзначити, що...; Ви відійшли від теми; Не відхиляйтеся...; Повернемося до нашої теми; Я змушений Вас зупинити; Я все ж таки хотів би повернутися до розмови (проблеми).</p>
<p>Оцінка висловлювання</p>	<p><i>Позитивна:</i> Це цікаво (розумно, оригінально); Відміно! Молодець! Просто чудово, що...; На щастя (на велику радість); Чудова (генільна) думка; У тебе світла голова!</p> <p><i>Негативна:</i> Дуже шкода; На жаль; Мені не подобається; Яка дурниця!</p> <p><i>Здивування:</i> Дивно! Дивна річ...; Дивно те, що...; На мій подив...; Невже? Не може бути? Ну і ну! Як же так? Як же це могло трапитися?</p> <p><i>Розчарування:</i> Прикро (образливо), що...; Як на зло...; Я так (дуже) засмучений (прикро вражений).</p>
<p>Припинення розмови</p>	<p>Давайте змінимо тему; Даайте поговоримо про що-небудь інше; Досить (достатньо) про це; Мені важко обговорювати цю тему (це питання, проблему); Мені не хочеться говорити на цю тему; Не запитуйте мене про це; Перейдемо до іншого питання; Я не буду (не стану, не бажаю) обговорювати цю проблему; Я не хочу продовжувати розмову на цю тему; Я про це не хочу (не можу, не хотів би) говорити</p>
<p>Узагальнення. Підбиття підсумків.</p>	<p>Можна зробити висновок; Ми дійшли (доходимо) висновку; Одним словом...; Підведемо ризику (підіб'ємо підсумки), Підсумуємо те, що тут сказали...; Спробуємо узагальнити те, що було сказано; Отже...</p>

Вступні фрази до урочистої промови

Промову на честь дня народження починають з висловлення радості: З найбільшою радістю ми зустрічаємо день, коли народився той, кого ми любимо, шануємо, поважаємо... Завершувати промову варто емоційно, радісно й додати побажання, наприклад, щоб Бог усе те, на що сподіваємось, довів до щасливого кінця: Радію, неначе б це був мій власний день народження, і бажаю, щоб він повторювався протягом якнайдовшого часу й щоб наступного року був ще щасливішим...

Сьогодні - день особливий. Ми зібрались, щоб... Дивне і прекрасне життя. Як воно тонко чергує будні і свята!..

Успіх, знаєте, не до всіх приходить. Він таки уміє розбиратися в людях. І він обрав одного з нас. Кращого. Справжнього. Того, кого ми сьогодні вшановуємо, кому говоримо проникливі і щирі слова вдячності...

Вступні фрази до поминальної промови

Ми вчимося мужності, захищаючи честь, вчимося безстрашності на полях битви. Сьогодні, зараз, ми вчимося теж - стійкості, готовності пересилити біду, умінню пам'ятати...

Що сьогодні відбувається?! День, коли про людину, котру любиш... любив... вимушений говорити був. День, коли весь складаєшся із безпорадності. День, коли так само страшно, як у дитинстві, коли відчував, що загубилась мама...

Ми постійно поспішаємо. Поспішаємо наздогнати, отримати, дочекатися... А я розумію, що не встиг сказати, що любив. Не встиг сказати, що безкінечно щасливий, що був поряд. Не встиг по-справжньому виявити доброту і тепло свого серця, яке воно випромінювало до... Та коли так, то нехай ці слова пам'яті, вірності і відданості почують усі.

Сьогодні на Землі стало тісно - ти пішов, а ми об'єдналися, ти далеко, а ми починаємо берегти те, що ти залишив...

Види компліментів

(систематизація І.В.Мілевої, Л.О.Попової)

1. Прямі компліменти безпосередньо вказують на достоїнства людини. *«Як ти сьогодні прекрасно виглядаєш!»*, *«Яка в тебе гарна зачіска!»*. Придивіться до людини, знайдіть щось чудове, красиве, викликає захоплення і скажіть йому про це. *«У Вас красиві очі, красиве волосся, доброзичлива посмішка, мужня фігура...»* - зазвичай у людях нескладно знайти щось привабливе. Тут єдине правило - правило щирості: говоріть від душі.

Трохи складніше, коли у людини, якій Ви хочете сказати комплімент, проблема з самооцінкою: такі люди компліментів хочуть, але бояться їм вірити. У цьому випадку, щоб ваш комплімент викликав довіру, легше говорити найпростіші, найбільш очевидні речі і за можливістю іти від сприйняття людиною самого себе. А саме: постарайтеся подивитися на людину її власними очима і здогадатися, що людині подобається в собі: як тримається; як вона сьогодні виглядає? її гумор або її ланцюжок? Промовте вголос: *«Завжди захоплююся вашим терпінням і дипломатичністю!»* (колезі після засідання Вченої ради).

2. Приховані компліменти. Такі компліменти можна легко дарувати людям. Наприклад, коли Ви разом працювали і заслуга спільна: *«Які ми молодці! Які ми розумні!»*. У цьому випадку Ви й себе похвалити не забудете, і своєму напарникові шматочок успіху подаруєте. Можна звернути особливу увагу на людину й сказати комплімент: *«Ти такий розумний, ти знаєш тут більше за всіх, допоможи мені, будь ласка!»*. За допомогою такого компліменту Ви й людину підбадьорите, і вона, безумовно, Вам з радістю допоможе.

3. Комплімент із гумором – один із найбільш вдалих компліментів. *«Яка ти сьогодні гарна! Прямо, як я!»*. А можна трохи налякати співрозмовника, а потім зробити комплімент: *«Я*

обурений. Чому ти так усе прекрасно зробила, що навіть я так не можу?». Людині буде приємно.

4. Непрямий комплімент найліпше зробити, якщо Ви не знаєте, як Ваш співрозмовник його сприйме. Говорити потрібно не про саму людину, а про свої почуття до неї: *«Мені подобається з тобою спілкуватися»*, *«Поруч із тобою я відчуваю себе спокійно»* тощо.

Можна сказати комплімент без емоційного забарвлення, начебто для Вас ця звичайна справа, наприклад, *«О, у Вас чудова машина! Давно Ви купили таку красуню?»*. Людина вже не зможе відмовитися від компліменту, вона з радістю поділиться з Вами враженнями! Можна до компліменту додавати факти: *«Красива сукня. Ви в ній просто чарівні»*, *«Прекрасна робота, (ім'я). Завдяки їй зростає наш прибуток і Ваші шанси на просування»* тощо.

Одному можна сказати прямий комплімент, а іншому – прихований. Усі люди різні, і що добре для однієї людини, не завжди доречно для іншої.

Правила уживання компліментів

(систематизація І.В.Мілевої, Л.О.Попової)

- Ніколи не говоріть компліментів, якщо Вам що-небудь потрібно. Якщо Ви скажете колезі по роботі, який він інтелігентний, чуйний, а потім попросите 200 гривень до зарплатні, то всі Ваші слова стануть порожніми.

- Ніколи сильно не перебільшуйте. Надмірні похвали рідко викликають у співрозмовника довіру. Не говоріть того, що Вашому співрозмовникові взагалі не характерно, наприклад, людині, що завжди спізнюється, не говоріть, що вона пунктуальна. Неохайній людині не варто говорити, що Ви вражені акуратністю її зовнішнього вигляду або порядком на робочому місці.

- Не кажіть людині того, що їй неприємне або зовсім не властиве. Скажімо, хворому навряд чи доречно сказати: «У Вас

сьогодні прекрасний вигляд», щоправда, це значно доречніше, аніж «свята правда й одкровення» на зразок: «Боже, що з тобою, ти так змарніла (на тобі кровинки нема), ти вся зчорніла» і т. ін. Комплімент має відповідати ситуації спілкування. Уявімо собі: дружина, втомлена, повертається з роботи, а чоловік їй каже: «У тебе такий привабливий вигляд». Недоречність подібних слів очевидна. А можливо, взагалі ліпше помовчати?

- Ніколи не відповідайте на сказаний Вам комплімент таким самим.

- *Мені подобається твій жакет. – Твій теж нічого.*

- Ніколи не хваліть очевидне – так навіть найщиріший комплімент звучить фальшиво. Наприклад, Ви прийшли на роботу в новій краватці. Напевно, усе це відзначають. Спочатку Вам це буде приємно, але поступово подібні компліменти Вам набриднуть, і Ви будете просто пропускати їх повз вуха.

- Якщо Ви говорите комплімент, спробуйте утриматися від рекомендацій та повчань. Наприклад: *«Твердість переконань прикрашає чоловіка. Умій відстоювати свої позиції!»*.

- Уникайте доповнень після компліменту типу: *«Голова в тебе працює – що треба, але язик твій – ворог твій», «Ти гарно притягуєш до себе людей, а якби ти ще й умів говорити за темою»*. Такі «приправи» є «ложкою дьогтю» і знижують або взагалі зводять нанівець навіть найкращий комплімент.

- У компліменті варто уникати подвійного змісту, він повинен відбивати лише позитивні якості людини. А в цьому прикладі правило порушене: *«Слухаючи Ваші бесіди з людьми, я щоразу дивуюся з Вашої здатності так тонко й дотепно уникати відповіді!»*.

- Ураховуйте власну думку людини про себе. Важливим чинником у результативності цього прийому є власна думка людини про рівень відбитих у компліменті якостей. Якщо комплімент за значенням нижчий від рівня самооцінки партнера, то для нього такий комплімент - банальність, і наслідки можуть бути негативними.

- Убудуйте слова-компліменти в загальну фразу. Конструйте фразу так, щоб після компліменту впливав змістовний текст; чим довша загальна фраза після слів-компліментів, тим ліпше. Бажано формувати висловлення так, щоб частина загальної фрази після слів-компліментів містила щось таке, що захоплювало б увагу слухачів.

- Використовуйте третю особу. Це компліменти, сказані одній людині для того, щоб вони неодмінно досягли вух іншої. Добрі слова, висловлені привселюдно, завжди викликають більше довіри й оцінюються вище, ніж комплімент, сказаний в особистій бесіді.

- Самі відіграйте роль третьої особи. Якщо хтось похвалив Вашого знайомого, не соромтеся якомога швидше передати йому ці слова.

- Натякайте. При такому типі компліменту Ваші слова або дії виражають неявне визнання (а може, і замилювання): *«Привіт, я бачу по тобі, що в тебе все в порядку!»* (натякаєте, що співрозмовник добре виглядає). *«Думаю, що Ви могли б дати мені справді слушну пораду»* (віддаєте належне розуму, проникливості Вашого співрозмовника). *«Не підкажеш, де я можу купити насправді стильний костюм?»* (натякаєте, що у Вашого співрозмовника є смак, інакше Ви б його не запитували).

- Говоріть компліменти ніби зовсім випадково. *«Ти розумієш, мені поставили задовільно на іспиті. Було таке хитромудре питання. Ти б, можливо, відповів, а мені не вдалося»*. *«Я знесилася, піднімаючись на цю гору. А ти молодець, полетів, тільки тебе й бачили»*.

- Якщо Ваш комплімент не був прийнятий, можливі причини дві: або комплімент Ваш невдалий, або перед Вами людина з проблемами. Буває і так, і так. Не варто все брати на свій рахунок: успіх компліменту залежить не тільки від якості компліменту, але і від ситуації, і особистості слухача.

ГОВОРИ ТА ПИШИ ПРАВИЛЬНО

(Неправильно - Правильно)

Більше всього - понад усе, найбільше, більше за все.

Більше ста - понад сто

Бувший у використанні - уживаний.

Вести себе впевнено - поводитися впевнено.

Взяти себе в руки - опанувати себе.

Взяти напрокат - випозичити.

Виключати світло - вимикати світло (включити до списків; виключити зі складу команди).

Виключно - винятково, тільки, лише, лиш.

Вийти з себе - втратити витримку.

Відмінити - скасувати.

Відмічати свято - відзначати, святкувати.

Від несподіванки - з несподіванки.

Відносини - стосунки.

Відноситися - ставитися.

Відношення - ставлення.

Від радості - з радості.

В інший час - іншим часом.

В останній час - останнім часом.

Добрий день - доброго дня.

За бажанням - на бажання, своєю волею, з власної волі.

Заставляти - змушувати

З Днем народження - з днем народження!

З наступаючим святом - з прийдешнім святом; з передсвятком; або ж з Різдвам Христовим!

Знімати квартиру - винаймати квартиру

Зробити крок уперед - ступити вперед.

Іти по вулиці - іти вулицею.

Кожний раз - щоразу.

Крайня необхідність - гостра потреба.

Купляти щось - купувати щось.
Ліва/права сторона - лівий/ правий бік
Ми в безвихідному положенні - ми у скрутному
становищі, ми у безвиході.
Миючий засіб - мийний засіб.
На протязі - протягом, уподовж
На цей рахунок - щодо цього (в мене була своя думка).
Отримувати освіту - здобувати освіту.
Підіймати руку - підносити руку.
По крайній мірі - принаймні.
Приймати участь - брати участь.
Прийти в голову - спадати на думку.
Робити вигляд - вдавати.
Свят-вечір - Святвечір.
У більшості випадків - здебільшого.
Я замерз/ла - змерз/змерзла.

Пишемо окремо: Будь ласка. В основному. Все одно.
В цілому. До вподоби. До побачення. До снаги. До речі.
На добраніч. На жаль. Пів аркуша. Пів години. Пів Європи.
Пів Києва. Пів міста. Пів острова. Пів огірка. Пів хвилини.
Пів України. Пів яблука. По батькові.

Пишемо разом: Архіскладний. Вебсайт. Віцепрем'єр.
Експміністр. Експрезидент. Екстраклас. Ексчемпіон. Макрокосмос.
Мінісукня. Мультимільйонер. Піваркуш. Півкуля. Півмісяць.
Півоберт. Півовал. Півострів. Топмодель.

ЗМІНИ В ПРАВОПИСІ

Було	Запроваджене правило	Стало
Автор, директор, міністр, майстер, філолог, член, пілот	Утворення жіночих форм іменників, які раніше існували в чоловічому роді, тепер правило, а не просто забаганки феміністок. Нові слова утворюють за допомогою суфіксів -к, -иц(я), -ин(я) та -ес.	Авторка, директорка, міністерша, майстриня, філологіня, членкиня, пілотеса
Ірій, ірод	У новому правописі надається перевага літері «і», однак перед приголосними «н» та «р» можливі два варіанти написання. «И» на початку слова вживаємо у деяких власних назвах і словах тюркського походження: ийбѐн, ир, Ич-обá, Кім Чен Ин.	Ірій та ірій, ирод та ірод
Безкрайності, меншості, свіжості, радості	У художніх текстах допускатиметься заміна і на и в кінці слів під час відмінювання. Більше не помилка, казати як століття тому «нема совісті» або «забагато мужности». И вживатимуть на початку деяких вигуків і часток: ич який хитрий, слова икати, икання та похідних від цих слів.	Безкрайности (безкрайності), меншости (меншості), свіжости (свіжості), радости (радості)
Кафедра, міфологія, ефір, Афіни, анафема	Пропонується кілька варіантів написання слів грецького походження, де зазвичай звук [th] передають літерою «ф». Тепер можна використовувати букву «т» замість «ф».	Катедра і кафедра, мітологія і міфологія, етер і ефір, Атени і Афіни, анатема і анафема
Гуллівер, Гете, Гонгадзе, Гарсія	Новий правопис пропонує розширити застосування «т» в іноземних власних назвах і деяких іменах. Передавати звук [g] тепер можна двома способами: як через «т», так і завдяки «т».	Гуллівер і Гуллівер, Гете і Гете, Гонгадзе і Гонгадзе, Гарсія і Гарсія
Проект, проекція, фойє	Звук [j] у сполученні з голосними буде передаватись тільки буквами «є», «і», «ю», «я».	Павза і пауза, фавна і фауна, авдиторія і аудиторія, авдієнція і аудієнція, лавреат і лауреат

Пауза, фауна, аудиторія, аудієнція, лауреат	У словах, запозиченнях із давньогрецької мови, буквосполучення «au» тепер можна передавати не тільки через «ау», а і як «ав».	Павза і пауза, фавна і фауна, аудиторія і аудієнція і аудієнція, лавреат і лауреат
Півогірка, півгодини, пів'яблука, пів-України	Числівник «пів» зі значенням «половина» з іменником у формі родового відмінка однини пишеться тільки <i>окремо</i> . <i>Разом</i> з «пів» писатимуться лише ті слова у називному відмінку, що виражають єдине поняття: «півострів», «півзахист», «півкуля» або «півоберт»	Пів огірка, пів години, пів яблука, пів України
Поп-музика, веб-сторінка, прес-конференція, экс-президент	Новий правопис пропонує слова з першими іноземними частками писати разом. Зараз частина з них пишеться разом, а частина через дефіс.	Попмузика, вебсторінка, пресконференція, експрезидент
Президент України, Генеральний прокурор України	Як і раніше, з великої букви пишуться офіційні назви найвищих державних посад України, міжнародних посад	Як і раніше, з великої букви пишуться офіційні назви найвищих державних посад України, міжнародних посад: Президент України, Генеральний прокурор України. Але в неофіційних текстах ці назви пишуться з малої букви: вибори президента; генеральний прокурор України; приїзд королеви.

<p>Інформаційне агентство «Главком», агентство «Франс Пресс</p>	<p>Складені назви інформаційних агентств тепер варто писати без лапок. Щодо назв сайтів, якщо поруч із назвою є родове слово – тоді лапки використовуються і назва пишеться з великої літери: сайт «Вікіпедія», соціальна мережа «Фейсбук». Якщо ж родового слова немає – назва пишеться з маленької літери і без лапок: гугл, твітер</p>	<p>Інформаційне агентство Главком, агентство Франс Пресс</p>
	<p>Милозвучність української мови досягається за допомогою правильного вживання «й», «і», чи «та», зокрема і як сполучників. Коли слово закінчується на голосний, а наступне починається на голосний/приголосний, варто вживати «й»: <i>Олена й Андрій; на траві й квітах роса; висока ймовірність; вона йде.</i></p> <p>Водночас для зіставлення понять використовується «і»: <i>дні і ночі, батьки і діти, правда і кривда, просте і складне речення.</i></p> <p>Після букв й, я, ю, є, ї вживаємо єднальні сполучники «і» або «та»: <i>зелений гай і широка долина / зелений гай та широка долина, теорія і практика перекладу / теорія та практика перекладу.</i></p>	
<p>День незалежності України, День соборності України</p>	<p>У назвах історичних подій, епох, календарних періодів і свят з великої букви пишемо перше (або єдине) слово і власні назви з великої букви. У назвах українських свят всі слова пишемо з великої літери</p>	<p>День Незалежності України, День Соборності України</p>

Російсько-українські відповідники усталених словосполучень

(за кн. Пентиліук М.І., Маруніч І.І., Гайдаєнко І.В.
Ділове спілкування та культура мовлення. Навч. посіб.
Київ: Центр учбової літератури, 2011, С. 213-216)

Російська мова	Українська мова
Благодаря помощи	Завдяки допомозі (а не дякуючи допомозі, завдячуючи допомозі)
Верный ответ	Відповідь правильна
Верный способ	Надійний спосіб
В конце концов	Зрештою, врешті-решт, кінець-кінцем (а не в кінці кінців)
Внеочередной отпуск	Позачергова відпустка
В порядке исключения	Як виняток
В пределах своих полномочий	У межах своїх повноважень
В результате	Унаслідок (у результаті)
В связи с (тем, что; этим)	У зв'язку з (тим, що; цим)
В следующем году	Наступного року
В случае необходимости	За необхідності
В соответствии	Відповідно до
В течении	Протягом
Выписка	Витяг
Данный приказ	Цей наказ
Дать согласие	Дати згоду (погодитись)
Закключать договор	Укладати договір, угоду (а не заключати договір)
Кабы не так!	Аж ніяк! Де там!
Как и следовало ожидать	Як і можна було (варто було) сподіватися
Комиссия по	Комісія з
Копировальная бумага	Копіювальний папір
Личный листок по учету	Особовий листок з обліку кадрів
Ничего себе!	Отакої! (а не нічого собі!)
На основании	На підставі
Обоюдное согласие	Обопільна угода
Окружающая среда	Довкілля, довколишнє (навколишнє) середовище
Определить условия	Визначити умови

Оставить в покое	Дати спокій (а не залишити в спокої)
Отдавать себе отчет	Усвідомлювати (а не давати собі звіт)
От нечего делать	Знічев'я
По договоренности	За домовленістю
По инициативе	За ініціативи
Полномочный орган	Повноважний орган
Полномочное собрание	Повноважні збори
По поручению	За дорученням
По семейным обстоятельствам	За сімейними обставинами
По собственному усмотрению	На власний розсуд
По требованию	На вимогу
По указанию	За вказівкою
Принимать участие	Брати участь
Принять меры	Ужити заходів
Принять в отдел	Прийняти до відділу (у відділ)
Проживать по адресу	Мешкати за адресою
Работа по совместительству	Робота за сумісництвом
Расчетный отдел	Розрахунковий відділ
Регулировать взаимоотношения	Регулювати відносини
С испытательным сроком	З випробувальним терміном
Следуйте за мной	Ідіть за мною
Следовать обычаям	Дотримуватися звичаїв
Следовать примеру	Наслідувати приклад
Следующий; следующие выводы	Наступний (день); такі висновки
Смета	Кошторис
Совершить преступление	Скоїти злочин (а не вчинити злочин)
Срок действия	Термін дії
Ставить в известность	Доводити до відома
Считать целесообразным	Вважати доцільним (за доцільне)
Терять время	Гаяти час
Терять голову/сознание	Розгублюватися, непритомніти, втрачати свідомість
Ты прав (не прав)	Маєш рацію, твоя правда, згоден
Ходатайство о	Клопотання про

ДОДАТКИ

Європейський досвід педагогічної риторики

(за кн.: Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія. За ред. О.А.Кучерук. Київ: КНТ, 2016, с. 44-45)

№ п/п	Історичний період	Педагогі-ритори	Особливості педагогічної риторики
1	Класичний період Давньої Греції (V ст. до н.е. - II ст. до н.е.)	Протагор, Горгій, Ісократ, Сократ, Платон та ін.	<p><i>Мета вчителя-софіста</i> – навчити учнів говорити добре й переконливо для успішного досягнення власних суспільно-політичних цілей, незважаючи на істинність думок. Педагогічна риторика софістів виявлялася у виголошенні довгих і прекрасних промов перед учнями та у веденні диспутів з вихованцями. Для впливу на вихованців, удосконалення їх, розвитку мовомислення учнів софісти використовували софізми, контроверсію, агональну риторику та ін.</p> <p><i>Мета вчителя-діалектика</i> – допомогти учасникам навчально-виховного діалогу знайти істину, навчити учнів говорити переконливо, впливати на людей словом, яке несе істину, добро. В учителів-діалектиків основним способом навчального дискурсу була евристична бесіда. Діалектики стисло й зі знанням справи відповідали на запитання учнів, доступно, ясно, переконливо подавали основний матеріал.</p>

2	Період імперії Давнього Риму (I ст. до н.е. – V ст. н.е.)	Марк Квінтіліан, Децім Авсоній, Тіберій Мінервій, Аттій Патера, Аттій Дельфідій та ін.	<i>Мета вчителя-ритора</i> – навчити учнів добре говорити; завдання – гармонізувати навчальний діалог, виявити повагу до співрозмовника, забезпечити естетичний вплив на слухачів. Основне – майстерність стилістики, красномовність.
3	Середньовіччя (V ст. - XV ст.)	Алкуїн Йоркський, П'єр Абеляр, Вінсент із Бове та ін.	<i>Мета вчителя-ритора</i> – викликати релігійні враження в учнів, причарувати солодкими, вишуканими словами, допомогти пізнати істину, а істина – це Бог. Мав місце релігійно-догматичний характер красномовства вчителя. Риторико - педагогічна діяльність базувалася на схоластичному знанні, не орієнтувалася на розвиток самостійної вільної думки. Зародилося університетське красномовство, в університетах розвивалися такі жанри педагогічного красномовства, як лекції, диспути, а також листування, риторика педагогів поєднувала релігію і науку. Викладання у школах велось латиною. З XIV століття європейські школи почали переходити на викладання національною мовою
4	Відродження (XV ст. - поч. XVII ст.)	Ян Гус, Вітторіно да Фельтре,	<i>Мета педагога-ритора</i> – розвивати учня шляхом відродження античного риторичного ідеалу, донести інформацію, пробудити думку,

		Філіп Меланхтон та ін.	спонукати до діалогу, переконати. Як гуманісти- просвітники вони возвеличували вільну людину за допомогою красномовства. Риторика публічних виступів учителів, професорів мала літературно-поетичну основу. Почали виразно окреслюватися національні мовні ознаки педагогічного красномовства.
5	Новий час (XVII ст. – поч. XX ст.)	Ян Коменський, Бернар Ламі, Франсуа Фенелон, Матей Сарбевський та ін.	<i>Мета педагога-ритора</i> – удосконалення особистості шляхом пропагування наукового знання й переконання співрозмовника. Вишукане красномовство кращих педагогів підпорядковувалося розвивальним цілям навчання засобами рідної мови. Риторична комунікація в навчальних закладах стала будуватися на літературній національно-мовній основі.
6	Новітній період (XX ст. – до сьогодні)	Ролан Барт, Умберто Еко, Ганс Георг Гадамер, Хаїм Перельман та ін.	<i>Мета педагога-ритора</i> – донести інформацію ефективними способами з урахуванням розвивальних цілей навчання, вплинути на співрозмовника (аудиторію), переконати під час діалогу. Характерними ознаками педагогічної риторики є символоутворювальна діяльність, метафоризація, мовленнєва взаємодія в педагогічному дискурсі, сторітелінг, використання комп'ютерної презентації та ін.

Особливості поняття «педагогічна риторика»

(за кн.: Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія. За ред. О.А.Кучерук. Київ: КНТ, 2016, с.20-21)

Напрями вивчення	Функції педагогічної риторики (ПР)	
1. Науковість	<p><i>Пізнавальна</i> - ПР досліджує закономірності, стратегії і тактики переконливого мовлення вчителя в різних професійних ситуаціях, вивчає проблему мовленнєвої взаємодії в педагогічному дискурсі;</p> <p><i>Інформаційно-наукова</i> - ПР несе певну наукову інформацію; світоглядна - ПР збагачує науковий світогляд дослідника, його ціннісні орієнтири;</p> <p><i>Освітня</i> - ПР наповнює освітній процес сучасними предметними знаннями, пропонує майбутнім педагогам систему знань щодо ефективної професійно-педагогічної комунікації;</p> <p>практична - ПР удосконалює педагогічну практику, систему педагогічних відносин.</p>	
2. Майстерність педагогічного впливу словом, засобами красномовства, аргументації, переконливого спілкування	<p><i>У структурі особистості педагога</i></p> <p><i>Інтегровальна</i> - ПР інтегрує вербальні і невербальні прояви;</p> <p><i>гармонізувальна</i> - ПР гармонізує внутрішній світ педагога, його думки, почуття, мовлення;</p> <p><i>мотиваційна</i> - ПР мотивує педагога до пошуку ефективних стратегій і тактик мовлення, до текстотворення на основі принципів істини, добра, краси;</p> <p><i>регулювальна</i> - ПР дисциплінує думку педагога, забезпечує високий рівень</p>	<p><i>У риторично-педагогічній діяльності</i></p> <p><i>Інформаційна</i> - ПР несе певну інформацію (навчальну, популярно- наукову та ін.), створює умови для взаємообміну інформацією;</p> <p><i>перцептивна</i> - ПР забезпечує сприйняття й розуміння емоційно - почуттєвих станів співрозмовника;</p> <p><i>інтерактивна</i> - ПР уможливує взаємодію учасників педагогічного дискурсу, створює умови для переконливого спілкування;</p> <p><i>пізнавальна</i> - ПР сприяє ефективному сприйманню й засвоєнню знань, впливає на формування пізнавального досвіду слухачів, співрозмовників;</p>

	<p>саморегулювання професійно орієнтованого риторичного мовлення; самостверджувальна - ПР забезпечує відчуття педагогом власної значущості.</p>	<p>виховна - ПР уможлиблює виховання морально-духовних цінностей, мовно-естетичного смаку, патріотичних почуттів; розвивальна - ПР розвиває культуру думки, мовлення, поведінки, виконавської майстерності; сугестивна - ПР здійснює навіювання на аудиторію слухачів, впливає на їх психіку; експресивна - ПР виражає думки, емоції, почуття педагога й водночас викликає схожий настрій у співрозмовників, захоплює їх відповідними ідеями, почуттями; естетична - ПР викликає у слухачів, співрозмовників приємні асоціації, емоції, насолоду від мовної образності, естетики мовлення педагога.</p>
<p>3. Процес (професійна мовленнєва діяльність як риторична)</p>	<p>Інформаційна - ПР несе певну інформацію (навчальну, популярно-наукову та ін.); переконувальна - ПР схиляє співрозмовників до певної думки; пізнавально-комунікативна - ПР забезпечує пізнання й педагогічне спілкування за допомогою образного монологу чи евристичного діалогу; розвивальна - ПР розвиває думку, лінгвокреативний потенціал суб'єктів педагогічного дискурсу, культуру мислення, мовлення, поведінки з урахуванням норм національного мовленнєвого етикету; виховна - ПР виховує морально-духовні цінності, мовно-естетичний смак, патріотичні почуття; мотиваційна - ПР збуджує інтерес, бажання вивчати освітній предмет, сприяє співпраці; регульовальна - ПР регулює стосунки між учасниками педагогічного дискурсу; мислеформувальна - ПР формує конструктивну думку, розкриває смисли понять; проектувальна - ПР формує вміння проектувати мовленнєві ситуації, програму публічного виступу й мовленнєвої діяльності; об'єднувальна - забезпечує об'єднання фахівців у педагогічне співтовариство.</p>	

<p>4. Загальність</p>	<p>Пізнавальна - ПР вивчає й узагальнює класичну спадщину риторики, історичний досвід педагогічного красномовства загалом;</p> <p>світоглядна - ПР збагачує свідомість педагогів професійною лексикою, фразеологією;</p> <p>освітня - ПР пропонує загальні положення, пов'язані з риторичною діяльністю педагога незалежно від його фаху, формує професійну риторичну компетентність педагога;</p> <p>розвивальна - ПР розвиває педагогічне мислення, персональний стиль педагогічного спілкування, професійно-риторичну культуру.</p>
<p>5. Специфічність</p>	<p>Пізнавальна - ПР вивчає й узагальнює історичний досвід педагогічного красномовства, пов'язаний із особливостями фахової діяльності педагога;</p> <p>світоглядна - ПР збагачує свідомість педагогів фаховою термінологією, специфічними афоризмами, характерними для предмета фахової діяльності вчителя тощо;</p> <p>освітня - ПР забезпечує освітній процес специфічними положеннями, пов'язаними з риторичною діяльністю педагога певного фаху, формує риторичну компетентність фахівця-педагога;</p> <p>розвивальна - ПР розвиває професійне мислення й мовлення фахівця-педагога.</p>

Функціональність тропів, риторичних фігур, мовленнєвих засобів як риторичних у педагогічному мовленні

(за кн.: Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія За ред. О.А.Кучерук. Київ: КНТ, 2016, с. 139-144)

Засіб	Приклад	Функції
Тропи		
Алегорія (іноказання)	«Перекувати мечі на орала...», «блудний син...»	надання мовленню художньої виразності; вираження різних відтінків смислу; навіювання певних емоційних станів
Гіпербола	«Головою в хмарах...»; «біліша за сніг...»; «швидше за вітер...»	створення зорового образу; створення комічного; надання слухачеві можливості отримати задоволення; навіювання емоційних станів
Евфемізм (пом'якшений вислів)	«Позичив без дозволу»; «начальство затримується»; (за повір'ям, замість журавель треба казати веселик, щоб не журитися весь рік); летальний – замість смертельний...	заміна в мовленні ненормативної лексики, грубих виразів; надання вигляду шляхетності непристойним заняттям; пом'якшення смислу висловлювання; м'який осуд в оцінювальному судженні; навіювання певних емоційних станів
Епітет (образне означення)	«Бідна голівонька»; «грізні хмари». «козак-молодець»; «ясні зорі»; «тихі води».	описово-образотворча функція; увиразнення мовлення; звернення до суб'єктного досвіду життєдіяльності учнів; емоційно-оцінювальна функція; надання слухачеві можливості отримати задоволення; функція виділення; зараження певним ставленням до предмета мовлення

<p>Іронія (лукавство, глузування, прихована насмішка)</p>	<p>«Геракл» (до слабкої людини); «персона, особа, шишка, цяця, цабе» (про поважну, впливову особу, але глузливо); «срібне золотце» (про погану людину); «Була в собаки хата!» (хтось не має свого дому) .</p>	<p>увиразнення мовлення; яскравий опис ситуації; змалювання живих образів; можливість коротко передати складний зміст; викриття недоліків людини / ситуації; сприяння перевихованню; зараження певним ставленням до предмета мовлення; навіювання емоційних станів</p>
<p>Метафора (приховане порівняння)</p>	<p>«Хмара змусила замовкнути птахів...», «поіржавіле листя»; «над головою гронами висіли стиглі зірки».</p>	<p>увиразнення мовлення; увиразнення позначення предмета мовлення й представлення його як би перед очима слухачів; надання мовленню експресивності; популяризація наукових істин; спонування до перекодування в мисленні смислів; надання слухачеві можливості отримати задоволення; можливість коротко передати складний зміст; зображення душевного, духовного, емоційного життя людини; функція осмислення; зараження певним ставленням до предмета мовлення; навіювання емоційних станів</p>
<p>Метонімія (перейменування; заміна одного слова іншим на основі суміжності)</p>	<p>«Радісний шепіт»; «річка розлилася»; «щастя моє»; «спинка стільця»; «Щоб і ноги твоєї тут не було!»; читати Шевченка (не сам твір, а його автор); Чернівці прокидаються (не люди, а місто).</p>	<p>увиразнення мовлення; увиразнення позначення предмета мовлення й представлення його як би перед очима слухачів; надання мовленню експресивності; популяризація наукових істин; спонування до перекодування в мисленні смислів; надання слухачеві можливості отримати задоволення;</p>

		<p>можливість коротко передати складний зміст; функція осмислення; зараження певним ставленням до предмета мовлення; навіювання емоційних станів</p>
<p>Алюзія (натяк на певний історичний, літературний чи інший факт; непряме посилання на щось інше)</p>	<p>«прокрустове ложе»; «рубікон перейдено»; «гордіїв вузол»;</p> <p>«Дивлюся на море широке, глибоке, // Поплив би на той бік — човна не дають. // Згадаю Енея, згадаю родину, // Згадаю, заплачу, як тая дитина» (Т.Шевченко «На вічну пам'ять Котляревському») - поет у Петербурзі нудьгує за далекою Україною, як Еней, поневіряючись за межами батьківщини.</p>	<p>вираження прихованого смислу комунікативного наміру; встановлення дружніх відносин між учителем і учнями, зміцнення учительського авторитету; створення сприятливого емоційного клімату; розрядження напруженої, конфліктної обстановки; спонукання до критичного осмислення отриманої інформації, своїх і чужих вчинків; захист людського «я» комунікантів (почуття власної гідності); засіб непрямого інформування; зараження певним ставленням до предмета мовлення; навіювання емоційних станів</p>
<p>Оксиморон (алогізм; дотепно-безглузде)</p>	<p>«Гарячий лід...»; «потворна краса»; «живий труп»; «дзвінка тиша».</p>	<p>увиразнення мовлення; підкреслення абсолютного протиріччя; підкреслення абсурдності; функція виділення; зараження певним ставленням до предмета мовлення; навіювання емоційних станів</p>
<p>Парадокс (несподіваний, дивний)</p>	<p>«Багато людей люблять говорити ні про що - це єдине, на чому вони розуміються»; «Нічого не робити - надто важка праця»;</p>	<p>спонукання до рефлексії; увиразнення мовлення; спонукання замислитися; сприяння зацікавленому ставленню до процесу спілкування;</p>

	«Твої погляди ненависні для мене, але все життя я боротимуся за твоє право їх відстоювати»; «Тихіше їдеш - далі будеш».	можливість коротко передати складний зміст; зараження певним ставленням до предмета мовлення; навіювання емоційних станів
Перифраз (непряма згадка предмета шляхом його опису)	«Візьми свіжість із собою»; «Прокидається разом із гімном»; «Цар звірів» (лев); «Блакитна планета» (Земля); «Залізна леді» (Маргарет Тетчер)	увираження мовлення; увираження позначення предмета мовлення й представлення його як би перед очима слухачів; надання мовленню експресивності; можливість коротко передати складний зміст; функція виділення; зараження певним ставленням до предмета мовлення; навіювання певних емоційних станів
Уособлення/пе рсоніфікація (перенесення ознак живої істоти на явища природи, предмети і поняття)	«Телефон знову кличе!»; «Пісня бере за душу»; «Зима злиться»; «Сонечко лягло спати»; «Вишня пишається рожевим цвітом»;	увираження мовлення; яскравий опис ситуації; змалювання живих образів; надання слухачеві можливості отримати задоволення; можливість коротко передати складний зміст; зараження певним ставленням до предмета мовлення; навіювання емоційних станів
Риторичні фігури		
Антитеза (протиставлен ня)	«Усі працюють - ти дзигою на всі боки!»; «Комусь-щоб хліба скибка. Комуś - щоб тільки лаври»; «Ситий голодного не розуміє»	підкреслення протиставлення; акцентування уваги слухачів; увираження мовлення; надання думці сили й виразності; функція виділення; зараження певним ставленням до предмета мовлення; навіювання емоційних станів

<p>Еліпсис (пропуск, нестача)</p>	<p>«Марійка захворіла - прощавай, Андрійку, твоя п'ятірка за контрольну!»;</p> <p>«Зостались ви, пісні старії, Щоб старину згадати нам, Старим - літа їх молодії» (О. Корсун) – в останньому рядку опущено слово «згадати».</p>	<p>увизначення мовлення; надання мовленню експресії; передача динаміки подій; навіювання певних емоційних станів</p>
<p>Епіфора (повторення наприкінці рядка)</p>	<p>«Треба на суботник - Василь; найліпший черговий - Василь; допомогти зі стіннівкою - знову ж таки Василь!»;</p> <p>«...Верніться!» - «Не вернуться!» - Заграло, сказало Синє море. - Не вернуться, Навіки пропали!» (Т. Шевченко, «До Основ'яненка»).</p>	<p>акцентування уваги слухачів; підкреслення оцінювального судження; створення комічного ефекту; функція виділення; зараження певним ставленням до предмета мовлення; навіювання емоційних станів</p>
<p>Риторичний вигук (окличне речення, яке служить для образного вираження якогось сильного почуття - радості, захоплення, гніву, відчаю тощо)</p>	<p>«О Господи!»;</p> <p>«Матінко рідна!»;</p> <p>«Настали часи!»;</p> <p>«Вставай, хто живий, в кого думка повстала! Година для праці настала!» (Л. Українка «Досвітні вогні»)</p>	<p>встановлення активної взаємодії між мовцями; функція діалогізму; виділення емоційної, смислової кульмінації; привернення уваги слухачів; зараження певним ставленням до предмета мовлення; навіювання емоційних станів; забезпечення мотивації наслідування мовця</p>

Мовленнєві засоби		
Риторичний гамбіт (умовне погодження з опонентом)	«Я Вас недооцінив . Виявляється, Ви...»; «Тут ти правий. Безумовно! Але давай давай помірковано».	демонстрування умовної згоди зі співрозмовником; отримання активної позиції в спорі; нав'язування опоненту нового сприйняття реальності; навіювання певних емоційних станів
Риторичне запитання (питання, відповідь на яке не потрібна в силу його очевидності)	«Хіба щастя сильних світу цього вічне?»; «Невже на такі страждання не відгукнеться наша душа?»; «Ви совість свою спалили?»	більш сильне, яскраве зображення речей, подій; привернення уваги слухачів; спонукання замислитися над, здавалося б, відомими речами; виділення смислових центрів мовлення; формування думки й почуття аудиторії; засіб діалогізації монологічного мовлення; функція діалогізму; зараження певним ставленням до предмета мовлення; навіювання емоційних станів; забезпечення мотивації наслідування мовця
Риторичне звертання (звертання до абстрактних понять, неживих предметів або відсутніх людей як до присутніх:) / риторичний оклик	«Якби хоч хтось підготувався!»; «Земле моя...!» «Якби Шевченко почув, то він би...!»	привернення уваги слухачів; спонукання замислитися над, здавалося б, відомими речами; виділення смислових центрів мовлення; формування думки й почуття аудиторії; функція діалогізму; зараження певним ставленням до предмету мовлення; навіювання певних емоційних станів; забезпечення мотивації наслідування мовця
Різка переривання мовлення	«Усе приголомшувало: невимовні звуки, небачені барви»; «І це було останньою краплею. Після цього.	на письмі три крапки - <i>apocopeza</i> : неможливість виразити почуття; увиразнення мовлення; комунікація почуттів; зараження певним ставленням до предмету мовлення;

	Важко. Дуже важко»...	навіювання емоційних станів (на письмі три крапки - умовчання); спонування до роздумів; створення мовленнєвої інтриги; зараження певним ставленням до предмета мовлення; забезпечення мотивації наслідування мовця
Аналогія (відповідність; подібність)	«Уявіть собі. . .»; «Пригадайте, як. . .»; «Ось так само. . .»; «Який батько, такий син. . .»; струни (скрипки) серця; зелена (трава) молодь; ведмежа (погана) послуга.	створення словесно-образної наочності; сприяння засвоєнню учнями пояснювального мовлення вчителя; сприяння засвоєнню складної інформації; функція логічного переконання; зараження певним ставленням до предмета мовлення
Афористичний вираз	«Усе тече, усе змінюється»; «Пізнай самого себе»; «Ліпше пізно, ніж ніколи».	увираження мовлення; переносно-узагальнена характеристика соціальних, психологічних, побутових явищ; навіювання емоційних станів; зараження певним ставленням до предмета мовлення
Вичікування й вислуховування відповідей	-	засіб реалізації закону просування й орієнтації адресата в просторі мовлення; забезпечення мотивації наслідування мовця; зараження певним ставленням до предмета мовлення
Експліцитний вияв почуттів у мовленні (ясний, розгорнутий, відкрито виражений)	-	засіб реалізації закону емоційності мовлення; навіювання емоційних станів; забезпечення мотивації наслідування мовця; зараження певним ставленням до предмета мовлення

Ігрова установка в мовленні	<p>-</p>	<p>засіб реалізації закону задоволення; мотивація наслідування мовця; зараження певним ставленням до предмета мовлення</p>
Імперативні конструкції (спонукальні)	<p>«Доведи, що у слові <i>недовиконання</i> один префікс, а не два»; «Кроком руш!»; «Ідіть за мною!», «Спочинь!»</p>	<p>активізація мовленнєвої позиції у випадку заперечення-підказки; вираження волевиявлення суб'єкта мовлення; навіювання певних емоційних станів; забезпечення мотивації наслідування мовця; зараження певним ставленням до предмета мовлення</p>
Імпліцитні висловлювання з установкою на паритетність Імпліцитний (який мається на увазі, прихований); паритетний (рівний, рівноцінний)	<p>«Без тебе буде важко впоратися»; «Ось тепер поговоримо відверто»; «Нарешті можемо розпочати».</p>	<p>сприяння підвищенню самооцінки співрозмовника; вираження установки на узгодження стосунків; гармонізація взаємин; навіювання емоційних станів; забезпечення мотивації наслідування мовця; зараження певним ставленням до предмета мовлення</p>
Клішові побудови (стандартні зразки, штампи)	<p>«Як ви знаєте...»; «Як ви пам'ятаєте...»</p>	<p>встановлення й підтримання мовленнєвого контакту; органічне поєднання в ході діалогу пізнавальної та комунікативної функцій мови; навіювання емоційних станів; забезпечення мотивації наслідування мовця</p>
Комплімент (формула трафаретної ввічливості)	<p>«Молодець, старайся, сьогодні вже ліпше!»; «Не сумуй, у тебе все вийде!»; «Ви чарівні сьогодні, як завжди!»</p>	<p>реалізація правила <i>«Хочеш похвалити - похвали!»</i>; висловлення захоочення; навіювання певних емоційних станів; забезпечення мотивації наслідування мовця</p>

<p>Констатація (встановлення незаперечності існування якогось факту або явища, наявності чогось)</p>	<p>«Котра година?...»; «Франко не обмежується самою констатацією фактів, а дає їй широкі узагальнюючі штрихи».</p>	<p>бажання отримати інформацію; натяк на спізнення; натяк завершувати (діяльність, прийом); навіювання певних емоційних станів</p>
<p>Конструкції із запереченням -не-</p>	<p>«Ти не міг не розуміти»; «Учора ти не дозволяв собі подібного!»</p>	<p>імпліцитне висловлення поради, спонування, застереження, зауваження, заохочення; пом'якшення у висловленні негативної оцінки (незгоди, осуду тощо); вираження установки на узгодження стосунків; гармонізація взаємин; функція логічного переконання; навіювання емоційних станів; зараження певним ставленням до предмета мовлення</p>
<p>Короткі й точні відповіді на запитання</p>	<p>-</p>	<p>реалізація закону просування й орієнтації адресата в просторі мовлення; надання мовленню розмовності; функція логічного переконання; забезпечення мотивації наслідування мовця; зараження певним ставленням до предмета мовлення</p>

Невербальні засоби спілкування
(систематизація О.Осовської)

Акустичні		Оптичні		
Екстралінгвістика	Просодика	Кінесика	Проксеміка	Зовнішній вигляд
паузи	темп мовлення	жест	відстань між мовцями	фізіономіка
зітхання	тембр	міміка	вплив території	тип і виміри тіла
сміх	тон	постава тіла	вплив орієнтації	одяг
плач	висота гучності голосу	хода	дистанція	прикраси
Покашлювання	манера мовлення	зоровий контакт	просторове розміщення комунікантів	зачіска
	спосіб артикуляції	Експресивно виразні рухи		косметика
				предмети особистого вжитку

Жести та їх трактування
(Систематизація Г.Р. Латфулліна)

жести оцінки	почісування підборіддя; витягування вказівного пальця уздовж щоки, інші пальці нижче рота; вставання і походжування (оцінка інформації); нахилена голова;
жести впевненості	з'єднання пальців у купол піраміди, розгойдування на стільці, закладання рук за голову;
жести нервозності й невпевненості	переплетені пальці рук; пощипування долоні; постукування по столу пальцями; рушення спинки стільця перед тим, як на нього сісти; доторк до запонок, годинника, гудзиків, персня, сумочки;
жести самоконтролю	руки, зведені за спину, одна при цьому стискає іншу за зап'ястя або передпліччя; поза людини, що сидить на стільці, вчепившись руками в підлокітники або стиснувши кулаки, щиколотки при цьому зведені разом;
жести заборони (заперечення)	складені або схрещені на грудях руки; корпус, відхилений назад; манера сидіти верхи на стільці з широко розставленими ногами; дужка окулярів у роті;
жести очікування	потирання долонь; повільне витирання вологих долонь об тканину;
жести домінування	виставлення великих пальців рук напоказ; різкі помаху руками зверху вниз;
жести-розташування	прикладання руки до грудей; переривчастий доторк до співрозмовника та ін.;
жести нещирості і сумнівів	«прикривання рукою рота», дотик до носа, потирання століття, чухання і потирання вуха, чухання шиї, відтягування комірця, поворот корпусу убік від співрозмовника;
жести розчарування і ворожості	зчеплені пальці рук (вони можуть бути підняті на рівень особи, руки зі зчепленими пальцями можуть лежати на столі, на колінах при сидячому положенні або внизу перед собою в стоячому положенні).

Деструктивні прийоми маніпулятивної риторики та способи їх уникнення

▪ **Звинувачення:** «Усі ви знаєте, що викладач... публікується в авторитетних наукових журналах, однак у питаннях... він розбирається гірше, ніж студенти-першокурсники...»

Що робити? Вислухати нападника до кінця й навести належні аргументи. Наприклад: «Ці звинувачення безпідставні. Усі знають мене як відмінного фахівця, і доведення цього не потребує додаткових аргументів. Наразі у мене і так дуже багато справ, будьте здорові...».

▪ **Стирання меж між правдою і брехнею, свідоме замовчування фактів, вплітання неправдивої інформації в ту, яка відповідає дійсності, що призводить до хибного умовиводу:** «Усі ви знаєте, що серед членів нашого колективу є крадій (правда). Постійно після роботи затримується три людини (брехня, кожного дня хтось залишається після роботи). Усі вони - порядні люди (правда). Але ми знаємо, що жінки частіше здійснюють дрібні крадіжки (брехня, статистика надумана). Саме Петренко недавно розбила надзвичайно дорогу машину свого сусіда (правда)...»

Що робити? Уважно стежити за таким мовленням, не дозволяти брати факти зі стелі й маніпулювати ними.

▪ **Натиск на емоції.** НЛП розглядає сім базових емоцій людини: радість, здивування, гнів, страх, відраза, презирство, сум. Всі решта емоцій є симбіозом базових у різних пропорціях. Наприклад, захоплення – це радість і здивування; шок – здивування і гнів або сум чи радість; ревності – страх і печаль або гнів. Як користуватися базовими емоціями? Через радість, наприклад, чудово отримувати обіцянки, тож якщо вам щось потрібно від дитини, найкраще спершу її втішити аби впіймати малечу в цій емоції. Уміння зчитувати емоції з іншої людини називають емоційним інтелектом. Цим цінним навиком часто користуються успішні бізнесмени, які «читають» думки співрозмовника за долю секунди. Також емоційний інтелект –

це вміння контролювати власні емоції, відчувати найтонші струни емоції, що тільки починає зароджуватися, і обирати, як її використати, тобто, усвідомлено керувати нею. Вміння одягати емоцію, як, наприклад, сукню, вважається одним із найважливіших важелів у досягненні цілей.

Що робити? Уважно стежити за мовленням опонента, виокремлювати емоції. Розуміти, що зміст мовного повідомлення досягає свідомості через емоційну сферу. Впливати на емоції опонента. Знайти больову точку маніпулятора і нокаутувати його влучними фразами. Водночас, знаючи прийоми мовного тиску на співрозмовника, Ви зможете визначити той момент, коли будуть тиснути саме на Вас і Ваші емоції, і вміло протистояти цьому.

▪ **Вибачення, що передують вислову, який напевне зачепить співрозмовника:** «Я, звичайно, прошу мені вибачити, але це повна маячня...».

Що робити? Приголомшити опонента: «Не потрібно вибачатися!» Поки він думає, до чого це ви, наведіть залізні аргументи на свою користь.

▪ **Висловлення думки від іншої особи:** «От якби я був невихованою людиною, я б сказав, що Ви у цьому нічого не петрасте!»

Що робити? Можна відповісти у жартівливому тоні: «Якби це було правдою, я б образився. Досить жартувати, повернемося до роботи».

▪ **Провокативне запитання, на яке ваш співрозмовник чудово знає відповідь:** «Чому Вас звільнили з попередньої роботи?» (У випадку, коли людина скоїла серйозний проступок, про який відомо широкому загалу).

Що робити? Те, чого від Вас не очікують. Визнати свою провину, погодитися з інформацією, але потім дати зрозуміти, що тепер усе змінилося, справи йдуть зовсім інакше.

▪ **Питання-альтернатива:** обмежений вибір з двох варіантів, кожен з яких виставляє Вас у невігідному світлі: «Ви недостатньо компетентні, щоб відповісти на це запитання, чи просто ігноруете наші запитання?»

Що робити? Відповідайте на такі запитання просто і по суті, з певною часткою гумору. Якщо співрозмовник продовжує поводитися некоректно, використовуйте проти нього його ж прийоми.

▪ **Некоректне, грубе висловлювання, застосування епітетів, що підкреслюють недоліки зовнішності опонента:** «Ці дівчата в спідничках трохи довше пояса навчатимуть мене, як я маю читати лекцію!».

Що робити? Не піддавайтеся на провокацію, не зліться. Як тільки Ви втратите рівновагу, Ваш опонент скористається цим. Перетворіть некоректне зауваження в жарт; висловіть свою точку зору чітко й обгрунтовано: «Нам приємно, що колега високо оцінив нашу жіночу чарівність. Однак ми тепер говоримо про якість викладання, і саме наша робоча група розробила нові методичні рекомендації для викладачів закладів вищої освіти, що, власне, й підвищують якість викладання».

▪ **Питання-містки:** Ваш опонент висуває негативний твердження і відразу за ним ставить запитання, що вводить Вас у в повну розгубленість. Починаючи відповідати на запитання, Ви мимоволі залишає без уваги перше твердження і, не спростовуючи його, потрапляє в незручне становище: «Ви ще жодного разу не прийшли на роботу вчасно. І Ви ще не підготували річний звіт?»

Що робити? Чітко відповідайте спочатку на першу частину фрази і тільки потім на запитання: «Прошу вибачення за сьогоднішнє запізнення, я заздалегідь відпросився у Сергія Івановича. Мою пунктуальність можна перевірити за записами у журналі вахтера та підписами у журналі академгрупи. Звіт буде готовий сьогодні о другій годині».

Отже: Щоб протистояти деструктивним технікам НЛП, потрібно дати відповідь на такі основні запитання: Що мовець думає про те, що він говорить? Що він думає про тих, кому він говорить? Що він думає про самого себе? Що кажуть його емоції? Як сенс його інтонації можна було б висловити вербально?

- Намагайтеся не втрачати ініціативу в розмові. Поставити вербального агресора на місце не так уже й складно, але для цього потрібно діяти швидко, рішуче і креативно. Якщо відреагувати вчасно, випад опонента може бути запізнілим і недоречним. А якщо Вам не дають висловитися, дочекайтеся кінця словесного потоку і, коли опонент видихнеться, спокійно наведіть аргументи на Вашу користь.

- Навчіться тримати паузу. Це уміння допоможе швидше заспокоїтися, зосередитися, знайти належну відповідь. Якщо маніпулятор щось запропонував, варто скористатися паузою і подумки дати відповіді на запитання: Чи потрібне мені САМЕ ЦЕ?; Чи потрібне мені це САМЕ ТЕПЕР?; Чи потрібне мені саме це ТАКОЮ ЦІНОЮ?; Чи потрібне це САМЕ МЕНІ? тощо. Під час паузи важливо відмовитися від прагнення помститися партнерові, зачепити його гідність. Пауза допоможе й суперникові зайняти більш урівноважену позицію та, можливо, відмовитися від наміру маніпулювати. Найефективнішим пасивний захист стає тоді, коли установка на боротьбу замінюється установкою на співпрацю.

- Не дозволяйте співрозмовнику маніпулювати вами. Аналізуйте кожне слово, якщо Ви відчуваєте, що людина «наводить туману», можна прямо запитати: «Що саме Ви маєте на увазі?»

- Ніколи не мовчіть у відповідь на звинувачення. Відповідайте сміливо, розгорнуто, аргументовано. Змушуйте опонента аргументувати незрозуміло на чому засновані інсинуації.

- Не терпіть грубість, навіть завуальовану в рамки пристойності. Підкреслюйте нетактовність співрозмовника. Власне висловлювання вибудуйте на основі етичних принципів.

ТЕСТ «ЧИ ВМІЄТЕ ВИ СЛУХАТИ?»

Уміння слухати є критерієм комунікабельності. Дослідження свідчать, що не більше 10 відсотків людей уміють вислухати співрозмовника. Вважають, що при встановленні контакту провідна роль належить тому, хто розмовляє. Проте аналіз спілкування свідчить, що слухач далеко не остання ланка в цьому ланцюзі. Щоб перевірити, вмієте Ви слухати, чи ні, пропонуємо скористатися тестом.

Зазначте ситуації, що викликають у Вас незадоволення чи прикрість, роздратування під час розмови з будь-якою людиною: чи це Ваш товариш, співробітник, безпосередній керівник, чи лише випадковий співрозмовник.

Відповівши на повідомлення, підведіть підсумки: підрахуйте відсоток ситуацій, які викликають прикрість і роздратування.

1. Співрозмовник не дає мені висловитися, в мене є що сказати, але не має можливості висловитися.
2. Співрозмовник постійно перебиває мене під час розмови.
3. Співрозмовник інколи дивиться на мене під час розмови, і я не впевнений, чи слухає він мене.
4. Розмова з таким партнером нерідко викликає почуття марно витраченого часу.
5. Співрозмовник постійно метушиться: олівець і папір захоплюють його більше, ніж мої слова.
6. Співрозмовник ніколи не посміхається. У мене виникає почуття тривоги.
7. Співрозмовник завжди відповідає мені запитаннями і коментарями.
8. Щоб не висловив, співрозмовник завжди охолоджує мій запал.
9. Співрозмовник постійно намагається спростувати мене.
10. Співрозмовник вкладає у мої слова інший зміст.

11. На мої запитання співрозмовник виставляє контрзапитання.

12. Інколи співрозмовник перепитує мене, роблячи вигляд, що не розчув.

13. Співрозмовник, не дослухавши до кінця, перебиває мене лише для того, щоб погодитися.

14. Співрозмовник зосереджено займається стороннім: бавиться цигаркою, протирає скельця окулярів тощо, і я твердо впевнений, що він при цьому неуважний.

15. Співрозмовник сам доходить висновку замість мене.

16. Співрозмовник завжди намагається вставити слово в мою розповідь.

17. Співрозмовник дивиться на мене уважно, не моргаючи.

18. Співрозмовник дивиться на мене, ніби оцінюючи. Це турбує мене.

19. Коли я пропоную що-небудь нове, співрозмовник говорить, що він думає так.

20. Співрозмовник переграє, показуючи, що цікавиться розмовою, занадто часто киває головою, охає і підтакує.

21. Коли я говорю про серйозне, співрозмовник вставляє смішні історії, жарти, анекдоти.

22. Співрозмовник часто дивиться на годинник під час розмови.

23. Коли я входжу до кабінету, він кидає усі справи і всю увагу звертає на мене.

24. Співрозмовник поводиться так, ніби я заважаю йому робити щось важливе.

25. Співрозмовник вимагає, щоб усі погоджувалися з ним.

26. Будь-яке його висловлювання завершується запитанням: «Ви так само думаєте?» чи «Ви не згодні?»

Підбиття підсумків.

Отже, відсоток ситуацій, які викликають у Вас прикрість і роздратування, складають:

70-100% – Ви поганий співрозмовник. Вам необхідно працювати над собою і вчитися слухати.

40-70% – Вам притаманні деякі недоліки. Ви критично ставитесь до висловлювань, Вам ще бракує деяких позитивних якостей співрозмовника: уникайте поспішних висновків, не загострюйте увагу на манері говорити, шукайте прихований зміст сказаного, не монополізуйте розмову.

10-40% – Ви хороший співрозмовник, проте інколи відмовляєте партнеру в повній увазі. Повторюйте ввічливо його висловлювання, дайте час розкрити свою думку повністю, пристосуйте свій темп мислення до його мови і можете бути впевненим, що спілкуватися з Вами буде ще приємніше.

0-10% – Ви чудовий співрозмовник. Ви вмієте слухати, Ваша манера спілкування може стати прикладом для людей, які Вас оточують.

ТЕСТ «РІВЕНЬ САМОКОНТРОЛЮ»

(за методикою М.Снайдера)

Уважно прочитайте десять речень, які описують реакції на деякі ситуації. Кожне з них оцініть як правильне чи неправильне для себе. Правильне позначте літерою **П**, а неправильне – літерою **Н**.

1. Мені здається важким мистецтво наслідування звичок інших людей.
2. Я, мабуть, міг (могла) би склеїти дурника, щоб привернути увагу або розважити оточуючих.
3. З мене міг (могла) би вийти непоганий (непогана) актор (акторка).
4. Іншим людям іноді здається, що я переживаю щось глибше, ніж це є насправді.
5. У компанії я рідко опиняюсь у центрі уваги.
6. У різних ситуаціях і в спілкуванні з різними людьми я часто поводжуся зовсім по-іншому.
7. Я можу відстоювати тільки те, у чому широко впевнений (- на).
8. Щоб досягти успіху у справах і спілкуванні з людьми, я намагаюсь бути таким (такою), яким (якою) мене бажано бачити.
9. Я можу бути дружнім (дружною) з людьми, які мені не подобаються.
10. Я не завжди такий (така), яким (якою) видаюсь.

Підбиття підсумків. Оцінюємо отримані відповіді: по одному балу нараховується за відповідь **Н** на повідомлення **1, 5, 7** і за відповідь на повідомлення **П** – на усі інші. Потім слід порахувати суму балів. Далі за класифікатором визначте Ваш нинішній рівень самоконтролю у спілкуванні.

0-3 бали – низький комунікативний контроль, тобто Ваша поведінка стійка і Ви не вважаєте за доцільне змінюватись залежно від ситуації. Ви здатні до щирого розкриття у спілкуванні, тому дехто вважає Вас «незручним» через Вашу прямолінійність.

4-6 балів – середній комунікативний контроль. Ви щирі, але не витримані в своїй емоційних проявах, однак у своїй поведінці зважаєте на оточення.

7-10 балів – високий комунікативний контроль. Ви легко входите в будь-яку роль, гнучко реагуєте на зміну ситуації, добре відчуваєте і можете передбачати враження, яке справляєте на оточення.

ТЕСТ НА ВИЯВЛЕННЯ КОМУНІКАБЕЛЬНОСТІ

Цей тест запропонований В. Кан-Каліком і М. Нікандровим. Він виявляє, наскільки сформована потреба у спілкуванні. Дайте відповідь «так», «ні» чи «інколи» на такі запитання:

1. У Вас призначена звичайна або ділова зустріч. Чи вибиває Вас із колії очікування?

2. Чи не відкладаєте Ви візит до лікаря доти, доки терпіти далі стає неможливо?

3. Чи виникає у Вас збентеження або невдоволення, коли Вам доручають виступити з доповіддю, повідомленням, інформацією на якій-небудь нараді, зборах тощо?

4. Вам пропонують поїхати у відрядження до міста, де Ви ніколи не були. Чи докладете Ви максимум зусиль, щоб уникнути відрядження?

5. Чи любите Ви ділитися своїми турботами з кимось?

6. Чи дратує ас, якщо невідома людина на вулиці звернеться до Вас із проханням показати дорогу, назвати час, відповісти на ще яке-небудь запитання?

7. Чи вірите Ви в те, що існує проблема «батьків і дітей» і що людям різних поколінь важко порозумітися?

8. Чи соромитесь Ви нагадати знайомому про те, що він забув повернути Вам гроші, які позичив кілька місяців тому?

9. У ресторані або в їдальні Вам подали явно недоброякісну страву. Чи промовчите Ви?

10. Опинившись сам на сам із незнайомим, Ви не почнете розмову; для Вас буде обтяжливим, якщо це зробить він. Чи правда це?

11. Чи боїтеся Ви брати участь у будь-якій комісії, що розглядає конфліктні ситуації?

12. У Вас є власні, суто індивідуальні критерії оцінки творів мистецтва, літератури, культури і жодних «чужих» думок щодо цього Ви не приймаєте. Чи так?

13. Почувши десь «у кулуарах» явно помилкову думку з добре відомого Вам питання, Ви швидше промовчите і не розпочнете дискусію?

14. Чи викликає у Вас прикре почуття прохання допомогти розібратися в тому чи іншому службовому чи побутовому питанні?

15. Ви охочіше висловлюєте свою точку зору (думку, оцінку) в письмовому вигляді, ніж в усній формі?

Підбиття підсумків

За кожне «так» нарахуйте собі 2 бали, «інколи» – 1 бал, «ні» – 0 балів. Підрахуйте загальну кількість набраних вами балів.

28-30 балів. Ви явно некоммунікбельні; це – Ваша біда, бо страждаєте від цього найбільше Ви самі. Але й Вашим близьким нелегко. На Вас важко покладатися у справі, яка вимагає від виконавців колективних зусиль.

24-28 балів. Ви відлюдні, мовчазні, віддаєте перевагу самотності, тому у Вас, мабуть, мало друзів. Нова робота і необхідність нових контактів якщо й не викликають у Вас паніки, то надовго виводять із рівноваги. Ви знаєте про особливість свого характеру і буваєте незадоволені собою. Але не обмежуйтеся тільки таким невдоволенням. Вам під силу змінити ці особливості характеру. Хіба не буває так, що при якомусь сильному захопленні Ви раптом стаєте цілком коммунікбельним?

19-23 бали. Ви до певної міри коммунікбельні і в незнайомих умовах почуваетесь цілком упевнено. Нові проблеми Вас не лякають. І все-таки із новими людьми Ви зближуєтесь не зразу, в суперечках та дискусіях берете участь неохоче. У Ваших висловлюваннях нерідко надто багато сарказму без жодних на те підстав.

14-16 балів. У Вас нормальна коммунікбельність, Ви допитливі, охоче слухаєте цікавого співрозмовника, досить терплячі у спілкуванні з іншими. Відстоюєте свою точку зору без запальності. На зустріч із новими людьми йдете без неприємних переживань. Водночас Ви не любите галасливих компаній, екстравагантність і багатослів'я Вас дратують.

9-13 балів. Ви дуже коммунікбельні (інколи навіть понадміру). Допитливі, балакучі, любите висловлюватися з різних питань, що часом дратує тих, хто Вас оточує. Охоче

знайомитеся з новими людьми, любите бути в центрі уваги, нікому не відмовляєте, якщо Вас просять, хоча і не завжди можете виконати прохання. Часом спалахуєте, але швидко відходите. Чого Вам не вистачає, так це посидючості, терпіння і відваги при зіткненні із серйозними проблемами. При бажанні, однак, Ви можете змусити себе не відступати.

4-8 балів. Ваша товариськість переливається через край, Ви завжди у курсі всіх справ. Любите брати участь у всіх дискусіях, хоча серйозні теми можуть викликати у Вас мігрень або навіть хандру. Охоче висловлюєтеся з будь-якого питання, навіть якщо маєте про це поверхове уявлення. Всюди почуваете себе «у своїй тарілці». Беретеся за будь-яку справу, хоча зовсім не завжди можете успішно довести її до кінця. З цієї причини керівники і колеги ставляться до Вас з певною недовірою.

Менше 3 балів. Ваша комунікабельність має хворобливий характер. Ви балакучі, багатослівні, втручаєтесь у справи, які Вас зовсім не стосуються. Висловлюєте судження про проблеми, в яких зовсім некомпетентні. Вільно чи невільно – Ви часто буваєте причиною різних конфліктів у Вашому оточенні. Запальні, нерідко буваєте необ'єктивним. Серйозна робота не для Вас. Людям – і на роботі, і вдома, і взагалі всюди – важко з Вами. Вам потрібно попрацювати над собою і своїм характером. Перш за все виховуйте в собі терплячість і стриманість, з повагою ставтеся до людей і, нарешті, подумайте про своє здоров'я – такий «активний» стиль життя не минає безслідно.

Навчальне видання

РИТОРИКА
Навчально-методичний посібник

Укладач *Лариса Василівна Мафтин*

Відповідальна за випуск *Романюк С.З.*

Літературний редактор *Лукул О.В.*

Технічний редактор *Чораєва Г.К.*

Підписано до друку 03.09.2020. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк різнографічний. Умов.-друк. арк. 18,8.

Обл.-вид. арк. 20,2. Тираж 50. Зам. Н-042.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.
58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002.